

VĚCNĚ UČENÍ

NA PRVNÍM STUPNI VĚKU MLÁDEŽE

ŠKOL OBEČNÝCH A MĚŠŤANSKÝCH.

PRO UČITELE A KANDIDATY UČITELSTVÍ

SEPSAL

JOSEF RŮŽIČKA /

řídící učitel ve Zbraslavicích.

V PRAZE.

NAKLADATEL FR. A. URBÁNEK, KNIHKUPEC

pro literaturu paed. i hudební a pomůcky učebné.

1883.

ca

P

ÚSTŘEDNÍ KNÍHOVNA PEDAGOGICKÉHO ÚSTAVU PRAHA	
Inv. č. č.	37437 <i>čj</i>
Signatura	U 4271

P ř e d m l u v a.

Děti vstupující v šestém roce svém do školy, malou ještě mají zásobu představ a pojmův, a protož i chudou zásobu slov a myšlének. Ty pak představy a pojmy, jež z domova s sebou přinášejí, jsou často neurčity, neúplny, nesprávnny. Předmětů, jež kolem sebe vidí, znají sice dost, ale znalost tato zhusta toliko v tom záleží, že je umějí pojmenovati; jaký by byl jejich původ, účel, složení, užitek, škoda, nevědí. Toho dověděti se mají ve škole. Však škola vedle tohoto úkolu má ještě jiný: učiti čísti, psáti, počítati. Ačkoli při těchto předmětech učitel snaží se rozmnožovati v dětech zásobu představ a pojmů, slov a myšlének, přece nelze mu toho činiti tou měrou, jaká jest žádoucí a potřebná. A kdyby přec, uče čísti, psáti, počítati, chtěl vyhověti zároveň též úkolů onomu měrou potřebnou, nemohl by pro samé vykládání, pro samé nazírání dostati se ke čtení samému, ku psaní a počítání. Také by učení bylo rozházené a postrádalo vši určitosti, všeho systému. Z těchto příčin odděluje se učení, které má za účel, rozmnožovati v dětech zásobu představ a pojmů, slov a myšlének, od ostatních předmětův a pěstuje se samostatně pod svým zvláštním jmenem.

Jedni majíce na mysli, že se děti předmětem tímto učí o věcech přemýšletí a rozmlouvati, nazvali jej cvičením v myšlení a řeči. Druzí přihlížejíce k tomu, že předmět tento více nežli kterýkoli jiný žádá bezprostředního nazírání na věci samy nebo na jejich vyobrazení, nazvali jej názorné vyučování. Jiní zase zamítají název tento z důvodu, že všem učebným předmětům a nikoliv jenom

tomuto má se učiti názorně, a příkládajíce větší důležitost tomu, že účelem jeho jest poznávati věci, nazvali jej věcné učení. Ačkoli nelze žádnému z těchto tří názvův upříti oprávněnosti, přece přidržel jsem se tohoto posledního. Jestli „věcné učení“ na prvním stupni věku mládeže v skutku tím, čím jsou realie na stupních vyšších; název pak „cvičení v myšlení a řeči“ řadil by je toliko mezi předměty formálné. Ale „věcné učení“ jest naukou věcnou i formálnou, a jelikož věc sama vždy přednost má před formou, z této příčiny dal jsem přednost názvu „věcné učení“. Název „názorné vyučování“ nevztahuje se ni k věci ni k formě, nýbrž jenom k methodě a tudíž mohl tím méně přijat býti.

Věcným učením bystří se rozum, bystří se soudnost, jím navádí se mládež ku přemýšlení a správnému o věcech rozmlouvání, a co důležitějšího — jím zaučují se děti všímavosti. Vedemeť je, aby pozorovaly předměty, jež vidí ve škole, doma, v obci, v širém poli, v lese, a to nikoli povrchně a zběžně, jak jsou zvykly z domova, nýbrž důkladněji, podrobněji. Nepravím „důkladně a podrobně“, protože podrobné rozebírání může se prováděti toliko na předmětech úplně známých a docela blízkých. Na věcech vzdálenějších vytkne se jen to nejhlavnější, někdy pouze to, co vede k rozeznání předmětu od předmětu, byť i to byl jediný toliko znak. Vždyť věcné učení se pěstuje na všech stupních věku mládeže, a zde jen o to jde, položit k němu základy. To se týče nejvíce látky přírodopisné. Ale naproti tomu dlužno tu poznamenati, že — ačkoliv i na posledních stupních věku mládeže vyhýbáme se systematickému rozřídování živočichův a rostlin, přece jest možno, ba užitečno, již na prvním stupni o takových kategoriích se zmíniti, které docela na snadě leží a tudíž chápavosti mládeže jsou přístupny. Či nepochopí dítě, řeknu-li mu, že had máje v těle svém tvrdé kosti, je zvíře kostnaté, hlemýžď pak máje tělo zcela měkké, že jest měkkyš? Nepochopí-li, řeknu-li, že vrba máje místo barevných plátků květních, jaké mají jabloně, hrušky atd., jehnědy, je stromem jehnědokvětým?

Tím právě zaučujeme děti již na prvním stupni všimati si rozdílů ve květenství, všimati si toho, čeho druhdy ni dospělí nevědí, protože škola na to neupozorňovala. Však také hlavně na květ a lupeny činím všude děti pozorny, protože jsou to části rostlin všude patrné a zároveň charakteristické. Prováděje děti po zahradě, po poli a po lese, všude upozorňuji jen na to nejznámější, ale kdyby v některé krajině to neb ono bylo méně známo, nebo naopak, kdyby tam bylo

něco, o čem ve spise zmínky se nečiní, tedy jest na učiteli samém, aby si látku dle své potřeby upravil. Mnohdy bude učitel nucen pro nedostatek času vynechat i leccos důležitého; v tom případě nechť pojedná jenom o nejdůležitějším. Vždyť spisem tímto nestanoví se cíl, jehož by se za rok muselo snad dosíci.

Rozmlouvaje o zvířatech a rostlinách, málokde se držím pořádku, jaký jest obvyklý při popisování. Nýbrž napřed hledím vzbuditi pozornost dítek tím, že vypravuji něco zajímavého o jedinci tom, buď něco ze života neb o jeho užitečnosti aneb škodlivosti. Vzbudiv pozornost dětí, teprve potom hovořím o znacích. Však hovor o znacích, jak známo, příliš dětí nezajímá, proto hledím jej pokud možno krátkým učiniti; někdy pak ani nepopisuji a toliko na užitek, škodu, na způsob života činím děti pozorný. Zvláště pak se vyhýbám předmětů mezi sebou přirovnávání, protože ještě méně baví. Mimo to přirovnávání žádá pokročilejší již soudnosti a jest s užitkem jenom tenkrát, když jde o rozeznání dvou předmětů velice sobě podobných nebo když na základě předmětu docela známého snažíme se přivésti děti, by poznaly předmět vzdálenější, ve kterémž případě spíše na protivy než na podobnost poukazujeme. Ale přirovnávati na př. psací pero ke křídě, srnce ke králíkovi a t. p., v tom nenalezám učebného účelu, leč by si tím chtěli brousiti vtíp žáci dvanáctiletí, a i tu jest voliti předměty případnější.

Při výkladech samých neznámá nebo dětem nedosti běžná slova někdy objasňuji napřed, někdy nikoliv. Neobjasňuji jich tehdy, když ze smyslu řeči mé významu jejich mohou se samy dopátrati. Řeklo-li se na př. že dub má kmen tak silný, že ho někdy ani dva lidé nemohou obemknouti, a že to strom i velmi vysoký, mohu potom zcela dobře užití výrazu strom mohutný, aniž bych zvláštního výkladu předeslal. To jest možno zejména později, když děti mluvě mé již uvykly a když jejich zásoba slov a poznatků jest již valně rozmnožena.

Rovněž tak má se věc i s nazíráním. Na počátku roku hledím každý předmět, o němž hovořím, postavití před oči dětí, i ten nejznámější, a to buď předmět sám nebo jeho obraz. Později bez této pomůcky hovořím o věcech, ač jenom o věcech docela známých. Pojednal-li jsem na př. o nábytku školním, jež děti v originále před sebou měly, a zavedu-li na to hovor o nábytku domácím, nepostavím před děti již ničeho. Kdyby však tu a tam hovor vázl, přivedu jej v proud jednoduchým načrtnutím na tabuli toho, nač si děti vzpome-

nouti nedovedly. To má svůj paedagogický účel: děti jsou nuceny vzpomínati si, představovati si předměty, a tím se živí jejich představivost a vzbuzuje obrazotvornost; tím také nutím děti, aby dobře všeho si všímaly. Hovořím-li však o zvířatech, nelze mi tak snadno bez názoru se obejít, protože nemnoho je těch zvířat, která děti z blízka mohly pozorovati.

Co se obrazů zvířat týče, o ty nemáme nouze, ba jsou již takové, že zcela dobře mohou nahraditi original. Hůře však je s rostlinami. Těch obrazů, na nichž by vždy toliko jedna rostlina byla, dosud ani nemáme; aspoň nejsou zřetelné, by celá třída je mohla viděti a poznati. Proto musí učitel všelijak si pomáhati. Je-li řeč o rostlině drobné, přinesu ji do školy celou; je-li řeč o stromě, přinesu ne-li květ, aspoň jeho lupen a plod, při čemž ovšem nezapomenou podotknouti, že tam a tam takový strom stojí, aby si jej děti prohlédly. —

Skládaje dílko toto, snažil jsem se, sepsati je tak, aby poskytovalo učitelům netoliko látky k věcnému učení, než i navedení, jak jest si při něm počínati. Jestliže pro školu obecnou vůbec (vlastně by to neškodilo ani škole střední, t. j. nižším třídám jejím) platí pravidlo, že se v ní nemá „přednášeti,“ tedy tím více platí toto pravidlo pro první její třídu, pro první její stupeň. Přednáškou nepořídí se ničeho ani ve třídě poslední, tím méně v první třídě, nehledě ani k tomu, že se jí cvičení v řeči zanedbává. Učitele přednášejícího poslouchají děti chvilku, potom však je povídání jeho omrzí, a ony stanou se nepokojnými, až ho konečně ani neposlouchají. Proto musí učitel také dětem dáti mluvit, musí vyučování všelikými prostředky oživovati, musí zkrátka učit, nikoli přednášeti. Věci známých nepovídáme, nýbrž otázkami vedeme děti, aby je samy pověděly; toliko neznámé věci vypravujeme sami, načež na základě otázek děti je opakuji jednou, dvakrát, třikrát, dle toho, jde-li o odpověď snadnější nebo těžší. Někdy, abychom oživila pozornost, i na neznámé věci se tážeme a chvílenku čekáme na odpověď, načež za všeobecného ticha, jaké při takových otázkách obyčejně nastane, dáme ji sami. V tomto smyslu dlužno pohlížeti na otázky ve spise předloženém: k některým jsou odpovědi ozávkovány, a to k těm, při kterých lze se nadíti správné odpovědi; některé odpovědi však nejsou v závorkách, a to jsou takové, které učitele sama se týkají. Však i ozávkované odpovědi jsou tu a tam takové, že nelze jich od dětí očekávati; takové nechť učitel pokládá za pokynutí, k jaké odpovědi vlastně má dospěti. Nedospě-

je-li k ní po první otázce, postaví ještě druhou a třetí, až dostane odpověď, které si žádá. Nechtěl-li jsem, aby spisek vzrostl v objemné dílo, jaká pro jich drahotu neradi kupujeme, musel jsem se tu a tam uskrovniti.

Co se odpovědi týká, nesouhlasím, aby děti tam, kde jest jim odpověděti slovem jedním, odpovídaly celými větami; tím bychom jich navykali něčemu, co by jim, až ze školy vyjdou, překáželo a je i směšnými činilo. Ptám-li se na př. žáka, byl-li v neděli v kostele, a on mi odpoví: „Já jsem nebyl v neděli v kostele,“ není-li to odpověď nepřirozená a směšná? Spokojme se jen odpovědi kratičkou, odpovědi takovou, jakých v životě vůbec se užívá; cvičení v řeči tím neutrpí, protože můžeme vždycky ještě připojiti vybidnutí: „Pověz to nyní všecko.“ Takovéto vybidnutí připojujeme z počátku všude, později jen tam, kde jde o věty delší, o pořádek slov méně známý, o stažení věty dosud málo povědomé.

Také o čase chci se zmíniti, t. j. kdy a kolik hodin v tém dni mělo by se předmětu tomu učiti. Naše učebné osnovy předpisují, kolik hodin má se vykázati jazyku vyučovacímu vůbec, ale neustanovují, kolik z toho připadá na čtení, kolik na psaní a kolik na věcné učení. To ponecháno jest nám. Moje mínění jest, aby předmětu tomuto neučilo se po celých hodinách, nýbrž po půlhodinách, právě tak jako počítání. V první třídě, kde mládež je těkava a stále touží po změně, svědčilo by vlastně všem předmětům, kdyby se jim mohlo toliko po půlhodinách učiti. Avšak se čtením a psaním nedospěli bychom tímto způsobem tam, kam dospěti máme, leč bychom je dali dvakráte denně na rozvrh hodin. Ale ani tímto nedosáhli bychom cíle vytčeného, protože bychom se málokdy pro přípravy a výklady ku vlastnímu čtení a psaní dostali. Tedy držme se půlhodinového vyučování aspoň při věcném učení, a poněvadž předmět tento děti baví, dejme jej na poslední půl hodinu dopolední, nebo kde není již zpěvu a tělocviku, na poslední půl hodinu odpolední. Čtení pak a počítání dejme na první dobu ranní, psaní na první hodinu odpolední. — Ve příčině počtu půlhodin mám za to, že není mnoho a není málo, vykážeme-li věcnému učení pět půlhodin téhodně. Vlastně by se počet ten měl řídit dle toho, jak pilně děti do školy chodí a jak tudíž prospívají ve hlavních předmětech, t. j. ve čtení a psaní. Je-li prospěch celkem dobrý, jak to bývá ve městech, kde návštěva školy je pravidelna, může se věcnému učení věnovati šest půlhodin; je-li chabý, jak to bývá za tuhé zimy ve školách, ku kterým vzdálené osady

jsou přiškoleny, může se počet ten z jara, kdy děti mohou zase pilně do školy choditi, zmenšiti ve prospěch čtení a psaní na čtyři a třeba jen na tři půlhodiny. Ač věcné učení jest předmět důležitý, přece čtení a psaní jest ještě důležitější, zde pak hlavně proto, neučiní-li děti v těchto předmětech žádoucího pokroku, že musí po prázdninách opět zůstatí v první třídě, čímž se třída přeplní, kdežto nedosti dobrý prospěch v učení věcném není na závadu při postupování mládeže z prvního oddělení do druhého, z první třídy do druhé.

Spisovatel.

I. Ve škole.

1. Školní nářadí i náčiní.

a) Lavice.

Kalamář, inkoust. Tabulka, pisátko.

Milé děti! Nedávno ještě nevěděly jste, jak to zde (ve škole) vyhlíží. Byly jste stále jenom u tatínka a maminky a do školy jste nechořily. Tatínek a maminka, totiž rodiče vaši, kolikrátě vám leccos povídali, co se vám líbilo a co jste rády poslouchaly. Ale každý den vám povídati čili vypravovati nemohli, protože neměli kdy, protože musili jíti po své práci. Kdybyste pořád jenom doma byly, málo byste toho slyšely, málo byste se toho naučily, protože rodiče ustavičně musí pracovati a nemohou vás tudíž učiti. Ale rodiče vaši byli by rádi, abyste se mnohému naučily, abyste mnoho uměly, aby z vás byly chytré děti, a proto vás posílají do školy. Proč vás posílají do školy? Ve škole pan učitel nie jiného nedělá než učí, a proto můžete se mnoho naučiti, jen když budete poslouchati a pozor dávatí na to, co vám bude vypravovati.

Dokud jste do školy nechořily, říkali jsme vám jen „děti.“ nyní však říkáme vám také „školáci“ nebo „žáci.“ Kým jsi teď, Jeničku? (Školákem, žákem.) Proč? (Protože chodím do školy.)

Lavice.

Žáci nemohou ve škole pořáde státi, bolely by je nohy. Sedí. Na čem (v čem) sedí? (V lavicích.) Řekni po mně, Josefe (budoucně již neužiji tohoto oslovení, rozumí se samo sebou): *Ve škole žáci sedí v lavicích.* Protože ty lavice jsou ve škole, říkáme jim *školní lavice.* Jak jim říkáme? Proč jim tak říkáme? Z čeho jsou školní lavice? Kdo je udělal, zhotovil? Řekni po mně: *Truhlář zhotovil školní lavice ze dřeva.* Jsou-li obarveny? (Nejsou. Jsou-li, táže se učitel.) Čím barví či natírá truhlář lavice? (Barvou.) Kterou barvou jsou natřeny? Řekni po mně: *Tyto lavice jsou natřeny zelenou barvou.* Je-li školní lavice jenom z jednoho kusu? (Nikoli.) Řekni po mně: *Školní lavice je sbíta z několika kusův.* Čím jsou ty kusy sbity? (Hřebíky.) Kusům říkáme také části. Opakuji!

Řekni po mně: *Školní lavice skládá se z několika částí.* Prohlédněme si ty části. Tu jest dlouhé prkno, na němž sedíte; to jest *sedadlo*. Co to jest? Řekni po mně: *Na sedadle sedíme.* Tu jest dlouhé prkno, na něž kladete tabulku, když kreslíte nebo píšete; později budete na toto prkno, na tuto desku klásti papír, až budete se učit na něm psát. Na tomto prkně čili na této desce píšete; to jest *psací deska*. Co to jest? Proč se jmenuje deska „psací“? Řekni po mně: *Na psací desku klademe tabulku, když píšeme.* Pod psací deskou vespod jest ještě jedna deska; to je deska spodní. Co to jest? Mezi psací deskou a spodní deskou je prázdné místo, prázdný prostor; co si do něho dáváte? (Tabulky, čepice, šátky, a vesnické děti si tam dávají svůj oběd.) To místo se jmenuje *příhrádka*. Jak se jmenuje? Čím je příhrádka přehrazena? (Malými prkénky.) Proč jsou tam ta prkénka? (Aby psací deska se neprohýbala.) Na toto prkno kladete záda, opíráte se o ně; to jest *lenoch*. Co to jest? Řekni po mně: *Zády opíráme se o lenoch.* Na toto úzké, ale dlouhé prkénko kladete nohy, aby vám nevisely; kdyby nebylo toho prkénka, nohy by visely a bolely by vás. To jest *trnož*. Co to je? Řekni po mně: *Na trnož klademe nohy.* Některé lavice (ty přední) nemají trnožův; proč asi? (Jsou nízké, není jich tudy třeba; nohy školáků sáhají tu až na zem.)

Prohlédli jsme si již všechny části lavice; jmenuj je ještě jednou. Řekni po mně: *Sedadlo je část lavice.* Co je psací deska? Co jest lenoch? trnož?

Maminka má doma také lavici. Kde ji má? (U kamen.) Co na ni staví? (Hrnce, mísy, talíře.) Také na ní někdo sedává; kdo? Jaká je to lavice, protože ji máte doma? Má-li domácí lavice také lenoch? Má-li psací desku? spodní desku? trnož? Co tedy má? (Sedadlo a nohy.) Také v zahradách bývají lavice; jaké jsou to lavice? (Zahradní.) Zahradní lavici říká se *lávka*. Opakuj! Kde ještě bývají lávky? Také přes potok jsou položeny lávky. Kde je taď taková lávka? Má-li také nohy? Z kolika částí se skládá? K čemu je ta lávka? Kudy by se muselo chodit, kdyby jí tam nebylo? Co by se tu mohlo dětem stát? Jak se musí po lávce chodit? Co by se mohlo státi dítěti neopatrnému? Všecky lávky nejsou ze dřeva; z čeho také bývají? Jaké jsou to lávky? (Kamenné, železné.)

Na domácí lavici maminka klade hrnce, mísy i jiné věci, proto se lavice zamaže, zašpiní. Co dělá maminka (služka), když lavice jest špinavá? Čím ji myje? Jaká je potom? Jaká lavice se vám lépe líbí, čistá-li nebo špinavá? Jaké jsou nyní naše školní lavice? Mohly-li by se také zašpinit? Čím a jak? Nesmíte jich špinit, ani do nich psátkem rýti nebo jinak je kaziti.

Kalamář, inkoust.

Podívejte se, ve psací desce jsou díry; co jest v nich? V těch kalamářích není teď ničeho; jsou *prázdný*. Jaké jsou? Později, až

buďte vám psáti na papíře, nalejí do nich *inkoustu*. Které barvy jest inkoust? Které barvy jest papír, na němž budete psáti? Proč nemůžeme užiti inkoustu bílého? Proč je černý? Inkoust se může z jednoho kalamáře do druhého přelivati; jakmile nahneme, teče. Inkoust teče, jest *tekutý*. Opakuj! Jaká jest i voda? Proč? Co ještě je tekuté? Všeem tekutým říkáme *tekutiny*. Opakuj! Co jest inkoust? Co voda? Co mléko? Řekni po mně: *Inkoust je černá tekutina*. Z čeho jsou kalamáře? Jaké jsou tedy? Jaké ještě bývají?

Tabulka, pisátko.

Později budete psáti na papíře, nyní píšete na tabulkách. Prohlédneme si tabulku. Tabulka, jak vidíte, skládá se ze dvou částí: z jedné černé a jedné bílé. Z čeho je ta bílá část? Víte-li, jak se jmenuje? (Rámece.) Ta černá část není ze dřeva, je z kamene. Které jest barvy? Černý kámen na naší tabulce se jmenuje *břidlice*. Jak se jmenuje? Protože naše tabulky jsou z břidlice, jak se proto nazývají? Břidlice na naší tabulce jest rovna a hladka jako prkénko, jako deska. I říkáme: Tabulka se skládá z břidlicové desky. Opakuj! A z čeho ještě se skládá? Čím kreslíte a píšete na tabulce? Z čeho je pisátko? Podívejte se na ně; strčíme-li do něho válí se; také vypadá jako váleček. Pisátko jest válečité. Opakuj! Aby pisátko mělo špičku čili hrot, co jsme musili udělati? Čím? Jaké čáry děláme na tabulce, černé-li či bílé? Čím je můžeme smazati? Pověz po mně: *Na tabulce píšeme písátkem*. Řekni dále: *Pisátko i břidlicová deska jsou z břidlice*.

b) Stůl. Židle.

Kniha. Papír. Katalog. Péro. Tužka. Pravidlo.

Stůl.

Vy sedíte v lavicích, já pak nejráději tuto u stolu bývám, protože na vás odtud dobře vidím. Pohovoříme si o stole. Z čeho jest? Kdo jej zhotovil? Pověz po mně: *Truhlář dělá stoly ze dřeva*. Čím ho natřel? Kterou? Řekni po mně: *Tento stůl je natřen žlutou barvou*. K čemu mám zde stůl? Také stůl se skládá z několika částí. Prohlédneme si jeho části. Zde na vrchu je hladká, rovná deska; to je *stolní deska*. Co to jest? Která deska je delší, stolní či psací u vašich lavic? Která je širší? Psací deska u lavice je z jednoho kusu, z jednoho prkna; naše stolní deska je však z několika prken. Čím to je, že ta prkna tak pevně drží při sobě? (Truhlář je sklížel.) Čím? To, co pod stolní deskou jest, jmenuje se *podstavec*. Jak se to jmenuje? Na čem tedy leží stolní deska? Podstavec má nohy; kolik? Řekni po mně: *Náš stůl má čtyři nohy*. Zde nahoře lined pod stolní deskou je něco, co se může vytáhnouti a zase zastrčiti; co to jest? (Truhlík nebo šuple.) Co dávám do

truhlíku? (Houbu, křídou a jiné věci.) U truhlíka je něco (hned z předu), co nedělal truhlář, neboť to není ze dřeva; co to jest? (Zámek.) A co vězí v zámku? (Klíč.) Kdo jej udělal? Z čeho? Řekni po mně: *Zámečnick ze železa dělá zámky a klíče.* K čemu je tu zámek s klíčem? (Aby se mohlo zamykati.) Proč se zamyká? (Aby nikdo nemohl ze šuplíka nic vzíti.) Kdy pak by sem mohl přijít zlý člověk a odtud něco vzít? (Když po vyučování všichni odtud odejdeme.) Řeknu nyní: *Stůl má dvě části: stolní desku a podstavec.* Opakuj! Řeknu dále: *Při podstavci jsou nohy a šuple.* Opakuj!

Povíme si ještě něco o stolní desce. Hleďte: tu jest roh, tu také, tu též, zde opět roh. Kolik rohů má naše stolní deska? Řekni po mně: *Naše stolní deska jest čtyřrohá.* Viděl jsem stůl, který měl takovou desku (učitel kreslí); je-li to deska čtyřrohá? (Není.) To je deska *okrouhlá.* Opakuj! Kdo z vás viděl takový stůl? Takový stůl se jmenuje okrouhlý stůl. Opakuj! Jaký jest náš stůl? Měl-li pak ten okrouhlý stůl, jež jsi viděl, čtyři nohy? Kolik noh měl? Řekni po mně: *Okrouhlé stoly bývají o jedné noze.* Avšak ta noha je dole při samé zemi takto (učitel kreslí) rozšířena; proč to? (Aby se stůl neskácel, aby pevně stál.) Takový stůl bývá lepší barvou natřen než jest náš, on je také hladší a krásně se leskne; on jest *vyleštěn.* Jaký jest? Kdybych přitlačil nehtem na tento stůl (na tuto desku) vytiskl bych jamku; kdybych na leštěný stůl nehtem přitlačil, nevytiskne se jamka. Tento stůl jest z měkkého dřeva, leštěný stůl jest z tvrdého dřeva. Opakuj! Tvrdé dřevo je dražší než měkké. Opakuj! Mám zde tři kousky dřeva; tento je měkké dřevo, tyto dva kousky jsou tvrdé dřevo. Mají-li všecky tři kousky stejnou barvu? Jaké je měkké dřevo? (Bílé.) Jaké je toto tvrdé dřevo? (Nažloutlé.) Jaké je toto dřevo? (Načervenalé.) Nikdo tato dřeva barvou nenatřel, to jest jejich vlastní barva, to jest jejich přirozená barva. Ptám se tedy: Jaké barvy je dřevo měkké? Jaké barvy je dřevo tvrdé? (Nažloutlé nebo načervenalé.) Řekli jsme prvé, že tvrdé dřevo je dražší než měkké; proč pak? Protože tvrdé dřevo tak brzy neshnije, tak brzy se nezkaží, jako měkké dřevo. Tvrdé dřevo déle trvá než měkké. Opakuj! Řekni po mně: *Tvrdé dřevo je trvanlivější než měkké dřevo.*

Tento stůl je ve škole, jest to tedy stůl *školní.* Jak se jmenuje ten, který jest doma? Jak ten, který je v zahradě? Zahradní stoly nebývají vždy ze dřeva; z čeho bývají? Truhlář má ve své dílně veliký stůl, na němž hobluje, klíží a jiné práce koná; je to stůl *truhlářský.* Jaký je to stůl? Jaký je ten stůl, co má zámečnick? kovář? obuvník? krejčí? Někde mají zvláštní stůl veliký, u kterého obědvají nebo večerejí, když mají mnoho hostů. Takový stůl jmenuje se *tabule.* Takový oběd nebo taková večere, při které je mnoho hostů, jmenuje se *hostina.* Opakuj! Řekni po mně: *Při hostině hosté sedí u tabule.* Také mají někde zvláštní stůl, u kterého jenom píší; to je *psací stůl.* Řekni po mně: *U psacího stolu se toliko píše.* Jiný stůl mají, u kterého se myjí; to jest *mycí stůl.* Řekni po mně: *U my-*

čího stolu lidé se myjí. Matinky mívají samy pro sebe stolek, u kterého šiji; to je šicí stůl. Řekni po mně: U šicího stolu matinky šiji.

H á d a n k a.

Čtyři mívám lenivé nohy,
čtyři také prkenné rohy;
na rovné mé desce jídáš,
večeříš, obědváš, snídáš.

Ž i d l e.

Pan učitel stává u stolu; někdy však si také sedne. Nač si sednu? (Na židli.) Prohlédněme si židli. Z čeho jest? Kdo ji zhotovil? Čím ji natřel? Také židle skládá se z několika částí. Jak slove tato část, na které sedávám? (Sedadlo.) Vaše lavice má také sedadlo; které je delší? Kolik lidí, kolik osob může seděti na tomto sedadle? Kolik na vašem? Řekni po mně: *Na sedadle u lavice může seděti mnoho osob.* Řekni dále: *Na židli může seděti toliko jedna osoba.* Jak slove tato část židle, o kterou se zády opírám? (Lenoch.) Na čem stojí židle? Kolik jest jich? Řekni po mně: *Sedadlo, lenoch a nohy jsou části židle.* Tato židle jest všecka ze dřeva, a to z měkkého dřeva. Však doma mívají bohatší lidé židle z tvrdého dřeva a ty mívají sedadlo buď pletené ze slámy nebo z rákosu, aneb vycpané a potažené. Kdo viděl takovou židli? Takové židli říkají *sesle*. Opakuj! Jaké má sesle sedadlo? Čím je vycpano? (Ziněmi, chlupy nebo senem.) Staří lidé raději sedí na sesli než na židli. Proč? Někde mají sesli, při kterých i lenoch je vycpán. Taková sesle jmenuje se *lenoška*. Řekni po mně: *Sesle, která má vycpaný lenoch, jmenuje se lenoška.* Jsou také lenošky s dlouhým sedadlem, na kterých může několik osob si odpočinouti, pohovětí; to jsou *pohovky*. Řekněte po mně: *Na pohovce může si několik osob pohovětí.*

K n i h a.

Nyní, když jsme pohovořili o židli a sesli, vrátíme se zase ke stolu a prohlédněme si věci, jež na něm jsou nebo bývají. Tu hned jest něco. Co to jest? (*Knihy.*) Tu knihy často brávám do ruky a dívám se, co v ní jest napsáno; čtu v ní. Řekni po mně: *Pan učitel čte v knize.* • Já rozumím, co v knize jest napsáno, umím čísti, vy ještě neumíte, vy se tomu teprv učíte. A kdo bude pilet, brzo naučí se čísti. Nyní znáte teprv některé hlásky, ne všechny, a ty hlásky vám píši na tabuli: až budete jich znáti více, přinesete si do školy také knihu, ale jinou, než jest tato má. V této mé knize může čísti jenom ten, kdo již čísti umí; v té vaší může čísti i ten, kdo se teprv učí. Ta vaše kniha je pro žáčky, kteří teprve začínají se učiti, ona je pro začátečníky. Pro koho jest? Každá kniha má své jméno, Ta vaše kniha jmenuje se *čítanka*. Jak se jmenuje? Jmenuje se proto čítanka, protože v ní čítáte. Proč se jmenuje čítanka? Čítanka pro začátečníky jmenuje se *první čítanka*. Opakuj! Pro koho je

první čítanka? Kdo je začátečník? Ti školáci, kteří budou dobrý pozor míti, za nějaký čas naučí se čísti v první čítance a potom dostanou druhou čítanku, později třetí i čtvrtou. Dostanete později i jiné knihy. Jedna, ve které se krásné věci vypravují o Pánu Bohu a o Pánu Ježíši; ta se jmenuje *katechismus*. Jak se jmenuje? O kom se vypravuje v katechismu? Ještě později koupí vám rodiče malou knížku, ze které se budete v kostele modliti. Ta se jmenuje *modlitební kniha*. K čemu je modlitební knížka? (Z modlitební knížky modlí se lidé v kostele.) A kdo bude uměti hezky zpívati, tomu koupí rodiče knížku s písněmi, se zpěvy; ta se jmenuje *zpěvník*. Řekni po mně: *Ve zpěvníku jsou písně čili zpěvy*. Potom také vypůjčíte si někdy nějakou knihu z knihovny, a tak poznáte rozmanité knihy. Víte-li pak, co jest knihovna? To je ta skříň, v níž jsou samé knihy ke čtení. Kdo ji viděl? Co je knihovna?

Nyní se podíváme na tuto moji knihu. Otevru ji, co vidíme vnitř? (Listy.) Řekni po mně: *Uvnitř knihy jsou listy*. Sáhni takto jako já na list; je-li tlustý nebo tenký? Je-li okrouklý nebo čtyřhranný? Pohleď sem (ukazuje první stranu listu) a (obrativ) podívej se sem; kolik stran má tento list? Kolik stran má tento (učitel ukazuje pokaždé jiný) list? a tento? Řekni po mně: *Každý list má dvě strany*. Na stranách je psáno; avšak to nepsali lidé pérem. Kdyby to měli lidé psátí pérem, tuze dlouho by to trvalo, než by to tak hezky napsali. Povím vám, jak to udělali. Tuhle mám (učitel ukazuje pečetítko) něco, co jste bezpochyby již viděli u tatínka. Co tím tatínek dělá? (Pečetí psaní.) Jak se to jmenuje? Na tom pečetítku jsou vryta písmena. Já potru pečetítko touto černou barvou a přitlačím, přitisknu je zde na tento papír. Podívejte se, co se vytisklo na papíře? (Ta písmena, jež jsou na pečetítku.) Napsal-li jsem ta písmena na papír? (Ne, vy jste je vytiskl.) Jsou-li to písmena psaná nebo tištěná? Také v knize nejsou písmena psaná, nýbrž *tištěná*. A tiskli je skoro tak, jako já jsem vytiskl tato písmena. Až budete větší, dovíte se ještě lépe, jak se knihy tisknou. Nyní řekni po mně: *Knihy se nepiší, ony se tisknou*. Ten, kdo knihy tiskne, jmenuje se *knih-tiskař*. Jak se jmenuje? Kdo se tak jmenuje? Ten dům, ve kterém se knihy tisknou, jmenuje se *knih-tiskárna*. Opakuj! Pohleďte nyní, jak ta písmena jsou krásně spořádána: jedno vedle druhého stojí, jako když vojáci do řady se postaví. Jen že vojáci, když se tak postaví, činí řadu, písmena jen *řádku*. Řekni po mně: *Písmena činí řádky*. Ukaž první řádku! Druhou! Ukaž poslední řádku! Podívej se dobře sem: několik písmen je pohromadě jako by se za ruce držela a za nimi je prázdné místečko; potom zase několik písmen při sobě a opět prázdné místečko. Písmena, jež při sobě stojí, činí *slovo*. Opakuj! Zde je jedno slovo, za ním druhé slovo, trochu dál třetí slovo a tak to jde dále. Řekni po mně: *V řádkách jsou slova*. Řekni to takto: *Řádky skládají se ze slov*. A z čeho skládají se slova? (Z písmen.) Kdo by dovedl říci toto: *Na stranách jsou řádky, v řádkách jsou slova, ve slovech jsou písmena?* — Zavru nyní knihu.

Zde navrehu a tuto vespod jsou dva listy tlusté; jak se jmenují? Ukaž, která je vrchní deska a která spodní. Listy vnitř knihy dají se snadno ohýbati, jsou *ohebné*. Jaké jsou? Dají-li se desky také tak snadno ohýbati? Jaké tedy nejsou? Rekni po mně: *Desky této knihy nejsou ohebné, jsou tuhé*. Desky jsou v tomto místě slepeny, spojeny; je tu kousek černého plátna, a k tomu plátnu jsou desky přilepeny. Toto místo, tato strana knihy jmenuje se *hřbet*. Z čeho je hřbet? (Z plátna.) Jaký je tedy? Tato kniha (učitel ukazuje jinou knihu) má hřbet z kůže; jaký je to hřbet? Právili jsme prve, knihtiskař že tiskne knihy. Ale desek a hřbetu nedělá knihtiskař; kdo to dělá? (Knihař.) Knihtiskař dá knihařovi pouze potišťený papír, a ten z něho udělá knihu. Mám zde několik archů potišťeného papíru; zde jest jeden arch, zde druhý, zde třetí arch. Knihař vezme arch do ruky, přeloží ho takto jednou a jsou z něho dvě půlky, dva půlarchy; ty přeloží ještě jednou a má (jeťnu, dvě, tři, čtyři) čtvrtky; potom přeloží ještě jednou a má (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) listův. Tak složí i druhý, třetí arch a všechny ostatní. Archy takto složené položí na sebe a v tomto místě je sešije. Čím je sešívá? Sešíté archy jsou již knihou, ale to je kniha *sešítá*. Mám zde takovou knihu; jaká je to kniha? Kniha pouze sešítá brzo by se roztrhala, netrvala by dlouho. Proto připraví si knihař tuhé desky, ty na hřbetě slepí plátnem nebo koží a do nich vloží sešitou knihu. Aby pak nemohla kniha z desek vypadnouti, přilepí ji dobře kličem nebo mazem. Kniha deskami a hřbetem opatřená slove *vázaná kniha*. Opakuj! Jaká jest tato kniha? (Vázaná.) Jaká tato? (Sešítá čili nevázaná.) Ale prve nežli knihař sešitou knihu k deskám připevní, ořízne ji ostrým nožem na stole, aby byla zde takto rovná. To místo, kde knihař knihu ořízl, jmenuje se *ořízka*. Na některé knize potře knihař ořízku krásnou barvou zlatou; o takové knize se říká, že má zlatou ořízku. Kdo viděl takovou knihu? Jakou knihu že jsi viděl?

Řekni nyní po mně: *Knihař sešívá knihy a dává je do desek*. Zkrátka tomu říkáme: Knihař váže knihy. Opakuj! Desky a hřbet jmenují se zkrátka *vazba*. Opakuj! Rekni po mně: *Knihař dává knihám vazbu*. Rekni to takto: *Knihař opatřuje knihy vazbou*. Čím je opatřuje? Kdo je opatřuje vazbou?

Podíváme se blíže na desky. Právili jste již, že listy jsou z papíru tenkého, ohebného, desky pak že jsou tuhé, neohebné. Mám zde kus papíru (učitel ukazuje kus lepenky); sáhni naň; jeli tenký či tlustý? ohebný nebo tenký? bílý nebo režný? Tento tlustý, režný papír jmenuje se *lepenka*. Opakuj! Knihař dělá desky z lepenky. Opakuj! Ale proč nejsou desky režny jako lepenka? (Protože jsou polepeny papírem.) Které barvy jsou desky této knihy? (Červené.) Této knihy? (Modrá.) Této knihy? (Zelené.) Této? (Žluté.) Červenému, modrému, zelenému nebo žlutému papíru říkáme *barevný papír*. Opakuj! Jakým tedy papírem polepuje knihař desky? (Barevným.) Proč asi? (Aby byly hezčí, úhlednější.) Rekni po mně: *Zdám papír*

dvoji: bílý a barevný. Řekni to takto: Znáš netoliko bílý, ale i barevný papír.

Tuto knihu mám již dávno, je to již stará kniha. Ale jsou-li pak v ní kaňky (inkoustové skvrny)? Je-li zamaštěna? Jsou-li listy roztrhány? Jsou-li zohýbány? Zde jsem si uschoval knihu po jednom chlapeci na památku. Půjčil jsem mu ji, když jsme začali čísti a za krátký čas takto ji zohavil. Podívejte se: je pokaněna, zohýbána a roztrhána. Vzal jsem mu ji, a tatínek mu musil koupiti jinou. Ale než mu koupil jinou, dříve ho potrestal. Hoch dlouho na ten trest pamatoval a od té doby měl své knihy v čistotě. Která kniha se vám lépe líbí, čistá-li či pomazaná? Jak budete i vy chovati knihy své?

H á d a n k a.

Aj, listy mám,
přec stromem nejsem;
a hřbet též mám,
přec koníčkem nejsem.

umění dám,
a učitelem nejsem;
úst nemám,
přece s tebou mluvívám.
(*Blažek „V. v.“*)

P a p í r.

Listy ve knize jsou z papíru. Co ještě je z papíru? Povíme si něco o papíru. Knihtiskař spotřebuje mnoho papíru, také žáci ve školách ho mnoho popíší. Od koho jej kupují? Kupec však si ho sám nedělá, on jej také kupuje; kupuje jej od toho, kdo jej dělá. Kdo papír dělá čili vyrábí, jmenuje se *papírník*. Opakuj! Papírník má k tomu velikou dílnu. Ta dílna, ve které se papír vyrábí, jmenuje se *papírna*. Opakuj! A z čeho se vyrábí papír? Toho ještě nevíte, povím vám to.

Mnozí z vás máte na sobě nový kabátek, nové spodky, novou sukničku, novou košilku. Ale ten kabát, ty spodky, ta sukně, ta košile nezůstanou pořád novými. Za nějaký čas roztrhají se. Maminka je sice správi, ale ony roztrhají se opět. Na konec budou tak roztrhány, že se ani spraviti nedají. Maminka potom koupí vám nové a ty staré, rozedrané hodí někam do komory mezi jiné hadry. Když těch hadrů v komoře je mnoho, říkává maminka: „Co s tím budu dělat, prodám to.“ A v skutku přijde stará žena s nůši nebo stařeček s pytle a koupí od maminky ty hadry. Co dělá s nimi? Zanese je k obchodníkovi a prodá mu je; dostane za ně více nežli sám dal, vydělá na nich. A co dělá s hadry obchodník? Když jich má velikou hromadu, naloží je na vůz, zrovna tak jako se nakládá seno, a zaveze je k papírníkovi do papírny. Papírník s radostí je od obchodníka koupí, třeba tento žádal za ně víc nežli sám dal. A co dělají s nimi v papírně? V papírně ty hadry nejdříve vyperou, potom je rozřeží a roztrhají na drobné kousky a dají do vody. Když se hadry ve vodě na měkko rozmočí, roztlukou je tak, že jest z nich kaše. Potom přichází dělník po dělníku, každý nabere si té kaše,

dá ji mezi dvě prkénka a přitlačí tak silně, že všechna voda vyteče, a mezi prkénky zůstane arch papíru. Když papír náležitě osehne, skládají arch na arch, až je jich deset; tomu říkají *složka*. Potom kladou složku na složku, až je těch složek deset; tomu zase říkají *knihá*. Z jednoho vozu hadrů nadělají mnoho a mnoho knih papíru; tolik papíru nadělají, že papírník utrhá zaň více, než dal za hadry i dělníkům od práce. A tak, milé děti, z těch nepatrných hadrů, jež mnohý člověk za nic nepokládá, vyrábí se papír, jehož každý potřebuje a na němž tak užitečné věci se píší i tisknou. Vidíte z toho, že všechno je k něčemu dobré, i ta, nejnepatrnější věc, a že nemáme ničím pohrdati, nic zahazovati. Říkává se: Kdo si neváží krejcaru, nebude mítí zlatý. Opakuj!

Papír, na kterém se tiskne, jest jiný než ten, na kterém se píše. Papír, na kterém se tiskne, slove papír *tiskací*. Opakuj! Papír, na kterém se píše, jmenuje se papír *psací*. Opakuj! Na tiskacím papíře nelze psáti, neboť se na něm inkoust rozlévá; na psacím papíře se inkoust nerozlévá. Jest též zvláštní papír, na němž se kreslí; jaký to jest papír? Také jest zvláštní papír, který se klade na mokré písmo, aby se nesmazalo; jaký to jest papír? Proč se tak jmenuje? Potom je papír, ze kterého kupci dělají kornouty a do kterého rozmanité zboží zabalují; jaký to jest papír? (Zabalovací.) Řeč po mně: *Rozoznáváme papír psací, tiskací, kreslicí, pijavý, zabalovací*. Počítejme, kolikový je to papír? Řekni po mně: *Známe šesteryj papír*. Pověz to takto: *Známe šest druhů papíru*. Který druh papíru je v tomto sešitě (učitel ukazuje písanku)? Který druh papíru je v knize? Který druh papíru je v tomto sešitě ku kreslení? Který druh papíru je tento červený listek? Který druh papíru je na tomto kornoutě?

Há d a n k a.

Nejprve žebráka šatím,
ve stoupě podobu tratím,
naposledy mnoho platím.

K a t a l o g.

Mám tu na stole také tuto knihu (učitel ukazuje katalog). Je-li to kniha vázaná či nevázaná? Je-li veliká nebo malá? Je-li tlustá nebo tenká? Ano, není tlustá, neboť jen z několika málo archů jsem ji sešil. Protože je toliko sešitá, můžeme ji nazvati *sešitem*. Čím ji můžeme nazvati? Tento veliký sešit je také potišten, ale slov je v něm málo, více je v něm čar. Mezi ty čáry napsal jsem sám, jak ty se jmenuješ, jak tento žák, jak ten vedle tebe, zkrátka zapsal jsem do tohoto sešitu jména všech žáků, kteří do této třídy chodí. Co jsem tam zapsal? Řekni po mně: *V této knize jsou seznamováná všickni žáci*. Tato kniha se jmenuje *seznam žákův*. Opakuj! *Seznamu žáků říkáme také katalog*. Opakuj! Katalog beru každého dne do ruky a volám žáky jménem. Který žák tu jest,

ozve se; jak se ozve? Který žák ve škole není, tomu připiší do katalogu malé znamení, udělám tam čárku. Co znamená ta čárka? (Že ten žák nebyl ve škole.) Jestliže mi někdo přijde vyřídit, že ten žák proto není ve škole, že stílně, poznamenám do katalogu, že jest nemocen. Jestliže někdy mnoho prší nebo sníh padá, a žák má daleko do školy, tedy poznamenám do katalogu, že ten žák nepřišel do školy, protože byla nepohoda. Po nějakém čase prohlížím katalog; žáky, kteří mají mnoho čárek, napíši na list papíru; těch však, kteří byli churavi nebo nemohli pro nepohodu chodit do školy, nenapíši na ten list. Napíši tam jenom ty nedbalé. Které tam napíši? Potom vzkážu domů rodičům, aby ty nedbalé žáky posílali pilněji do školy. Kdo poslechne, toho na tom listě přetřnu. Kdo však neposlechne, toho oznámím na úřad (na radnici, panu starostovi). A co se stane rodičům těch dětí? (Jsou trestáni; musí zaplatiti pokutu.) Chodte tedy, milé děti, pilně do školy, a když vás bude chtít tatínek nebo maminka nechat doma, řekněte: Tatínku, maminko, prosím vás, nechte mě jít do školy, já tam rád chodím, protože se tam hezkým věcem učíme.

Ale ještě něco poznamenám do katalogu. Zaznamenávám také, jak je kdo hodný a jak se kdo učí. Kdo ve škole tiše sedí a nikdy nezlobí, o tom říkáme, že má dobré *mravy*. Opakuj! Kdo má dobré mravy, ten je *mravný*. Opakuj! Mravnému žákovi udělám v katalogu pěkné znamení, pěknou známku, nemravnému však, totiž takovému, kdo mne často hněvá, udělám ošklivou známku. Také poznamenám, jak kdo umí čísti, psát a počítati; a velebný pán poznamená, jak kdo umí náboženství. Za nějaký čas vzkáží to tatínkovi. Ale nepošlu tam někoho, aby to vyřídil *ústně* totiž ústy, nýbrž vzkáží to *písemně*. Jak to? Napíši to na list papíru. Napíši: Jan Sýkora, žák I. třídy, choval se mravně, náboženství umí velmi dobře, číst umí velmi dobře, psát také velmi dobře, počítati dobře. Každému vám dám takový list, a vy ho donesete domů tatínkovi. Po kom tedy vzkáží tatínkovi, jak se učíš? Po kom dám zprávu tatínkovi? Tatínek bude čísti tu zprávu a když shledá, že má ten jeho synáček pěkné známky, bude mít radost, zaraduje se a pochválí synka. Shledá-li však, že má ošklivé, špatné známky, bude smuten, zarmoutí se a nepochválí synáčka, ale spíše mu domluví, pokurá ho. Kdo tatínka a maminku zarmucuje, rmoutí, o tom říkáme, že činí jim *žalost*. Opakuj! Chcete-li činiti rodičům radost nebo žalost? A chcete-li jim působiti radost, jak se musíte ve škole chovati? (Mravně.) A co musíte ještě činiti? (Pilně se učiti.)

P é r o .

Dále tu mám na stole *péro*. Co dělám pérem? Na čem? Řekni po mně: *Pérem píše lidé na papíře*. Do čeho namáčím péro? V čem tu mám inkoust? Je-li můj kalamář takový jako váš? (Ukáže se na rozdíl.) Ukáží vám péro samotné (učitel vyndá je z násadky):

mohlo-li by se jím samotným psáti? Do čeho je zastrčím, abych je mohl pohodlně držeti? (Do držátka.) Řekni po mně: *Péro zastrkuje se do držátka.* Podívej se na držátko: z kolika částí se skládá? (Ze dvou.) Z čeho je tato část držátka (ze dřeva) a z čeho tato? (Z plechu.) Jaká je tato část? A jaká tato? Dřevěná část držátka zove se *násadka*. Opakuj! Plechová část držátka slove *svorka*. Opakuj! Řekni po mně: *Násadka se nasazuje do svorky.* Mám tu dvě násadky: talile má hrany (počítejme je), tato nemá hran, *nýbrž* jest jako váleček. Jaká jest násadka, která má hrany? Jaká jest násadka, která vypadá jako válec? Řekni po mně: *Tato násadka je válcovitá čili oblá.* Mám tu ještě jednu násadku (učitel ukazuje násadku kuželovitou); ta je tóż oblá, ale není všude stejně silná. Dole při svorce je silnější, tlustší než nahoře. Ona vypadá asi tak, jako kužel, na nějž maminka navinuje len, když chce přísti. Kdo viděl takový kužel? Tato násadka vypadá jako kužel, jest *kuželovitá*. Opakuj! Násadka bývá natřena barvou, aby se žáčkům líbila, aby byla úhledna. Jaká je tato násadka? tato? (Učitel tu ukazuje rozmanitě barvené násadky, aby žáci evičili se v rozeznávání barev.) Všecky tyto násadky jsou dřevěné; však jsou také skleněné násadky. Kdo viděl takovou? Jakou ještě násadku jste viděli? Podívejte se na svorku; ona vnitř jest prázdná, ona jest *duta*. Jaká jest? Řekni po mně: *Svorka má vnitř dutinu.* Násadka není duta, násadka je *plná*. Jaká jest? Však i násadka bývá duta; kdo viděl dutou násadku? Pravili jste, že je svorka plechová; jaké jest péro? (Také plechové.) Z čeho se dělá plech? (Ze železa.) Protože plech se dělá ze železa, říkáme těmto pěrům také *železná péra*. Opakuj! Pěknému, drahému železu se říká *ocel*. Opakuj! Péra dělají se nejvíce z ocele, a proto jim říkáme péra *ocelová*. Jak jim říkáme? Toto péro není z ocele, jest uděláno z hušho brku; jaké je to péro? (Brkové.) Brkovými pery psávají staří lidé. Opakuj! Podívejme se na péro: dole jest uzounké a hrotnaté, nahoře širší. Hrot je rozštípen a má dvě špičky: levou a pravou. Kdo dobře umí držeti péro, píše oběma špičkami; kdo je drží takto nebo takto, píše toliko pravou nebo levou špičkou; takové písmo je špatné. Při namáčení musíme býti opatrní; kdybych ponořil péro hluboko do kalamáře, nabralo by se mnoho inkoustu a ten by potom ukápl na papír. Musíme tedy jenom hrot v inkoustu smočiti. Když dopíšeš, vezmu kousek pijavého papíru a vytru péro. Když tak vždy učiním, bude péro dlouho pěkně psáti; neučiním-li toho a nechám-li péro mokré, zrezaví, zkazí se. O kabát péro utíratí se nesmí; kabát by se znečistil. Také se nesmí péro ostříkovati (ocakovati); znečistily by se tím lavice, poskvnila by se podlaha. Olizovati péro jest ošklivé, hnusné; také by se mohlo dítě rozstonáti, poněvadž inkoust je věc škodlivá.

H á d a n k a .

Neživý jem tvor, ale mnoho toho napovídám, aě ani slova nepromluvím. Hádaje, kdo jsem?

T u ž k a.

Někdy si chei honem něco poznamenati, buďto do katalogu nebo do této knižčky (notes). Abych nemusel teprv kalamář otvírat a páro namáčet, vezmu do ruky tužku. Zde jest. Podíváme se na ni. Jak vypadá? Jako malý váleček. Jaká tedy jest? (Váleovitá, oblá.) Pravíme-li o nějaké věci, jak vypadá, určujeme její *tvár*. Opakuj! Řekni po mně: *Tužka má oblý tvar*. Řekni to takto: *Tužka jest tvaru oblého*. Nyní to pověz takhle: *Tužka jest dle tvaru oblá*. Jaká jest tato tužka (učitel ukazuje tužku hranatou) dle tvaru? Jaká jest tato násadka dle tvaru? (Kuželovitá.) Podívejte se: při tužce pozorujeme dvě části, jednu bílou (učitel ukazuje totiž obyčejnou tužku), druhou tmavou, skoro černou. Z čeho je ta bílá část tužky? Ta tmavá část tužky není ze dřeva, ta je z jiné *látky*. Z čeho jest? (Z jiné látky.) Dřevo řezí lidé ze stromu, a strom, jak víte, roste ze země; proto říkáme, že je dřevo látka, která roste. Tato tmavá látka však neroste; ta se nalézá v zemi pod hlínou, odkud ji lidé vykopávají. V zemi nalézá se mnoho takových látek, které nerostou; jsou tam rozmanité kameny (břidlice již znáte), jsou tam rozmanité hlíny, bílá, žlutá, červená, šedá, v zemi je též sůl, kamenné uhlí i jiné látky. Látky, které se nalézají v zemi a nerostou, jmenují se *nerosty*. Opakuj! Proč se jmenují nerosty? Každý nerost má své jméno. Tento tmavý nerost, jež při tužce vidíme, jmenuje se *tuha*. Opakuj! Řekni po mně: *Tužky dělají se z tuhy*. Rozříznu tuto tužku, ale ne takto na příč, nýbrž po délce, a vyndám tuhu ze dřeva. Je-li oblá či hranatá? Kolik hran má? Jaká je tedy? Řekni po mně: *Ve dřevě je zasazen čtyřhranný kousek tuhy*. Řekni to takto: *Ve dřevě je zasazen čtyřhranný roubík tuhy*. Když lidé tuhy v zemi hledají, nenacházejí takovýchto pěkných roubíkův; oni vykopají veliké kusy tuhy. Tyto veliké kusy rozemelou, udělají z té moučky a z klišové vody těsto a z toho těsta teprve tlačí roubíky. Protože se tuha lehce rozemílati dá, jaký je to nerost — tvrdý-li nebo měkký? V dílně nebo továrně, kde se tužky dělají, někteří dělníci hotoví roubíky, jiní zase připravují tato oblá dřívka. Avšak to oblá dřívko neskládá se toliko z jednoho kousku, nýbrž jsou dva kousky, právě takové, jako zde vidíte; jsou to dvě půlky, které se dobře na sebe mohou položit. V jedné půlce je vyříznut žlábek, a do toho žlábků se položí tuhový roubíček; druhá půlka se potře klišem, položí se takto na první půlku, a tužka je hotova. Proč potřešli svrchní půlku klišem? Aby však tuha pevně ve dřevě držela, smočí ji dělník, než do žlábků ji položí, také ve klišu, tak že se potom ani nehne. Řekni po mně: *Tužka se skládá z tuhového roubíku a z oblého dřívka*. Řekni dále: *Oblé dřevo tužky skládá se ze dvou půlek, jež jsou klišem slepeny*. Řekni dále: *Tuha je nerost tmavý, měkký*. Co vlastně na papíře píše, tuha-li či dřevo? Psala by tuha, i kdyby na ní dřeva nebylo? Na které části tužky více tedy záleží, na tuhovém-li roubíku či na dřívku? Řekni po mně: *Tuhový roubík je hlavně část tužky*. Řekni dále: *Dřevo je vedlejší část tužky*. Co

jest při knize hlavní částí, listy-li či vazba? Co jest při tabulce hlavní částí, břidlicová-li deska či rámeček? Proč nepíšeme samotnou tuhou, proč zasazují tuhu do dřeva? (Abychom si rukou nepošpinili.) Tuha špiní, tuha barví. Barví-li také dřevo? Břidlice? Barví-li křída? Jaké čáry dělá křída? Jaké čáry dělá inkoust? Čáry, které tuha dělá, nejsou ni bílé ni černé, jsou *šedé*. Opakuj! Napiši-li něco písátkem na tabulku nebo křídou na tabuli, možu to zase smazati. Čím? Napiši-li však něco tužkou na papír, nedá se to houbou smazati. K tomu беру jinou věc, tuto! To se jmenuje *pryž*. Řekni po mně: *Čáry tuhové vymazujeme pryží*. Dřevo této tužky jest bílé; zde mám však tužku se dřevem červeným. Z jakého dřeva je bílá tužka? A červená? Tato tužka má oblé dřevo; jaké dřeva má tahle tužka? (Hranaté.) Všecka tuha není stejná; některá dělá, i když přitlačíme, slabounké čárky, že jich skoro není viděti; jiná dělá zase *znalé* čárky. Která je lepší? Tužce, která dělá slabé čárky, říkáme *tvrdá* tužka. Jak říkáme té, která dělá *znalé* čárky? Však to hned poznám, když tužku ořezávám, která je měkka a která tvrdá. Jak to poznám? (Tvrdá se těžce strouhá, škrábe, měkká snadno.) Takovýchto tužek potřebujeme ve škole. Jaké jsou to tužky? Jaká je to tužka, které užívá tesař? Je-li také oblá? Řekni po mně: *Tesařská tužka není oblá, je ploská*. Jaké čáry dělá, slabé-li nebo silné?

P r a v í t k o.

Tužkou píši; avšak ještě k něčemu jí potřebuji. Někdy chci něco krásně napsat inkoustem. Ačkoliv umím přímé řádky psáti, přece bych mohl některé slovo napsati křivě (učitel ukáže to na tabuli). Tedy by se to nestalo, vezmu toto prkénko (učitel ukazuje pravítko), položím je na papír a podle něho naznamenanám si přímé čárky; potom na těchto čárkách píši a řádky jsou krásně přímé. Jak se jmenuje toto prkénko? Řekni po mně: *Podle pravítka děláme na papíře přímé čárky*. Řekni to taktó: *Podle pravítka čarkujeme*. Proč čarkujeme? Podívej se na pravítko: je-li široké neb úzké? Počítej jeho hrany; kolik jich jest? (Čtyři.) Jsou-li stejně dlouhé? Řekni po mně: *Pravítko má dvě krátké a dvě dlouhé hrany*. Podle kterých hran čarkujeme? Tato přední hrana (dlouhá) je tenčí nežli zadní; ona je seříznuta. Kdo dělal pravítko? Čím truhlář tuto hrannu seřízl? Máš tu ještě jiné pravítko (ukazuje t. zv. trojuhelník;) je-li také čtyřhranné? Jaké jest? Tesař si také čarkuje, když chce přímo kládu otesati; čarkuje-li podle pravítka? (Někdy podle pravítka, někdy podle šňůry.) Či pak jsou ty všecky věci, jež jsou zde na stole, vaše-li či moje? Když nejsou vaše, smíte-li je prohlížeti, smíte-li je do ruky bráti? Dítě, které cizí věci do rukou bere a je prohlíží, je *všetečné*. Jaké je? Všetečnost jest ošklivá vlastnost. Opakuj!

c) Tabule.

Křída. Houba.

Tabule.

Tamto před vámi stojí tabule. Kde stojí tabule? Čím jste obráceni k tabuli, obličejem-li či zády? Řekni po mně: *Ve škole žáci jsou obráceni obličejem k tabuli.* Řekni to takto: *Tabule stojí před obličejem všech žákův.* Proč stojí před vámi a ne za vámi? Co na ni píší? (Písmena, čísla.) Píší-li na ni jenom? (Také kreslíte.) Z čeho je tabule? Kdo ji zhotovil? Čím ji natřel? Kterou? Proč černou? Když jsme hovořili o stole, pravili jsme, že jeho deska leží na podstavci; na čem je tabule? Leží-li či stojí? Kolik noh má podstavec? Co je vyvrtáno ve předních dvou nohách? Co zastrkujeme do těch děr? (Hřebíky.) Z čeho jsou? Dřevěným hřebíčkům říkáme *kolíčky* (kolíčky). Opakuj! K čemu jsou kolíčky? (Na nich stojí tabule.) Řekni po mně: *Tabule spočívá na kolíčkách a jest opřena o podstavec.* Co učiním, chci-li mít tabuli výše nebo níže? Smím-li vytáhnout oba kolíčky najednou? Co by se stalo? Jak je přendávám? (Jeden po druhém.) Kdybych zastrčil tento kolíček do první díry z dola, onen pak do druhé nebo do třetí, stála-li by tabule, jak se náleží, stála-li by *náležitě*? Do které díry musím i druhý kolíček zastrčiti? Tabule jest široká a dlouhá deska dřevěná. Opakuj! Pojd sem a ukaž její délku! Tímto proutkem ukaž její šířku! Kde jest její tloušťka? Je-li tabule z jednoho prkna? Aby prkna pevně při sobě držela, co učinil truhlář? Ale klíž by nedržel dosti pevně tato těžká prkna pohromadě; klíž by mohl povolit a prkna by se od sebe odtrhla, padla by na zem a mohla by někomu ublížiti, někoho poraniti. Proto zasadil truhlář prkna zde na krajích do zvláštních dřev a dřevěnými kolíčky pevně je k těmto úzkým dřevům přibil. Tato dřeva jmenují se *svlaky*. Opakuj! Když se postavím obličejem k tabuli, který jest tento kraj, levý-li či pravý? A tam ten? Řekni po mně: *Na levém i pravém kraji jest tabule upevněna* (utažena, spojena) *svlaky*. Kolik stran má tabule? Co musím učiniti, chci-li psáti na druhé (na zadní) straně? Kolik rohů má tabule?

Tamto (nebo ve druhé třídě) na stěně je také tabule. Stojí-li nebo visí? Tabule, která na stěně visí, jmenuje se *visící tabule*. Opakuj! Jaká je tabule, která stojí? (Stojatá čili tabule „na podstavci.“) Tabule na podstavci je všecka ze dřeva; zdali také visící tabule? Z čeho jest? Jaká je tedy? Něco však je při ní ze dřeva; co to jest? (Rám.) Tabulka vaše má také rám; ale u té je břidlicová deska do rámu zasazena, zde jest plátno na rám nataženo, *napjato*. Řekni po mně: *Visící tabule je z plátna, které je napjato na dřevěném ráme.* Může-li se při plátěné tabuli psáti na obou stranách? Které barvy je plátno na přední straně, na níž se píše? Které barvy je na zadní straně? (Rezné.) Řekni po mně: *Na přední straně je plátno obarveno, na zadní straně má však svou přirozenou barvu.*

K ř í d a.

Čím píšeme na tabuli? Je-li křída také černá? Řekni po mně: *Na černé tabuli píšeme bílou křídou.* Jakou křídou museli bychom psát na bílé tabuli? Křída také jako tuha nalezá se v zemi a neroste; co jest? Na některých místech nalezájí se v zemi celé skály křídové; z těchto skal musí se křída hroznatými motykami dobývatí. Kde se křída nebo jiný nerost láme, tam jest *lom*. Opakuj! Řekni po mně: *Břidlice láme se v lomech břidlicových.* Kde se láme křída? Křída řeže se na roubíky, abychom ji pohodlně mohli v ruce držeti. Kdybych tento křídový roubík pustil z ruky na zem, rozbije, rozrazí se na několik kouskův; také kdybych skleničku upustil, rozbije se. Křída se snadno na malé kousky rozbije, křída je *křehka*. Opakuj to celé! Jaké jest i sklo? Proč? Je-li houba také křehka? Je-li papír křehký? Tato křída dobře píše, znalé čáry dělá; to je křída *měkka*. Některá křída špatně píše; jaká to je křída? Některá křída by dobře psala, kdyby v ní nebylo zrnek písčonych; avšak jak mile se dotkne takoveto písčenné zrnko tabule, křída se zastaví a nepíše. Křída měkká, nemá-li v sobě zrnek písčonych, dobře píše. Opakuj!

H o u b a.

Čím čistíme tabuli? Podívejte se na ni: má v sobě plno dírek, větších i menších. Řekni po mně: *Houba je dírkovata.* Chlebová střídka má v sobě také plno dírek; jaká jest? Ponoříme-li houbu do vody, vběhne voda do těchto dírek a je potom větší než byla za sucha; ona *nabotná*. Řekni po mně: *Houba ve vodě nabotná.* Utřeme-li houbou nabotnalou tabuli, jest tabule příliš mokra, i nemožno na ní psátí. Co jest třeba učiniti? Vymačkáme z houby všecku vodu a otráme tabuli ještě jednou, čímž ji poněkud osušíme, tak že můžeme potom na ní psátí. Řekni po mně: *Houba snadno vodu do sebe přijme, ale snadno ji zase vypustí.* Zde mám kousek houby, kterou jsem dosud tabule nentíral, které jsem dosud neužil; jaká jest dle barvy? (Žlutá.) Tohoto druhého kousku již mnohokrát bylo užito; je-li tato houba také tak jasně žlutá? Ona je tmavější, ale černá není, ona je *hnědá*. Jaká jest? Avšak ačkoli časem zhnědla, přece možno na ní žlutou barvu pozorovati, již prvotně měla. Tato houba je dílem hnědá, dílem žlutá. Opakuj! Řekni po mně: *Užitá houba je barvy hnědožluté.* V lese také rostou houby a některé z nich jíme: je-li tohle taková houba? Tahle je zcela jiná, také neroste v lese ani nikde na mezi nebo na poli, nýbrž pochází z daleka. Daleko od nás jest veliká voda, tak veliká, že bychom museli na lodičce mnoho, mnoho dní plouti, než bychom ji přeplouli, než bychom se zase na zem dostali. Jak se jmenuje taková voda? (Moře.) Moře je tuze, tuze hluboké, že by se i ta naše věž v něm potopila; a na dně toho moře jsou skály. Na některých těch skalách hluboko pod vodou je přirostlá takováto houba. Lidé, kteří umějí dobře plavati a pod vodu se potápěti, pouštějí se do té hloubky a vynášejí odtamtud na

světlo takovouto houbu. Protože je tak z daleka a protože dá tolik namáhání, než ji najdou a na světlo vynesou, proto je tak draha. Tento kousek stojí čtyři (pět, šest) desetníkův. Takovéto houby užíváme netoliko k utírání tabule, nýbrž se jí také myjeme; proto říkáme jí houba *mycí*. Jak jí říkáme? Proč? Protože je mycí houba drahá, musíme jí šetřiti, musíme s ní opatrně zacházeti. Nesmíte ji trhati, nesmíte jí zbytečně namáčeti; a když se namočí, musí se zase vymačkat. Kdybychom jí nechali pořád ve vodě, zkazila by se, shnila by.

H á d a n k a.

1. Čtyři rohy mám,
ale netrám;
tvrdá, černá jsou má záda,
na nich křída psává ráda;
zástup hochů sedí přede mnou,
paří na mne tváří veselou.
2. Co podáš mi, ze všeho piji tak mnoho,
až napita klesám po krátkém čase;
a ty-li pak, hochu, mi napřeješ toho,
jen stiskni mě. — úpoj bude tvůj zase.

(B. „F. v.“)

d) S k ř í ň.

Tamto u zdi stojí *skříň*. Kdo ji zhotovil? Z čeho? Z jakého dřeva? Čím ji natřel? Kterou barvou? Co do ní ukládáme? Nač kladu ty věci? (Na prkénka.) Těmi prkénky je skříň rozdělena na několik *přehrádek*. Kolik přehrádek má tato skříň? Řekni po mně: *Toto jest skříň s přehrádkami*. Maminka má doma také skříň s přehrádkami; však ona neukládá do ní takových věcí, jaké já tu mám, nýbrž dává si do nich prádlo, totiž košile, podvlékačky, sukně, zástěry, punčochy a těm podobné věci. Jak říká maminka té své skříni, protože prádlo do ní ukládá? (Prádelník.) Ói maminka má takový prádelník, jako je naše skříň? Někde mají zase jiný prádelník, jinou skříň na prádlo. Mají skříň ne takto vysokou, nýbrž nižší, ale za to širší; a ta skříň nemá dveří a přehrádek, nýbrž má šuplata, která se vytahují a zase zastrkují. Ói maminka má takový prádelník? Takovému prádelníku říkáme *prádelník se šuplaty*; takovému pak, který vypadá jako naše skříň, říkáme *prádelník s přehrádkami*. Jaký prádelník má tvoje maminka? — tvoje? — tvoje? Tato skříň vypadá sice jako prádelník, ale že prádla do ní neukládáme, nýbrž toliko školní věci, nenazýváme jí tak, nýbrž říkáme jí *školní skříň*. Proč? Některá skříň nemá vnitř ani přehrádek ani šuplat; je prázdná; jenom nahoře upevněn jest věšák, jaký máme tuto na zdi. Co se věší do takovéto skříně na věšák? Jak se jmenuje taková skříň? (Šatník.) Řekni po mně: *Šatník je skříň, do které se věšejí šaty*. Řekni to takto: *Skříň, do které se věšejí šaty, jmenuje se šatník*. Která skříň se jmenuje prádelník? Co je prádelník? Také mívají hospodyně zvláštní skříň, do které ukládají mouku, krupky, máslo, sádlo, vejce a podobné věci, z nichž se pokrmy připravují. Věci, ze kterých se připravují

pokrmu čili potrava, jmenují se *potraviny*. Opakuj! Řekni po mně: *Hospodyně mívá zvláštní skříň na potraviny*. Potravinám říkáme též *spíže*. Opakuj! Skříň na potraviny jmenuje se *spížník*. Opakuj! Řekni: *Do spížníku ukládá hospodyně spíže*. Řekni to takto: *Spížník je skříň, do které se ukládá spíže*. Spížník bývá u prostřed (po výšce) prknem přehražen, přepažen, a na jedné straně jsou šuplata, na druhé straně pak přehradky. Kdo viděl takovou skříň? (Dle potřeby nakreslí ji učitel.) Kde stává spížník? Proč ne ve světnici? Také mívají hospodyně skříně, do nichž nkládají hrnce, talíře a mísy. Jak se jmenuje taková skříň? (Misník.) Kdo viděl misník? Je-li misník vysoký či nízký? Má-li přehradky či šuplata? Bohatší lidé mívají nikoli hliněné, nýbrž bílé porcelánové talíře a mísy; ty jsou drahé. Také mívají mnoho sklenic a jímých věcí ze skla. Aby se ty věci nerozbyly, ukládají je do zvláštní skříně, která má skleněné dvěře, takže dobře viděti, co ve skříní jest, i když jest zavřena. Jak se jmenuje taková skříň? (Sklenník.) Co je sklenník? Řekni nyní po mně: *Prádelník, šatník, spížník, misník, sklenník jsou skříně*. Řekni toto: *Známe několik druhů skříní*. Z jakého dřeva jest tato skříň? Z jakého ještě dřeva bývají skříně? Které skříně bývají z tvrdého dřeva? Skříň z měkkého dřeva jest obarvena a neleskne se; jaká však je skříň ze tvrdého dřeva? Skříň se skládá z několika částí. Jak slove tato přední část skříně, která se otvírá a zavírá? (Dvěře.) Tyto dvěře skládají se toliko z jednoho kusu, z jedné desky, z jednoho *leřidla*: to jsou dvěře *jednokřídlé*. Jaké jsou to dvěře? Proč? Tuto dvěře, kterými veházíme do světnice, mají dvě křídla, to jsou dvěře *dvoukřídlé*. Jaké jsou to dvěře? Proč? Co jest ve dveřích, aby se mohly zamknouti? Co *tvč* v zámku? Postavím se obličejem ke dveřím naší skříně; na které straně je zámek, na levé-li či na pravé? Kde mají dvoukřídlé dvěře zámek? (U prostřed.) Řekni po mně: *Jednokřídlé dvěře skříní mají zámek na levé straně, dvoukřídlé dvěře mají jej uprostřed*. Dvěře jsou u skříně hned z předu, dvěře jsou přední část skříně. Co jsou? Proč? Přední část skříně říkáme též *předek*. Opakuj! Jak se jmenuje zadní část? Tuto po stranách jsou *postranice*. Proč se tak nazývají? Jak se jmenuje svrchní část skříně? (Svršek.) Jak spodní? (Spodek.) Spodku říkáme též *dno*. Opakuj! Na čem stojí skříň? Kolik noh má tato skříň? Kdybychom skříně nikdy neotřeli, neoprášili, co na ní bude? Usadí se prach také na těch věcech, které ve skříní jsou zavřeny? Proč tedy ukládáme věci do skříní? A proč ještě ukládá maminka prádlo a šaty do skříní? (Aby se ve světnici nepovalovaly, aby byl ve světnici pořádek.) Maminka ukládá doma vše na náležitá místo, ona chce mítí ve všem *pořádek*. Jaká je maminka? Jaké budete i vy, pořádné-li či nepořádné?

Hovořili jsme o věcech, jež jsou ve škole. Některé pocházejí od truhláře, některé zas od někoho jiného. Které věci zde ve škole zhotovil truhlář? Které věci nejsou od truhláře? Povšimněme si

ještě jednou věci od truhláře; v lavicích sedíte, na židli já sedám, u stolu se také sedává, do skříně ukládám rozmanité věci, na tabuli píší, kreslím, tedy jedním slovem pracuji. Věci od truhláře, na kterých sedáváme, na kterých pracujeme, do kterých věci ukládáme, jmenují se zkrátka *nábytek* nebo *nářadí*. Jak se jmenují? Co je lavice? Co je stůl? Co je židle? Co je tabule? Co je skříň? Tento nábytek je ve škole, proto jest to *školní nábytek*. Co je tato lavice? Co je tento stůl? Co je tato židle? Co je tato tabule? Co je tato skříň? Některý takový nábytek, jako je zde, máte i doma a kromě toho máte doma i jiný nábytek. Jaký je ten nábytek, který máte doma? Co je ten váš stůl? Co je vaše židle? Co je váš prádelník? šatník? misník? Co je vaše postel?

Jmenujte ještě jednou ty věci zde ve škole, jež nejsou od truhláře. (Tabulka, kalamář, hniha, katalog, péro, tužka, křída, houba.) Těchto věci potřebujeme, když něco děláme, činíme; to jest *náčiní*. Co to jest? A protože potřebujeme toho náčiní ve škole, jaké je to náčiní? Co je tabulka? kalamář? kniha? katalog? péro? tužka? pravítko? křída? houba? Řekni po mně: *Ve škole je rozmanitý nábytek a rozmanité náčiní*. Řekni toto: *Hovořili jsme s panem učitelem o školním nábytku a o školním náčiní*.

2. Světnice sama.

Podlaha, strop, stěny. Dvěře, okna. Kamna.

Kříž. Rozvrh hodin. Obrazy.

S v ě t n i c e.

Dosud hovořili jsme o věcech, jež nacházejí se v naší světnici. Nyní promluvíme o světnici samé. Jako stůl, lavice, skříň i mnohé jiné věci složeny jsou z několika částí, tak i při světnici samé pozorovati lze několik částí, a každá část má své jméno. Jak slove spodní část světnice, po níž chodíme? (Podlaha.) Co jest tedy podlaha? (Část světnice.) Jak se zove svrchní část světnice? (Strop.) Co je strop? Jak se jmenují postranní části světnice? (Stěny.) Pověz to všecko! Kolik stěn je ve světnici? Jaká je tato stěna, poněvadž je před vámi? Jaká je ta, která jest za vámi? Dejte ruce v bok jako já; kde je tvůj levý, kde pravý bok? Na té straně, kde máte levý bok, jest jedna stěna a na té straně, kde máte pravý bok, jest také jedna stěna. Řekni po mně: *Po levém i po pravém boku mém jest stěna*. Stěny, které nám jsou po bocích, slovou *poboční stěny*. Opakuj! Ukaž na poboční stěnu levou! Ukaž na poboční stěnu pravou! Řekni po mně: *Přede mnou je stěna přední, za mnou stěna zadní a po obou bocích jsou stěny poboční*. Která stěna stojí naproti přední stěně? Která stěna stojí naproti levé stěně poboční? Co leží naproti podlaze? Nad čím leží strop? Pod čím leží podlaha? Kdybychom

ze světlice všechny věci, jež tu jsou, vynesli, odstranili a sami odtud také odešli, bude zde prázdnno, bude zde prázdný *prostor*. Co tu bude? Řekni po mně: *Mezi stěnami, stropem a podlahou je prázdný prostor*. Nyní však ten prostor není docela prázden, jest vyplněn; čím? Je vyplněn docela, zúplna? Která část toho prostoru není vyplněna? Která část toho prostoru je větší, ta vyplněná nebo ta prázdná? Řekni po mně: *Malá část toho prostoru jest vyplněna, veliká část však jest prázdná*. Řekni toto: *Prostor naší světlice jest jenom z části (částečně) vyplněn*. Prostor naší světlice jest uzavřen, čím? Řekni to celó! Řekni to takto: *Stěny, podlaha a strop uzavírají prostor světlice*. (Učitel ukazuje do kouta:) Zde se sblíká, sbíhá přední stěna s poboční stěnou; mezi nima je *kout*. Tu jest také kout; které stěny se tu sbíhají? Tam nahoře jsou též kouty; co se tam sbíhá? Dole jsou též kouty; co se tu sbíhá? Spočítejte všechny kouty! (Učitel ukazuje na roh:) Zde se sbíhají jeden, dva, tři kouty; zde jest *roh*. Co je tu? Kde jsou ještě rohy? Kolik je všech? V míse (u tabule) jest voda a pokojně tam stojí (leží), neboť nikdo mísou nepohybuje ani do vody nikdo nefouká. Stojí voda takto (učitel kreslí na tabuli vodorovnou přímkou) nebo takto (šikmo)? Jak stojí (leží) i voda v rybníce? Tato čára leží právě tak jako voda, když pokojně stojí v rybníce, v míse nebo kdekoli jinde; tato čára leží vodorovně, to jest čára *vodorovná*. Jaká je to čára? Proč? Která věc v naší světlici leží vodorovně? Která část naší světlice leží vodorovně? Řekni po mně: *Nejen strop, ale i podlaha leží vodorovně*. Mám zde niť, a na té niti jest upevněna olověná kulička, olověné závaží. Vezmu niť za druhý konec a držím tak, že kulička dole visí. Podívejte se, jak stojí či vlastně visí niť. Nakreslím nyní čáru, která také tak visí jako niť, na níž je závaží. Tato čára jest *svislá*. Jaká jest? Proč se tak jmenuje? Některé kouty naší světlice jsou svislé; které to jsou? Jak leží nebo jakou polohu mají stěny? Má-li i naše tabule (totiž tabule na podstavci) polohu svislou? Což kdybychom ji postavili tak, aby měla polohu svislou? (Skácela by se.) Aby se neskácela, aby pevně stála, nakloníme ji poněkud nazad. Řekni po mně: *Naše tabule nemá polohy svislé, nýbrž nakloněné*. Jakou polohu má deska stolní? Má-li také psací deska lavice polohu vodorovnou? Jaká je? (Nakloněná.) Kam je nakloněna? (Ku předu.) (Učitel kreslí na tabuli:) Tabule nemá polohu svislou, nýbrž takto nakloněnou, psací deska lavice nemá polohu vodorovnou, nýbrž takto nakloněnou. Čáry tyto nejsou ani svislé ani vodorovné, to jsou čáry *šikmé*. Jaké jsou to čáry? Jakou polohu mají nohy podstavce, na němž je tabule? Jakou polohu má tabule sama? Jakou polohu má psací deska lavice?

Z čeho je naše podlaha? Jaká je to tedy podlaha? (Prkenná.) Jsou-li mezi prkny mezery nebo leží prkna těsně vedle sebe? Z čeho je podlaha v síni? (Z cihel.) Jaká je to podlaha? (Cihlová.) Lidé chudí mívají ve svých chatrčích podlahu z hlíny; jaká je to podlaha? Hlíněná podlaha bývá stále vlhka a chladna, proto jest nezdrava.

Lidé zámožní (bohatí) v městech zase mívají podlahy z malých prkének vykládané, kterážto prkénka tvoří buď takovéto čtverce (učitel kreslí), nebo kříže nebo jiné obrazce. Takovým prkénkům říká se *parkety*. Podlaha z parket slove podlaha *parketová*. Opakuj! Kdo viděl parketovou podlahu? Co jsi viděl? Náš strop jest rovný; jsou-li všude rovné stropy? Jaké ještě bývají stropy? Kde bývá strop klenutý? (Ve sklepě.) Podívejte se na stěny a na strop; jsou nyní čisty, bělounky. Proč jsou tak bílé? Kdo je obílił? Čím? Čeho užívá zedník při bílení? (Štětky.) Bohatší lidé nemají stropu a stěn bílených, nýbrž malované. Kdo maluje světnice? Čím? (Barvami.) Užívá-li malíř, když maluje, takové štětky jako zedník? Štětka malířská jmenuje se *štětec*. Opakuj! Ve městech říkají světnici *pokoje*. Opakuj! Některé pokoje nejsou malovány; na místě toho jsou polepeny malovaným papírem. Malovaný papír, kterým se polepují, potahují pokoje, jmenuje se *čaloun*. Opakuj! Řekni po mně: *Pokoje bývají buď malovány nebo čalouny potaženy. Čalouny zhotovuje čalouník.* Opakuj!

Kříž. Rozvrh hodin. Obrazy.

Na stěnách visí rozmanité věci. Zde na přední stěně visí *kříž*. Na koho si vzpomenete, když se na kříž podíváte? Kdo jest Pán Ježíš? K Pánu Bohu i k jeho synovi, Pánu Ježíši se modlíme; prosíme jej, aby nám dal zdraví a by zachoval na živě rodiče naše. Proto při modlitbě hledíme na kříž. Kdy hledíme na kříž? Kam hledíme při modlitbě?

Zde visí něco jiného: dřevěný rámec, v němž je zasazeno sklo, a za sklem je list papíru, na němž je něco napsáno. Co tam jest napsáno? Stojí tam, čemu se učíme v pondělí, čemu v úterý, čemu ve středu a čemu v ostatní dny; je tam napsáno, že dnes první hodinu je čtení, druhou hodinu chvíli počítání a chvíli zase rozmlouvání. Na tom listě jest napsáno, čemu se kterou hodinu učíme. Opakuj! Na tom listě je napsáno, jak jsou naše hodiny rozděleny čili rozvrženy. Opakuj! To jest *rozvrh hodin*. Co je to? Na které stěně visí rozvrh hodin? Řekni to všecko! V pondělí (učitel jmenuje tu den, jenž právě jest) máme vždy první hodinu čtení, druhou chvíli počítání a chvíli rozmlouvání, tak jak je to napsáno na rozvrhu hodin; nikdy neděláme nic jiného, než to, co jest předepsáno na rozvrhu hodin. My se vždy řídíme dle rozvrhu hodin. Opakuj!

Co visí tamto? (Obrazy.) Doma na stěnách též máte obrazy; jsou-li takové jako tyto? V čem jsou vaše obrazy zadělány? Tyto obrazy nemají ni rámečův ani skla. Opakuj! Za to jsou tyto obrazy silnější, tlustší než vaše; čím je to? (Jsou přilepeny na tlustém papíře.) Jak se jmenuje takový tlustý papír? Na vašich obrazech doma jsou vymalovány svaté osoby, které nyní u Pána Boha přebývají. Které svaté máte doma na obraze? Svatý Josef, sv. Anna a všickni ti svatí, které máte doma *vyobrazené*, již dávno zemřeli,

nežijí více. Ale dokud byli živi, byli vždy hodní, pořádní, nikdy nelhali, nikdy Pána Boha nehněvali; za to dostali se do nebe, stali se svatými. Maminka pověsila jejich obrazy na stěny, abyste si na ně často vzpomněli a byste byli také tak hodní jak oni bývali. A když takoví budete, dostanete se po smrti také do nebe, budete svatými. Tyto obrazy *nepředstavují* svatých osob, to nejsou obrazy svatých; na těchto obrazích jsou *vypodobněny* věci, o kterých ve škole rozmlouváme. Podle těchto obrazů se učíme, to jsou obrazy *učebné*. Jaké jsou to obrazy? Proč se tak jmenují? Řekni po mně: *Doma máme obrazy svatých, ve škole máme obrazy učebné.*

D v ě ř e .

Kudy vcházíme do světnice? Kudy vycházíme ze světnice? Řekni to všecko! Jsou-li tyto dvěře jednokřídlé či dvoukřídlé? (Jsou-li dvoukřídlé:) Otevíráme-li obě křídla, obě půle? Řekni po mně: *U dvoukřídlých dveří jest jedna půle stále zavřena.* Když zedníci tento dům stavěli, nechali toto místo pro dvěře prázdné, nechali zde otvor. Když byli se svou prací hotovi, přišel truhlář a zasadil do otvoru dvěře. Nejprve přinesl čtyři dřeva do čtyř hran otěsaná: dvě kratší, dvě delší. Jedno to čtyřhranné dřevo kratší, jeden ten kratší *sloupek* položil dole vodorovně (učitel ukazuje kde a jak); na ten vodorovný sloupek dole postavil na každé straně při zdi ty dva delší sloupky a přes ně položil nahore čtvrtý (kratší) sloupek. Tyto sloupky dobře upevnil, aby se ani nehnuly. Poněvadž však sloupky byly nebarvené a nehezky by vypadaly, přinesl dále tenká prkénka, obarvoná tak jako jsou dvěře, a přibil je z venčí i ze vnitř na sloupky tak, že sloupky jimi docela zakryl. Na dolejší však sloupek, na nějž šlapeme, přibil prkénko nebarvené; na něm by barva nebyla nic platna, brzy by se nohama setřela. Tyto čtyři sloupky, jakmile je zasadil, ihned obdržely své jméno: spodní jmenuje se *práh*, svrchní slovo *podboj*, oba postranní pak *dveřeje*. Jak se jmenují? Též ona barvená prkénka, kterými jsou podboj a dveřeje zakryty, mají své jméno: říká se jim *zákryt*. Jak se jmenují? Proč se tak jmenují? Když byl truhlář s touto první prací hotov, přinesl dvěře. Ale jak je zasaditi? Přibiti jich nesměl, neotvíraly by se. Tedy pomohl mu zámečník. Ten přinesl železné kuželky jakési čili čepy a zarazil je do dveřeji: nahore jednu, dole jednu (při dvoukřídlých dveřích: na levo dvě, na pravo dvě). Tyto železné čepy, kuželkám podobné, jmenují se *stěžeje*. Jak se jmenují? Čemu jsou podobny? Dále přinesl zámečník železné jakési pruty, které vždy na jednom konci byby do kroužku stočeny; tyto pruty přibil na dvěře: po dvou na každou půlu. Těmito železnými pruty zavěšují se dvěře na stěžeje. Proto že se jimi dvěře zavěšují, proto říká se jim *závěsy*. Řekni po mně: *Na dveřích jsou přibity závěsy, a těmito závěsy zavěšují se dveře na stěžeje.* Řekni toto: *Dvěře otáčejí se pomocí závěsů na stěžejích.* Co při dveřích jest ještě od zámečníka? (Zámek s klíčem

a klika.) Tento zámek jest ve dveřích zadělán; také však se zamykají dvéře zámkem, který visí na dveřích. Jak se jmenuje takový zámek? (Visecí.) Dvéře se mohou zamknouti též něčím jiným nežli zámkem. Někde nemají u dveří zámku, za to však mají zde ve zdi vodorovnou díru, v níž je zastrčeno silné dřevo nebo železo; tu naproti ve zdi je též díra. Na noc se dřevo povytáhne tak daleko, až zajde i do protější díry. Kdyby potom někdo dvéře otvíral, neotevře jich. Takovoto dřevo nebo železo jmenuje se *závora*. Jak se jmenuje to dřevo nebo železo? Řekni po mně: *U některých dveří je místo zámku závora*. U kterých dveří máte závoru? Čím je zamčena tato (druhá) půla dveří, že jí nelze otevřítí; zámkem-li či závorou? Ta nemá zámku ni závory, má však nahoře i dole železné *šoupátko*, které se zastrkuje a vytahuje. Takové šoupátko bývá u některých dveří na místě zámku, jenže nemá tu polohy svislé, nýbrž vodorovné. U kterých dveří doma máte místo zámku šoupátko?

Proč nesmějí děti stávatí nebo klekávati u dveří? Proč musí v zimě za sebou zavíratí? Proč musí ty, které pozdě přijdou do školy, po tichounku otvíratí a zavíratí?

O k n a.

Kudy padá světlo do světnice? Řekni to všechno! Také pro okna nechali zedníci, když tento dům stavěli, zvláštní otvory; to jsou otvory *okenní*. Jaké? Jak se jmenuje otvor pro dvéře? Které otvory jsou větší, okenní-li či dveřní? Jako vsadil truhlář, když dvéře sem dával, do otvoru dveřního prve čtyři sloupky, k nimž potom teprve připevnil dvéře, taktéž učinil, když dával okna. Ze čtyř slabých sloupků sbil rám a ten pevně zasadil do otvoru okenního, načež zavěsil okna. Tento rám je sice vápnem zabílen jako stěny, ale proto přece možno ho z blízka rozeznati. Tento rám jmenuje se *slepý rám*. Opakuj! Na čem jsou zavěšena okna? (Na stězejích.) V čem jsou stěžeje zaraženy? (Ve slepém rámu.) Pomocí čeho visí okna na stězejích? (Pomocí závěsův.) Kolik křídel má každé okno? Čím se zamykají okna? (Šoupátky nebo zástrčkami.) Kolik oken je tu v každém okenním otvoru? Které je vnitřní a které zevnitřní? Dvě okna v jednom otvoru činí jedno okno *dvojité*. Opakuj! Jaká jsou tedy tato okna? Kde jest v jednom otvoru toliko jedno okno, tam jest okno *jednoduché*. Kdo máte doma jednoduchá okna? Na lóto vnitřní okna vysazujeme a necháváme toliko zevnitřní; proč to činíme? (Aby spíše teplo a čerstvý vzduch sem mohl vnikati.) Kdy je zase zavěšujeme? Proč? Zde jsou okna dvoukřídlá; každé křídlo má svůj *rám* a v rámech vodorovně jsou zasazeny *příčelky*. Mezi příčelky jsou skleněné *tabulky*. Kolik tabulek tu má každé křídlo? Proč jsou ty tabulky skleněné, proč nejsou papírové nebo dřevěné? Řekni po mně: *Papírem nebo dřevem světlo neproniká*. Řekni toto: *Sklem vidíme čili prohlédáme, sklo je průhledno*. Kolik oken tu máme? Ve kterých zdech jsou? Kolik jest jich v zadní zdi a kolik v levé

zdi poboční? Řekni po mně: *Světlo nám jde do světnice od zadu a od levé strany.* Kam jdou zadní okna? Kam levá? Venku je dnes chladno, zde uvnitř je teplo, proto nejsou okna jasna, jsou zapocena. V létě nebyvají okna zapocena; proč? (Protože je venku i uvnitř teplo.) Tam v tom zadním okně a zde v tom levém jest jedna tabulka zasazena ve zvláštním rámečku a může sama o sobě se otvírati. To jsou *vyhlídky, špehýrky*. Odpoledne, když je po vyučování, otvírám obě špehýrky. Proč asi? Špehýrkami odchází ze světnice všecken puch, všecken nečistý vzduch a vniká sem vzduch čistý, nezkažený. Špehýrkami *vyvětráváme* světnici. Opakuj! Řekni po mně: *Ve světnici vyvětrané je zdrávo, v nevyvětrané světnici je nezdrávo.* Někdy otevru vyhlídku i při vyučování, ale jen jednu, nikdy obě. Proč? Otevru-li obě, protahuje celou světnici studený vzduch venkovský, jenž jednou vyhlídkou sem vbíhá a druhou, protější, odtud ubíhá. Takovému protahování čili provívání vzduchu říká se *průvan*. Studený průvan škodí tomu, kdo je zahřát. Zahřátý, je-li v průvanu, může nastydnouti, ochuravěti. Proto nestavte se do průvanu, jste-li zahřaty.

K a m n a.

Aby nám tu nebylo zima, topí se. V čem se topí? Z čeho jsou tato kamna? Jaká jsou proto? Jaká ještě bývají kamna? Proč nedělají se kamna ze dřeva? Proč tedy dělají se z hlíny nebo ze železa? (Protože hlína ani železo neshoří.) Hlína i železo vzdorují ohni, hlína a železo jsou látky *ohnivzdorné*. Jaké látky jsou hlína a železo? Proč? Je-li dřevo též látka ohnivzdorná? Hlíněná kamna, jak vidíte, nejsou z jednoho kusu, ale skládají se z několika částí; jak se jmenují ty části? (Kachle.) Jaká jsou to tedy kamna, protože z kachlí jsou složena? Kdo dělá hlíněná kamna? Hrnčičí vyrobí kachle z hlíny měkké, syrové; potom dá je vyschnouti. Když vyschly, narovná je do pece, ve které silně topí. Pálením kachle ztvrdnou, z kamenější. Mohl-li by hrnčič z každé hlíny kamna páliť? Každá hlína nedrží tak pevně pohromadě a nevydrží tak velikého horka, tak velikého žáru; některá by se v takovém žáru na kousky rozpadla. Ta hlína, ze které hrnčič kamna a jiné zboží hrnčičské robí, jmenuje se hlína *hrnčičská*. Kdo ji zná? Kde zdejší hrnčiči ji kopají? Jsou-li kamna vnitř plna nebo duta? Proč jsou duta? (Aby mohlo teplo a kouř jimi procházeti.) Kam odchází kouř? (Troubou do komína a komínem do vzduchu.) Řekni to celé! Také tepla odchází něco do komína, ale jenom malá část; veliká část tepla vniká do kachlív a z kachlív ven do světnice. Řekni po mně: *Kachle teplo do sebe přijímají a zase je ze sebe pouštějí.* Jakými kachly se dostane teplo snáze do světnice, tenkými nebo tlustými? (Učitel ukázav, kudy teplo v kamnech se rozechází:) Teplo nerozechází se v kamnech přímou cestou takto, nýbrž jde cestou *klikatou* takto. Jakou cestou jde? Kdyby šlo přímou cestou, mnoho by ho ušlo; proto zahradí hrnčič dutinu vnitř tak, aby teplo mnoho oklik dělali

musilo, aby ho tedy co možno málo troubou ucházelo. Řekni po mně: *Čím víc oklík teplo dělají musí, tím více ho kamna vydávají.* Řekni toto: *Kamna dávají čili sálají teplo.* Od čeho vlastně je to teplo? (Od dříví neb uhlí, jež v kamnech hoří.) Řekni po mně: *Dříví a uhlí, když hoří, vydává teplo.* Dřívím a uhlím topíme, pálíme, dříví a uhlí je *palivo*. Opakuj! Dříví a uhlí hoří, dříví a uhlí jsou látky *hořlavé*. Jaké látky jsou? Proč hořlavé? Které hořlavé látky znáte ještě? Hoří-li také kámen? hlína? Co není kámen, hlína? Ta dutina zde dole, ve které dříví neb uhlí hoří, slove *pec*. Co je pec? Na dně pece je železná mřížka, kterou propadáva popel; jak se jmenuje? (Rost.) Kam padá popel? Řekni po mně: *Roštěm propadáva popel do popelníka.* Čím zavíráme pec? Z čeho jsou ta dřívka? Ta hlavička dřevěná, kterou do ruky bereme, když dřívka otvíráme nebo zavíráme, jmenuje se *rukověť*. Proč není i rukověť železná? Dřívka mají v sobě malé otvory; proč asi? Těmi otvory tlačí se vzduch do pece, a dříví dobře hoří. Kudy ještě může vzduch vnikati ke dříví, k ohni? (Popelníkem.) Kdybychom otvory ve dřívkách i popelník dobře zaepali, uhasl by oheň v peci; proč? Řekni po mně: *Kam se nemůže vzduch dostat, tam nemůže dříví ani uhlí hořeti.* Co by se stalo, kdybychom zaepali nebo plíškem zahradili troubu tak, aby kouř nemohl z kamen odcházeť? (Kouř by vrážel zpět do světnice, kouřilo by se.) Nejenom že by se kouřilo, ale oheň by uhasl. Dříví hoří jen potud, dokud má kouř volný odchod; nemá-li odchodu, oheň uhasne. V kouři jsou *saze*. Ty se usazují uvnitř na kachlech i v troubě i v komíně. Je-li těch sazí již mnoho usazeno, nemůže kouř volně odcházeť, zastavuje se a dříví špatně hoří. Říkáváme tenkrát: kamna jsou zanešena, mají špatný *tah*. Jak říkáváme? Zavoláme hrnčíře, a on kamna vycídí. Jak se do nich dostane? Musí-li je rozbourati? Nemusí; zde po stranách jsou hlinou přilepena kolečka, kotouče, jež se pomocí nože nebo dlátka snadno vyndají. Vyndá-li je hrnčíř, objeví se tam zařazený otvor. Do toho otvoru může hrnčíř pohodlně rukou sáhnouti a saze kartáčem vymést. Když jsou kamna vymetena, vycíděna, mají zase dobrý *tah*. Opakuj! Saze z kamen vymetá hrnčíř; kdo vymetá saze z komína? Jak se dostane do komína? Proč je komíník černě oděn? Z čeho je ten oblek? Doma maminka má při kamnech těž *plotnu*. K čemu je plotna? V kamnech mívá zasazenou *plechovou troubu*; k čemu je ta? Když oheň v kamnech vyhasne, která kamna zůstanou déle teplá, hliněná-li nebo železná? Řekni po mně: *Hliněná kamna déle v sobě drží teplo nežli železná;* Řekni toto: *Železo rychleji propouští teplo nežli hlína.* Kdyby popel od dnešního topení zůstal v peci, zítra by dříví špatně hořelo; co tedy musí se dělati? Když popel za horka se vyhrabe, bývá v něm někdy žhavý uhlíček; kdybychom takový popel vysypali někam do slámy nebo vedle slámy, co by se mohlo státi? Proto se musí s horkým popelem opatrně zacházeti. Každá kamna mají svou pec. Však slovem *pec* rozumí se ještě něco jiného. Kdo viděl pec pekařskou? Kdo viděl pec hrnčířskou, cihlářskou, vápenickou? Z čeho je vystavena?

Domáci světlice.

Hovořili jsme o naší školní světlici. Doma též máte světlice. Ta světlice, ve které zůstáváte, ve které bydlíte, to je vaše *obydlí*. Opakuj! V obydlí přebýváte, obydlí se jmenuje také *příbytek*. Opakuj! Chudší lidé mají za příbytek toliko jednu světlici, však příbytek zámožnějších lidí skládá se z více světlic čili pokojův. O kolika pokojích je váš příbytek? a váš? a váš? Také mají zámožnější lidé zvláštní světlice, ve které nespějí ani neobědvají, ve které toliko se vaří, kuchaří; jak se jmenuje taková světlice? (*Kuchyně*.) Jinou světlici mají, ve které toliko spějí, ve které mají toliko svá lože; jak ta se jmenuje? (*Ložnice*.) Maminka mívá zvláštní světličku, do kteréž ukládá máslo, sádlo, sýr, chléb, mouku a jiné potraviny; jak ta se jmenuje? (*Komora*.) Jsou-li v komoře kamna? Proč ne? Mívá-li komora tolik oken jako jiná světlice? Kolik oken mívá? U toho okna bývá železná mříž neb okenice; proč? Jakou podlahu mívá komora? Proč maminka začasté otvírá okno v komoře? Pod komorou nebo pod jinou světlicí v zemi máte zvláštní světličku se stropem v zemi klenutým; co to jest? (*Sklep*.) Co máte ve sklepě? Kdyby nechal tatínek zemáky, řepu, celer a podobné věci přes zimu v komoře, co by se jim stalo? Proč nezmrznou ve sklepě? Co mívají sládeci a hostinští ve sklepě? Pivo a víno musejí býti ve studenu, aby se nezkazily. V létě však i do sklepa vnikne teplo; proto mívají sládeci a hostinští vedle sklepa ještě zvláštní světlici čili komoru, do které dávají led. Led se tam nerozpustí, on tam neroztaje ani v létě; a z ledu jde studeno na pivo a víno, a tím studenem se pivo a víno udrží vždy dobré. Jak se jmenuje tato komora na led? Kudy jde světlo do sklepa? Tato malá okénka zovou se *světlicky*. Opakuj!

H á d a n k y.

1. Když je horko, studeny jsme,
a čím větší zima, tím teplejší jsme.

(*Kamna*.)

2. Dvě stojí, dvě leží, jedno chodí, když to vodí.

(*Dvěře*.)

3. Ve mně tma, venku světlo,
venku zima, ve mně teplo,
venku teplo, ve mně mráz;
jmenujte mne někdo z vás.

(*Sklep*.)

3. Školní budova.

Chodba. Schody. Půda. Střecha. Komin.

Chodba.

Vy Kročíme-li ze školní světnice, kde se ocitneme? (*V síni čili na chodbě.*) Je-li chodba široká neb úzká? dlouhá nebo krátká? Z čeho jest její podlaha? Jaký je tu strop, rovný-li nebo klenutý? V chodbě jsou okna; kam jdou? Jsou-li tam také dvěře? Kam vedou? Jedněmi těmi dveřmi vychází a vchází se do domu; to jsou hlavní dvěře. Kterým dveřím říkáme hlavní dvěře? Hlavním dveřím říká se též dvěře od domu nebo dvěře domovní. Opakuj! Řekni po mně: *Hlavními dveřmi vcházíme do chodby, z chodby pak vcházíme do světnice a na dvůr.* Z chodby vedou schody nahoru; kam? (Do hořeniho patra.) Naše světnice není v hořením patře, ona je při zemi. Opakuj! Naše světnice je ve přízemku čili ve přízemí. Opakuj! Řekni po mně: *Ze přízemí chodíme po schodech do hořeniho patra.* V chodbě u samých dveří hlavních je ve dlažbě zasazeno železko; k čemu je tam? V zimě tam stává v koutě koště; k čemu?

Schody.

Promluvíme o schodech. Po schodech chodíme nahoru i dolů, po schodech vystupujeme a sestupujeme. Opakuj! Z čeho jsou naše schody? Jaké jsou tedy? Z čeho ještě bývají schody? Kde jste viděli takové schody? Které schody jsou trvalejší, dřevěné-li či kamenné? Které asi jsou dražší? Schody skládají se ze *stupňův*. Opakuj! Kolik stupňů mají naše schody? Jdi a spočítej je; je-li jich více než deset, spočítej kolik je jich přes deset. Naše schody mají dvě části: první část má několik stupňů (kolik?), potom je místo, kde si můžem oddechnouti, to je *místo oddechu*, a výše je druhá část. Kolik stupňů má tato? Řekni po mně: *Mezi první a druhou částí našich schodů je místo oddechu.* Naše schody nejsou vysoké, proto mají jenom jedno místo oddechu. Vyšší schody mívají dvě i více takových míst oddechu. Kde jste viděli takové schody? Po našich schodech hezky se chodí, protože jejich stupně nejsou vysoké, nýbrž nízké. Kde jsou stupně vysoké, po takových schodech stoupá se těžce, namáhavě; na takových schodech se unavíme, udýcháme. Schody s vysokými stupni jmenují se *příkré schody*. Opakuj! Naše schody nejsou příkré, naše schody jsou *táhlé*. Opakuj! Při zdi u schodů bývá upevněno dřevěné bidlo; k čemu jest? Jakou polohu má to bidlo, to *držadlo*? Nejsou-li po obou stranách schodů zdi, bývá u schodů *zábradlí*. Na které straně je zábradlí, na té-li, kde jest zeď či kde jí není? Proč je tam zábradlí? Kde jste viděli takové zábradlí?

Smíte-li na schody házeti pecky ze švestek, ohryzky a podobné věci? Co by se mohlo snadno státi? (Někdo by mohl šlápna na vlhkou pecku neb ohryzek sklouznout, upadnout a se poranit.) Smí-li se v zimě na schodech rozlívati voda? Proč ne? Smí-li se na schodech otíratí sníh s obuvi? Proč ne? (Voda a sníh by přimrzly, a schody by byly kluzky.) Jak se má po schodech choditi, zvolna-li nebo rychle? Proč?

Půda. Střecha.

Kolik světnic je v hoření patře? Také v hoření patře jsou schody; kam ty vedou? (Na půdu.) Doma máte také půdu, a na vaší půdě to právě tak vypadá jako na naší. Tedy vystoupíme-li na půdu, co máme nad sebou? Leží-li tu střecha nad námi vodorovně? Skládá-li se z jedné části, z jedné plochy? Jak leží ty plochy? (Šikmo.) Proč neleží vodorovně nýbrž šikmo? Plochy, ze kterých se střecha skládá, jmenují se *svisle*. Opakuj! (Co jsou valby, vysvětlí se později.) Nejvýše nad námi se obě svisle sbíhají a tvoří hranu, vodorovnou-li nebo šikmou? Tato vodorovná hrana střechy, kterou tvoří obě svisle, jmenuje se *hřeben* střechy. Řekni po mně: *Svisle se v hřebeně scházejí, dole se rozcházejí*. Střecha je složena z rozmanitých do čtyř hran otesaných trámův. Nejsilnější trámy leží na zdech a jmenují se *pozednice*. Jak se jmenují? Proč se tak jmenují? Do pozednic zadělány jsou trámy, které šikmo stojí, a ty zase na příč jsou spojeny mezi sebou ještě slabšími trámei. Přes trámy šikmo stojící položeny jsou latě, a na latích upevněny jsou tašky. Kdo tesal všecky ty trámy, kdo je zasadil jeden do druhého a kdo přibil na ně latě? Kdo pokryl střechu taškami? Čím ještě bývají střechy pokryty? Trámy a vše jiné, co jest na střeše ode dřeva, jmenuje se jedním slovem *krov*. Opakuj! To pak, čím je střecha kryta, slove *kryt*. Opakuj! Řekni po mně: *Tesaři kladou krov, pokrývač dává kryt*. Pověz to takto: *Tesaři opatřují střechu krovem, pokrývač ji opatřuje krytem*. Krov a kryt činí střechu. Opakuj! Řekni to takto: *Střecha skládá se z krovu a krytu*. Která střecha nejvíce vzdoruje ohni? (Tašková, břidlicová, plechová.) Která nejsnáze chytí? (Došková, šindelová.) Proto nové domy, nová stavení nesmějí se slamou ni šindelem kryti; toliko na starých staveních ještě takové střechy vidáme. Pod kterou střechou je v létě větší horko, pod šindelovou-li či pod taškovou? Proč asi? A pod kterým krytem v zimě je větší studeno? Co míváte na půdě? Jak říkáme půdě, na kterou rolník dává čili sype obilí? Jak se jmenuje půda, na kterou se dává seno? Kudy jde světlo na půdu? Na prázdné půdě sušívá hospodyně prádlo; kdy, v zimě-li nebo v létě? (V městech v zimě i v létě, jelikož tu při staveních málo kde je dvůr nebo zahrada.) Kde suší prádlo v létě? (Na dvoře, na zahradě.) Proč ho nesuší i v létě na půdě? (Protože na dvoře nebo v zahradě lépe schne.) Řekni po mně: *Pod širým nebem prádlo lépe schne*

než na půdě. Proč asi? (Protože tu vane vítr a ten rychle prádlo osušuje.)

Kde je půda nížka a trámy u samé hlavy leží, tam se musí choditi opatrně; proč? Na půdu, kde je seno nebo sláma, nesmí se večer choditi s holým světlem, totiž bez lucerny; proč? Hospodář také nedovolí čeledínům a nikomu, aby na takové půdě kouřili; proč?

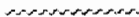
Komín.

Na půdě dobře je viděti, jak vypadá komín. Z čeho jest vystavěn? Jaký bývá dle tvaru? (Čtyřhranný neb oblý.) Je-li pluvý nebo dutý? Kde začíná komín? (Dole ve přízemí.) Kde končí? (Nade střechou.) Mají-li každá kamna zvláštní komín? Kolik komínů by musil míti náš dům, kdyby pro každá kamna byl zvláštní komín? Kolik komínů však má stavení naše? Z toho vidíte, že v jednom komíně schází se kouř z několikera kamen. Menší domy mívají po jednom, větší po dvou i více komínech. Komín nekončí u samé střechy, nýbrž výše; proč asi? (Jiskry mohly by zapáliti.) Která stavení čili které budovy mají komíny vysoké tak, že jest je z daleka viděti? (Parní pily, parní mlýny, továrny na cukr i jiné továrny.) Proč u továren jsou komíny tak vysoké? (Aby palivo v peci dobře hořelo.) Čím vyšší je komín, tím lepší tah má oheň v peci. Opakuj! Na některých komínech jsou nasazeny plechové trouby; proč? (Aby komín měl lepší tah.) Čím vymetá kominík saze z komína? (Košťetem, kartáčem, škrabačkou čili šornou.) Co by se stalo, kdyby kominík komín dlouho nevymetený nechal?

Naše škola má přízemí a jedno patro, naše škola je dům o jednom patře. Opakuj! Viděly-li jste dům dvoupatrový? Kde? Ve velkých městech bývají domy třípatrové i čtyřpatrové.

H á d a n k a.

Sedí, sedí na střeše,
kouří tabák, nekřeše,
a přec mu hoří.
Kdo je to?

II. Doma.

1. Domácí nábytek.

Postel. Zrcadlo. Hodiny.

Postel.

Když jsme hovořili o školním nábytku, vzpomínali jsme také na domácí nábytek. Rozmlouvajíc o školní lavici, vzpomněli jsme si též na lavici domácí; jednajíc o školním stole, vzpomněli jsme si na všeliké stoly, jaké bývají v domácnosti. Hovoříc o židli, promluvili jsme též o sesli, o lenošce a o pohovce. A rozprávějíc o této školní skříni, nezapomněli jsme, že i v domácnosti bývají rozmanité skříně, jako: prádelník, šatník, misník, sklenník. Tím způsobem pohovořili jsme již téměř o všem domácím nábytku; zbývá nám promluvit ještě o několika málo věcech.

Otec váš, matka vaše po celý den pracují: matka stará se o to, co byste jedli a čím byste se odívali, otec pak na potravu i oděv vydělává. Také vy, ačkoli jste ještě malé, nezahálíte: chodíte do školy, a již ta chůze jest práce; ve škole pak učíte se, a to učení jest také práce; doma buď si opakuje, čemu jste se ve škole učili, nebo si hrajete, nebo dáváte pozor na mladší své bratříčky a sestříčky, a to také jest práce. Pán Bůh chce, aby nikdo nezaháel, chce, aby každý pracoval. Pán Bůh dal nás na svět čili stvořil nás proto, abychom pracovali, Pán Bůh stvořil nás ku práci. Však nechce Pán Bůh, abychom ustavičně pracovali; Pán Bůh dovoluje nám, abychom si po práci odpočinuli, pohověli. A kdy odpočíváme? A kdy toliko pracujeme? Řekni po mně: *Ve dne člověk pracuje, v noci pak odpočívá.* Na noc klademe se k odpočinku na lože. A kde míváme své lože či lůžko? (Na posteli.) Pověz to celá! Na loži netoliko ležíme, ale i spíme. Spaním čili spánkem posilní se tělo naše tak, že druhého dne opět může pracovat, že jest opět práce schopno. Kdo na

loži leží, ale při tom hovoří nebo na něco myslí, ten nespí, ten *bdí*. A kdo v noci nespí, nýbrž bdí, ten si neodpočine, ten svého těla neposilní. Vy v noci dobře spíte, ale otec váš, matka vaše nemohou někdy spát, oni *bdějí*. Co jim as nedá spát? Co jim kazí čili ruší spánek? Když zlobíte, když jich neposloucháte, když do školy nerady chodíte, to je holi, to je trápi tak, že nemohou spát. Kdybyste dlouho je hněvaly, mohli by z toho onemocněti ano i zemřít. Budete-li je hněvati? Člověk rád spí, spaní je mu příjemno. Kdyby však měl lože tvrdé a studené, nebylo by mu spaní příjemno. A tvrdé i studené bylo by lože vaše, kdybyste měli spát na pouhé posteli, to jest na tom, co vlastně jest toliko podstavcem lůžka vašeho. Řekni po mně: *Postel jest toliko podstavcem mého lože*. Řekni po mně: *Na posteli jest upraveno lože mé*. Kdo postel shotovil? Z čeho? Nehledíme-li na krátká prkénka, která činí dno její, z kolika částí skládá se postel? (Ze čtyř.) Vypadá-li každá část jinak? (Nikoli, dvě a dvě jsou stejny.) Jakou polohu mají ty části? (Dvě přímo stojí, mají tedy polohu vrislou, dvě pak leží a mají polohu vodorovnou.) Jak se jmenují ty části, které mají polohu vrislou? (Čela.) Jak slovou ty části, které leží vodorovně? (Postranice nebo pelesti.) Na čem stojí postel? Kolik jest noh? Při čem jsou? (Při čelích.) Po kolika nohách je při každém čele? Z čeho že se skládá dno postele? (Ze krátkých, úzkých prkónek.) Leží-li prkénka po délce či na příč? Klade-li se jedno prkénko těsně vedle druhého či jsou mezi nimi mezery? Jsou-li části postele pevně sbity či se mohou rozebrati? Nejsou-li pevně sbity, čím jsou k sobě připevněny? (Železnými háky.) Postele nebývají toliko ze dřeva; z čeho ještě? Kde bývají železné postele? (V kasárnách, v nemocnicích.)

Dosud mluvili jsme o posteli samotné, nyní promluvíme též o *lůžku*. Aby lůžko spodem bylo měkké, co se klade na dno postele? (*Slamník*.) Čím je slamník vycpan? Z čeho je slamník? Je-li z plátna tenkého či hrubého? Je-li z plátna bílého nebo režného? Je-li všecek zašit? (Navrchu jest uprostřed rozevřen.) Proč? (Aby se mohla sláma, když je toho potřeba, lépe rozhrnouti, lépe srovnati.) Na slamník se stele dlouhá a široká peřina; ta, když ležíme, je pod námi, je vespod; jak se proto jmenuje? (*Spodnice*.) Přes spodnici prostírá se dlouhé i široké plátno tak, že se spodnice i slamník jím zakryje; jak slove toto plátno? (*Prostěradlo*.) Chudí lidé mívají na místě slamníku holou slámu, kterou zakrývají bílým avšak hrubým plátnem; tomu říkají *poslamka*. Opakuj! Maji-li nedostatek peřin, obejdou se beze spodnice. Bohatí pak mívají pod spodnici na slamníku ještě *žíněnky*. Žíněnky jsou polštáře, vycpané žíněmi nebo chlupy. Opakuj! Pod hlavu si dáváme polštáře čili *podušky*. Proč se jmenují podušky? Kolik podušek mívá tatínek, maminka pod hlavou? Kde jest lože vyšší, v hlavách-li nebo v nohách? Spalo by se nám dobře, kdyby lože bylo vodorovné? Jaké jest? Jak slove peřina, kterou se přikrýváme? (*Svrchnice*.) Proč se tak jmenuje? (Protože leží svrchu na těle našem.) V létě bývá pod svrchnicí horko, proto mívají lidé v létě místo svrchnice *při-*

leryvku. Přikryvka bývá z plátna a je vatou vycpána. Co je lehčí, peřina-li či přikryvka? Co méně hřeje? Slamník je vycpán slamou, přikryvka vatou; čím je nacpána peřina? Odkud bereme peří? (Peří nám poskytují husy.) Jsou-li jenom husy porostlé peřím? (Také kachny, slepice a jiní ptáci.) Které toliko peří dává se do peřin? (Husí a kachní.) Které peří má maminka radši, bílé či barevné? Které peří je měkké a jemnější, kachní-li či husí? (Kachní.) Pověz to celé! Slepíčího peří do peřin nedáváme; proč? (Protože není tak měkké a jemné jako kachní a husí.) Avšak chudí lidé i slepičím peřím naplňují peřiny své. Dává-li se peří do peřin tak, jak bylo vyškubáno? Kdy se drává peří? (V zimě za dlouhých večerů, když jiné práce nebývá.) Pověz to celé! Co se při draní zahazuje? (*Pápěrky, ostenky.*) Má-li všecko peří pápěrky? (Spodní peří, jež má husa při samém těle, nemá pápěrek.) Jak se jmenuje toto spodní peří, jež nemá pápěrek? (*Prach, puch.*) Které peří je jemnější, prach-li či peří obyčejné? Kterého peří má husa víc, prachu-li nebo peří obyčejného? Prach jest vzácnější i dražší než obyčejné peří. Opakuj! Bohatí lidé mívají prachové peřiny čili *prachovky*. Opakuj! Peřinu maminka si dělá sama. Vezme sedrané peří a nasype ho do povlaku. Opakuj! Kolikery povlak má peřina? (Dvojí.) Jak se jmenuje spodní povlak? (Sypek.) Jak slove svrchní povlak? (Cejcha.) Co je z pěknější látky? Proč dává se dvojí povlak? (Aby peří neprolézalo.) Co se častěji pere? Proč? Ráno, když z lože vstanete, maminka (služka) postel *ustele*; večer před spaním ji *odestele*. Kde jsou podušky, když je postel ustlána? Kam je klade, když postel odestýlá? Děti nejraději kladou se na záda, ony leží *naznak*; dorostlí, dospělí lidé nespí *naznak*, nýbrž na stranu; oni položí se tak, že pravé ucho mají na podušce. Tak se nejlépe spí. Co děláte, než jdete spat? Oč prosíte před spaním Pána Boha? (Aby nás v noci chránil ode všeho zlého.) Jaké zlé mohlo by se vám v noci přihoditi? (Mohl by vypuknouti v domě oheň.) Co by se vám mohlo při ohni státi? Co by se krom ohně mohlo ještě státi? (Mohli by přijíti zlí lidé, zloději, a mohli by nám ublížiti.) Ráno, když zdrávi z lože vstanete, zase se modlíte; večer jste Pána Boha o něco prosili, ráno mu za něco děkujete; zač? (Za to, že nás chránil v noci ode všeho zlého.) Modlíte-li se rády nebo nerady? Kdo se rád k Pánu Bohu modlí, ten jest *pobožný*. Opakuj! Pobožné dítě Pán Bůh miluje a dává mu vše dobré. Opakuj! Jaké dobré mu dává? (Pán Bůh dává zdraví jemu i jeho rodičům; také mu Pán Bůh pomáhá, aby se ve škole všemu naučilo.)

Ríkáváme, že chodíme spat večer. Však v zimě je brzo večer; sotva přijдете odpoledne ze školy domů, již za malou chvíli setmívá se, nastává večer. Ráno pak nerozednívá se, není světlo, až už máte jíti do školy. Kdybyste v zimě měli jíti spat hned, jak se setmí, ráno pak vstávati teprve potom, když už jest den, to byste spali dlouho, že by vám to ani zdrávo nebylo. Neboť přílišné spaní není prospěšno, jest škodlivé. Proto nechodíte v zimě spat hned, jak se setmí, nýbrž sedáváte při světle svíčky nebo lampy u stolu se svými rodiči a po-

sloucháte, co oni vypravují, nebo něco pracujete. Teprv později, když jest osm nebo devět hodin, kladete se na lůžko. Ráno pak vstáváte dříve, než se rozední, vstáváte, dokud je ještě šero. V létě je to ovšem jinak: v létě dlouho se nestmívá, někdy teprv k deváté hodině, ráno pak je brzo den. Kdybyste tedy i v létě seděly dlouho při světle svíčky nebo lampy a ráno vstávaly hned, jakmile se rozední, to by zase bylo na vás málo; krátkým spaním by vaše tělo se neposilnilo, ono by zesláblo; vy byste nerostly, zůstaly byste malé; také byste neměly červené tváře, byly byste bledé, byly byste slabé, churavé. Pamatujte si tedy, že příliš mnoho spáti je škodlivě a příliš málo spáti že je také škodlivě. Dokud jste ještě malé, posílá vás maminka brzy na lože a ráno vás budí později, nežli sama vstává; až budete větší, budete chodit později spat a ráno budete časněji vstávati. Děti musí déle spáti nežli dospělí lidé. Opakuj! Ale také dospělí lidé nepracují dlouho do noci, nýbrž chodí časně spat, ale za to ráno časněji vstávají. Říkáváme o dospělých, že chodí se slepicemi spat a ráno že zase se slepicemi vstávají, neboť slepice, zvláště však kohout brzo s večera sedá na své bidélko, za to však ráno brzy budí lidi svým veselým kokrháním.

V noci se vám také leccos zdá, máte *sny*. Hodnému dítěti, které ani doma ani ve škole nezlobí, zdají se hezké, příjemné sny: zdá se mu, jak je maminka chválí, jak je hladá a jak mu tatínek něco pěkného přinesl. Takovému dítěti spaní chutná sladce, třeba nemělo měkkého lůžka a třeba nemělo dosti peřinek. Rozpustilé, neposlušné dítě však mívá zlé sny: zdá se mu, jak maminka je metlou bije, jak se tatínek na ně škaředí a jiné nepříjemné věci. Někdy se takové dítě strachem probudí a nemůže již potom spáti, třeba mělo měkkou i teplou postýlku. Proto poslouchejte vždycky svých rodičův i svého učitele a budete sladce spáti.

H á d a n k y.

1. Jaký prach na živých roste?
2. Čtyři rohy, žádná nohy, jenom břicho veliké.

(Peřina.)

3. Za krejcar je toho plný pokoj.

(Scítka.)

Modlitba večerní.

Přijmi, dobrý Bože, díky srdce mého,
že jsi nás ochránil ode všebo zlého.
Oddáváme nyní se Tvé božské moci,
prosíme, bys chránil nás i této noci.
Zachovej otce i matičku nám dobrou,
dej jim k odpočinku noční dobu blahou.
Bychom ráno vstali, chválili pak Tebe
a hodnými mohli stát se Tvého nebe.

Z r e a d l o .

Když jsme hovořili o obrazech, jež bývají na stěnách ve škole, vzpomněli jsme si též na obrazy, jež máte doma. Avšak doma máte na stěně i zrcadlo, a o tom jsme dosud nemluvíli. Zrcadlo má rám jak obraz. Opakuj! U obrazu je za rámem sklo, u zrcadla též. Opakuj! Ale u obrazu jest za sklem nějaké malování, nějaká malba, zrcadlo nemá žádné malby. Opakuj! Obrazy máme ve světnici, abychom si vzpomínali na ty svaté, kteří na nich jsou vyobrazeni, zrcadlo je k něčemu jinému, zrcadlo má jiný účel. Do zrcadla se díváme; ráno, když jsme se umyli, učešali a ustrojili, díváme se do zrcadla. Proč se do něho díváme? V zrcadle se vidíme. Když se do zrcadla díváš, myslíš, jakoby zrovna takový chlapeček (taková dívčinka) stál za zrcadlem jako jsi ty a díval se na tebe. Stojí-li tam opravdu? Ten chlapeček, kterého v zrcadle vidíš, nejsi ty sám, to jest jenom tvoje podoba, to jest tvůj obraz, tvá *podobizna*. Řekni po mně: *V zrcadle vidíme svůj obraz*. Ale ten obraz vypadá právě tak jako ty, tedy je to tvůj *věrný* obraz. Proto jsi-li v obličejích čist a máš-li vlasy řádně učešané, ukáže se ti v zrcadle chlapeček umytý a uhlazený; kdybys byl začerněn, ukázal by se ti chlapeček začerněný, umouněný. Řekni po mně: *V zrcadle vidíme, máme-li na sobě vše v pořádku*. Řekni dále: *V zrcadle se shlížíme*.

Čím to je, že sklo zrcadlové ukazuje nám náš obraz? V oknech je také sklo, a přece se tam nevidíme. Mám zde střepinu z rozbitého zrcadla. Podívejte se na ni: na spodní straně její je něco přilepeno, co se leskne jako stříbro, z něhož jsou desetníky, dvacetníky a zlatníky; lidé tomu říkají *zrcadlová pěna*. Jak tomu říkají? Až budete větší, dovíte se, z čeho ta pěna jest a jak jí na sklo přilepují. Podívej se do skla, vidíš-li se tam? Dokud je pěna na skle, vidíš se tam. Však já ji seškrábnu nožem; vidíš-li se tam nyní? Co je tedy příčinou, že se v zrcadle vidíme? (Příčinou toho jest *zrcadlová pěna*.) Zde mám ještě jednu takovou střepinu; neseškrabu s ní všecku pěnu, nýbrž udělám nožem jenom jednu nebo dvě čárky; vidíš-li i teď v ní svůj věrný obraz? Řekni po mně: *Je-li pěna na některém místě seškrábána, zrcadlo dobře neukazuje*. Ale není tím vždycky vinna pěna, ukazuje-li zrcadlo špatně; někdy je tím vinno sklo. Zrcadlové sklo musí býti hladké a všude rovné. Sáhni, nemá-li někde hrbolkův! Podívej se na tuto tabulku v okně; ona má tu a tu (učitel ukazuje) hrbolky, zde má zase jiný kaz. Toto sklo by se nehodilo na zrcadlo, takové zrcadlo špatně by ukazovalo.

Za sklem v zrcadle je tenká dřevěná deska; proč je tam? (Aby se pěna nepoškrábala.) Také u obrazů jsou takové desky vespod; proč? (Aby se papír, na němž jest obraz, neporouchal.) Ta spodní deska chrání obraz i zrcadlo od všelikého porouchání; to je *deska ochranná*. Proč se tak jmenuje? Obrazy visí na stěně tak, že se dotýkají celou svou ochrannou deskou stěny; jakou mají tedy polohu?

(Svislou.) Malá zrcadla visí také v poloze svislé; však veliká zrcadla dotýkají se stěny toliko dolním svým krajem (ukáže se pomocí obrazu na stěně), horním pak krajem odstavají od stěny; mají-li také polohu svislou? Jakou tedy mají polohu? (Nakloněnou, šikmou.) Proč je tak lidé zavěšují? (Aby se v nich lépe shlížeti mohli.)

Byly dvě sestřičky, Růženka a Zdenka. Růženka se do zrcadla nepodívala, jenom když šla do školy; držela vždy na pořádek a čistotu a chtěla vědět, není-li umazána, není-li rozouchána. Dívala se tedy do zrcadla dvakrát denně, neboť bydlela v městečku, kde je škola. Když se nevyučovalo, toliko ráno do zrcadla se dívala. Avšak Zdenka byla ustavičně před zrcadlem, zvláště když měla něco nového. Neustále pokukovala, jak jí to sluší, jaké má vlasy, jaké tváře, jaký krk, jaká ramena. Matka kárala Zdenku a říkala: „Nezvykej tomu ustavičnému hledění do zrcadla, byla by z tebe fintilka! byla by z tebe dívka *marnivá*. *Marnivost* jest ošklivá vlastnost, marnivost se hodným lidem nelíbí. Pohleď na Růženku: ona také bývá před zrcadlem, ale jenom když je toho třeba.“ Zdenku to mrzelo, že ji matka kárá, ale přece druhého dne zase točila se před zrcadlem. Tedy pravila matka přísně: „Nedovolím ti více chodit k tomuto zrcadlu; chceš-li se shlížeti, jdi na dvůr; tam ve vaně je čistá vodá, v té se můžeš shlížeti jako v zrcadle.“ I šla Zdenka k vaně, a v skutku viděla tam svůj obraz. To jí bylo velmi milo. I chodila tam každou chvíli. Ale na dvoře byla čeládka, a ta, když poznala, co Zdenka u vany dělá, dala se do hlasitého smíchu. Zastyděla se Zdenka a od té chvíle zanechala marnivosti. Matka jí po čase zase dovolila do zrcadla se dívat, a Zdenka dívala se jenom tehdy, když toho bylo třeba.

H á d a n k y.

1. Kdo nejrychleji dělá podobizny?
2. Věrně každému sloužím,
jaký jest, přímo vždy povím.
3. Ze skla jsem, však okno nejsem,
v rámeč jsem, však obraz nejsem;
malíř nejsem, ale malovati znám
všecko, naě se podívám.

H o d i n y.

Krom obrazův a zrcadla visívají doma na stěně i hodiny. Povoříme o nich. Víte-li, v kolik hodin počínáme ráno učit se? (V devět.) Pověz to celé! Ale v devět hodin už každý žák musí zde býti; nesmí tedy čekat, až na hodinách doma nebo na věži bije devět, nýbrž musí vyjít z domova o něco dřív, aby byl ve škole v čas. Proto pořádný žák ptává se tatínka, maminky, staršího bratra nebo sestry, je-li již čas jít do školy. Tatínek se podívá na hodiny a řekne buď ano nebo ne. Tatínek dobře to pozná na hodinách, tatínek hodinám rozumí; vy toho ještě nepoznáte, vy ještě hodinám nerozumíte. Budete-li

pozorný, brzo se naučíte hodinám rozuměti. V kolik hodin chodíváte dopoledne ze školy domů? V kolik hodin zvoní poledne? V kolik hodin začínáme se učit odpoledne? V kolik hodin chodíte odpoledne ze školy? Na čem já poznám, že jsou tři hodiny, když vás odpoledne ze školy propouštím? Řekni po mně: *Na hodinách poznáváme, je-li čas jíti do školy.* Řekni toto: *Hodiny ukazují, je-li čas jíti ze školy.* Hodiny ukazují čas. Opakuj! Já také začasť ukazují, ale nikoli čas, nýbrž na toho neb onoho žáka; čím naň ukazují? (Rukou.) Také u hodin je něco, co vypadá jako ruka, ale jako ruka maličká; co to je? (*Ručička.*) Kolik ručiček mají hodiny? Jsou-li stejně dlouhé? Té delší ručičce říkáme *veliká ručička*. Opakuj! Jak říkáme té kratší? Ručičky se otáčejí, pohybují; pohybují-li se obě stejně rychle? Řekni po mně: *Veliká ručička otáčí se rychleji než malá.* Řekni toto: *Malá ručička pohybuje se zdlouhavěji než veliká.* Pověz tohle: *Ručičky jsou části hodin.* Proč se ty části hodin jmenují ručičky? (Protože ukazují.) Nač ukazují? (Na číslice.) Na čem jsou napsány číslice? (Na prkénku, na desce.) Deska, na níž jsou napsány číslice, jmenuje se *číselník*. Opakuj! Které číslice jsou na číselníku? (Jedna, dvě... dvanáct [jedenáct a dvanáct po případě poví učitel].) Chceme-li věděti, kolik jest hodin, podíváme se napřed na malou ručičku. Ukazuje-li malá ručička na jedničku, jest jedna hodina. Opakuj! Kdy jsou dvě hodiny? Kdy tři...? Co ukazuje veliká ručička, dovíte se později. Prozatím povím vám, že na veliké ručičce poznáváme, jest-liže hodiny již byly nebo teprve býti budou. Malá ručička pohybuje se, posouvá se, jak jsme již pravili, zdlouhavě; když ukazuje na jedničku, bije jedna hodina, a když bijí dvě hodiny, je teprv u dvojky. Jak dlouho to trvá, než se posouvne od jedničky ke dvojce? Kolik času uběhne, než dojde od dvojky ke trojce? Jaká doba uplyne, než se dostane od trojky ke čtverce? Hodina jest, milé děti, veliká chvíle, je to doba dosti dlouhá; za hodinu ujde člověk od nás až do (jmenuje se obec hodinu vzdálená), za hodinu popsal bych celý arch papíru, za hodinu pozorný žák mnoho se naučí. Za kolik hodin dojde malá ručička od jedničky ke trojce? Od dvojky ke čtverce? Od trojky ke pětce? Tatínek odešel z domova, kdy byla malá ručička na jedničce, a vrátil se, když byla na čtverce; kolik hodin byl pryč? Děťátko usnulo, když byla malá ručička na dvojce, a probudilo se, když byla na šestce; kolik hodin spalo? Za číselníkem na pravé straně (mám při tomto výkladu na mysli obyčejné visící hodiny se závažím; takové bývají v každé téměř domácnosti, a proto lépe se tu hodí za základ nežli kterékoli jiné hodiny) jsou malá dvířka; ta otec váš někdy otvírá. Dívaly-li jste se do hodin, když otec dvířka otevřel? Co jste tam viděly? (*Kolečka.*) Z čeho jsou kolečka? Vykreslím na tabuli dvě kolečka: jedno má po svém kraji zoubky, druhé má kraj celý. Jsou-li kolečka v hodinách zoubkovaná nebo celokrajná? Pověz to celé! Stojí-li kolečka či se otáčejí? Někdy však se kolečka polámou, porouchají; jsou-li kolečka porouchána, neotáčejí se. Když se kolečka v hodinách otáčejí, říkáme, že hodiny jdou. Opakuj! Neotáčejí-li se kolečka, říkáme,

že hodiny stojí. Opakuj! Mám zde dřevěné kolečko, a to má na svém kraji žlábek (učitel ukazuje kladku); u prostřed je dirka a do té strčím třeba tuto násadku od péra. Nyní položím do žlábků na kolečko tuto šňůru tak, aby po obou stranách dolů visely oba její konce. Ani na jednom ani na druhém konci šňůry není žádného závaží, a proto kolečko se ani nepohne. Teď však přiváží na jeden konec šňůry třeba tento perečník (vhodný předmět zvol sobě učitel sám), toto závaží: stojí-li kolečko i teď pokojně? Proč se otáčí? (Protože závaží padá dolů, a jak padá, točí kolečkem.) A právě tak, milé děti, je to i v hodinách. Jedno to kolečko má na sobě šňůru a na jednom konci té šňůry je *závaží*; závaží táhne šňůru dolů a šňůra točí kolečkem; kolečko má na svém kraji zoubky, ty se dotýkají zoubků druhého kolečka, a proto pohybuje se i druhé kolečko a třetí a čtvrté, pohybuje se celý *stroj*. Ve mlýně je to také tak; jenom že ve mlýně nehýbe prvním kolem šňůra se závaží, tam lýbe prvním kolem voda, a otáčí-li se první kolo, otáčí se i druhé a třetí a čtvrté, otáčí se celý stroj. Stroj ve mlýně jmenuje se mlýnský stroj. Opakuj! Stroj v hodinách jmenuje se *hodinový stroj*. Opakuj! Řekni po mně: *Hodinový stroj skládá se z koleček železných*. Řekni toto: *Mlýnský stroj složen jest z kol dřevěných*. Když se kolečka v hodinách otáčejí, pravíme: *Hodinový stroj je v pohybu*. Opakuj! Řekni toto: *Stojí-li kolečka klidně, je stroj ve klidu*. Pověz tohle: *Hodiny jdou, je-li stroj jejich v pohybu*. Pověz toto: *Hodiny stojí, je-li stroj jejich ve klidu*. A co že je příčinou, že stroj hodinový se pohybuje? (*Závaží, zavěšené na šňůře*.) Řekni tedy: *Závaží, zavěšené na šňůře, přivádí hodinový stroj do pohybu*. Co musí tatínek dělati, když závaží dojde až dolů? Sly-li by hodiny, kdybychom jich neotáhli?

Vrátíme se ještě na chvilku k tomu svému dřevěnému kolečku, na němž jest zavěšena šňůra se závaží. (Učitel položí šňůru na kladku tak, aby závaží se nalezalo docela nahoře.) Přitlačím-li prstem šňůru ke kolečku, závaží se nepohne, a kolečko bude státi; zvednu-li prst, závaží tíhne dolů a brzo by sjelo až k samé zemi, při čemž kolečko velmi rychle by se otáčelo. Však já hned zase prst přitlačím a závaží i kolečko tím zastavím; načež zase povolím a opět přitisknu, tak že závaží jen pomalu bude se dolů posouvatí a kolečko jen pomalu bude se otáčeti. Tak jako zde prst můj brání, aby závaží rychle k zemi nespěchalo a kolečko rychle se neotáčelo, tak jest i v hodinovém stroji něco, co kolečko zastavuje a jemu nedovoluje rychle se otáčeti. V hodinovém stroji jest zasazen drát, jenž visí dolů, a na dolním konci tohoto drátu jest upevněno železné (mosazné) kolečko, železný kotouč. Tento drát, když hodiny jdou, nestojí, on se pohybuje: od levé strany na pravou a zase touže cestou zpět. Tento drát, opatřený kotoučem, neustále sem tam kývá, a protože kývá, jmenuje se *kyvadlo*. Jak se jmenuje? Proč se tak jmenuje? Z čeho se skládá kyvadlo? A toto kyvadlo má na hoření svém konci takový prst, ovšem železný, jenž brzy kolečko zastaví, brzy zase je pustí. Kyvadlo

tedy brání, aby závaží rychle k zemi nesjíždělo, kyvadlo brání, aby první kolečko a s ním i ostatní kolečka příliš rychle se neotáčela. Kyvadlo činí, že stroj se pohybuje stejně, ono jest příčinou, že hodiny nejdou ani příliš rychle, ani zase pomalu. Kyvadlo udržuje hodiny ve stejném chodu. Opakuj! Kyvadlo dává hodinám pravidelný chod. Opakuj!

Hodiny také bijí. Ve stroji hodinovém je malé kladívko, jež tluče na zvoneček; tomu zvonečku říká se *cimbál*. Opakuj! V některých hodinách je místo cimbálu takto stočený drát (učitel nakreslí spirálu), a ten drát, když naň kladívko udeří, hučí. Hodiny s cimbálem mají jasný hlas, hodiny se drátem znějí temně. Opakuj! Kladívko udeří na cimbál (na drát) právě tolikrát, kolik hodin ukazuje malá ručička. Opakuj! Ukazuje-li tedy malá ručička na dvojku, kolikrát udeří kladívko? Protože hodiny bijí, můžeme i v noci, kdy je tma, dovědět se, kolik hodin jest.

Dosud mluvili jsme o hodinách, jaké bývají skoro v každém domě, jaké skoro v každé domácnosti na stěně visí. Mluvili jsme o *obyčejných hodinách visících*. O čem jsme mluvili? Které části mají takové hodiny? Jak se jmenují hodinky, které lidé v kapse nosí? Pověz to celé! Mají-li kapesní hodiny také šňůry a závaží? Kapesní hodiny nemají šňůr ani závaží, a přece jdou; co hýbe jejich strojem? Úzký tenký plíšek ocelový, takto (učitel zase nakreslí spirálu) stočený. Tomuto plíšku říká se *péro*. Až budete větší, dovíte se víc o tom péře, zatím si pamatujte, že kapesní hodinky mají místo šňůr a závaží ocelové péro. Co že mají? Pověz to celé! Na věži jsou také hodiny; jaké to jsou hodiny? Věžní hodiny mají tytéž části jak obyčejné hodiny visící, avšak ne všech těch částí vidíme; které části toliko jsou nám viditelné? (Číselník a ručičky.) Které části jsou tudíž našim očím, našemu zraku zakryty? Jaký tvar má číselník věžních hodin? Kterou barvou jsou napsány jeho číslice? Kterou barvou jest natřena ostatní část číselníku? Řekni po mně: *U číselníku na věži jsou na černém poli zlaté číslice*. U našich domácích hodin, když závaží sejde dolů, zase je do výše vytáhneme. Tato závaží jsou lehká; však závaží u věžních hodin jsou těžká; tam se musí klikou točit, když se hodiny natahují. U věžních hodin nebije kladivo na zvláštní cimbál; nač bije? Vlastně mají věžní hodiny dvě kladiva: jedno bije na menší zvon, druhé na větší. Který zvon vydává jasnější zvuk, malý-li či velký? Který zvon vydává temnější zvuk? Kladivo, které bije na větší zvon, oznamuje, kolik je hodin. Opakuj! Kolikrát udeří na zvon toto kladivo v poledne? Druhé kladivo tolikrát nebije; kolikrát bije nejvíce? Za to však bije častěji. V poledne, když odbilo veliké kladivo dvanáct, ozve se za nějakou chvíli malé kladivo, ale udeří toliko jednou. Po jasném hlase zvonu pozná každý, že to není jedna hodina, nýbrž je to jedna čtvrt. Lidé říkají: Je čtvrt na jednu. Za chvíli opět se ozve a bije dvakrát: to jsou dvě čtvrti na jednu, čili půl jedné. Za chvíli opět se ozve a udeří třikrát; kolik je to? Opět po chvíli udeří čtyřikrát, a hned za čtvrtým udeřením

ozve se veliké kladivo, jež zabučí jednu hodinu. Na to za čtvrt hodiny opět udeří malé kladivo jednou; kolik je to hodin? Potom udeří dvakrát; kolik to je? Dál udeří třikrát; kolik je to hodin? A když udeří čtyřikrát, kolikrát hned na to zabučí veliké kladivo? Řekni po mně: *Kladivo ohlašuje hodiny, malé kladivo čtvrti*. Všimněte si, na kterou číslici ukazuje velká ručička, když bije jedna čtvrt, když bijí dvě čtvrti, tři čtvrti a čtyři čtvrti; budu se vás na to později ptáti.

Na hodinách, milé děti, nejlépe je viděti, jak rychle čas ubíhá: sotva odbilo ráno, když jsme se počali učiti, devět hodin, již za chvíli bije čtvrt na deset, půl desáté, tři čtvrti na deset, a potom deset; za hodinu jedenáct a opět za hodinu dvanáct; to je *poledne*. Potom je jedna hodina s *poledne*, jsou dvě hodiny s *poledne*, tři, čtyři, pět hodin *odpoledne*; a když na hodinách bije šest, říkáme: Je šest hodin *večer*. Později bije sedmá hodina večerní, osmá, devátá; když bije desátá, říkáme: Jest *noc*, bije desátá hodina noční. Po té bije jedenáctá hodina noční, a když udeří dvanáct, říkáme: Je *půlnoc*. O půlnoci rozloučí se s námi pondělek (učitel tu jmenuje den, jenž právě jest) a nastane úterek. Opakuj! Úterek potrvá od půlnoci do rána, do poledne, do večera a až do budoucí půlnoci; a po něm nastane který den? který den následuje po středě? který den nastoupí po čtvrtku? Co přijde po pátku? Co po sobotě? Celý ten čas od pondělka až do neděle jmenuje se *týden*. Opakuj! Počítejme, kolik má týden dní! Uplyne jeden týden, uběhne i druhý, mine třetí a mine čtvrtý. Když uplynuly čtyři týdny, říkáme, že uplynul *měsíc*. Opakuj! Řekni po mně: *Čtyři týdny jsou jeden měsíc*. (Později se ovšem tato chyba opraví.) Řekni to takto: *Měsíc má čtyři týdny*. Měsíc je dlouhá doba, ale proto přec uplyne tak rychle, že se ani nenadějeme. Uplyne jeden měsíc, minou dva, tři, čtyři, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. A když uplyne dvanáct měsíců, pravíme, že uplynul *rok*. Opakuj! Řekni po mně: *Dvanáct měsíců jest rok*. Řekni toto: *Rok má dvanáct měsíců*. Rok je velmi dlouhá doba: za rok pilný záček naučí se čísti, psáti a počítati tak, že může postoupiti do druhé třídy (do druhého oddělení). Ale i rok uplyne brzy; uplynou dva, tři, čtyři, pět, šest, sedm, osm roků, a vy budete již veliké a nebudete více choditi do školy. Hoši budou se učiti řemeslu nebo budou rodičům doma pomáhati, děvčata budou plésti punčochy, šíti, mýti, práti, vařiti. Potom již nebude času k učení, potom nastanou vám jiné práce. Proto kdo teď se nenaučí, nebude uměti, bude hloupý. Dávejte tedy pozor a přičiňujte se, abyste ani hodiny nezahálely. Vzpomeňte si, že „uplynulý čas nevrátí se nikdy zas;“ vzpomeňte si, „čemu se Jeníček nenaučí, to že Jan uměti nebude.“ Kdo mi rozumí? Vzpomeňte si, že „v mládí učení dělá umění.“

H á d a n k y.

1. Co bije a nemá rukou?
2. Jsem okrouhlý domeček,
pln zubatých koleček;
dělá to ve mně klepy, klep,
jak v srdéčku tepy, tep.
Budto na zdi visívám,
neb se v kapse ukrývám.
3. Kterým pérem se nemůže psáti?
4. Která ručička nikdy nedoroste, aby z ní ruka byla?
5. Není to živé a jde to; co je to?
6. Jeden otec má dvanáct synů, každý syn má čtyři
synky, každý synek sedm synáčkův. Kdo je ten otec,
kdo ti synové, kdo synkové a kdo synáčkové?

(Rozum.)

H o d i n y.

Ručičky.

Nač byste vy bez nás byly?
My zvěstujem každou chvíli;
bez nás nevěděl by svět,
jsou-li dvě neb je-li pět.

Kolečka.

Zavěsif vás někam stranou,
pochodíte s pěknou hanou!
Svět vás shodí se stěny,
protože jste bez ceny.

Z á v a ž í.

Jen se dle nehádejte!
Sem se na nás podívejte:
my jsme, co dáváme sílu
k veleprospěšnému dílu.

(Vinařický.)

2. O d ě v a o b u v.

a) O d ě v.

**Košile, podvlékačky, spodky, vesta, kabát. Klobouk, čepice. —
Sukně, šaty, zástěra. Čepec. — Krejčí.**

O d ě v.

Když ráno vstanete, oblékáte se, odíváte se, berete na sebe *oděv*. Některý oděv, některé části oděvu měli jste na sobě i v noci; které? (Hoši: košili a snad i podvlékačky; děvčata: košili, sukni.) Jiné části oděvu teprve ráno na se berete; které? (Hoši: spodky, vestu, kabát čepici nebo klobouk; děvčata: sukně, šaty, jupku, šátek na hlavu nebo čepec nebo klobouk.) Pověz tedy, co jest košile? (Košile je část oděvu.) Co jest kabát? Co jest sukně? Co jest čepec? — Ale vy se též obouváte, berete na nohy *obuv*. Co patří k obuvi? (Punčochy a střevíce; punčochy a boty.) Jsou-li punčochy celou obuvi? Co jsou punčochy? (Punčochy jsou část obuvi.) Co jsou střevíce? boty?

Promluvíme nejprv o oděvu, potom o obuvi pojednáme. Nenosiše všichni stejný oděv: jiný oděv mají hoši, jiný oděv mají dívky. Hoši mají takový oděv, jaký nosivají i dospělí mužové; dívky mají takový oděv, jaký nosivají i dospělé ženy. Hoši nosí *mužský* oděv, dívky nosí *ženský* oděv. Opakuj! Pohovoříme nejprv o mužském oděvu, potom teprv o ženském; a to v témže pořádku, v jakém se oblékáte.

K o š i l e.

Kterou část oděvu oblékáme na nahé tělo? Košile jest část mužského i ženského obleku. Opakuj! Proč? (Protože mužové i ženy ji nosí.) Odkud až kam sáhá košile? Které části těla vašeho pokrývá košile? Košile skládá se z několika částí; jak jmenují se ty části, jež pokrývají paže? (Zde se povi, že ta část těla, jež sáhá od ramene až k prstům u ruky, slove vlastně „paže“ a „ruka“ že jest vlastně dolní část paže.) Pověz to všecko! Rukávy mužské košile sáhají od ramenou až k rukám; kam sáhají rukávy ženské košile? Rukávy mužské košile u ruky se zapínají; zapínají-li se také rukávy ženské košile? Rukávy ženské košile mají na koncích límečky; mají-li je též rukávy ženských košil? Mužská košile má též u krku límec; má-li jej i ženská košile? Mužská košile se u krku zapíná na knoflíček; ženská košile se u krku zavazuje tkaničkou. Opakuj! Košili oblékáme přes hlavu. Opakuj! Kdyby košile měla u krku jen tak veliký otvor jako jest krk sám, mohli-li bychom ji obléci? Co jest proto u krku? (Rozparek.) Kde jest rozparek, z předu-li nebo ze zadu? (Z předu.) Čím jest rozparek opatřen, aby se nerozvíral? (Knoflíčky a dirkami.) Má-li také ženská košile tento rozparek? (Nemívá ho.) Co mívá, aby se přece pohodlně mohla oblékati? (U krku veliký otvor, mnohem větší než jest krk sám, kterýž otvor se tkaničkou stahuje.) Ačkoliv přes košili ještě jiné části oděvu oblékáme, přece se zašpiní; od čeho se zašpiní? (Od těla samého.) Tělo naše, vlastně kůže na našem těle jest mastna a bývá často i zapocena; od této mastnoty, od tohoto potu zašpiní se košile. Co děláte, když je košile špinava? (Svlékáme ji a oblékáme košili čistou.) Kolikrát za týden se převlékáte? Chudí lidé nemají mnoho košil, oni jich mají jen malou zásobu, nemohou se tudíž tak často převlékati, jako lidé zámožní. Bohatší lidé často košile mění, ale nikoliv pro parádu, nýbrž proto, že jest to zdravé. Ve špinavé košili dlouho choditi jest nezdravé. Opakuj! Zvláště malé děti musí začasté do čisté košile se převlékati.

Z čeho je košile? Z jemného-li či ze hrubého? Z bílého-li nebo režného? Kdo ti ji ušil? Kdo tobě? Lidé, kteří mají dosti peněz, dávají si košile šiti; komu? Co šije švadlena kromě košil? Některé matky samy šijí košile sobě i svým dětem. Umí-li chudá matka šiti košile, jest to pro ni dobré, jest to pro ni prospěšné; proč? Neumí-li chudá matka šiti košil, jest to pro ni mrzuté, nemilé; proč? (Protože musí švadleně od nich platiti.) Ty jsi, Marie, pravila, že ti

šila košili tvá sestra; kde pak se tomu naučila? (Ve škole.) Vidíte, děvčátka, ve škole se můžete všemu naučiti; až budete větší, i šiti košile se budete učit. To bude pro vás výhoda veliká, prospěch veliký; až se tomu naučíte, budete sobě i svým rodičům i bratřím a sestřám šítí a tím ušetříte sobě i jim mnoho peněz. Buďte tomu rádi a važte si toho.

Některé děti, když jdou spat, svlékají se až do košile. Takové děti, když ráno vstávají, mají hned se obléci do spodkův (do sukničky) a nemají košilate choditi po světnici; proč? (Protože je to hanba.) Hodné děti také nechodí košilate, ony se za to stydí, ony mají stud. Kdo má stud, je *stydlivý*. Opakuj! Stydlivé děti každý chválí. Stydlivost jest pěkná vlastnost. Opakuj! Kdo však se nestydí, je *nestydatý*. Opakuj! Nestydatost jest ošklivá vlastnost. Opakuj!

Podvlékačky. Spodky.

Někteří hoši, i když jsou v posteli, mívají na těle kromě košile také kalhoty, *spodky*. Jsou to však spodky plátěné, přes které oblékají ve dne spodky z jiné látky. Tyto plátěné spodky, jež se nosí na nahém těle, jmenují se *podvlékačky*. Opakuj! Podvlékačky vypadají zcela tak jako svrchní spodky, jen že se dole zavazují. Čím se zavazují? Proč se zavazují? (Aby se neohrnuly, když přes ně svrchní kalhoty oblékáme.) Co kryjí podvlékačky svou hořeni částí? (Břicho.) Celé-li břicho? (Jen část.) Jak tedy kryjí břicho. (Částečně.) Co kryjí oběma svými spodními částmi? Hořeni část podvlékaček, která kryje břicho, jmenuje se *svršek*. Opakuj! Jak se jmenuje dolní část? (Spodek.) Z kolika částí skládá se spodek? Jak říkáme těm částem? Kam až sáhnají nohavice dole? (Až po kotníky.) Kterak upevňují se podvlékačky nahore, aby nepadaly s těla? (Zapínají se na knoflík nebo se zavazují tkaničkou.) Kdo má podvlékačky na tkaničku? Povím vám něco. Když tkaničku zavazujete, příliš jí neutahujte; škodilo by to vašemu zdraví. Čeho že nesmíte činiti? Proč? Jak se upevňují svrchní spodky? (Zapínají se na knoflík.) K čemu je připínáme, abychom měli ještě větší jistotu, že s těla nespádnou? (K šandám, ke šlím.) Prohlédněte si nohavice svých svrchních spodkův; z kolika kusů jsou sešity? (Ze dvou.) Tam, kde jsou sešity, jest *šev*. Opakuj! Kolik tedy švů je na každé nohavici? Jak běží ty švy? (Svisle dolů po noze.)

Podvlékačky a košile se perou, proto patří mezi prádlo. Opakuj! Kam ukládá maminka prádlo? Svrchní spodky se neperou, aspoň ne každé, proto jich ku prádlu nepočítáme. Ty části našeho oděvu, které se ku prádlu nepočítají, jmenují se *šatstvo*. Opakuj! K čemu tedy patří svrchní spodky? Co ještě patří k šatstvu? Kdo šije šatstvo? (Krejčí.) A kdo že šije prádlo? (Švadlena.)

V e s t a .

Když ráno vstanete, obléknete na sebe spodky, potom se obujete a umyjete, a na to teprv oblékáte vestu. Které části těla kryje vesta? Jak se jmenuje ta část vesty, která kryje prsa a částečně i břicho? (Předek.) Jak se zove ta, která kryje záda? (Zadek, záda.) Jsou-li předek i zadek z jedné látky, jsou-li z téže látky? Předek je z látky trvalejší i dražší nežli zadek. Opakuj! Co musíme prv učiniti, chceme-li vestu svléci? (Musíme ji rozepnouti.) A co děláme, když jsme ji oblékli? Kde se zapíná, z předu-li či ze zadu? Na kolik knoflíků zapíná se tvoje vesta? A tvoje? Kolik má tedy dírek? Jsou-li knoflíky i dírky na téže straně? Jsou-li knoflíky i dírky hned při kraji nebo dále? Podívejte se na moji vestu: Ta má na každé straně řadu knoflíkův; u mé vesty jsou knoflíky dvěma řadami. Opakuj! Kdo má takovou vestu? Kolika řadami jsou knoflíky na tvé vestě? Tvoje vesta zapíná se až ke krku, moje ne; moje má jenom čtyři knoflíky dole, ke krku nemá žádných. Já mám vestu otevřenou, ty máš vestu zavřenou. Jakou ty máš vestu? Proč ji tak jmenuješ? Jakou já mám? Co vidíš v tom otvoru? (Košili.) Kterou část košile, přední-li či zadní? dolení-li či hoření? Má-li vesta rukávy? Co má na tom místě, kde bývají rukávy? (Otvory.) Čtyrhorné-li neb okrouhlé? K čemu jsou ty otvory? (Jimi provlékáme paže, když vestu na se bereme.) Viděli-li jste vestu s rukávy? Kdy se nosí vesta s rukávy? V zadu jest u vesty přišíť z každé strany pásek, a u jednoho je přezka; k čemu je ta přezka? (Je-li nám vesta těsna, povolíme přezku; je-li příliš volna, utáhneme ji.) Kdybyste vesty nenosili, co by vám bylo viděti, když byste rozepjali kabát? Bylo-li by to slušné?

K a b á t .

Přes vestu oblékáme kabát. Které části těla kryje kabát, když je zapjat? Kabát skládá se ze dvou částí (učitel ukáže na některém žáku kabát se šosy): od krku až sem, kde pozorujete kolem těla šev, jest hoření jeho část, od tohoto švu dolů jest dolní jeho část. Hoření část kabátu slove život. Opakuj! Které části těla kryje život? Co je přišíto k životu na obou stranách nahoře? Kterou část těla kryjí rukávy? Jak se jmenuje hoření část života, kteráž u samého krku se nalozá a na zad jest ohrnuta? Dolní část kabátu skládá se ze dvou částí; jak se jmenují ty části? Zapneme-li kabát, přiléhá život těsně k tělu. Opakuj! Zdali pak také šosy těsně k tělu přiléhají? Šosy volně dolů visí, šosy volně dolů splývají. Opakuj! Jsou také kabáty, které šosů nemají a toliko ze života a rukávů se skládají. Jak se jmenují? (Kazajky, kabátce.) Kdo nosívá kazajku? Ženské nosívají kabáty kazajkám podobné; jak se jim říká? (Jupky.) V zimě nosíváme jeden kabát vespod, druhý, teplý, navroh; jak se jmenuje ten svrchní? Svrchník bývá jinak šit než spodní kabát; nemívá zvláštních šosů, nýbrž život činí se šosy toliko jednu část. Jak bývá šit

svrchník? Jak se jmenuje kabát, jaký nosí vojáci? myslivci? Jak se jmenuje kabát kožešinou podšitý? Kdy se nosí kožichy? Kdo je dělá? U kabátu jsou kapsy; co v nich nosíváte? Jak se jmenují kapsy po stranách? (Postranní.) Jak slove kapsa na prsou? (Náprsní.) Kolik kapes máš u kabátu? Kolik u vesty? Kolik u spodkův?

Klobouk. Čepice.

Čím pokrývají hoši hlavy své? Kdo dělá klobouky? Kdo dělá čepice? (Také kloboučník nebo čepičkář.) Z čeho je čepice? (Ze sukna.) Z čeho bývá klobouk na léto? (Ze slámy.) Z čeho bývá zimní klobouk? Neumíte té látky jmenovati, povím vám tedy její jméno: jmenuje se *plst*. Řekni po mně: *Kloboučník klobouky dělá z plsti*. Plst je látka suknu podobná, ale je tlustší a není tak hladká jako sukno, je drsnější. Jaká jest? Sukno na čepice kloboučník kupuje, však plst na klobouky si dělá sám. Z čeho ji dělá? Nevíte; povím vám to: plst kloboučník robí ze zaječích chlupův. Opakuj! Proto maminka, když zajíce stáhne, kožešiny jeho nezahodí, nýbrž uschová a časem prodá. Kožešiny ty kupují kloboučníci; chlupy čili srst z nich vytrhají a dělají z nich plst. Jaký jest klobouk, který ze slámy byl zhotoven? Jaký jest klobouk, jenž z plsti byl uroben? (Plstěný.) Proč nosíme v létě slaměné klobouky? Proč nosíváme v zimě plstěné klobouky? Kraj čili okolek klobouku jest ohrnut a říká se mu *střecha*. Opakuj! Některý klobouk má úzkou střechu, některý zase širokou. V létě nosíváme raději klobouk se širokou střechou; proč? (Aby slunce nemohlo do hlavy páliť.) Střecha brání slunci, že nemůže na hlavu svítiti, střecha *stíní*. Která střecha více stíní, široká-li neb úzká? Má-li čepice také střechu? Však z předu má čepice něco, co také stíní; jak se to jmenuje? (Štítek.) Z čeho je štítek? Štítek brání; čemu brání? (Aby slunce nemohlo svítiti do očí.) Štítek zastíňuje oči, štítek je *stínítkem* na oči. Opakuj! Proč nechtíme, aby slunce nám svítilo do očí? (Protože sluneční světlo škodí očím.) Nade střechou je kolem klobouku upevněna pentle čili *stuha*. K čemu je ta stuha? Kdyby stuhu nebylo, klobouk by se častým nošením příliš roztáhl a byl by potom veliký, volný. Stuha brání, aby se klobouk neroztáhl. Opakuj! Stuha také klobouk činí krásnějším, stuha jej krásí. U některého klobouku konce čili cípy stuhu visí dolů přes střechu a sem tam vlají; tyto vlající cípy stuhu slovou *fábory*. Opakuj! Co mají myslivci na svých kloboucích místo stuhu? (Zelenou šňůru, na jejichž koncích jsou střapce.) Jaké jsou ty klobouky, které nosí myslivci? vojáci? Co je teplejší, klobouk-li nebo čepice? Proč? (Protože čepice těsně ku hlavě přiléhá.) Co tedy nosíme v zimě raději, klobouky-li nebo čepice? Starší lidé nosívají v zimě čepice, kožešinou podšité; proč? (Aby jich hlava nestudila.) Pro mladé lidi a pro děti taková čepice se nehodí; proč? Příliš teplá čepice tuze hřeje, až se hlava potí a to není zdravé. Když se hlava často potí, vlasy brzy opadávají. Opakuj! A jaký jest,

komu vlasy opadaly, vyprchaly? (Holohlavý, lysý.) Čepici nebo klobouk začasť smekáme; kdy? Před kým zvláště smekáte? Jaký jest, kdo před svými učítely, před staršími lidmi, před známými zdvořile smeká? Jaký jest, kdo toho nečiní? Jaká vlastnost je zdvořilost? Když veházíte do světnice, kde smekáte, před dveřmi-li či teprve ve světnici? A když jdete do cizího příbytku, co kromě toho dělati máte? (Nejdřív na dvěře zaklepatí.)

Hádan ka.

Nejvýše sedám,
pořád se zvedám,
točím se, klaním,
pánům a paním.

Sukně.

Co jest jupka? Co jest sukně? Které části těla kryje sukně? Sukně nahoře na bocích je těsně k tělu uvázána; přiléhá-li také dole k tělu? (Dole volně splývá.) Jak slove nejhořejší část sukně, při níž jsou přišity tkanice? (Límeč.) Dole je sukně kolem dokola obroubena; proč? (Aby se netřepila.) U některé sukně je dole při kraji kolem dokola přišit úzký proužek jiné látky, než z jaké je sukně; jak se to jmenuje? (Lemování, lem.) Malé děti mívají dole sukýnky založené; proč to? (Když dítě povyroste a sukně mu je krátká, popustí se.) Když se záloha na sukni popustí, každý hned na sukni pozná, kde byla založena; po čem to pozná? (Jinde je sukně vybledlá, tam však je jako nová.) Barva sukně i jiného oděvu časem vybledne; od čeho? (Vybledne od praní, vybledne i od slunce.) Některá sukně brzy vybledne, již po prvním praní; je-li látka, ze které ta sukně jest, dobrá nebo špatná? Řekni po mně: Špatné látky pouštějí barvu. Některá děvčata nosí bílé sukně, některá zase barevné; které se dříve zašpiní? Vlastně se barevná i bílá sukně stejně zašpiní, však na barevné sukni není špíny tak znáti jako na bílé. Nemusí-li se sukně příliš často práti, je to pro maminku výhoda, je to pro ni výhodné. Které sukně jsou tedy výhodnější, bílé-li či barevné? Kdo šije sukně? Kdy, ve kterou dobu nosíváte toliko jednu sukni a kdy jich nosíváte více?

Šat y.

Co oblékají dívky i ženy přes sukně? (Šaty.) Jak slove hoření část šatů? (Život.) Jak se zove dolní část? (Sukně.) Této sukni, která je částí šatů, říká se sukně od šatů nebo *svrchní sukně*; jak se říká spodním sukni? (Spodničky.) Kabát se zapíná, život u šatů též; kde se šaty zapínají, z předu-li nebo ze zadu? (Některé z předu, některé ze zadu.) Může-li si děvče, má-li šaty od zadu zapínací, samo je zapjati? Jaké šaty jsou tedy výhodnější? Některé šaty se neza-

pínají na knoflíky, nýbrž se šněrují; čím se zašněrují? (Tkaničkou.) Aby tkanička rychle se mohla dírkami provlékati, navlékne se do silné jehly s velkým uchem; ta se jmenuje *jehla šněrovací*. Jak že vypadá jehla šněrovací? Šaty se mohou zašněrovati buď volně nebo těsně; co však je lepší? Proč? (Těsné šněrování škodí zdraví.)

Z á s t ě r a.

Děvčata a ženy nosí také zástěru. Kde ji uvazují, z předu-li nebo ze zadu? Proč ji nosí? (Aby si šatů nepošpinily.) Zástěra jest menší než šaty a nedá tolik praní jako šaty; proto je výhodnější, zašpiní-li se tolika zástěra, než aby se šaty pošpinily. Kdy hospodyně nejspíše potřebuje zástěry? (Při kuchyni, když vaří.) O zástěru si hospodyně také ruce utírá, a i děvčata ve škole činí tak. Však zástěrou nos si utíratí není slušno, jest ošklivo. Čím si mají děti nos utíratí? Jak se jmenuje tento šátek, protože se v kapse nosí? Některé děti jsou chudy a maminka může jim sotva šaty koupiti. Však i takové děti mohou míti kapesní šátek; najdou si kousek plátna, třeba z nepotřebné košile, a poprosí maminku, aby jim jej obroubila a vyprala — a mají kapesní šátek. Kdo ho ještě nemá? Za několik dní se zptám naň opět; doufám, že ho budete míti všechny.

Čepec. Šátek.

Čím pokrývají dívky hlavy své? (Šátkem, čepcem, kloboukem.) Kdy nosívají čepec? (V zimě.) Čím jest podešit, aby hřál? Čím bývá okrášlen? (Stuhami.) Kdy nosívají klobouk? (V létě.) Z čeho bývá klobouk? (Ze slámy nebo z plsti.) Čím bývá ozdoben? (Stuhami a květkami.) Jsou-li to květky opravdové nebo dělané? Jsou-li to květky přirozené neb umělé? Kde se přivazuje klobouk i čepec? (Pod bradou.) Čím? (Stuhami.) Jaké šátky nosívají dívky na hlavách, bílé-li či barvené? Na šátkách vidíme pěkné malby; maloval-li je někdo štětcem nebo jsou tištěny? Některý šátek bývá po obou stranách potištěn; takový se může, je-li na jedné straně pošpiněn, obrátiti na druhou stranu. Která z vás má takový šátek? Některý šátek však se může toliko po jedné straně nositi; proč? Jak se jmenuje ta potištěná strana? (Líc.) Jak slove ta nepotištěná strana? (Rub.) Nosí-li se takový šátek lícem navrch nebo rubem? Řekni po mně: *Šátek se nosí nikoli na rub nýbrž na líc*. Řekni dále: *Šátek na obou stranách potištěný nosí se na líc i na rub*. Může-li se kabát nebo jupka nositi také na rub? U tabule je též líc a rub. Píše-li se na dřevěné tabuli také po rubu? A což na plátěné? Také peníz má svůj líc i rub. Zde jest krejcar; na této straně jeho vidíš jedničku a kolem ní věneček; to jest tohoto peníze líc. Čím je druhá strana? (Rubem.) Co vidíš na rubě? (Orla.)

Krejčí.

Pohovořili jsme o šatství mužském i ženském. Kdo šije šatstvo? Jak se jmenuje krejčí, který ženské šatstvo šije? Dá-li ti tatínek šít kabát, co musí krejčí prv učiniti, než se do práce dá? (Musí vzítí míru.) Co vlastně krejčí dělá, když bere míru na kabát? (Měří.) Čím měří? (Měrou.) Jakou má krejčí míru? (Buď koženou nebo papírovou.) Co měří tou měrou? (Jak dlouhý má býti kabát, jak široký a jak dlouhé i široké mají býti rukávy.) Řekni po mně: *Krejčí měří délku a šířku kabátu a délku i šířku rukávů.* Jaký by snad ušil kabát, kdyby nevzal naň míru? (Příliš dlouhý nebo krátký, příliš volný nebo těsný.) Slušel-li by ti kabát příliš dlouhý nebo příliš volný? Chodilo-li by se ti dobře v kabátě těsném? Hrál-li by tě kabát příliš krátký? Některý krejčí však i bez míry ušije kabát řádný; podívá se na tě, změří si okem tvoji výšku a šířku a ušije kabát od oka. Každý krejčí toho nedokáže, ale některý ano. O takovém, který to dovade, říkáme, že jest dovedný. Řekni po mně: *Dovedný krejčí dovade ušiti kabát od oka.* Co dělá krejčí dále, když už zná tvoji míru? Vezme látku, z níž bude šítí, odměří si takové kusy, jakých bude potřebovat a ustříhne je. Řekni po mně: *Krejčí nejprv bere míru, potom stříhá.* Když nastříhal, šije. Opakuj! Některý krejčí šije rukama, některý strojem. Opakuj! Jak slove stroj, kterým se šije? Kdo jej viděl? Které šítí jde rychleji od ruky, strojem-li nebo rukama? Co přišívá krejčí do kabátu vespod? (Podšívku.) K čemu je podšívka? (Aby kabát byl teplejší a též aby i vespod slušně vypadal.) Co dělá krejčí, když jest kabát ušit? (Žehlí jej.) Čím? Studenou-li či horkou? Proč jej žehlí? (Aby byl hladký a pěkně rovný.) Když ti krejčí potom hotový již kabát přinese, co čini? (Zkouší jej.) Co při tom dělá? Dívá se, není-li příliš volný ani zase těsný, není-li příliš dlouhý ani zase krátký? Což kdyby ti dobře nepadl? (Opravuje ho.)

Těší-li pak tě nový kabát? Měl-li bys rád často nový kabát? Může-li však tatínek často nový koupiti? Nemůže-li tatínek často peněz vydávati, co musíš činiti, by ti nový kabát dlouho potrvál? Některé děti myslí, mají-li nový kabát nebo cokoli jiného, že jsou lepší než ostatní děti a proto nechtívají s nimi mluvití, dělají pány, jsou pyšné. Pyšné děti se nikomu nelíbí. Opakuj! Řekni po mně: *Pýcha jest ohybná vlastnost.* Které dítě je nám milejší: hodné-li ve starém kabátě či rozpustilé v novém kabátě? Děti bohatých rodičův mívají pěkné šaty, skvostné šaty; mohou-li i chudé děti míti pěkné šaty? Mohou-li pak i chudé děti míti čisté šaty? Nezáleží, milé děti, na tom, máte-li skvostné šaty, ale na tom záleží, abyste měly vždy čisté šaty, abyste si chodili vždy čistotně. Proto se říká: Třeba chudobně, jen když čistotně. Opakuj! A říkává se: Chudoba cti netratí. Co to znamená?

H á d a n k a.

Ouško mám, však neslyším,
 nožku mám a neběhám;
 dobře-li mne užíváš,
 jistě brzy uhlídáš,
 že ti obě prospěje.
 Nedáš-li však pozor dosti,
 zlé nabudeš zkušenosti:
 nožka krev tvou vyleje.

b) O b u v.

Punčochy, střevíce, boty, bačkory, trepky. — Obuvník. Koželuh, kožešník. — Řemeslník.

Punčochy.

Čím pokrýváme nohou svých? Punčochy a střevíce (boty) činí celou obuv, punčochy samy jsou toliko část obuvi. Opakuj! Co jsou střevíce samy? Boty samy? Které části nohy kryje punčocha? (Chodidlo a lýtko.) Při punčoše rozeznáváme také chodidlo a lýtko; která část její slove chodidlo: dolení-li či hoření? Jak se jmenuje přední část chodidla? (Špička.) Jak se jmenuje zadní jeho část? (Pata.) Která slove lýtko? Je-li punčocha na noze, jakou polohu má její chodidlo? a lýtko? Je-li lýtko všude stejně široké? Čím se upevňuje lýtko nahoře, aby se dolů neshrnovalo? Hoši nepotřebují podvazkův; proč? (Protože lýtka jejich punčoch jsou krátká.) Jak slovou punčochy, které hoši a mužové nosí? (Mužské punčochy.) Jak slovou takové, jaké nosí dívky a ženy? Kterých barev bývají punčochy? Které jsou výhodnější, bílé-li či barevné? Proč? Kdo dělá punčochy?

Střevíce, boty, bačkory, trepky.

Přes punčochy obouváte střevíce. Kryjí-li střevíce také lýtko? Co kryjí? Kam až sahají nahoře? (Po kotníky.) Z čeho jsou? Jak slove ta část střevíce, na kterou našlapujete? Jak slove zadní část podešve, jež jest pod patou? (Podpatek.) Jak slove vrchní část střevíce, která z předu se nalezá? (Nárt.) Jak slove vrchní část střevíce, která patu kryje? (Opatek.) Jsou-li všechny části střevíce z téže kůže? Proč je podešev z tlusté kůže? Kdo šije střevíce? Od koho kupuje kůže? Koželuh prodává dobré i špatné kůže. Dobré kůže jsou dražší, špatné jsou lacinější. Opakuj! Jsou-li střevíce z dobré kůže, můžeme v nich chodití blátem i vodou, a voda se dovnitř nedostane, voda koží nepronikne, kůže nepromokne. Řekni po mně: *Dobrá kůže je nepromokavá.* Jaká je špatná kůže? Nosíme-li na podzim nebo v zimě střevíce z kůže promokavé, vlhko pronikne až k nohám a studí nás; z toho se můžeme nastuditi. Kdo se nastudil, mívá kašel a může i horší nemoc dostati. Střevíce nosívají

nejvíce dívky a ženy; co nosivají hoši a mužové? Sáhají-li boty toliko po kotníky jako střevíce? Co kryjí tedy kromě chodidla? (Lýtka a holeň.) Jak se jmenuje ta část boty, jež kryje holeň? Jak slovou ostatní části? Co jest upevněno u holínek nahoře, abychom se snáz obouvati mohli? Na čem zouváme se s bot? Co stojí pár dětských bot? Zač je pár střevičův? Oč jsou střevíce lacinější než boty? Oč jsou boty dražší nežli střevíce? Co nosivají hoši a mužové do bot místo punčoch? (Onuce.) Je-li radno na boso se obouvati v zimě? Proč ne? I nohy, ač jsou pokryty obuví, zašpiní se; co tedy dlužno dělati? V jaké vodě? Co nosíváte v zimě, když je umrzlo, místo bot a střevičův? (Bačkory.) Nosíváte-li je také, když je bláto? Proč ne? Z čeho jsou? Kdo je dělá? Co při nich zhotovuje obuvník? (Podešve a podpatky.) Dospělí lidé nosivají ráno, nežli se řádně obují, jakési střevíce, které toliko z podešvův a nártů se skládají; jak se jmenují takovéto střevíce? (Pantofle, trepky.) Ve trepkách chodí však toliko doma, ven z domova v nich nevycházejí. Řekni po mně: *Trepky nosí se po domácku.*

H á d a n k a.

Družka jsem leskle černá,
ale vždycky tobě věrná,
svědomitě vždy ti sloužím
tobě se zavděčit toužím.
Od rána do noci na nohách bývám,
po celý den stále s tebou dlívám;
za to, že tě tak vrouceně miluji,
v noci mne odhodíš,
pod postel pohodíš.

Obuvník.

Kdo zhotovuje střevíce, boty, trepky? Co prve dělá, nežli se může do práce dáti? (Bere míru.) Co potom činí? (Krájí kůže.) Čím? (Knejpem.) Co jest knejp? (Ostrý nůž toliko při konci broušený.) Co činí dále? (Vytahuje kůže.) Čím? (Kleštěma.) Proč je vytahuje? (Aby se později už nemohly roztáhnouti.) Na čem je vytahuje? (Na kopytě.) Z čeho je kopyto? Aby se kůže lépe dala vytáhnouti, klepá ji; čím? Nač klade kůži, když ji naklepává? Když je kůže náležitě připravena, sešívá ji; které části střevíce sešije nejdřív? (Nárt a opatek.) Čím je sešívá? (Dratví.) Co je dratev? (Tlustá nit ševcovskou smolou potřená.) Navléká-li dratev do jehly? (Nikoli, provléká ji dírkami.) Čím propichuje ty dírky? Kdyby dratev na tom konci, kterým se do dírek navléká, byla tlustá nebo roztrěpená, nelezla by do dírek; proto jest dratev na konci něčím opatřena, aby snadno a rychle dala se navlékati; čím? (Štětinou.) Odkud pocházejí štětiny? Když nárt a opatek jsou sešity, co přišívá potom? (Podešev a podpatek.) Čím si přitahuje švec střevíc, když šije? (Remenem.) Jak slove? Aby podešev a opatek pevně držely, přibíjí

je; čím? (Količky, floky.) Obuvník šije novou obuv, avšak on také spravuje starou. Máme-li podešve rozedřeny, dáme si boty *podraziti*. Co vlastně dělá obuvník, když boty podráží? (Dává jim nové podešve.) Opakuj! Máme-li podešve i nártý roztrhány, dáme si boty *podšiti*. Co dělá obuvník, když boty podšívá? (Dává jim nové nártý a podešve.) Co je dražší, podrážka-li či podšítí?

Koželuh, kožešník.

Od koho kupuje švec kůže? Od koho kupuje koželuh kůže? (Od řezníka.) Ze kterých zvířat kůže čili jaké kůže kupuje koželuh od řezníka? (Telecí čili teletiny, kravské čili kraviny, volské čili voloviny.) Koželuh s těch koží nejprve seškrábe a odstraní všechny chlupy, všecku srst a potom je ve své dílně upravuje tak, aby byly ohebné a nepromokavé. Tomu říkáme zkrátka: Koželuh vydělává kůže. Opakuj! Řekni po mně: *Švec kupuje od koželuha vydělané kůže.* Řekni dále: *Koželuh kupuje od řezníka kůže nevydělané, kůže surové.* Řekni toto: *Koželuh ze surových koží připravuje kůže vydělané čili usně.*

Kdo podšívá kožichy kožešinami? Ze kterých zvířat kožešinami čili jakými kožešinami je podšívá? (Ovčími, králíčími, zaječími, kočími.) Také kožešník musí kožešiny prve vydělati; zdali pak i kožešník odstraňuje s nich chlupy čili srst? (Nikoli.) Která zvířata mají delší i hustší srst: telata-li, krávy a voly, neb ovce, králíci, zajíci, kočky? Kožím s dlouhou a hustou srstí říkáme *kožešiny*. Opakuj! Řekni po mně: *Koželuh vydělává kůže, kožešník vydělává kožešiny.*

Řemeslník.

Krejčí šije šatstvo; aby to dovedl, musí se tomu učit; také obuvník, koželuh, kožešník, truhlář, hodinář musí se své práci, svému zaměstnání prv učit. Nádenník, jenž ve stodole mlátí nebo na poli kope, naučí se této své práci brzo, za kratičkou dobu. Však krejčí, obuvník, koželuh, kožešník musí se dlouho učit: tři i čtyři roky. Nádenník koná práci prostou, krejčí koná práci umělejší. Opakuj! Umělejší práce, jakou koná krejčí nebo švec nebo koželuh nebo kožešník nebo truhlář nebo hodinář, jmenuje se *řemeslo*. Opakuj! Nádenník dostává za svou práci plat čili mzdu a za tu mzdu koupí si, čeho k živobytí svému potřebuje: nádenník se nádennickou prací žíví. Opakuj (toto poslední)! A čím se žíví krejčí? (Řemeslem.) Kdo ještě se žíví řemeslem? Kdo se řemeslem žíví, jest *řemeslník*. Opakuj! Co tedy jest krejčí? švec? koželuh? kožešník? truhlář? hodinář? Dovedný krejčí, jestliže pilně pracuje, mnoho peněz si vydělá; také švec, koželuh i jiní řemeslníci mnohdy tolik si vydělají, že jsou z nich časem bohatí lidé. Proto se říkává: Řemeslo má zlaté dno. Jak se říká o řemesle? Co to znamená? (To znamená, že od řemesla mohou lidé zbohatnouti.)

c) Látky na oděv.

Len, bavlna, vlna, hedvábí. — Tkadlec, bělič, soukenník, barvíř.

Mám zde čtyři nitě: takovými nitmi jako jest tato první, šije maminka (švadlena) košile, podvlékačky i jiné věci; to jest nit ze lnu, jest to nit *lněná*. Jaká jest to nit? Podívej se na ni: není tlusta, nýbrž tenka a přece musím silně škubnouti, chci-li ji přetrhnouti. Lněná nit jest *pevná*. Opakuj! Tato druhá nit není o nic slabší než ona a přece není tak pevná: viz, jak snadno ji přetrhnu. Z takovéhoto nití děvčata pletou punčochy. Ona není ze lnu, je z bavlny; to jest nit *bavlněná*. Jaká jest to nit? Lněná nit jest pevnější než nit bavlněná. Opakuj! Řekni toto: *Bavlněná nit je křehčí než nit lněná*. Podíváme-li se z blízka na obě nitě, shledáme, že lněná nit nemá na sobě chloupkův, ale že jest hladka; bavlněná nit má po sobě chloupky čili *pýřítá*, ona jest *pýřítá*. Jaká jest lněná, jaká jest nit bavlněná? Tato třetí nit jest též *pýřítá*, ale mnohem více než nit předešlá; ohmatáme-li ji svými prsty, shledáme, že jest *drsna*. Z takovéhoto nití pletou děvčata ony zimní rukavice, jež kryjí ruku toliko ku prstům a nic dále. To jest nit *vlněná*. Jaká jest to nit? Zkoušejte, která nit je pevnější, zda vlněná či bavlněná? Tato čtvrtá nit je teninka, tenší než všechny ostatní nitě, ale křehka není; jest pevnější než vlněná, bavlněná i lněná nit: jest ze všech nejpevnější. Při tom jest hladka a krásně se leskne. To jest nit *hedvábná*. Jaká jest to nit? Hedvábnými nitmi šije krejčí, když nějaký drahý kabát hotoví. Povězte ještě jednou, z čeho (ze kterých látek) se dělají nitě? Jaké tedy nitě rozeznáváme?

L e n.

Promluvíme o těchto látkách. Nejprv o lnu. Len vyrůstá ze země právě tak jako žito, jako mák, jako karafiát, jako chrpa, jako jiná rostlina. Len jest rostlina. Opakuj! V zemi len má kořen a od kořene vzhůru vyrůstá peň (jednoduchý výkres na tabuli poslouží v nedostatku originalu zcela dobře). Tato část rostliny jmenuje se peň, protože do výše se pne. Opakuj! Po stranách pně jsou drobné lístky a nahoře na konci pně jest květ. Jaké barvy jest květ lnu? Řekni po mně: *Len jest modrokvětá rostlinka*. Květ po čase spadá a na jeho místě objeví se na konci pně kulatá tobolka, která má v sobě semena. Kdo viděl lněné semeno? Zde jest; podívejte se na ně. Lněnému semenu říkáme *lněné*. Opakuj! Len je s počátku všecek zelený; i peň i lístky i tobolka. Později však lístky sežloutnou a opadají; i tobolka a peň změní svou barvu a stanou se reznými. Len jest zralý. I přijdou lidé na pole a všecken len vytrhají. Ale neodvezou ho hned domů, nýbrž tence ho prostrou po poli a nechají ho na slunci sehnouti. Když uschl, svážou jej do otepí a odvezou do stodoly, kde mu tobolky se semenem otrhají,

tak že zůstanou toliko pně s kořínky. Peň lnu povrchu je tvrdý, neboť jest objat korou; však uvnitř pod korou má teninké nitky, teninká *vlákna*. Z těchto vláken předou se nitě. Mám zde několik takových pnův; jsou docela suché. Rozemnu jeden mezi svými prsty; hle! kůra se rozdrobila a opadala, a ona vlákna se nám ukázala. Tato rozdrobená kůra lněná slove *pazdeří*. Opakuj! Jakým způsobem odstranil jsem pazdeří od vláken? Kdyby tímto způsobem měli lidé odstraňovati pazdeří od vláken, trvala by ta práce velmi dlouho. Lidé však mají k tomu zvláštní nástroje, kterými práce rychle od ruky jde. Později se o tom vše dovíte. Když se odstranilo vše pazdeří, zůstanou samotná vlákna, samotný len. Hospodyně len uloží a v zimě za dlouhých večerů přede z něho niti. Jak se jmenuje ten nástroj, na kterém přede? (*Přeslice*.) Řekni po mně: *Přadlena přede niti na přeslici*. Nač dává (uvazuje) hospodyně len, když z něho přede niti? (*Na kužel*.) U nás (jak kde) hospodáři lnu nesejí; sejí raději pšenici, ječmen a žito a sázejí řepu, protože za pšenici, ječmen, žito a řepu více peněz utrží než by utržili za len; ale jinde, kde pšenice, ječmen, žito, řepa se nedaří, seje se mnoho lnu. Řekni po mně: *V naší krajině hospodáři lnu nepěstují*. Řekni dále: *V některých krajinách mnoho lnu se seje*. Kde se mnoho lnu seje, tam bývá také mnoho přadlen a přádelníkův. Přádelníci ze lnu předou niti. Spředené niti slovou příze. Opakuj! Řekni po mně: *Lněným nitím říká se také lněná příze*.

T k a d l e c .

Co se dělá ze lněné příze? (*Plátno*.) Kdo je dělá? Mám zde kousek plátna, podíváme se na ně. Hleďte, ono spleteno jest ze dvojích nití: jedny niti leží takto po délce, druhé jsou přes ně na příč propleteny. Chci-li z prvních nití jednu vytáhnouti, táhnú tímto směrem, chci-li však ze druhých nití jednu vytáhnouti, musím tímto směrem táhnouti. Kdybych vytáhal všecky niti, jež na příč jsou propleteny, ukázalo by se, jak první niti vedle sebe leží v krásném pořádku. Kdybych chtěl, mohl bych si sám kousek plátna uplésti: položil bych několik nití po délce a jiné nitě propletl bych přes ně na příč. Avšak ta práce dlouho by trvala a k tomu ještě za mnoho by nestála. Proto také tkadlec plátno rukama neplete, nýbrž dělá je, tká je na zvláštním stroji. Jak se jmenuje ten stroj? (*Stav*.) Řci po mně: *Na thalcovském stavě plátno se tká*. Tkadlec natáhne na stav dlouhé niti a jiné přes ně protkává, tak že za několik hodin utká dlouhý kus plátna, ze kterého by se mohla netoliko jedna, nýbrž mnoho košil ušiti. Plátno potom svine, stočí, udělá z něho *stůčku* a odvede je hospodyně, která si k němu na ně přízi dala.

B ě l i ě ě .

Může-li hospodyně z plátna od tkadlce hned šít košile? Proč ne? (Protože není bílé, nýbrž rezné.) Kam je dá hospodyně, aby zbělelo? (Do bělidla.) Co dělají s ním na bělidle? (Bílejí je.) Hospodyně mohla by si je sama vyběliti; jakým způsobem? Rezné plátno natáhne se na trávník a poleje se vodou; slunéčko hřeje, a plátno za malou chvíli osehne; tedy poleje se znovu a polívá se tak celý den, dva dny, tři dny, zkrátka tak dlouho, až plátno ztratí svou reznou barvu, až zbělí. Avšak hospodyně má jiných prací dost a nemůže ustavičně býti na zahradě u plátna. Proto dá plátno ke kupci, a kupec zaveze je někam, kde mají veliká luka a umějí plátno rychle běliti; zaveze je na *bělidlo*, odkud hospodyně za několik neděl obdrží plátno bělouneké. Rei po mně: *Od tkadlce přichází plátno do bělidla.* Rei toto: *Bělič bílí plátno.*

B a v l n a .

Len, z něhož přadleny předou přízi na plátno, máme od rostliny; len jest ukryt v lodyze oné modrokvěté rostlinky. Také bavlna pochází od rostliny, ale ta jest mnohem vyšší a silnější a jmenuje se *bavlník*. Však bavlna není ukryta v lodyze bavlníku, nýbrž v jeho tobolekách. Jak u lnu vyrůstají ze květů tobolky se semeny, právě tak i u bavlníku. Jen že tobolky bavlníku jsou větší, asi tak veliké jako vlaský ořech. V tobolekách jsou semena, však semena bavlníku jsou zaobalena v bílých chlupcích (učitel ukáže surovou bavlnu; nemá-li jí, ukáže roztrpenou vatu.) Tyto bílé chlupy, jež ukryty jsou v tobolekách bavlníku, jsou ta bavlna, z níž bavlněné niti se předou. Když tobolky bavlníku dozrály, rozpukají se a lidé mohou zcela pohodlně bavlnu z nich vyndati. Z bavlny odstraní se nejprve semena, potom se bavlna železnými hřebeny čese a když je vyčesána, spráždí se na niti buď na přeslicích nebo na zvláštních strojích. Opakujme nyní, co jsme pověděli: Jak slove rostlinka, od níž pochází len? Jak se jmenuje rostlina, která poskytuje bavlny? Ve které části rostliny ukryt jest len? Která část bavlníku obsahuje v sobě bavlnu? Jak vypadá len? (Jako dlouhá, rezná vlákna.) Jakou podobu má bavlna? (Má podobu dlouhých, bílých chlupův.) Při čem je více práce: zdali při dobývání lnu nebo při dobývání bavlny? Jak slove příze ze lnu? Jak se zove příze z bavlny? Která příze je pevnější? Tkadlec tká ze příze lněné i bavlněné. Co se tká, jmenuje se *tkanina*. Opakuj! Co jest tedy plátno? Plátno tká se ze lnu, tedy jest plátno jaká tkanina? Bavlněné tkanině neříká se plátno; bavlněné tkaniny mají jiná jména. Děvčata nosívají v létě šaty z tenké tkaniny bavlněné, a ta se jmenuje *kartoun*. Co jest kartoun? Také šátky, jež v létě nosívají na hlavách, jsou z takové tkaniny; jaké jsou tedy? (Kartounové.) Hoši nosívají v létě kabáty, spodky a vesty ze silné tkaniny

bavlněné, a té se říká *cajle*. (Učitel ukáže, kteří žáci mají takové kabáty nebo spodky.) I košile a podvláčkačky šijí se z bílých tkanin bavlněných; avšak takové košile a podvláčkačky nejsou tak trvanlivé jako plátěné.

V l n a.

Odkud vlna pochází, to již někteří z vás vědí; pověz to! (Vlna pochází od ovce.) Kde roste ovci vlna? (Po celém těle.) Jakou podobu má vlna? (Vlna má podobu dlouhých, kudrnatých chlupův.) Jaké barvy jest vlna ovčí? (Bílé, do šeda přecházející, tedy bělošedé.) Jaké ještě? (Černé.) Mají-li také mladé ovce čili jehňata dlouhou vlnu? Co dělají ovčáci, když vlna jest již dlouhá? (Stříhají ji.) Čím? Vlna se nejprve češe; čím asi? Co potom s ní dělají? (Předou ji na niti.) Z vlněných nítí, z vlněné příze tkají se tkaniny; jaké jsou to tkaniny? (Vlněné.) Tento chlapec má kabát z vlněné tkaniny, já mám také kabát z vlněné tkaniny. Můj kabát jest na povrchu pýřitý čili chloupkovitý, jako by byl z plsti; ale ty chloupky jsou uhlazeny; kdyby však někde byly rozenehány, mohu je rukou uhladiti. Takováto tkanina vlněná jmenuje se *sukno*. Rei po mně: *Sukno má na rubu plst čili vlas*. Avšak tato tkanina vlněná (učitel ukazuje na kabát chlapce svrchu uvedeného) nemá na povrchu chlupkův, ona jest bez plsti, bez vlasu; to není sukno, to jest *vlněný cajle*. Co to jest? Rozeznáváme dvoji cajk: bavlněný a vlněný. Opakuj! Kdo máte kabát soukenný? Kdo máte kabát z vlněného cajku? Kdo máte kabát z bavlněného cajku? Sukno i vlněný cajk tkají se též na stavě jako plátuo a jako bavlněné tkaniny, avšak ten stav je poněkud jiný. Svým časem se o tom přesvědčíte. Nyní mí povězte, jak slove řemeslník, který sukna tká? Jak slove ten řemeslník, který cajky tká? (Cajkář.) Kdy nosíme oděv z vlněných tkanin? (V zimě.) Proč? (Protože jsou teplé.) Některé děti se domnívají, že látka sama, že oděv sám nám dává teplo. Tomu však není tak. My sami máme teplo ve svém těle a nikoliv oděv náš; ale teplo by z našeho těla odcházel, kdybychom neměli na sobě oděvu. Oděv teplo zastavuje, on brání, aby teplo z nás neodcházel, aby tělo naše nevystydlo. Některý oděv teplo déle v sobě drží, některý zase brzo je ze sebe vypouští. Vlněné tkaniny tepla nepropouštějí, proto říkáme, že hřejí. Opakuj! Bavlněné tkaniny také hřejí, však méně než vlněné. Opakuj! Lněné tkaniny hřejí nejméně. Opakuj!

H e d v á b í.

Zbývá nám promluvit ještě o hedvábí. Len a bavlna pocházejí od rostlin, ony jsou původu rostlinného. Opakuj! Vlna pochází od zvířete, ona jest původu zvířecího. Opakuj! Také hedvábí jest původu zvířecího, neboť pochází od zvířete. Však zvířátko, od něhož hedvábí pochází, není tak veliké jak ovce, nýbrž jest to malounek, nepatrné zvířátko. Nepatrná housenka to jest, jejíž jméno jest *hed-*

vádvníček. Odkud pochází hedvábí? Ovci roste vlna na těle, u hedvábnička však jest to jinak. Na hedvábničkovi hedvábí neroste, nýbrž on je dělá. Aj, což má ruce, aby mohl dělati hedvábí? Nikoli, nemá rukou a přece dělá hedvábí. Víte-li čím? Svými ústy! Divíte se tomu, a přece jest to pravda. Hedvábniček pomaloučku vytáhne, vysouká ze svých úst teninkou niť, velmi dlouhou. Niť tu otočí kolem svého těla jednou, dvakrát, třikrát, otáčí ji stále, až je v ní všecek zabalen, zamotán, až vypadá jako děťátko, zabalené v peřince. Není mu viděti ani hlavy ani ostatního těla; jest z něho takovýto *zámotek*. (Učitel ukáže skutečný zámotek.) Když se hedvábniček takto celý zabalil, zapředl, usne a spí tvrdě. Kdybychom ho nechali, až by se probudil, provrtal by svou nitěnou peřinku a vylezl by ven, ale při tom by nitky potrhál, zkazil. Tedy aby svého zámotku nepokazil, dají ho lidé do teplé peci, kde horkem zahyne. Když jest mrtev, nemůže zámotku pokaziti. Teď vezmou lidé, kteří takovýchto zámotků mají mnoho a mnoho, nitku za koneček a opatrně, aby ji nepřetřhli, rozmotají ji a natáhnou. A to jest hedvábí, to jest nitka hedvábná. Ale jedna nitka je příliš slabá, tou by se nemohlo šíti ani by se z ní nemohly tkaniny tkáti; trhala by se. Co tedy udělají? Vezmou za konečky mnoho takových nitek a na přeslici nebo na jiném stroji stočí, sepředou ze mnoha těch teninkých nitek jednu niť silnější; potom upředou druhou, třetí, čtvrtou, pátou niť, napředou jich tolik, že mají celé přádeno; předou dále, a když mají mnoho přáden, dají je tkadlici a ten z nich tká tkaniny. Hedvábná tkanina je hladká, trvanlivá a krásně se leskne. Tento můj šátek na krku (kravata, nákrčník) je z hedvábné tkaniny. Kdo z vás máte co hedvábného? Kde jste viděli co hedvábného? (Nyní následuje opakování.)

Hedvábné tkaniny jsou ze všech tkanin nejdražší. proto chudí lidé nemohou odívati se hedvábím. Proč nemohou chudí lidé odívati se hedvábím? Plstěné tkaniny jsou také drahé, avšak přece jsou lacinější než hedvábné. Opakuj! Ještě lacinější jsou tkaniny lněné, a nejlacinější jsou tkaniny bavlněné. Opakuj!

Barvíř.

Jaké barvy jest plátno, které ještě nebylo na bělidle? (Rezná.) Řekni po mně: *Přirozená barva plátna jest rezná*. Která jest přirozená barva vlněných tkanin? (Bělošedá nebo černá.) Která jest přirozená barva hedvábných tkanin? (Bílá nebo nažloutlá.) Kdyby tkaniny zůstaly při své barvě přirozené, nebyl by oděv z nich na pohled pěkný, nebyl by úhledný. Proto dávají lidé tkaninám barvy umělé. Jak slove řemeslník, který barví tkaniny? Co že dělá barvíř? Některým tkaninám dává barvíř toliko jednu barvu; jak slovou tyto tkaniny? (Jednobarevné.) Některé tkaniny obarvuje více barvami než jednou; jak slovou takové tkaniny? (Vícebarevné.) Vícebarevné tkaniny okrášleny bývají rozmanitými květinami nebo jinými obrázky; maluje-li barvíř tyto obrázky nebo je tiskne? (Tiskne je.) Barvíř má

k tomu cílí čtyřhranné desky dřevěné, ve kterých jsou ty obrázky vyřezány; říká jim *tiskačí formy*. Tiskačí forma potře se barvou, načež se přitiskne na tkaninu. Opakuj! Na některé tkaniny již příze se barví. Opakuj! Takovéhoto tkanin už netřeba barvití. Na vlněné tkaniny větším dílem již příze se barví. Opakuj! Kartouny tisknou se ve zvláštních továrnách, kterým říkáme *tiskárny na kartouny*. Opakuj! Barvíře rozeznáváme dvojí: jedny, kteří plátno barví, druhé, kteří barví hedvábí. Opakuj! Rekní toto: *Rozeznáváme barvíře plátna a barvíře hedvábí*.

3. Pokrmy a nápoje.

a) Pokrmy.

Káva. Chléb. Polévka, maso, příkrm. Omastek. Ovoce.

Trápí-li nás hlad, sháníme se po jídle, po pokrmu. Rei po mně: *Pokrmem člověk zahání hlad*. Co činíme, trápí-li nás žízeň? Rei po mně: *Nápojem člověk ukájí žízeň*. Člověk nemůže dlouho být o hladě a žízní: hubeněl by víc a víc, až by konečně zahynul, až by zemřel. Chce-li tedy člověk živ býti, musí požívatí pokrmu a nápoje. Opakuj! Rei po mně: *Člověk potřebuje ku svému živobytí pokrmův a nápoje*. Rei toto: *Požíváním pokrmův a nápoje udržuje se člověk na živě*. Rei to takto: *Pokrmu a nápoje jest člověku nevyhnutelně třeba*.

Kdyby měl člověk pořád jednoho a téhož pokrmu požívatí, přejedl by se mu, znechutil by se mu. Proto připravují si lidé rozmanité pokrmy. Jak slovou či jaké jsou pokrmy, které se připravují z mouky? z masa? z mléka? z vajec? Některé pokrmy se vaří; jaké jsou to pokrmy? Některé se pekou; jaké jsou to pokrmy? Některé se smaží; jaké jsou to pokrmy? Některé pokrmy, jako na př. hrušky, jablka, švestky, jedí se za syrova; jaké jsou to pokrmy? (Syrové.) Po některém pokrmu již za krátkou dobu opět máme hlad; jest to pokrm *lehký*. Po některém pokrmu zase dlouho nevyhladovíme; jaký jest to pokrm? Rei po mně: *Lehký pokrm brzo se zažije, těžkého pokrmu dlouho nezažijeme*. Pokrm, který se brzo zažije, slove též *záživný*. Opakuj! Jak slove pokrm, kterého dlouho nezažijeme? (Nezáživný.) Některého pokrmu musíme více požití, abychom hlad zahnali, některého zase požijeme jen malou část, a již jest po hladě. Říkáme proto, že některý pokrm málo živí, některý zase mnoho. Pokrm, který mnoho živí, jest *živý* pokrm. Opakuj! Pokrm, který málo živí, jest *neživý* pokrm. Opakuj! Dospělí lidé obyčejně toliko třikrát denně požívají pokrmův; kdy? Jak slove ranní pokrm? jak polední? jak večerní? Děti požívají pokrmův častěji než lidé dospělí; ony jedí též před polednem a odpoledne; jak slove tento pokrm? (Svačina.)

K á v a.

Co míváte ke snídání? (Kávu.) Čeho potřebuje maminka, vaří-li kávu? (Zrnek kávových a mléka.) Od koho kupuje matka kávu, t. j. zrnka kávová? Když kupec kávu prodává, počítá-li zrnka či je váží? Rej po mně: *Káva neprodává se na počet, nýbrž na váhu.* Kávová zrnka podobají se fazolům, jen že fazol je všecek oblý, kávové zrnko však jest toliko na jedné straně vypouklé; jaké jest na druhé straně? (Ploské.) Co je viděti na ploské straně? (Rýhu, jež se táhne po délce zrnka.) Matka obyčejně kupuje zelenou kávu; je-li zelená káva tvrdá či měkká? Dá-li se snadno rozkousnouti či nenasadno? Co činí matka s kávou zelenou, než jí může upotřebiti? (Praží ji.) Když jest káva upražená, jaká jest dle barvy? (Tmavá, skoro černá.) Rej po mně: *Pražená káva jest hnědá.* Tento chlapec má vlasy hnědé (učitel ukazuje na hochy s vlasy světle hnědými); mezi barvou těchto vlasův a barvou pražené kávy jest rozdíl: tyto vlasy jsou *světlohnědé*, pražená káva jest *tmavohnědá*. Opakuj! Dá-li se pražená káva také tak nenasadno rozkousnouti jako káva zelená čili surová? Rej po mně: *Pražená káva jest křehká, surová káva jest houževnatá.* Co činí matka s kávou, když jest upražená? (Mele ji.) Na čem? Na tom mlýnku se mele jenom káva; jaký je to mlýnek? (Mlýnek na kávu.) Co se stane se zrnky na mlýnku? (Rozdrtí se na moučku.) Nemá-li matka mlýnku, v čem drtí kávu? (Ve hmoždíři.) Pomocí čeho? (Pomocí paličky.) Umletou kávu nasype matka do hrnku; co je v tom hrnku, v té nádobě? (Voda.) Jaká voda? (Vařící.) Kávová zrnka mají v sobě něco chutného, něco lahodného. Ta dobrá chuť i ta tmavohnědá barva se z nich vyvaří, a všechna voda stane se chutnou a zároveň též hnědou. Voda, ve které se káva vyvařila, odvařila, slove *kávový odvar*. Opakuj! Někteří lidé pijí pouhý odvar kávový a říkají mu *černá káva*. Opakuj! Avšak prve, než jej pijí, odstraní z něho vyvařenou moučku kávovou; jakým způsobem? (Přecedí odvar.) Na čem jej přecedí? (Na sítku.) Má-li to sítko malé dírky či veliké? Jsou-li ty dírky daleko od sebe či těsně vedle sebe? Je-li tedy sítko *husté* či *řidké*? Rej po mně: *Kávový odvar přecedí se na hustém sítku.* Nemá-li matka takového sítko, co činí? (Nechá kávu ustáti.) Kde se usadí vyvařená moučka kávová? Jak se jmenuje to, co se usadí? (Usazenina.) Jaká jest to usazenina? (Kávová.) Když se odvar usadil, co potom činí matka? (Sleje odvar do jiného hrnku.) Leje-li pozorně či nepozorně? Nač dává pozor? (Aby usazenina nepřimísila se do slitého odvaru.) Proč nechce míti matka v odvaru usazeniny? (Protože usazenina neživí ani se nedá zažiti.) Jaká jest tedy usazenina? (Neživná i neživná.) Někdy matka zavaří do hrnku samotnou kávu; někdy však ještě něčeho tam přidá; čeho? (Čikorie.) Proč to činí? (Pro lepší chuť a pro lepší barvu.) Vám nedává matka k snídání černé kávy, nýbrž něčeho do ní přilívá; čeho? (Mléka.) Jakého mléka, syrového-li nebo zvařeného? Odvaru kávovému, smíchanému s mlé-

kem, říkáme *bílá káva*. Opakuj! Je-li bílá káva opravdu bílá? Jaká jest? (Světlohnědá.) Čeho na konec přidá matka do kávy? (Cukru.) Proč tak činí? Jaká jest káva, než ji matka osladí? Která káva je hořčí, bílá-li či černá? Proč je bílá káva poněkud sladčí nežli černá? (Protože jest v ní mléko.) Jaké jest mléko? (Sladké.) Zrnka kávová jsou semena stromu jednoho, jehož jméno jest *kávovník*. Strom ten neroste u nás, ale daleko od nás. Kdybyste samotnou kávu pili, řekli bychom, že jest káva nápoj. Avšak samotnou kávou byste hladu nezahnali a proto krájíte si do ní anebo přikusujete k ní něco živnějšího, něco sytějšího. Z této příčiny můžeme kávu s tím, co k ní přikusujete, nazvati pokrmem.

C h l é b.

Co přikusujete ke kávě? (Chléb, housku, rohlík, buchtu, koláč.) Promluvíme o chlebě. Je-li chléb pokrm vařený či pečený? V čem se peče? Kdo jej peče? Je-li chléb pokrm moučný či masitý? Proč? Z jaké mouky peče se chléb, ze žitné-li či ze pšeničné? Která mouka je bělejší, žitná-li či pšeničná? Co se peče ze pšeničné mouky? Co se z mouky peče, slove *pečivo*. Opakuj! Které pečivo jest bělejší, žitné-li nebo pšeničné? Co vám lépe chutná, žitné-li pečivo či pšeničné? Jest pravda, milé dívky, že houska, rohlík, buchtu a jiné pečivo pšeničné lépe vám chutná nežli chléb, avšak pamatujte si, že chléb více živí a více síly tělu našemu dává, než nejpěknější koláč. Jaký pokrm jest tedy chléb? (Živný, silící.) Ale to platí o chlebě žitném. Pekaři přiměšují někdy k mouce žitné také pšeničnou, aby byl chléb bělejší a lidem se lépe líbil; takový chléb není tak živný a také ne tak chutný jako chléb *samožitný*. Který tedy chléb jest nejživnější a nejchutnější? Pověz to všecko! Jak prodávají pekaři chléb? (Na bochníky nebo na váhu [na kilogramy].) Jak se říká bochníkům jinak? (Pecny.) Některý pekař peče toliko chléb, a takovému říkají *pecnář*. Proč mu tak říkají? Jak se jmenuje svrchní, tvrdá část bochníka? Jak slove vnitřní, měkká jeho část? Středka jest plna direk; jaká tedy jest? (Dirkovitá.) Čemu se podobá? (Houbě.) Jaká jest proto? (Houbovitá.) Jaké barvy jest svrchní kurka? (Červené nebo hnědé; nejčastěji červeno-hnědé [vysvětlí se].) Jaké barvy jest spodní kurka? Od čeho? Jaké barvy je středka? (Režná.) Pekař, když připravuje těsto na chléb, nechá je kysati. Při tom musí dobrý pozor dáti, aby chléb nekysal ani málo ani zase příliš mnoho. Chléb, který málo kysal, nemá direk, je *sražený*. Opakuj! Chléb, který příliš dlouho kysal, má veliké dirky. Opakuj! Chléb, který málo kysal, jest chléb *nedokysaný*. Opakuj! Chléb, který příliš mnoho kysal, jest *překysaný*. Opakuj! Ani nedokysaný ani překysaný chléb není chutný, není zdravý. Opakuj!

Pověz ještě jednou, z čeho se peče chléb? (Z mouky.) Z čeho se mele mouka? (Ze žita.) Odkud máme žito? (Roste na poli.) Jestli pak by vyrostlo na poli žito, kdyby celé léto nepršelo? Vyrostlo-li by,

kdyby po celé léto slunce ani nezasvitlo a jen pořád přšelo? Kdo sesylá na zemi déšť? Kdo poroučí slunci, aby svítlo? Kdo tedy dopouští, aby žito i jiné obilí rostlo? A když z obilí jest chléb, kdo že nám ho dal? Jaký dar jest tedy chléb? (Dar boží.) Když jest chléb dar boží, smíme-li jím pohrdati, smíme-li chlebové drobtý na zem házeti? Když se modlíme, říkáme: „Chléb náš vezdejší dej nám dnes“; tím neprosíme Pána Boha toliko o chléb, jaký z mouky se peče v pekárně, nýbrž prosíme tím Pána Boha, aby nám dal, čeho k živobytí svému potřebujeme. Rei po mně: *Chléb vezdejší je všechno to, čeho k živobytí svému potřebujeme.*

H á d a n k y.

1. Mučí mne ohněm, lámou mne kolem, topí mě vodou; potom pohrdnou mnou a toliko na odvaru mém si pochutnávají. (Rozum.)

2. Černá jsem sic, ale bělost miluji,
odtud nejsem, zde však obecuji,
všudy dosti milovníků mám,
mladým, starým milou mlsku dám. (Rozum.)

Chléb na cestě.

Nikdy, hochu, nešlapej na drobečky chleba, mnohý ptáček hladov jest, bude mu jich třeba.	Raděj' vlož je na kámen, mnohý ptáček tobě za to díkem zapěje, ukrotě hlad sobě.	(B. „V. v.“)
---	---	--------------

Polévka, maso, příkrm.

K snídani míváte toliko jedno jídlo: kávu s chlebem nebo s jiným pečivem; chudí lidé, nemají-li peněz na kávu, cukr a mléko, vaří si k snídani polévku. Ráno tělo naše posilněno jest spánkem a prací není ještě zemdleno, proto spokojí se málem. V poledne však míváme větší hlad, protože jsme pracovali; z té příčiny oběd náš záleží z více jídel. Čeho požíváte v poledne nejdříve? Jakou polévku míváte obyčejně (učitel ptá se tu hoča z rodiny zámožnější)? (Polévku z masa.) Maminka nalije do hrnku vody a hodí do ní maso. Od koho kupuje maso? Rezník prodává několikere maso. Jak se jmenuje maso z prasat a vepřův? Jak slove maso z telat? Jak se jmenuje maso z ovcí a skopcův? Jak se jmenuje maso z hověd, totiž z krav a volův? Z jakého masa vaří maminka polévku? Hovězí maso má na sobě a v sobě tuk, kterému říkáme *lůj*, ono má v sobě i jiné látky, které naše tělo živi. Když se voda v hrnku vaří, vyvaří se z masa tuk i ostatní silící látky, a odvar masový je chutný i živný. Aby tento odvar nebyl jako voda řídký, přidává maminka něčeho do něho; co do něho zaváří? (Kroupy, krupici, rýži, nudle a j.) Podle této zavářky rozeznáváme několikero polévek; jaké? Aby pak polévka ještě chutnější byla, zaváří do ní maminka též zeleninu; kterou? (Celer, petržel, pór, kapustu, chřest, karfiol, cibuli.) Někde dávají do po-

lěvky také šafrán nebo pepř a jiné koření; šafrán a jiné koření však těla nesílí, naopak spíše tělu našemu škodí. Když je maso uvařeno, vyndá je matka na talíř a polévku vylije na mísu; je-li polévková mísa hluboka či mělka? Z mísy nabíráme si polévku na talíře; čím? Co jest hlubší, talíř-li či mísa? Z talíře polévku jíme; čím? Ve které ruce držíme lžici? Jak ji držíme? (Ukáže se.) Co jíme po polévce? Vyvařené maso je sice také živný pokrm, ale ne mnoho; proč ne? (Protože většina živných látek vyvařila se do polévky.) Co je tedy živnější, polévka-li sama či maso? Které maso jest asi živnější, vařené-li či pečené? (Pečené.) Proč? (Protože v pečeném mase všechny živné látky zůstaly.) Jíme-li vařené maso samotné? Čím je poléváme anebo v čem si je omáčíme? Z čeho se dělají omáčky na maso? Po mase následuje třetí pokrm, třetí krmě. Krmí, která po mase následuje, říkáme *příkrm*. Opakuj! Někdy míváte po mase moučnou krmí; kterou? Jindy míváte mléčnou krmí; kterou? Bohatí lidé mívají po hovězím mase ještě jiné maso, pečené nebo zadělávané. Dětem však nesvědčí masité pokrmy, dětem lépe jdou k duhu pokrmy moučné a mléčné. Opakuj! Někdy míváte také hrách nebo čočku. Některé děti nerady jedí hrách a čočku, ale chybují: hrách a čočka velmi posilují tělo, po hrachu a čočce tělo roste a sílí. Avšak musí se hrachu i čočky jen málo jísti, protože jest to *strava těžká*. Co jest hrách a čočka? Zámožnější lidé mívají k obědu polévku z masa a maso; chudí lidé však si masa koupiti nemohou, protože jest drahé; proto vaří si jiné polévky; jaké? U nich hned po polévce následuje příkrm. Z kolika krmí skládá se tudíž jejich oběd? Masité pokrmy, jak jsme pravili, dětem tak nesvědčí jako pokrmy mléčné a moučné; avšak lidem dospělým a zvláště takovým, kteří musí mnoho pracovati, dávají masité pokrmy sílu ku práci. Také se masitými pokrmy hladový člověk dříve nasytí, nežli pokrmy jinými. Opakuj! Zemáky jsou chutná strava, ale *nesytá*, proto pracovitý člověk mnoho jich k nasycení svému potřebuje.

Co jídáte k večeři? Chodíte-li po večeři hned spat? Kdo po večeři brzy chodí spat, ten škodí zdraví svému. Opakuj! Kdo po večeři brzo chodí spat, ten mívá ošklivé sny a spaní mu nechutná. Opakuj! Po večeři nemáme jíti spat, až jsme pokrmů zažili. Rei po mně: *Nemáme pozdě večeřeti, abychom nemuseli pozdě choditi spat.*

Omastek.

Některé pokrmy nechutnají, jsou-li nemastny. Čím mastíme pokrmy? (Lojem, sádlem, máslem.) Čím pokrmy mastíme, tomu říkáme omastek. Opakuj! Co jest lůj? sádlo? máslo? Kdo prodává lůj a sádlo? Od kterých zvířat pochází lůj? (Od krav, volův a býkův, též od ovcí a skopcův.) Jak nazýváme jedním slovem krávy, voly, býky a telata? Jak říkáme ovcím, beranům a skopcům? Jak říkáme prasatům, sviním a vepřům? Který dobytek dává nám lůj? (Hovězí a skopový.) Který dobytek poskytuje sádla? Dle barvy roze-

známe lůj od sádla; jaké barvy jest lůj? (Nažloutlé.) A sádlo? (Bílé.) Co jest chutnější, lůj-li či sádlo? Co jest dražší? (Sádlo.) Kterí lidé mastí pokrmy lojem? (Chudí.) Sádlo nám dávají také husy a kachny. Jak slove sádlo od husí? od kachen? od vepřového dobytka? Které jest chutnější? Odkud pochází máslo? (Máslo se tluče čili vrtí ze smetany.) Odkud je smetana? (Smetana se usazuje na mléce.) Která zvířata poskytují mléka? Rci po mně: *Máslo jest obsaženo ve mléce kravím, ovčím a kozím. Pověz toto: Másla dobýváme ze mléka tlučením čili vrtěním.* Chce-li řezník mítí lůj nebo sádlo, musí prve zvíře zabítí, porazití. Chceme-li mítí máslo, nemusíme zvířete zabítí; máslo dává nám zvíře živoucí. Rci po mně: *Loje a sádlá poskytují zvířata zabítá, máslo máme od zvířat živoucích.* Může-li hospodyně mastítí pokrmy lojem nebo sádlem, tak jak je koupila od řezníka? Co musí prv učínítí? Rci po mně: *Pokrmy se nemastí lojem nebo sádlem surovým, nýbrž přeškvařeným.* Také máslo se prve převarí, než se jím mastí. Když se přeškvařený lůj nebo sádlo a převařené máslo dá do studena, co se s ním stane? (Stydne.) Dokud nestydne, můžeme je z jednoho hrnka do druhého přelívati: jak mile hrnek nahneme, lůj, sádlo, máslo z něho vytéká; jaké jest? Rci po mně: *Převařený omastek, dokud jest v teple, je tekutý.* Jakmile přijde do studena, ztrácí svou tekutost, stydne čili tuhne, až se stane na konec pevným. Jakým se stane? Pověz po mně: *Převařený omastek v horku je tekutý, ve studenu pevný.* Dáme-li pevný omastek ze studena do horka, rozpustí se, stane se opět tekutým. Omastek horkem změní svůj stav. Prve byl ve stavu pevném, nyní jest ve stavu tekutém. Rci po mně: *Tuhý omastek horčkem přejde ze stavu pevného do stavu tekutého.* V jakém stavu nalezá se surový lůj? surové sádlo? surové čili čerstvé (také nové) máslo? Který omastek spíše se zkazí, surový-li či převařený? Kam ukládá hospodyně své zásoby omastku? Kdyby do komory (do sklepa) nepřicházel čerstvý vzduch z venku, omastek by na vrchu zplesnivěl a tím by se zkazil tak, že by nebyl k potřebě. Co činí proto moudrá hospodyně? (Začasté otvírá okno, aby tam mohl vnikati čerstvý vzduch.) Židé vepřovým sádlem nemastí, oni vepřového sádla ani masa požívati nesmějí; jejich náboženství jim to zapovídá. My nejsme židé, my jsme křesťané, naše víra nezapovídá nám jísti masa ani sádla vepřového. My křesťané smíme jísti všecko, však někdy, v některý den nesmíme jísti ani masa ani loje ani sádla; ve který den? Čím nastavíme v pátek? Rci po mně: *V pátek masitých pokrmů nepožíváme, a co požíváme, nastavíme máslem.* Pověz dále: *V pátek se postíme.* Rci tohle: Pátek jest postní den.

O v o c e.

K svačině míváte začasté ovoce. Promluvíme o něm. Jmenujte, čemu říkáme ovoce. (Jablka, hrušky, švestky, třešně, višně, ořechy, broskve, meruňky, vinné hrozny.) Na čem rostou jablka? (Na jabloni.) Co jest jabloň? (Jabloň je strom.) Na čem rostou hrušky? (Na hrušce.)

Co jest hruška? Na čem rostou švestky? (Na švestce.) Co je švestka? Reči po mně: *Na jabloni rostou chutná jablka.* Pověz to takto: *Jabloně plodí chutná jablka.* Co plodí hruška? švestka? Znáš strom, jenž plodí takovéto šišky; jak se jmenuje ten strom? (Jedle, smrk.) Znáš strom, jenž plodí žaludy; jak se jmenuje? To, co strom plodí, jsou jeho *plody*. Opakuj! Co jsou jablka? (Jablka jsou plody.) Kterého stromu? (Plody jabloně.) Pověz to všecko! Co jsou hrušky? (Kde jméno plodu rovná se jménu stromu, řekne se raději: Hrušky jsou plody stromu hruškového.) švestky? šišky? žaludy? Které plody jíme? Kterých plodů nejíme? (Šišek, žaludův.) Plody, které lidé jedí, jmenují se plody *jedlé*. Opakuj! Plodí-li každý strom jedlé plody? Reči po mně: *Některé stromy poskytují plodů jedlých, některé plodí plody nejedlé.* Plodům jedlým říkáme ovoce. Opakuj! Počítají-li se šišky a žaludy také k ovoci? Proč ne? Stromy, které nám poskytují ovoce, slovou *stromy ovocné*. Opakuj! Stromy, které plodí plody nejedlé, slovou *stromy divoké*. Opakuj! Které ovocné stromy znáte? Které divoké stromy znáte? Již jednou jsme pravili, co ze země vyrůstá, že jest rostlina. Co jsou tedy stromy? Mluvili jsme již o některých rostlinách, na př. o lnu. Pamatujete-li se, jak jsme jmenovali tu část oné modrokvěté rostlinky, která od kořene do výše se pne? Také strom má peň, jenže ovšem silnější a mnohem vyšší. Peň lnu má vnitř jemná vlákna, on jest *vláknitý*. Jaký jest peň lnu? Peň stromu nemá vnitř vláken, on má vnitř dřevo; jest tedy *dřevnatý*. Jaký jest? Reči po mně: *Peň lnu jest vláknitý, peň stromu jest dřevnatý.* Dřevnatému pni říká se *kmen*. Opakuj! Kolik kmenů má strom? Co vyrůstá nahoře ze kmenu? (Větve.) Pověz po mně: *Kmen stromu nahoře (ve výši) se rozvětňuje.* Reči toto: *Strom má toliko jeden kmen, jenž ve výši se rozvětňuje.* Znáte ještě jiné ovoce, o kterém jsme dosud nemluvili; znáte angrešt čili srstku, znáte rybíz, znáte lískové ořechy. Má-li rostlina, na které angrešt roste, také kmen čili dřevnatý peň? (Má.) Rozvětňuje-li se její kmen teprve nahoře či již dole při zemi? Jak se jmenuje ta rostlina? (Angrešt; má totéž jméno jako její ovoce.) Kmen angreštu nerozvětňuje se teprve ve výši, nýbrž hned při zemi. Angrešt není strom, angrešt jest *keř*. Opakuj! Co jest rybíz? Proč? Co jest liška? Proč? Co jest vinná réva? Co jest šípek? Reči nyní: *Ovoce poskytují nám netoliko některé stromy, nýbrž i některé keře.* Jak slovou, jaké jsou keře, které poskytují ovoce? Jaké jsou keře, jež neposkytují žádných nebo toliko nejedlé plody? (Divoké.) Reči po mně: *Jako rozeznáváme ovocné a divoké stromy, tak rozeznáváme i ovocné a divoké keře.*

H Á D A N K A.

Z jara ti dávám občerstvení, v létě chlůdek,
na podzim potravu a v zimě teplo.

Promluvíme teď o ovoci samém. Nejprv o *jablku*. Jaké jest jablko dle tvaru? (Kulaté.) Je-li jablko všude stejně vypouklé či

má na sobě důlky? Kolik důlků má? Co pozorujete ve spodním důlku? (Stopku.) K čemu byla čili jaký účel měla stopka, dokud jablko bylo na stromě? (Jablko na ní viselo.) Řci po mně: *Jablko je přirostlé ke stopce.* K čemu byla stopka přirostlá? (Ku větvičce, k letorostu.) Co pozorujete v hořením důlku? (Tmavé, tvrdé lupínky.) Jak jim říkáme? (Někde neznají pro to názvu, někde tomu říkají „bubák“.) Povím vám, co jsou vlastně tyto tvrdé lupínky.

Růže, nežli rozkvete, nežli se rozvíje, jest poupětem. Dokud je poupětem, jest její krásný, růžový květ zakryt zelenými listky. Těmto zeleným lístčkům, ve kterých se skrývá květ, říkáme *kalich*. Opakuj! Také květ jabloně jest s počátku ukryt v kalichu, totiž ve drobných, zelených lístkách. Později ukáže, rozvíje se celý květ, tak že kalichu skoro není viděti. Za nějaký čas opadá květ, ale kalich zůstane. Kde byl prve květ, objeví se jablíčko, a v hořením jeho důlku zůstanou lístky kalichové. Ale nezůstanou zelené a měkké; dostanou tmavou barvu a stvrdnou. Těmto tmavým, stvrdlým lístčkům kalichovým říká se *čechalka*. Opakuj! Co jest čechalka? Jaké dle barvy jest jablko na svém povrchu? Jaké jest uvnitř? Vrchní, barevná část jablka může se nožem sloupati; proto se jmenuje *slupka*. Opakuj! Ta část jablka, která se nalezá vnitř pod slupkou, jmenuje se *dužnina*. Opakuj! Dužnina jest plná šťávy; jaká jest tedy? (Šťavnatá.) Kdybychom dužninu na struhadle rozestrouhali a potom vymačkali, šťáva by se oddělila od dužniny. Opakuj! Jaké chuti jest dužnina i šťáva jablka zralého? A jablka nezralého? Uvnitř dužniny právě uprostřed jsou přehrádky. Tyto přehrádky jsou se všech stran uzavřeny tuhými stěnami. Říkáme jim *pouzdra*. Opakuj! Kolik pouzder má jablko? (Pět.) Co jest v pouzdrech? (Jádra.) Jaká dle barvy jsou jádra jablka zralého? (Hnědá, poněkud červená, tedy červeno-hnědá.) A jablka nezralého? Kdybychom zralá jádra vsadili do země, vyrostou z nich opět jabloně. Tedy jsou tato jádra semena jabloně. Co jsou tato jádra? Ovoce, které má v sobě jádra, jest ovoce *jadernaté*. Opakuj! Co jest jablko? Co jest hruška? Co má švestka vnitř své dužniny? (Pecku.) Co jest v pecce? (Jádro.) Kolik jader má švestka? Má-li jablko též jen jedno jádro? Ovoce, které má jedinké své jádro uloženo v pecce, slove ovoce *peckovité*. Opakuj! Co jest švestka? třešně? višně? broskve? merunka? Proč? Ořech má také jedno toliko jádro a to je též uloženo ve tvrdé schránce, avšak schránka ta nejmenuje se pecka; jak se jmenuje? (Skořepina.) Proto se ořech nazývá ovocem *skořepnatým*. Co jest ořech? Co jest jedlý kaštan? Co jest mandle? Mandle u nás nerostou; u nás bylo by jim zima, a ony milují teplo. Mandle daří se v těch krajinách, kde nemrzne ani sníh nepadá; ony daří se jen v teplých krajinách. Kde se daří? Strom, na kterém rostou mandle, jmenuje se *mandlovník*. Tam v těch teplých krajinách nemluví se česky, tam nepřebývají Čechové; bydlí tam nejvíce Vlachové a tedy mluví se tam *vlašsky*. Jak se tam mluví? Tam v těch vlašských zahradách rodí se netoliko mandle, nýbrž i citrony, pomoranče, fíky. Švestky tam mají také, ale ty jsou větší než naše a nebývají na-

modralé jako naše, nýbrž žluté; ty vlaské švestky jmenují se *turanče*. Jak se jmenují? Jaké jsou? Na jednom stromě rostou tam zelené slívy, ze kterých vytlačují chutný olej; tím olejem mastí své pokrmý. Tyto olejovité slívky jmenují se *olivy*. Jak se jmenují? Co se z nich vytlačuje? Též tam mají ovoce podobné našim tykvím (*turkům*), které má však chutnou, šťavnatou dužninu. Jsou to *melouny*. Čemu jsou melouny podobny? Čím se rozeznávají od tykví? Ovoci, které se u nás doma daří, říkáme domácí ovoce. Opakuj! Ovoci, které v cizích krajinách, v cizích zemích roste, říkáme ovoce cizozemské. Opakuj! Jmenuj některé ovoce domácí! Jmenuj některé ovoce cizozemské! Některé děti myslí, že pomoranče, fíky, datle lepší jsou než naše ovoce domácí, a rády si je kupují. Ale takové děti se mylí: naše švestky jsou tak chutné jako vlaské turanče, a naše jablka chutí nic neodávají pomorančům. Proto važme si ovoce svého domácího a nezávidme Vlachům ovoce jejich. Děkujme Bohu, že dal naši krajině, naši zemi ovoce tak chutného.

O v o c e.

Vlachům nezávidím fíkv,
 oliv ani melounův,
 ani jejich mandlovníkův,
 ani žlutých citronův.
 Švestky naše se turančům
 italským vyrovnají;
 jab'ka naše pomerančům
 chutí nic neodávají.
 Ořech daří se po stráui,
 třešně i strom višňový;
 tuhým mrazům se ubráni,
 jabloň i strom bruškový.

H á d a n k y.

1. Bílý jest můj první zjev, (květ totiž)
 potom zelenám se jako list;
 když zčervenám jako krev,
 můžete mne dívky jíst. (Třešně.)
2. Které jsou to —hody, co se nestrojí, ale rostou?
3. Co se nečeše hřebenem, ale rukou, a potom se jí.

b) Nápoje.

Voda. Mléko. Pivo. Víno. Kořalka.

V o d a.

Žízeň zaháníme *vodou*. Dospělí lidé hasí žízeň též pivem nebo vínem. Opakuj! Dospělým lidem pivo ani víno neškodí, nepijí-li ho mnoho; avšak dětem pivo ani víno nesvědčí. Dětem jest nejzdravějším nápojem voda. Opakuj! Která voda lépe chutná, studená-li či teplá? čerstvá-li či odražená (odestálá)? čistá-li či kalná? Ze které

nádoby raději pijeme, ze sklenice-li či z hrnka? Proč? (Protože ve sklenici vidíme, jaká jest voda.) Je-li voda bílá jako mléko? červená? modrá? zelená? černá? Jaká jest? (Voda nemá barvy.) Protože voda bez barvy jest, pravíme, že jest *bezbarvá*. Opakuj! Chutná-li voda sladce? kysele? hořce? Řekni po mně: *Voda nemá žádné chuti*. Jaká jest voda, protože ji můžeme z jedné nádoby do druhé přelévati, protože teče? Je-li tekutá, jaká není? (Pevna.) Jak se jmenuje voda ze studně? (Studničná.) Jak se jmenuje voda ze studánky čili z pramene? Jak se jmenuje voda v potoce? Voda v řece? Voda v rybníce? Jak se jmenuje voda, kterou za deštivého počasí do nádob chytáme? Jak slove voda z rozpuštěného sněhu? Pijeme-li vodu potoční? Proč ne? (Protože bývá kalna.) Které vody ještě nepijeme? Kterou vodu pijeme? (Studničnou a pramenitou.)

Voda jest nám nápojem; k čemu ještě jí potřebujeme? (Myjeme se jí, myjeme jí nádoby, podlahu, nábytek i jiné věci, pereme v ní prádlo, vaříme v ní a z ní pokrmy.) Jakou vodu bere hospodyně na vaření pokrmův? (Studničnou nebo pramenitou.) Jakou vodu bere pradlena na prádlo? (Potoční, rybniční, říční, dešťovou, sněhovou.) Proč nebere na prádlo vody studničné, pramenité? (Ve studničné vodě špina s prádla špatně spouští.) Jaká je studničná voda? (Tvrdá.) Jaká jest voda potoční? říční? rybniční? dešťová? sněhová? Po jaké vodě shání se pradlena? Jakou vodou se raději myjeme, tvrdou-li či měkkou? K čemu potřebuje vody mlynář čili jakou službu koná voda mlynářovi? (Voda žene vodní kolo a s ním zároveň celý stroj.) K čemu nebo do čeho potřebuje vody pekař? zedník? zahradník?

Co je z vody, když zmrzne? Co je tedy led? (Led je zmrzlá voda.) Dokud voda nezmrzne, teče; jaká jest? Jaká jest, když zmrzla? (Pevna.) Pověz po mně: *Mrazem voda mění se v led*. Řci toto: *Mrazem voda přejde ze stavu tekutého do stavu pevného*. Co se stane s ledem, dáme-li jej do tepla? Co je z něho potom? Řci po mně: *Teplem led mění se u vodu*. Řci toto: *Teplem led přechází ze stavu pevného do stavu tekutého*. Vaří-li se voda (v hrnci na plotně), co z ní vystupuje? (Pára.) Padá-li pára k zemi či se vznáší do výšky? Kdyby byla pára tak těžká jako voda, vznášela-li by se do výšky? Jaká je tedy pára, poněvadž do výšky se vznáší? (Lehká.) Dáme-li na plotnu hrnek plný vody a necháme-li ji asi hodinu vařiti, bude jí potom v hrnku mnohem méně nežli prve; kam se poděla? Voda proměnila se v páru, a pára z hrnku uprchla. Necháme-li vodu, která v hrnku zbyla, dále vařiti, bude jí pořád ubývati, až konečně bude hrnek prázden: všecka voda se vypaří. V co se proměňuje voda horkem? Avšak kdybychom nechali vodu v hrnku státi třeba na stole, také bude jí ubývati; ale bude jí ubývati pomalu, mnohem pomaleji, než když stojí na horké plotně. Proč jí ubývá? (Protože se mění v páru, protože se vypařuje.) Řci po mně: *Stojí-li voda na horké plotně, vypařuje se rychleji, nežli stojí-li na stole*. Kdybychom dali hrnek s vodou ven do síně nebo na dvůr, také bude se vypařovati, avšak ještě pomaleji, nežli kdyby stála ve světnici na stole.

Proč asi? (Protože jest venku studeněji než ve světnici.) Reči po mně: *Voda se vypařuje nejen v teple nýbrž i ve studenu.* Pověz dále: *Ve studenu se voda vypařuje zdlouhavěji nežli v teple.* Reči toto: *Z horké vody vystupuje hustá pára, ze studené vody vychází řídká pára.* Vidíme-li páru, vycházející z vařící vody? (Ano.) Vidíme-li páru, vycházející ze studené vody? (Nikoli.) Pověz po mně: *Hustá pára jest viditelná, řídká pára jest neviditelná.* Ve světnici, ve které se vaří, jest mnoho páry. Pára vznáší se s počátku nad plotnou, potom se rozšíří po celé světnici, až se dostane k oknům. Jaké jest v zimě sklo v oknech, studené-li či teplé? Jak mile padne pára na studené sklo, utvoří se z ní drobné kapičky vody, a okno se zapotí, zarosí. S počátku jsou okna zarosena, potom však rosa stéká po skle dolů, a s okna kape voda. Z čeho je tedy voda, která v zimě s oken kape? Bývají-li také v létě okna zapocena? Proč ne? (Protože je sklo teplé.) Reči po mně: *Na studeném skle pára proměňuje se u vodu.* Když v zimě přineseme z venku do světnice studený džbán, studený hrnek nebo jinou nádobu, zapotí se a kape s něho voda; z čeho je ta voda? Ze které páry? (Z té páry, která jest ve světnici.) V co se mění pára na studeném džbáně? Avšak pára nemusí zrovna padnouti na studené sklo nebo na studenou nádobu, ona se promění u vodu, když vůbec přijde do studena, Kdybychom v zimě otevřeli okna, když je světnice plna páry, vyjde pára okny ven, na ulici nebo na dvůr; venku je zima, a proto jakmile pára vyjde ven, hned se z ní udělají, utvoří drobné kapky vody a tyto kapky vodní padnou k zemi. V létě, když je venku teplo, by se to nestalo; pustíme-li v létě páru ze světnice oknem ven, zůstane tím, čím jest, a vznese se do výšky, že jí ani nevidíme. V létě mnoho páry vznáší se do výšky; není to však jenom pára ze světnice, je to pára z potoků, z rybníků, z kalužin ba i ze samé země, když totiž je mokrá, vlhká. Ta pára vznáší se výš a výš, až zaletí někam, kde je zima, kde je studeno. Co se s ní stane ve studenu? (Promění se v drobné kapky vody.) A zůstanou-li tu drobné kapky vody nahoře? (Nikoli, padnou dolů.) A jak tomu říkáme, když s té výšky tam nad námi padají kapky vody? (Říkáme, že prší, že je dešť.) Prší-li jenom málo, vtáhne se všeska voda do země, do hlíny. Prší-li mnoho, dělají se potůčky vody, a tyto potůčky stekou do potoka, stekou do rybníka, stekou do dolíkův, tekou s vyšších míst do nižších. Ale nedělají se potůčky jenom na vrchu, ony se dělají též vespod, ve hlíně samé. Tyto potůčky pod hlínou také tekou s vyšších míst do nižších, jenom že jich není vidět; uhlídáme je, až se někde protlačí ven, až se proderou z hlíny na povrch. A jak říkáme tomu místu, kde ze země vytéká voda? (Pramen.) Odkud tedy pochází voda, která ze země se pramení? (Od deště.) Z pramenů dělají, tvoří se potůčky a z potůčků potoky; odkud tedy pochází voda v potocích? (Od deště.) Potoky tekou do rybníkův; odkud pochází také voda v rybnících? (Od deště.) (Je-li v místě samém nebo na blízku řeka, připojí se k výkladu tomuto i řeka.) Když dlouho, dlouho neprší,

vytéká-li voda z pramenů? jsou-li potoky, řeky a rybníky plny? Řeč po mně: *Deštěm naplňují se prameny, potoky, řeky, rybníky.* Pověz toto: *Voda, kterou pijeme a kterou se myjeme, pochází od deště.* A sotva že dešťová voda padne k zemi, co se z ní hned tvoří? (Páry.) A kam vystupují ty páry? (Do výše.) A co se tam z nich tvoří? (Vodní kapky.) A co činí tyto vodní kapky? (Padají jako dešť opět k zemi.)

H á d a n k y.

1. Kdy zůstane voda v řešetě? (Když zmrzne.)
2. Suší-li se to na kamnech, je tím mokřejší. (Led nebo sníh.)
3. Mrazem ztvdnu jako skála,
tvrdost má však není stála:
jarního slunce libé usmívání
všechnu tvrdost mou hned rozehání.
Teplem lehounkou se stávám,
do dalňých se výšin brávám;
lehkost má však brzy pomine,
a již mě zříš zas v zemské dolině.
Na povrchu i vnitř země
blážíš, smutím lidské plémě.

J. Růžička.

M l é k o.

Výborným nápojem pro děti jest mléko. Mléko nejen že hasí žízeň, ono poněkud i hlad zahání; neboť jsou v něm látky, které tělu našemu výživy poskytují. Proto možno nazvati mléko netoliko nápojem, nýbrž i pokrmem. Opakuj! Proč možno nazvati je i pokrmem? Která zvířata poskytují mléka? Kterého mléka obyčejně požíváme? (Kraviho.) Jaké chuti jest čerstvě nadojené mléko? (Nasládlé.) Co se usadí na mléce, necháme-li je nějaký čas pokojně státi? Pověz to všecko! Proč nepadne smetana ke dnu, proč usadí se navrchu? (Protože je lehka.) Proč v odvaru kávovém usadí se moučka na dně? Řekni po mně: *Smetana jest lehčí než mléko, protož usazuje se na povrchu mléka.* Pověz po mně: *Moučka kávová jest těžší než odvar sám, proto padá v něm ke dnu.* Naleji-li do skleničky něco vody a něco oleje a zamíchám-li, co se stane po chvíli? (Olej vyplave na vrch.) Proč? Vleje-li naminka do polévky lžící sádla nebo jiného omastku, padne-li omastek ke dnu? Kde bude? Proč? Řeč po mně: *Omastek čili mastnota jest lehčí než voda, proto plave na vodě.* Smetana jest také mastnota, vždyť se z ní tluče máslo. Co činí hospodyně, když se na mléce usadila smetana? (Sebere ji.) Čím? Má-li hospodyně již mnoho smetany, tluče čili vrtí z ní máslo; v čem? K čemu ještě hospodyně potřebuje smetany? (Na kávu, do těsta, na omáčky.) Jak slove mléko, s něhož sebrána je smetana? Které mléko je chutnější, sebrané-li či čerstvě dojené? Je-li sebrané mléko tak krásně bílé jako mléko

čerstvě nadojené? (Nikoli, jest zamodralé.) A které z nich jest hustší? Kam ukládá hospodyně mléko v létě? Proč ho nenechá v komoře? Necháme-li mléko delší čas v teple, nejprve zkusne, potom pak zhoustne tak, že jest jako kaše. Hospodyně tomu říkají, že sedne. Řci po mně: *Je-li mléko delší čas v teple, zkusne a potom i sedne.* Může-li se ze sedlého mléka vařiti káva nebo jiné pokrmy? Co dělá s ním hospodyně? Dá je na teplá kamna a ono se srazí: navrch utvoří se tvaroh čili sýr, vespod zbuđe syrovátka. Syrovátku hospodyně sleje do zvláštní nádoby, tvaroh pak vymačká a uloží. K čemu potřebuje hospodyně tvarohu? Co dělá se syrovátkou? (Syrovátku dává pítí hovězímu nebo vepřovému dobytku; chudí lidé ze syrovátky vaří polévky neb omáčky.) Syrovátku pívají i nemocní, a již mnohého člověka uzdravila; v ní se nemocní také koupají. Řci teď po mně: *Mléko obsahuje v sobě smetanu, tvaroh a syrovátku.* Pověz toto: *Mléko skládá se ze trojích látek: ze smetany, sýra a syrovátky.* Syrovátka obsahuje v sobě mnoho vody, jest to tedy látka vodnatá. Opakuj! Smetana jest látka mastná, oleji podobná, jest to tedy látka olejnatá. Opakuj! Pověz toto: *Mléko chová v sobě látky olejnaté a vodnaté, kromě těch také tvaroh čili sýr.*

H á d a n k a.

Který —roh se zadělává do koláčův?

P i v o.

Dospělí lidé, jak jsme již pravili, hasívají žízeň pivem nebo vínem. Ani piva ani vína nesmí se mnoho pítí. Co se stane tomu, kdo pije piva nebo vína mnoho, přes míru? Člověk opilý protivěn jest Pánu Bohu i všem dobrým lidem. On mluví a neví co, on se směje a nemá čemu, on pláče a neví proč, on chce choditi a zatím se motá a padá. O opilý člověk neví, co dělá, neví co mluví, on není jako člověk, jest jako zvíře. Opilému člověku každý se vyhýbá, žádný nechce s ním mluvit, žádný ho nechce ani znáti. Kdo často se opíjí, brzo upadne do nemoci, brzo zahyne. Opilství člověka hanobí též života mu ukracuje. Opakuj! Piva a vína musí požívatí se *střídmě*, neboť pivo i víno jsou nápoje *opojné*. Co jsou pivo a víno? Kdo střídmě pije, tomu pivo ani víno neškodí. Opakuj! Kdo nestřídmě požívá nápojův opojných, zdraví své podkopává. Opakuj! Nestřídmost hubí zdraví lidské. Opakuj!

Kdo vaří pivo? Jak slove ten dům, ta budova, ve které se pivo vaří? Povím vám, z čeho se pivo vaří. Ječmen znáte všichni (ve městské škole, kde by o tom byla pochybnost, ukáže jej učitel dětem); jest to druh obilí, ze kterého nejvíce kroupy a krupky se dělají a kterým hospodyně husy a slepice krmívá. Avšak chmel sotva znáte, neboť u nás hospodáři na polích chmele nepěstují (kdě pěstují, tam žáci ovšem chmel znají). Chmel jest rostlina, která v jedné

věci podobá se našim fazolům: zabodneme-li vedle ní do země hůlku čili tyčku, chmel se okolo této tyčky otáčí a pne do výše. V čem se podobá chmel fazolu? Avšak listy čili lupeny má chmel jiné než fazol; listy chmelové podobají se listům vinného keře. Čemu se podobají listy chmelové? Na té rostlině rostou takovéto šištičky (učitel ukáže je). Tyto šištičky složeny jsou ze zelených šupinek. Za těmito šupinkami ukryt jest žlutý prášek, žlutá moučka, která libezně voní. Z čeho složeny jsou šištičky chmelové? Co nalezá se za šupinami? Když chmel uzraje, otrhají se tyto šištičky a dají do pytlův. Těmto chmelovým šištičkám říká se zkrátka chmel. A nyní vám povím: Sládek varí pivo z ječmene, chmele a vody. Opakuj! Avšak ječmene surového, jak z klasů byl vymáčen, nemůže sládek potřebovati, nýbrž musí ho prve ku své potřebě připraviti. Co s ním dělá? Dá ho do kádě, poleje vodou a nechá jej dva dny a dvě noci močiti. Jsou-li zrna ječná, když je potom z kádě vyndají, zase tak veliká jako byla před tím? (Jsou větší.) Ječmen napije se vodou a tudý nabotná. Opakuj! Nabotnalý ječmen rozloží se na podlahu. Za krátký čas pozorovati jest na ječmeni změnu jakousi: na jednom konci zrna ukazují se tenínké nitky, a to jsou kořínky; kdyby sládek nechal ječmen ještě déle na podlaze ležeti, ukázal by se na druhém konci zrna zelený lupíněk: ječmen by rostl. Ale sládek tomu nedopustí, aby se ukázaly zelené listky. Jak mile objevily se kořínky, přijdou lidé a odnesou ječmen na velikou, dlouhou plotnu, pod níž se mírně topí. Na této plotně, již říkají valach, ječmen se usuší. Jak se jmenuje tento usušený ječmen? Jaké jest chuti? Dáme-li zrnko surového ječmene do úst, nesnadně je rozkousneme, neboť jest tvrdé a houževnaté. Opakuj! Ale slad snadno se dá rozkousnouti, neboť jest křehký tak, že mezi zuby chrupe. Opakuj! Jsou-li zrna sladová tak plná, tak vypouklá jako zrna ječná? Řei po mně: *Zrna sladová jsou útlejší nežli zrna ječná.* Je-li slad tak těžký jako ječmen? Co děje se dále se sladem? V pivováře mají veliký mlýnek a na tom slad melou tak, že je z něho mouka; avšak není to mouka drobounká, není to mouka jemná, je to mouka hrubá. Hrubé mouce říká se šrot čili *tluč*. Opakuj! Tato sladová tluč nasype se do kotle, poleje se vodou, načež se varí. Odvar sladové tlučí jest sladký a říkají mu sladké pivo čili *mladinka*. Opakuj! V jiné zase nádobě svaří se chmel. Odvar chmelový jest chuti hořké, avšak příjemné. Opakuj! Na to přilejí odvar chmelový k odvaru sladovému, a pivo jest uvařeno. Ale ještě nelze ho píti, ještě není *pitelno*. Tedy dají je do kádí a nechají pokojně státi. Za krátko počnou navrchu vyskakovati bubliny, počne navrchu tvořiti se pěna: pivo se kvasí. Když přestane pěna vyskakovati a když tedy jest pivo vykvašeno, teprve potom jest pitelno. Vykvašené pivo pouští se do sudův, a sudy odválejí se do sklepa. Aby pivo ze sudů neprýstilo, nekapalo, co dělá bednář? Smola rozehrátá ve studenu stuhne a zacelí všechny dirky i štěrbiny.

V í n o.

U nás leckdes viděti jest vinný keř; kde jste jej viděli? Na vinném keři rostou vinné hrozny. U nás vinných keřů není mnoho, proto nebývá ani hroznů mnoho; a ty, které se urodí, snědí děti, sní otec, matka za syrova, tak jako jiné ovoce. Jinde však pěstují mnoho vína; jinde jsou celé zahrady posázeny samým vínem. Zahrada, na níž se pěstuje víno, slove *vinice*. Opakuj! Kdo pěstuje víno, jmenuje se *vinář*. Vinaři prodávají surové hrozny ovocnářům; ale mají-li jich veliké množství, nerozprodají jich všech. Co dělají s těmi, jež jim zbudou? Mají doma velikou káď, a na té nahoře stojí dřevěný truhlík, jenž má ve dně samé dirky, jenž tedy má dirkovité dno. Do tohoto truhlíka (učitel nakreslí jednoduchými čarami káď i truhlík) nakladou vinných hroznův. Vinař postaví se ke truhlíku a silným dřevem rozmačkává hrozny. Co z nich vytéká? Jaké chuti jest tato šťáva? Kam teče tato šťáva? Kde zůstanou slupky a semena čili pecičky? Šťáva, vytlačená z vinných hroznů, jmenuje se *mest*. Opakuj! Když vinař první hrozny vymačkal, naplní truhlík znova a to opakuje tak dlouho, až jest káď skoro plna mestu. Mest je tekutý jako voda, mest je *tekutina*. Reči po mně: *Mest jest tekutina sladounká, ale nikoli čistá, výbrž kalná*. Však za krátko ztrácí mest své sladké chuti a počíná se čistiti; při tom na vrchu naskakuje pěna a tvoří se bubliny: mest se kvasí. Když se vykvasil, jest chuti spíše kyselá nežli sladká. Vykvašený mest slove *víno*. Nekvašený mest není opojný, víno však jest nápoj opojný. Opakuj! Kvašením proměnil se mest v nápoj opojný. Opakuj! Jaké barvy jest víno? Víno z hroznů žlutozelených jest barvy žlutavé nebo slabě červené, víno z hroznů modrých jest barvy modré. Opakuj! Vínu žlutému a slabě červenému říkáme *bílé víno*, vínu modrému říkáme *červené víno*. Opakuj! Vykvašené víno stáčí se do sudův, ale hned se neprodává; není chutné. Sudy uloží se ve sklepe, a víno prodává se teprv za rok, za dva, za tři roky a ještě později. Čím starší pivo, tím je chutnější, tím je silnější, tím opojnější. Opakuj! Ta látka, která činí víno opojným, jmenuje se *líh*. Opakuj! Reči po mně: *Staré víno má v sobě více líhu nežli mladé*. Pověz toto: *Víno jest opojnější než pivo, protože má v sobě více líhu než pivo*. Víno dospělým lidem jest zdrávo, zvláště pak starcům dodává síly. Ale musí ho střídme požívat. Víno žádá více střídmosti než pivo. Opakuj!

K o ř a l k a.

Jiný, avšak ještě opojnější nápoj jest kořalka. Proč jest kořalka opojnější než pivo i víno? (Protože obsahuje více líhu než pivo i víno.) Kořalka jest vlastně líh s vodou smíšený. Opakuj! Proto kořalka, v níž jest jen málo vody, slove *líh*. Kořalka dospělým lidem by neškodila, kdyby jí velmi střídme požívali. Avšak kdo jednou, dvakrát kořalky se napije, chce ji opět píti, až jí konečně zvykne. Kdo ko-

řalce zvykne, ten jest ubohý, nešťastný. Takový člověk na nic jiného nemyslí, než na kořalku; kořalky stále se mu chce, po kořalce stále touží. Z počátku pije ji mírně, aby se neopil, však za krátko ztratí všechen stud a počne se opíjetí. Je-li řemeslníkem, zanedbává své řemeslo a proto nikdo nedává u něho pracovati; brzo nastane u něho nouze, bída. Naposledy nemá takový nešťastník, ani čím by se oděl, a v bídých hadrech chodí od domu k domu, až někde za plotem zahyne. Modlete se, milé děti, k Pánu Bohu, aby vás chránil od kořalky, a střežte se jí, bojte se jí. Nepijte jí, ani kdyby vám ji zadarmo dávali, vystříhejte se jí vždy. Nebo kdo se jí nevystříhá, toho zavede a nešťastným učiní. A z čeho se připravuje tento svůdný nápoj, jenž již tolik lidí nešťastnými učinil? (Z bramborů čili zemákův a též ze žita.) A jak slove dům, ve kterém se kořalka a lih vaří? (Lihovar.)

Pivo, víno a kořalka jsou nápoje, jež se teprve připravovati musí; ale každý jich připravovati nedovede, nýbrž jenom ten, kdo se tomu učil, kdo to *umí*. Pivo, víno a kořalka jsou nápoje *umělé*. Opakuj! Vody a mléka netřeba připravovati; ty se pijí tak, jak nám je Bůh dává, jak se ve přírodě nalezají: voda a mléko jsou nápoje *přirozené*. Opakuj! Reč po mně: *Dětem nejlépe svědčí nápoje přirozené; umělé nápoje jim škodí.*

4. Nádobí a stolní náčiní.

a) Nádobí.

Nádobí vůbec. Nádobí hliněné; polévání nádob vůbec. Majolík. Kamenina. Porculán. Sklo. Kovy.

Nádobí vůbec.

Jak se jmenují nádoby, ve kterých hospodyně pokrmy vaří? (Hrnce.) Jak slovou nádoby, na kterých pokrmy se pekou? (Pekáče, pánve.) Z čeho bývají hrnce i pekáče? (Z hlíny, z majolíku, z plechu, ze železa.) Jaké dle látky bývají hrnce a pekáče? (Hliněné, majolíkové, plechové, železné.) Na kterých nádobách předkládá hospodyně pokrmy na stůl? (Na mísách, na talířích.) Jaké dle látky bývají mísy a talíře? (Hliněné, kameněné, porculánové, cínové.) Ve kterých nádobách přinášíme od kašny neb od studné vodu k pití? (Ve džbánkách, v konvicích, v láhvích.) Jaké dle látky jsou džbány? (Hliněné, majolíkové, porculánové.) Některé džbány mají víčka; jaká? (Cínová.) Jaké dle látky jsou konvice? (Dřevěné, cínové.) Jaké jsou láhve? Do jakých nádob naléváme vodu ze džbánův, chtíce pít? (Do sklenic.) V jakých nádobách nosí služky vodu na prádlo, na vaření? (V putnách, v putýnkách, v konvicích.) Z čeho jsou tyto nádoby? Které

dřevěné nádoby bývají ještě v domácnosti? (Vana, dřež, škopek.) K čemu jest vana? k čemu dřež? k čemu škopek? Povězte nyní, jaké nádoby rozeznáváme ve příčině látky? (Nádobí hlíněné, majolíkové, kameněné, porcelánové, plechové, železné, skleněné, cínové, dřevěné.) Bohatí lidé mívají i stříbrné a zlaté nádoby.

H á d a n k a.

Bereme a táháme ho za ucho, a přece ho to nebolí.

Nádobí hlíněné. Polévání nádob vůbec.

Kdo dělá hlíněné nádoby? (Hrnčíř.) Jak se jmenuje hlína, ze které hrnčíř robí hlíněné nádoby? (Hrnčířská.) Které barvy jest hrnčířská hlína? (Šedé, poněkud zamodralé, tedy modrošedé.) Hrnčíř poleje hlínu vodou, načež nohama ji šlape tak dlouho, až se jako máslo krájetí dá. Potom ještě na stole kus po kuse rukama rozmačkává čili hněte, při čemž všechny kamínky odstraní. Ze hlíny takto uhnětené robí rozmanité nádoby. Hotové nádoby nechá prve na vzduchu vysehnouti, potom v peci je vypaluje. Ale prve nežli hrnčíř hrnce dá do pece, polévá je vnitř jakousi látkou, která v ohni ztuhne a všechny dírky zacelí, kde jaká ve hlíně zůstala. Hrnce jsou potom uvnitř jako sklo hladké. Látka, kterou se hrnce vnitř polévají, jmenuje se *sklovina*. Opakuj! Povím vám, proč se hrnce polévají. Hrnce nepolované, stojí-li v nich voda, rozmočí se a propouštějí vodu; pokrmy, vařené v hrncích nepolovaných, dostávají chuť hlínou a stávají se tudíž nechutnými. Sklovina však, kterou se hrnce polévají, ani nepropouští vody, ani nekazí chuti pokrmův. Jest tedy polévání sklovinou ze dvou příčin důležitě; ze kterých? Nepolévá se toliko nádobí hlíněné, nýbrž i kameněné a porcelánové. Avšak i železné nádoby se polévají; ne sice proto, že by železo vodu propouštělo, ale z té druhé příčiny; ze které? Také by pokrmy v nepolovaných nádobách železných braly na se tmavou barvu a stávaly by se neúhlednými. Jaká dle barvy je sklovina nádob železných? (Bílá.) Které barvy jest polévání nádob hlíněných? (Šedé, poněkud zelené, tedy zelenošedé.) Z čeho jest trouba u našich kamen? (Z plechu.) Z čeho se dělá plech? Plech se dělá ze železa, má tedy tutéž barvu jako železo; kterou? Tato nádoba (litr) je také z plechu, ale ten plech jest jiný než onen; jaký dle barvy je tento plech? Bílý plech není nic jiného než obyčejný plech, jenž jest na povrchu něčím polit. Povím čím. Dáme-li kus cínu nad oheň a silně-li pod ním topíme, rozhrěje se, roztaví se tak, že možno ho liti; jest tekutým. Bílý plech jest polit roztaveným cínem. Opakuj! Plech cínem politý slove plech pocinovaný. Opakuj! Cín má tytéž vlastnosti jako sklovina; které? Musí-li se tedy nádoby z pocinovaného plechu ještě zvláště sklovinou polévati? Víte-li, z čeho jsou naše půlkrejčary, krejčary, čtyřkrejčary? Z mědi také nádoby se dělají; které? (Hrnce, kotle,

konvice.) V nepolévaných nádobách měděných pokrmy, zejména kyselé, se kazí tak, že jsou i škodlivy zdraví lidskému: proto musí se měděné nádoby polévatí; čím se polévají? (Cínem.)

Majolik.

Lepší než obyčejné nádobí hlíněné jest nádobí majolíkové. Mám zde dva hrnky: tento jest obyčejný hrnek hlíněný, on jest majolíkový. Někde hospodyně nazývají nádobí majolíkové „kamenným nádobím.“ Název ten není správný, jak si později povíme. Jaký dle barvy je hrnek hlíněný? Jaký jest hrnek majolíkový? (Hnědočervený.) Který jest tvrdší, pevnější? Který jest dražší? Hlíněné nádobí polévá se obyčejně jen uvnitř, majolíkované nádobí však celé namáčí se do skloviny, protože je vně i vnitř stejně hladké a lesklé. Jaké jest majolíkované nádobí vně i vnitř? Proč? Hlíněné nádobí dělá se z hlíny modrošedé, majolíkované pak z hlíny bělošedé. Opakuj! Hlíněné nádobí pálením nabude barvy žlutočervené, majolíkované však zčervená. Opakuj! Hlíněné nádobí páli se toliko jednou, majolíkované však dvakrát: nejprve se páli slabě, potom se namáčí do skloviny, načež se páli silněji. Proč tedy je majolíkované nádobí tvrdší?

Kamenina a porcelán.

Mám zde dva talíře; jaké jsou oba dle barvy? (Bílé.) Který z nich se více leskne? Který z nich vypadá jako by byl ze skla? Postavím je proti světlu: který z nich propouští světlo? Možno-li o něm říci, že jest průhledný? (Nikoli.) Byť i nebyl průhledný, přece prosvítá; jaký jest? (Průsvitný.) Který z nich je slabší, tenčí? Na první pohled se zdá, jako by oba talíře byly z téže látky, přece však není tomu tak. Tento slabší talíř, jenž jako sklo se leskne a při tom průsvitný jest, je z *porcelánu*, druhý talíř je z *kameniny*. Opakuj! Je-li kamenina průsvitná? Přinesl jsem také dvě střepiny: jednu porcelánovou, druhou kameněnou. Zde tomu místu, kde střepina se urazila, kde se ulomila, říkáme *lom*. Které barvy je kamenina na lomu? (Běložluté.) Jaký je porcelán na lomu? (Bílý a jako sklo lesklý.) Co soudíte, která látka jest pěknější, kamenina-li či porcelán? Která je tudíž dražší? Na kameninu bere se lepší hlína než na majolík, avšak na porcelán bere se nejvýbornější hlína. Opakuj! Hlína na kameninu teprv pálením zbělí, však hlína na porcelán je sama v sobě bělounká. Opakuj! Do hlíny na majolík míchá se křemenová moučka, však do hlíny na porcelán přiměšuje se netoliko křemen, nýbrž i sádra. Opakuj! Kdo znáte sádru? Z jara ji rolník kupuje; nač? (Posypá jí jetel, aby bujněji rostl.) Co se dělá ze sádry? (Dýmky, sošky.) Jaká je dle barvy? Nádobí kameněné i porcelánové bývá ozdobeno buď jenom čarami nebo květinami a jinými obrázky. Kterých barev bývají tyto ozdoby? Mívají-li i chudí lidé nádobí kameněné a porcu-

lánové? Ťukneme-li prstem na nádobu neporouchanou, ozve se jasný zvuk. Opakuj! Jaký zvuk se ozve, je-li nádoba pulklá? (Chřaplavý.) Proč tedy hospodyně kupující nádoby ťukají na ně?

S k l o .

Jak slove dílna, továrna, ve které vyrábí se sklo? (Sklenná huť, sklárna.) Jak slovou dělníci, kteří sklo robí? (Skláři.) Ze kterých látek robí se sklo? Nevíte, povím vám to. Ve sklenné huti nalézají se vedle sebe několik mělkých kotlův; ale nejsou to kotle měděné, jsou to kotle zděné; říkájí jim pánve. Pod těmito pánvemi se topí, a to silně a prudce. Co dají do těchto pánví? Do roztopených pánví nasypou skláři křemenové moučky a něco soli. Prudkým ohněm, prudkým zářem roztopí, roztaví se křemen se solí smíšený tak, že jest z něho hustá tekutina. To jest roztavené sklo. U každé pánve stojí sklář máje v rukou dlouhou, dřevěnou píšťalu. Tuto píšťalu ponoří jedním koncem do roztaveného skla a něco jho nabere. Druhý konec píšťaly nasadí k ústům a foukne. Ihned na spodním konci objeví se sklová bublina. Bublina ta ovšem nevypadá ještě jako láhev nebo jako sklenice, již chce udělati. Ale ona jest měkka a podajna, a proto dá se z ní snadno láhev nebo sklenice utvořiti. Když jest nádoba hotova, nesmí se nechati vystydnouti, nýbrž dá se do horké pece, potom do chladnější a ještě chladnější, aby vystydlá nikoli náhle, nýbrž ponenáhlu. Sklo, které rychle vychladne, rozbije se, jakmile dosti málo do něho ťukneme. Opakuj! Pověz toto: *Sklo náhle vychladlé jest velmi křehké.* Později dovíte se o skle více. Nyní povězte ještě jednou, z čeho se dělá sklo? Protože ve sklárnách silně se musí topiti, čeho se v nich mnoho spotřebuje? Čím se topí ve sklárnách? (Dřívím.) Je-li v každé krajině hojnost dříví? Ve kterých krajinách je ho hojnost? (Kde jsou lesy.) Jsou-li v naší krajině sklárny? Kde? (Nejsou-li, ptá se učitel.) Proč asi není jich u nás? (Protože tu není lesův.) Krajina, ve které jsou lesy, jmenuje se *lesnatá* krajina. Opakuj! Krajina, která lesů nemá, jest *bezlesá* krajina. Opakuj! Jaká jest naše krajina? V jakých krajinách bývají sklenné hutě?

H á d a n k a .

Průhledná jsem, okno nejsem,
oblá jsem a válec nejsem,
ucho mám a hrnec nejsem.

(Sklenice.)

K o v y .

Hlíněné nádoby robí se z hlíny, kameněné též, jen že každé z jiné hlíny. Kde se nalézají hlína? (V zemi.) Roste-li hlína? Co jest tedy hlína? Sklo se dělá z křemene a soli. Kde se nalézají křemen? Kde sůl? Roste-li křemen? Roste-li sůl? Co jest křemen? Co jest sůl? Z čeho se dělá nádoby železné? měděné? cínové? stříbrné? Železo,

měď, cín, stříbro také se nalézají v zemi a také nerostou; co jsou tedy? Železo jest jiný nerost než-li křemen nebo jakýkoli jiný kámen, ono jest zcela jiný nerost nežli hlína, nežli sůl. Železo jest nerost těžký, tvrdý. Dá-li kovář železo do ohně, ono se rozpálí až do červená, při čemž změkne. Žhavé železo může potom snadno ohýbati, kladivem na tenko roztloukati, může z něho robiti podkovy, hřebíky, obruče i jiné věci. Zkratka říkáme: Železo dá se kovati. Opakuj! Také měď dá se ohýbati, z tlustých kusů dají se tenké vytloukati, zkratka: také měď dá se kovati. A jako železo a měď tak i cín a stříbro dají se kovati. Nerosty, které dají se kovati, slovou *kovy*. Opakuj! Co jest tedy železo? Proč? Co jest měď? Proč? Co jest cín? Co je stříbro? Pravili jsme, že železo, měď, cín, stříbro v zemi se nalézají. Avšak kdo by se domníval, že se v zemi nalézají tyto kovy již hotovy, že se tam nalezají celé kusy železa, cínu, mědi, stříbra, mylil by se. Lidé, kteří s motykami v ruce pod zemí hledají kovů, nacházejí tam toliko jakési těžké nerosty, ve kterých jsou drobné kousky kovů. Těm těžkým nerostům, v nichž ukryty jsou kousky kovů, říkáme *rudy*. Opakuj! Ruda, která chová v sobě železo, jmenuje se ruda železná. Opakuj! Jak slove ruda, která chová v sobě cín? měď? stříbro? (Učitel ukáže dětem jakoukoli rudu a dá potěškati.) Z rud teprv kovů dobývají. Ale jak? Ruda se na drobno roztluče. Potom se dá do velké pece, kde se tak prudce topí, že se ruda rozleje, roztaví. Roztavená ruda vytéká z pece ven. Ale nevytéká vše najednou. Napřed vyteče roztavený kov, potom vytéká roztavené kamení. Může se tedy kov dobře oddělit od kamení.

Jmenujte věci, které dělají se ze železa. Jmenujte řemeslníky, kteří hotoví věci ze železa. Rozbije-li se železo kladivem na tenko nebo rozvální-li se těžkými válci, je z něho *plech*. Opakuj! Kterí řemeslníci hotoví věci z plechu? (Plechaři, klempíři.) Železo nejen se dá na plech rozváletí, nýbrž také se z něho táhne *drát*. Opakuj! Tento klíč (učitel vyndá z kapsy klíč, na němž není rzi) jest ze železa; které jest barvy? (Šedá.) Leskne-li se či neleskne? Reč po mně: *Železo jest barvy šedé a leskne se*. Podívejte se na tento klíč (učitel ukáže klíč rezavý) je též ze železa; je-li barvy šedé? Jaké barvy jest? (Tmavohnědé.) Leskne-li se? (Neleskne.) Je-li tak hladký jako můj klíč? Jaký jest? (Drsný.) Čím to jest, že tento klíč se neleskne jak onen a že není též barvy? (On jest rezavý.) Ano, jest na něm rez, jest potažen rzí. Víte-li, proč můj klíč není rezavý a proč tento jest? Můj nůž je stále v suchu. Železo v suchu nerezíví. Opakuj! Kde tedy železo rezíví? Na klíč ve dveřích ustavičně padají páry vodní, a od těch klíč zvlhne a zrezíví. Teď poznáte, proč železné hrnce musí se polévati; železo v moku rezíví, a rez by kazila pokrmu; proto musí železný hrnce býti něčím polit, co nerezíví.

Proč cínové nádoby nemusí se polévati? (Protože cín nerezíví.) Mám zde dva kousky cínu: jeden byl ukryt ve škatulce tak, že ani vzduch k němu dostati se nemohl. Podívejte se, jaké jest barvy? (Šedé, do běla, tedy bělošedé.) Leskne-li se? (Ano.) Druhý kousek

dlouho ležel na vzduchu nepokryt; je-li těže barvy jako první? (Nikoli, jest barvy temnější a neleskne se.) Vidíte z toho, že i cín, ačkoli nereziví, přece se mění, přece na vzduchu se zatemní. Avšak vezmu-li klíček a dám naň prášku křídového, mohu cín vycídití tak, že opět bude se lesknouti. Rzi se železa však bych tímto klíčkem nesešel; na železo bych musil vzíti pilník a tím musil bych rez pilovati. Řekneme tedy: *Cínové nádoby na vzduchu také pozbyvají lesku, však dají se snadno vycídití.* Opakuj! Jmenujte věci, které jsou z cínu. (Mísy, talíře, lžíce, konvice, džbány, víčka u džbánek, knoflíky, hračky dětské.)

Ž čeho že jsou krejcarey, půlkrejcarey, čtyřkrejcarey? Po čem rozeznáš nový krejcar od starého? Na starém krejcaru jest sice také znáti červenou barvu, ale ona přechází do hněda. Starý krejcar je červenohnědý. Opakuj! Leskne-li se? Měď již na vzduchu potahuje se rzi, ještě více však chytá rez ve vlhku, v mokru. V nádobách měděných, vaří-li se v nich věci kyselé, tvoří se rez zelená, a ta otravuje pokrmy tak, že člověk po nich onemocněti ano i zemřítí může. Čím se tomu zabrání?

Jak se jmenuje kov, ze kterého se dělají broky a kulky? Co ještě se dělá z olova? (Koule dělové, hračky dětské, knoflíky; sklenáři puklé tabulky v oknech zceľují úzkými proužky olověnými.) Je-liž olovo kov tvrdý nebo měkký? Je-liž ohebné či tuhé? Dáme-li na plechovou lžici kousek olova a podržíme to nad plamenem svíčky, za chvíli se olovo roztaví. Řei po mně: *Olovo jest snadno roztavitelno.* Dělají-li se tedy i z olova nádoby? Vlejeme-li roztavené olovo do vody, stuhne a jest potom barvy šedé, lesklé. Avšak na vzduchu brzy potáhne se rzi, která jest jedovata. Olovo i samo v sobě jest jedovato, a proto ani studených pokrmův a nápojův nelze v nádobách olověných přechovávatí. Opakuj!

Nejlépe by pro nás bylo, kdybychom mohli míti nádoby stříbrné nebo zlaté. Ale to není možno; proč ne? A proč jsou zlato a stříbro tak drahý? Zlato a stříbro jsou proto tak drahý, poněvadž nerezaví a mají krásný lesk. Zlato a stříbro jsou drahé kovy. Opakuj! Nejdražší kov jest zlato; stříbro jest lacinější nežli zlato. Opakuj! Které barvy je zlato? A stříbro? Co se dělá ze zlata? (Ze zlata se razí peníze, dukáty zvané; ze zlata dělají se rozličné skvosty, jako: náušnice, jehlice, náramky, řetízky k hodinkám, knoflíky, prsteny; ve chrámech jsou zlaté nádoby: monstrance, cíboř, kalich; zlatými nitmi vyšívají se kostelní roucha, vysocí důstojníci vojenští nosí zlaté límce atd.) Co se dělá ze stříbra? (Ze stříbra se razí desetníky, dvacetníky, zlatníky, dvouzlatníky; ze stříbra se dělají náušnice, řetízky, knoflíky, prsteny, kalichy, konvičky, svíeny a j. věci.)

b) Stolní náčiní.

Nůž. Vidlička. Lžice.

N ů ž.

Hospodyně potřebuje v kuchyni netoliko rozmanitého nádobí, nýbrž i jiných věcí, jako nožů, vidliček, lžic. Nože, vidličky a lžice klade na stůl, když dává snídani, oběd, večeři. Nože, vidličky a lžice jsou stolní náčiní. Opakuj!

Promluvíme o noži. Na noži pozorujeme dvě části: jednu, kterou krájíme nebo řežeme, druhou, za kterou nůž v ruce držíme, když krájíme nebo řežeme. Ta část nože, kterou držíme v ruce, když jím krájíme nebo řežeme, jmenuje se *rukověť*. Opakuj! Druhá část nože, jíž krájíme nebo řežeme, jmenuje se *želízko* čili *čepel*. Opakuj! Z čeho jest želízko? Jak se jmenuje ostrá hrana želízka? (Ostří.) Jak slove protější tupá hrana želízka? (Hřbet.) Želízko jedním koncem zasazeno jest a upevněno v rukověti; co jest na druhém konci? (Hrot.) Je-li každý nůž hrotnatý? (Některý jest na tom konci, kde bývá hrot, zaokrouhlen.) Na rukověti jsou sřenky; kolik sřenek má nůž? Z čeho bývají sřenky? Ukáží vám nůž, jež nosím v kapse, tedy kapesní nůž: jaký rozdíl jest mezi kapesním nožem a stolním nožem? (Kapesní nůž se zavírá, stolní se nezavírá.) Má-li můj kapesní nůž také jen jedno želízko jako stolní? (Má jich více, dvě, tři.) Jsou-li všechna želízka stejně veliká? Co dělávám malým želízkem? Po straně každého želízka nachází se podélná rýha; k čemu jest? (Do té rýhy vložím nehet, chci-li želízko otevřítí.) Jak slove kapesní nůž, který má toliko jedno želízko a dřevěnou rukověť? (Kudla.) Jak slove nůž s ohnutým želízkem, jehož potřebují zahradníci? Jak slove dlouhý, hrotnatý nůž, kterým řezník dobytek zabíjí? (Zabíják.) Jak slove nůž, kterým mužové vousy si holí? Kdo dělá nože? Co ještě dělá nožíř? Co činíme, je-li nůž tupý? Kdo brousí nože? (Brusič.) Na čem je brousí?

Vidlička.

K čemu jest vidlička? Vidličkou přidržujeme maso nebo jiný pokrm, když jej krájíme; vidličkou též maso nebo jiný pokrm ústům podáváme. V čem jest vidlička k noži podobna? (Že mívá takovoutěž rukověť jako nůž.) Čím se vidlička liší od nože? (Že má místo želízka několik rohů čili zubův.) K čemu jsou její ostré zuby? (Ty zuby zabodneme do pokrmu, když jej krájíme nebo když jej ústům podáváme.) Do které ruky bere se vidlička? Do které nůž? Smějí-li si děti hrátí nožem nebo vidličkou? Proč ne?

Lžice.

Jaké pokrmy jíme lžící? (Lžící jíme polévku, mléko, kávu a jiné tekuté pokrmy.) Jaké pokrmy jíme vidličkou? (Vidličkou jíme

maso a jiné tuhé pokrmy.) Z čeho bývají lžíce? (Z plechu, z pakfonu, z cínu, ze stříbra.) Lžíce pakfonové snadno rezivějí, a proto neradi jimi jíme. Lepší nežli pakfonové jsou lžíce plechové. Opakuj! Nejlepší jsou ovšem lžíce stříbrné, ale těch nemůže mít každý; proč ne? Také cínové lžíce nerezivějí, za to však snadno se ohýbají, proto se jich zřídka užívá. Do které ruky bere se lžíce? Jak se bere do ruky? (Jako péro, jen že ji držíme vodorovně.) Při jídle nesmíte lžící celou do úst strkati, nýbrž jen její kraj, také nesmíte lžící ani nožem ani vidličkou klapati. Člověk i při jídle musí způsobně se chovati. Opakuj! Co děláte před jídlem i po jídle? (Modlíme se.) Před jídlem prosíme Boha, aby pokrm, ježž požívati budeme, byl nám k dobrému, aby nám Bůh toho pokrmu požehnal; po jídle pak děkujeme Bohu, že nás nasytiti ráčil. Člověk má jísti jen tolik, aby zahnal hlad. Když jsme hlad zahnali, máme přestati, třeba nám ještě chutnalo. V jídle musíme zachovati střídmost. Opakuj!

5. R o d i n a.

Doma bydlíte u svých rodičů. Rodiče, dokud ještě jste mlády, se o vás starají a vše vám opatřují; co vám opatřují? (Pokrm, oděv, školní potřeby i vše ostatní.) Otec i matka pilně musí pracovati, aby vydělali tolik, kolik potřebujete. Kdyby vás opustili a pokrmu ani oděvu vám nedali, zemřeli byste hladem, zahynuli byste zimou. Rodiče vám tedy prokazují veliké dobrodiní, oni jsou vašimi velikými dobrodinci. Milujte je za to a poslouchajte jich. Stále však se o vás rodiče vaši starati nebudou: až dorostete, musíte si samy na chléb i na oděv vydělávati, musíte se samy přičiňovati. Pilný a chytrý člověk snadno si vydělá tolik, kolik potřebuje; lenoch však a hlupák těžko se vyživí, obyčejně trpí nouzi. Nechcete-li mítí později bídu a nouzi, musíte již nyní zvykati si práci a pilnosti.

Rodiče i s dětmi činí rodinu. Opakuj! Obyčejně otec vydělává na celou rodinu, matka pak stará se o domácnost, totiž vaří, pere, čistí a ošetřuje dítky. Otec celou rodinu živí, on jest jejím živitelem. Opakuj! Za to ho celá rodina poslouchá a za svého pána čili za svou hlavu jej považuje. Zač považuje otce celá rodina? A protože otec jest hlavou rodiny, proto celá rodina jmenuje se tak, jak on se nazývá. Jmenuje-li se otec Krása, jmenuje se matka Krásová, jejich hoch jest Krása, dívka Krásová. Jméno otcovo, které nosí celá rodina, slove *jméno rodinné* čili příjmení. Opakuj! Pověz mi ty a ty své příjmení. Kromě toho má každý ještě jedno jméno, kteréž obdržel v kostele na křtu sv. již jako nemluvnátko; to jest *křestní jméno*. Pověz mi ty a ty své křestní jméno. Jak ti říká, Karle, tatínek a maminka, když chtějí, abys byl hodný? (Karle, buď hodný!) Někdy však místo „Karle“ jinak tě jmenují, jinak tě oslovují; jak? (Sy-

náčku!) A jak říkají, Růženko, tobě rodiče tvoji, také-li „synáčku“? Dokud jste malí, říkají vám „synáčku“, „dceruško“; jak vám budou říkati, až dorostete? Kým jsou vespolek synové jedněch rodičův? A kým jsou si dcery? Otcí a matce jsi, Karle, synáčkem, synem, kým jsi dědečkovi a babičce? Kým jsi, Růženko, dědovi a babě? Víš-li, Karle, čím jsi strýcovi a tetě? Nevíš, povím ti to: Otcí a matce jsi synem, strýcovi a tetě jsi synovcem. Opakuj! Růženka jest strýcovi a tetě neteří. Opakuj! Strýc má také děti; kým je strýcův syn tobě, bratrem-li snad? (Nikoli, bratrancem.) A kým jest ti strýcova dcera? (Sestřenicí.) (Nesprávnosti v těchto názvech vysvětlí se později.) Otec, matka a děti činí vespolek rodinu, otec, matka a děti jsou členové jedné rodiny. Opakuj! Otec a matka jsou nejbližší příbuzní naši. Opakuj! Děd a bába jsou také naši příbuzní, ale ne tak blízcí jak otec a matka, nýbrž vzdálenější. Opakuj! Strýcové a tety jsou též příbuzní naši, avšak vzdálenější než děd a bába. Opakuj! Kdo má mnoho strýcův a tet, bratrancův a sestřenic, o tom se říká, že má četné příbuzenstvo. Opakuj!

Bratři a sestry nemají jeden druhému záviděti, nemají se škádliti, nemají si ubližovati, nýbrž mají se milovati, mají se vespolek snášeti, mají býti *snášeliví*. Jací mají býti? Mladší mají starších poslouchati, starší pak mají mladším pomáhati. K dědečkovi a babičce máte se chovat uctivě, máte jim rady sloužiti a ochotně je ošetřovati. I ostatní příbuzné své máte v uctivosti míti. Mají-li rodiče vaši děvčetu, čeledína nebo jinou čeládku, buďte k nim přívětivy, nerozkazujte jim, ale o všechno jich slušně požádejte.

6. Tělo lidské.

Tvůj otec, Jene, jest člověk; tvoje matka jest člověk; co jest i děd? bába? strýc? teta? co jsem já? co jsi ty? co jest Václav? co jest Marie? co jest Anna? Co jsme my všichni? Jene, pojď ven, sem ke mně, aby tě všichni viděli; postav se přímo. Každý člověk má tělo. Tvoje tělo sáhá od země až sem (učitel ukazuje na temeno hlavy). Ukaž, Václave, odkud až kam sáhá tvoje tělo. Ukaž to, Marie! Tobě, Jene, jest teprve šest let, jsi tedy mlád, proto máš ještě malé tělo, jsi ještě malý. Já jsem starší než ty, mám tedy větší tělo. Až budeš tak stár jako já, budeš snad také tak veliký, možno, že budeš ještě větší. Nyní máš ještě malé ruce a slabé nohy, však později sesílíš i vyrosteš, jestliže tě Pán Bůh nechá na živě. Tvoje tělo i moje tělo i nás všech tělo, zkrátka lidské tělo skládá se ze mnoha částí; jak slove tato část těla? (hlava) tato? (krk) tato? (prsá) tato? (břicho) tato? (záda) jak se jmenují tyto části těla? (ruce) a tyto? (nohy). Dej pozor! Prsa, břicho a záda jmenují se jedním

slovem *trup*. Opakuj! Ze kterých částí skládá se trup? Kde se nachází hlava, nad trupem-li nebo pod trupem? Pověz to všecko! Pověz toto: *Krk spojuje hlavu s trupem*. Nachází-li se nad hlavou ještě nějaká část těla? Poněvadž tedy hlava nejhořeji se nalézá, jaká část těla jest hlava? Kde se nalézají ruce? (Nahoře při trupu.) Kde nohy? Mohl-li by člověk živ býti, kdyby neměl rukou? Kdo viděl člověka bezrukého? Může-liž člověk bezruký pracovati? Může-li člověk na živě ostati, kdyby o jednu neb o obě nohy přišel? Kdo viděl člověka beznohého? Může-li člověk beznohý choditi? Mohl by člověk bez hlavy na živě býti? Rukou potřebuje člověk ku práci, nohou k chůzi, ruce a nohy jsou tedy důležité části těla. Avšak hlava jest ještě důležitější část těla našeho, neboť bez ní nemohl by člověk živ býti. Říkáme proto: *Hlava jest nejdůležitější část těla*. Opakuj!

H l a v a.

Promluvíme nejprv o hlavě. Na hlavě pozorujeme dvě části: jednu, která jest vlasy porostlá, a ta jest nahoře a zadu, druhou, která není vlasy porostlá, a ta jest z předu. Přední část hlavy slove *obličej*. Opakuj! Hoření a zadní část hlavy zove se *lebka* čili *leb*. Opakuj! Čím jest lebka porostlá? Jaké vlasy dle barvy mívají lidé? (Světle čili bělavé [rusé], světlohnědé, tmavohnědé, červenozluté čili ryšavé, černé.) Jaké vlasy mívají staří lidé? Jakou hlavu má, komu vlasy vypadaly? (Holou, lysou.) Hoření strana lebky jmenuje se *temeno*. Opakuj! Sáhni si, Jene, Václave, Anno, na temeno! Na obličejí pozorujeme rozmanité části. Jak se jmenuje nejhořejší část obličejí? (Čelo.) Vy jste ještě mladé a máte čelo hladké, kůže na čele vašem jest natažena, napjata. Však staří lidé mívají na čele vrásky, oni mívají čelo svaštělé. I já mívám čelo svaštělé, když mne něco mrzí, když mne někdo hněvá. Ale když mám radost, když mne nehněváte, mám čelo hladké, mám čelo jasné. Jaké čelo mívají lidé veselí? zarmoucení, hněviví? — Sáhňte si jako já rukama na obě strany čela, na těchto místech není čelo tak tvrdé jako jinde, také jest na těchto místech poněkud prohloubeno, nalezájí se na těchto místech mělké důlky; těm říkáme *skráně*. Již mnohý z vás upadl a udeřil se do čela, že až krev tekla; chvíli ho to bolelo, však za chvíli bylo opět po bolesti. Ale kdybyste upadli tak nešťastně, že byste se udeřili do skráni, že byste si některou skráně prorazili, snadno byste se mohli i zabít. Skráně jsou velmi choulostivé části obličejí. Opakuj! — Pod čelem po obou stranách jsou *oči*. K čemu dal nám Bůh oči? (Abychom viděli.) Oči leží v jamkách a kolem do kola jsou chráněny tvrdými kostmi. Opakuj! Od čeho chrání tvrdé kosti naše oči? (Od úrazu.) Bdíme-li, máme oči otevřené; spíme-li, máme oči zavřené. Opakuj! Čím zavíráme oči? (Klapkami čili víčky.) Kolik víček má každé oko? Co se nalezá na pokrajích víček? (Krátké chloupky.) Jak se jmenují tyto chloupky? (Řasy čili brvy.) K čemu dal nám Pán Bůh řasy? (Aby do oka nemohla

vlétnouti muška, aby tam nevníkal prach nebo jiná škodlivá věc.) Také nad očima jsou chloupky; ty však jsou husté a nestojí, nýbrž přiléhají ke kůži; jak se jmenují tyto dvě řady chloupkův? (Obočí.) K čemu dal nám Pán Bůh obočí? (Aby pot s čela nemohl téci do očí.) Oko samo jest pěkná kulička, po stranách bílá; uprostřed je tmavý kroužek, a v tom tmavém kroužku uprostřed jest jiný kroužek malinký, kterému říkáme *panenka* čili *zřítelnice*. Podíváte-li se jeden druhému do zřítelnice, vidíte se tam. Zřítelnice jest nejdůležitější část oka; kdo by ublížil své zřítelnici, oslepl by, ztratil by zrak. Člověk slepý jest nešťastný: on nevidí ni otce, ni matky, ni bratří, ni sester, on nevidí na modrém nebi krásného slunce, on nevidí ničeho a proto z ničeho radovati se nemůže. Buďme tedy rádi, že dal nám Bůh zdravé oči, že dal nám zrak, a děkujme jemu za ten dar. Važme si zraku svého a nekažme ho. Čím se kazí zrak? (Tím když se hledí do slunce, když se hledí do ohně, když se člověk zdržuje kde se kouří, kde se silně práší, když člověk čte nebo šije ráno za šera nebo večer za soumraku, když na drobné věci příliš dlouho se dívá.)

H á d a n k a.

Dvě kukačky vedle sebe sedí, jedna druhé nevidí.

Po obou stranách obličej je jsou *uši*. K čemu dal nám Bůh uši? (Abychom slyšeli.) Říkáme sice těmto částem těla svého „uši“, však k uším náleží více než to, co tu jest viděti. K uchu patří i ten otvor, jenž jde do vnitra hlavy, k uchu patří i jiné věci, které se nalezají v hlavě za tímto otvorem a kterých nelze viděti. Toto jest jenom část ucha. Poněvadž tato část ucha nalezá se venku čili vně, jest to vnější část ucha. Ostatní části ucha nalezají se vnitř hlavy, jaké jsou tedy části? Vnější část ucha i vnitřní jeho části mají svá zvláštní jména. Jak se vnitřní jeho části jmenují a jak vypadají, dovíte se později, nyní vám povím jen toto: *Vnější část ucha slove boltec*. Opakuj! Boltec je sice důležitá část ucha, ale nejdůležitější není. Již mnohému vojínovi utali v boji boltec, a on přece na to ucho slyšel, ač ne tak dobře. Hůře by bylo, kdyby mu byli porouchali vnitřní části ucha, neboť ty jsou důležitější než boltec. I vy byste mohli ublížiti uším svým a tím byste se mohli připraviti o sluch, mohli byste ohluchnouti. Jakým způsobem mohli byste svým uším ublížiti? (Když bychom do nich strkali hrách, fizele nebo jiné věci, když bychom drátem nebo jinou ostrou věcí v nich šťárali, když bychom jeden druhému do ucha křičeli, když bychom se stavěli tam, kde se střílí nebo silně buší.) Kdo nemá sluchu, jest *hluch*. Opakuj! Hluchý člověk jest k politování. On neslyší laskavého hlasu matky své, otce svého, on neslyší líbezného zpěvu ptactva ani lahodných zvuků hudby, on má málo radostí na tomto světě. Děkujte Bohu, že obdaril vás sluchem, a šetřte si zdravých očí svých. — U prostřed obličej je jest *nos*. Nosem poznáváme, zdali co voní nebo páchne,

nosem čicháme. Opakuj! V nose máme *čich*. Opakuj! Na dole-
ním konci má nos otvory, a ty se jmenují *chřípě*. Opakuj! Uvnitř
nosu jest měkká kůstka čili chrupavka, a tou jest vnitřek nosu roz-
dělen ve dvě dutiny. Opakuj! Tyto dutiny nosové jsou choulostivé,
a proto nesmíme jich poranit, nesmíme do nich ničeho strkati.
Vnitřek nosu jest vlhký a této vlhkosti říkáme *sliz*. Když jest v nose
více slizu, odstraňujeme ho. Slušné děti mají kapesní šátek, kterým
si nos čistí.

H á d a n k a.

Co učinil Bůh před tváří všech lidí?

Po obou stranách obličeje jsou *tváře* čili líce. Zdravý člověk
mívá červené líce; jaké líce mají lidé nemocní, churaví? Bledých
lící bývají i ti lidé, kteří málokdy na vzduch a na slunce vycházejí
a ustavičně toliko ve světnici se zdržují. Jaké líce mají rolníci let-
ního času, když ustavičně v polích pracují? (Opálené, osmahlé.) Od
čeho jsou osmahlé? (Od slunce a větru.) Hubení lidé mají líce
vpallé, tlustí lidé mají líce *plné*. Opakuj! Mužům rostou na lících
vousy, a ty se jmenují *licousy*. Opakuj! Mužové mívají i pod nosem
vousy a ty slovou *kníry*. Opakuj! — Kde jsou *ústa*? (Pod nosem.)
Vně na ústech jsou pysky čili *rtý*. Jak slove tento ret, poněvadž
jest nahoře? A jak se jmenuje druhý ret? Co se nalezá vnitř úst?
(Jazyk a zuby.) Jaké barvy jest jazyk? Jsou-li v jazyku kosti?
Jazyk můžeme vypláznouti a zase jej dovnitř vtáhnouti, můžeme jím
v pravo, v levo, nahoru dolů pohybovati. Jazyk jest velmi pohyblivý
úd těla našeho. Opakuj! Jazykem poznáváme, jsou-li pokrmy a ná-
poje sladké nebo hořké nebo kyselé, jazykem ochutnáváme, je-li co
slané nebo neslané, v jazyku máme *chut*. K čemu máme zuby? (Zuby
svými potravu koušeme i žvýkáme.) Jíme-li na př. krajíc chleba,
kterými zuby ukusujeme z něho kousek po kousku? (Předními.)
A kterými zuby žvýkáme potom sousto v ústech? (Zadními.) Před-
ními zuby potravu ukusujeme čili uřezáváme, přední zuby jmenují se
zuby *řezací* čili řezáky. Jak se jmenují zuby přední? A proč? A které
jméno mají zuby zadní? (Stoličky.) Viděl-li jste kdo vytrženou stoličku?
Kolik má kořenův? Také stoličky, na kterých se sedá, mívají začasť
po třech nohách; i jsou zadní zuby podobny takovýmto stoličkám,
ze které příčiny říkáme jim stoličky. Mezi řezáky a stoličkami jsou
zuby špičaté a ty se jmenají špičáky čili *kly*. Opakuj! Kolikeré zuby má
člověk? Zuby mají kořeny a tyto kořeny pevně sedí v kosti, ze které
vyrostly. Kost, ve které svými kořeny zuby vězí, jmenuje se *čelist*.
Opakuj! Kolik čelistí máme? Které? Dolení čelisti můžeme v levo,
v pravo, nahoru, dolů pohybovati; jaká jest? (Pohyblivá.) Hoření
čelisti pohybovati nelze; jaká jest? (Nepohyblivá, nehybná.) Čelisti
pokryty jsou masem, a tomu masu říkáme *dásně*. Opakuj! Staří lidé
nemívají zubův; kam je dali? Proč si je dali vytrhati? Také dětem
vypadávají zuby, ale jim vyrůstají zase nové; však dospělým lidem

nové zuby nenarůstají, proto musí dospělí lidé na to dbáti, aby se jim zuby nekazily, aby si je nemusily dávat trhati. Čím se kazí zuby? (Když na horká jídla pijeme studenou vodu, když louskáme ořechy a pecky, když mlsáme.) Kdo nemá zubů, zle se mu vede: nemůžež požívatí potravu tuhé, musí za vděk bráti toliko potravou měkkou a tekutou. Chraňte se tedy všeho, čím byste si zuby kazily.

H á d a n k a.

Na pile mne potřebuješ,
z nože mne hned vybrušuješ,
v ústech potřebným jsem k práci;
zdravý bílé barvy bývám,
nemocen se sem tam kývám,
tvrdé sousto mne vyvrací.

Zadu v ústech jest otvor a ten vede dolů do krku; tento otvor jmenuje se *hrdlo*. Když mluvíme, ozývají se v hrdle rozmanité zvuky. Opakuj! Když mluvíme, jazykem a rtoma si pomáháme. Opakuj! Mluvíme tedy hrdlem, jazykem a rtoma. Hrdlo, jazyk a rty jsou části úst. Abychom nemusili říkati, že mluvíme hrdlem, jazykem a rtoma, říkáme zkrátka, že mluvíme ústy. Pověz po mně: *Ústy požíváme pokrmův, ústy také mluvíme.* — Co jest pod ústy? Čelo jest nejhořejší část obličeje; co jest brada? Čím tedy dole končí obličeje?

H á d a n k a.

Jeden mluví, dva hledí a dva poslouchají.

K r k.

Co spojuje hlavu se trupem? Přední část krku jmenuje se právě tak, jako zadní otvor v ústech; jak se tedy jmenuje? (Hrdlo.) Zadní část krku má dvě jména: hořejšek zove se *týl*, dolejšek *šíje*. Opakuj! Sáhni si na šíji! Sáhni si na týl!

T r u p.

Ze kterých částí skládá se trup? Hrud' jest uvnitř dutá a v této dutině hrudní jsou *plice* a *srdce*. Co jest v dutině hrudní? Povím vám, k čemu jsou plíce. Kdyby nám někdo zapal ústa i nos, abychom delší dobu nemohli dýchatí, zemřeli bychom. Proč bychom zemřeli? (Protože bychom nemohli dýchatí.) Nemůže-li člověk dýchatí, zemře. A co se vlastně děje, když dýcháme? Povím vám to. Když dýcháme, táhneme ústy, a jsou-li ústa zavřena, tedy nose do sebe vzduch. Avšak vzduch nezůstane v ústech, nebo v nose, nýbrž jde do hrdla a odtud krkem do plic. V krku jest zvláštní trubice, a touto trubicí jde vzduch z úst do plic. Tato trubice jmenuje

se *průdušnice*. Řekneme tedy: *Průdušníci chodí vzduch z úst do plic*. Opakuj! Kdyby průdušnice byla zacpána a vzduch se nemohl dostat do plic, zemřeli bychom. Kdo tedy vlastně potřebuje vzduchu, ústa-li či plíce? Proto se říká: *Plícemi dýcháme*. Průdušnice jest nahoře pod samou bradou širší než dole, také je tam tvrdá; této hořejší části průdušnice říkají lidé ohryzek, my však ve škole jinak ji nazýváme: a to *chřtán*. Co jest chřtán? (Chřtán jest hořejší část průdušnice.)

H á d a n k a.

Když se pohybují,
větrém se jmenují;
všady jsem u všech lidí,
žádný mne však nevidí;
každý mě mítí musí,
beze mne se zadusí.

K čemu dal nám Pán Bůh srdéčko? Srdečko jest asi jako pěst veliké a vnitř duté. Však dutina jeho není prázdná, nýbrž jest plna krve, a krev teče ze srdce po žilách do těla. Srdce se svírá a rozevívá, a jak se svírá a rozevívá, tluče, tluče. Když má člověk strach, tluče srdce nahlas, že možno je slyšeti. Abychom si plicím a srdci nemohli ublížiti, máme na hrudi pevné kosti; jak se jmenují? (Žebra.) Sáhni si na ně, abys věděl, jak leží. — Také břicho jest uvnitř duté, a v této dutině břišní jsou *žaludek* a *střeva*. Kde jest žaludek? Kde jsou střeva? Kromě žaludku a střev jsou ve břiše ještě jiné věci, o kterých až později se dovíte. K čemu jest žaludek? Povím vám to. Chléb, maso a jiné pokrmy, jichž požíváme, nejprve v ústech rozkoušeme, rozžvýkáme, potom je polkneme. Kam jdou, když jsme je polkli? V krku jest za průdušnicí ještě jedna trubice a ta se jmenuje *jícen*. Opakuj! V ústech vzađu máme dva otvory: jeden (přední) jde do průdušnice, druhý (zadní) do jíenu. Když rozžvýkanou potravu polkneme, jde tato potrava nikoli do průdušnice, nýbrž do jíenu. Jícen je delší než průdušnice a sahá až do dutiny břišní, on vede do žaludku. Kam tedy jde rozžvýkaná potrava z úst? (Jde jíenem do žaludku.) A kam tekou i nápoje, jichž člověk požívá? Zůstane-li polknutá potrava v žaludku ležeti? Nikoli; tam se toliko rozmočí, načež jde dále, totiž do střeva. Ve střevách se potrava ztráví.

P á ž e.

Ke trupu přirostlé jsou ruce a nohy. Rukám a nohám říkáme obyčejně údý; ve škole jim také říkáme *končetiny*. Ruce jsou při trupu nahoře; jaké jsou to tedy končetiny? Jaké končetiny jsou nohy? Hořením končetinám říkáme obyčejně ruce; však ruce jsou vlastně dolní části těchto končetin, totiž ty, na kterých jsou prsty. Co jsou ruce? Ty části, které jdou od rukou až k loktům, jmenují se *předloktí*. Které části jmenují se předloktí? Hoření části, které sahají od

loktův až k lopatkám (ukáže se), slovou *ramena*. Opakuj! Celá končetina jmenuje se nikoli ruka, nýbrž *páče*. Opakuj! Z kolika částí skládá se *páče*? Jak se jmenuje hoření část? Odkud až kam sahá rámě? Jak slove střední část? Odkud až kam sahá? Jak slove dolní část? Co jest u ruky? Kolik? Který prst jest nejtlustší? Který nejtenší? Jak slove ten prst, kterým ukazujeme? Kolik kloubů má ukazováček? (Tři.) Kolik jich má palec? Část prstu od jednoho kloubu ke druhému slove *článek*. Opakuj! Kolik článků má palec? Kolik článků mají ostatní prsty? Co se nalezá na koncích prstův? (Nehty.) Jsou-li nehty na vnitřní straně prstů nebo na vnější? Jsou-li tvrdé nebo měkké? Jsou-li ploské neb ohnuté? Jsou-li pořád stejně dlouhy či rostou? Co se proto musí dělati? Jak slove vnitřní ploská strana ruky? (Dlaň.) Sevru-li prsty, co mám z ruky? (Pěst.) Naberu-li plnou rukou ořechů, kolik jich mám? (Hrst.) Naberu-li jich oběma rukama takto (ukáže se), kolik jich mám? (Přehrstlí.) Naberu-li do paží drobného dříví, kolik je ho? (Náruč.) Chci-li věděti, je-li papír hladký nebo drsný, co činím? (Ohmatám jej.) Čím? Kterými částmi prstův? (Konci.) Svými prsty mohu se také přesvědčiti, jsou-li kamna studená, vlažná, teplá nebo horká: v prstech mám *hmat*. Pověz po mně: *Hmatem poznáváme, je-li něco hladké nebo drsné*. Co poznáváme hmatem dále?

N o h y.

Jak slovou dolní končetiny? Z kolika částí složena jest noha? (Ze tří.) Jak se jmenuje hoření část, jež sahá od kyčle až ke kolenu? (Stehno.) Jak se zove střední část nohy, jež sahá od kolena až ke kotníkům? (Lýtko.) Jak slove dolní část nohy, po níž chodíme? (Chodidlo.) Která část nohy slove stehno? lýtko? chodidlo? Jak se nazývá zadní část chodidla? Co jest na přední části chodidla? (Prsty, vlastně prstce.)

H á d a n k y.

Dvě jsme sestry, povždy spolu
přátelsky se pěstujem,
sem tam vzhůru, opět dolů
pospolu vždy cestujem.
Kdo jsme, na to se nás marně ptáš,
neb ať spolu vždy chodíme,
slova nikdy nemluvíme;
ty nás obě také máš.

Očima vidíme, v očích máme zrak. Promluv takto o uších, o nose, o jazyku, o prstech. *Zrak, sluch, čich, chuť a čmat jsou naše smysly*. Opakuj! Kolik smyslů má zdravý člověk? *Očima vidíme, oči jsou nástroje zraku*. Promluv takto o uších, o nose, o jazyku, o prstech. Místo: oči jsou nástroje zraku — říkáme: *Oči jsou čidla zraku*. Co jsou uši? nos? jazyk? prsty?

H á d a n k a.

Stojí, stojí hálka,
 na tó hlúce kulka,
 na kulec hlědy,
 pod hledama slechy,
 pod slechama čichy,
 pod čichama jedly,
 pod jedlama bery,
 pod berama kleky,
 pod klekama fleky.

D u š e.

Člověk živý má oči a vidí jima, má uši a slyší jima, má nos a čichá jím, má jazyk a ochutnává jím, má prsty a ohmatává jimi. Člověk mrtvý také má oči; vidí-li jima? má uši; slyší-li jima? má nos; čichá-li jím? má jazyk; ochutnává-li jím? má prsty; ohmatává-li jimi? Čím to asi jest? Dejte pozor, povím vám to. Člověk živý má v těle svém *duši* a ta činí, že oči vidí, že uši slyší, že nos čichá, že v jazyku je chuť, že v prstech je hmat. Když duše vyjde z těla, přestanou oči viděti, uši slyšeti a t. d., člověk přestane se hýbati, jest *mrtev*. My to víme, že máme duši v těle svém, ale viděti jí nemůžeme; jaká jest? Kdo že činí, že tělo naše je živo? Řci po mně: *Duše oživuje naše tělo*. Řekni toto: *Člověk se skládá z těla a duše*. Po smrti člověka jenom tělo jest mrtvo; duše však neumírá, ona vrátí se k tomu, kdo nám ji dal; ke komu tedy? Tělo umírá, je smrtelno, duše neumírá, je nesmrtelna. Opakuj! Řci po mně: *Pán Bůh obdaril tělo naše nesmrtelnou duší*.

Dobry's, Pane Bože, laskavý jsi k nám;
 než co já, ubožo, za Tvou lásku dám?
 Ty's mi dal dušičku, tu Ti daruji,
 neb Tě v svém srdéčku vroucně miluji.

III. Na dvoře.

1. Zvířata čtyřnohá.

a) Domáci čtyřnožci užiteční.

Kráva. Koza. Ovce. Kůň. Osel. Vepř. Pes. Kočka. Králik.

Při domě bývá dvůr. Dům bývá ohrazen; čím? Proč? Na dvoře mívá hospodář a hospodyně rozmanité věci, na dvoře stávají i chlévy a chlívky, a v těch rozmanitá zvířata se chovají. Která? Některá z těchto zvířat jsou čtyřnohá, a jejich tělo jest obrostlé chlupy čili srstí; která jsou to? Některé čtyřnožce hospodář pečlivě opatruje, protože poskytují užitku; které? Někteří však čtveřnožci navštěvují dvůr hospodářův, aby tu škodili; kteří jsou tito škodliví čtyřnožci? Některá domáci zvířata jsou dvounohá, a jejich tělo jest pokryto peřím; která jsou to? Dvounohá zvířata, jejichž tělo jest opeřeno, slovou ptáci. Opakuj! Krávy, koně, myši, slepice, husy zdržují se v domácnosti; jaká jsou to zvířata? Co jest kráva? kůň? myš? slepice? Proč? Napřed promluvíme o domácích zvířatech čtyřnohých, která poskytují užitku, potom o čtyřnožcích škodlivých a na to teprv o domácích ptácích.

K r á v a.

Jak se jmenuje to veliké zvíře domáci, které poskytuje nám mléka na kávu i na jiné pokrmy? Čím jest obrostlé tělo její? Všecky krávy nemají stejnou srst, barva srsti jest rozlična. Jaké jsou krávy dle barvy? (Červenohnědé, černé, šedobílé, plavé [žlutočervené], strakaté.) Kráva na hlavě má rohy; jaké zvíře je tedy? Jsou-li rohy její přímý nebo ohnutý? hranatý-li nebo oblý? jsou-li vnitř plny či duty? Pronásleduje-li na př. pes krávu, čím se mu brání? Rohoma se kráva brání, rohy jsou krávě zbraní. Čím jsou rohy krávě? Proč? Štípají-li krávu v letě mouchy, čím se ohání? Čím jest krávě i ohon? Proti

komu? Je-li ohon její krátký či dlouhý? Visí-li dolů, kam až sahá? (Skoro k zemi.) Je-li ohon tlustý či tenký? Čím jest porostlý nahore? Čím dole na konci? (Dlouhými, silnými chlupy.) Jak slovou takovéto dlouhé a silné chlupy? (Žíně.) Žíně tvoří na konci ohonu střepec čili chvost; jaký je tudíž ohon? (Chvostnatý.) Všimněme si jejich noh, třeba zadních (učitel ukazuje na obraze). Kde se noha ohýbá, tam jest ohyb. Kolik ohybů pozorujete na noze? Jak se jmenuje hoření ohyb? (Koleno.) Jak slove dolení ohyb? (Kotník.) Noha skládá se z několika částí: jedna část sáhá shůry až ke kolenu, druhá od kolena ke kotníku, třetí část jest pod kotníkem. Z kolika tedy částí skládá se noha? Jak se jmenuje hoření část, jež sáhá shůry až ke kolenu? (Stehno.) Jak jmenuje se ta část nohy, která se nalézá mezi kolenem a kotníkem? (Lýtko.) Jak se zove spodní část nohy, jež jest pod kotníkem a po níž kráva chodí? (Chodidlo.) Pověz, co jest stehno, co lýtko, co chodidlo. Na chodidle kráva má paznehty; kolik? (Dva.) Pověz po mně: *Kráva na každé noze má po dvou paznehtech, kráva jest zvíře dvoupaznehté.* Jsou-li paznehty tvrdé či měkké? Ano, paznehty jsou tvrdé, tak tvrdé jako rohy a jsou z takovétož látky, pročež říkáme, že paznehty jsou *rohovité*. Jaké jsou? Proč? Kdyby kráva zabořila si nohu někam mezi dva ostré kameny nebo mezi dvě ostrá dřeva a prudce jí trhla, snadno by si jeden neb oba paznehty slonpla, a potom bychom viděli, že pod paznehtem se skrývá masitý prst; krátký-li či dlouhý? tenký-li či tlustý? Po holých prstech kráva by choditi nemohla; brzo by se omačkaly a rozbolavěly. Řekněme tedy: *Rohovité paznehty jsou ochranou měkkým prstům.* Některé děti se domnívají, že má kráva na každé noze toliko dva prsty, totiž ty, na kterých jsou paznehty; avšak mýlí se. Kráva má na každé noze ještě po dvou jiných prstech, ovšem menších; kde jsou ty? (Na kotníku v zadu.) Kam jsou obráceny veliké prsty, ku předu-li či na zad? Kam jsou obráceny malé prsty? Jsou-li malé prsty také paznehty opatřeny?

Kráva dává nám mléko, a toho poskytuje za živa. Když však kráva se zabije, ještě jiných věcí užitečných nám poskytuje; kterých? (Masa, loje, kůže.) Jak slove maso z krávy? K čemu jest maso? (Požíváme ho.) K čemu jest lůj? (Lojem mastíme pokrmy, kromě toho mydláři z loje dělají mýdlo a lijí svíčky. K čemu jest kůže? (Kůži vydělává koželuh na usni.) I rohy jsou potřebny; k čemu? (Z rohů hřebenu dělá hřebeny, soustružník knoflíky i jiné věci.)

Některý hospodář má kromě krav i voly. Vůl vypadá jako kráva, on jest krávě velmi podoben. Ale mléka nedává. Za to dobře tahá. Co tahá? K čemu tedy užívá hospodář vola? (K tahu.) Kde mají mnoho krav, mívají i býka. Býk jest též krávě podoben. Kráva, vůl, býk, tele jmenují se zkrátka hovězí dobytek čili jedním slovem skot. Opakuj! Kterému pasteveci říká se skoták? Kterému čeledínovi říkájí volák? Jak se jmenuje chlév pro krávy?

Čím se živí kráva i ostatní dobytek hovězí? (V létě zelenou travou, čerstvým jetelem a jinou zelenou pící, v zimě řezankou, senem,

suchým jetelem; kromě toho krmí se též zemáky, řepou, otrubami, pokrutinami.) Kráva jest veliké zvíře a proto spotřebuje mnoho potraviny. Kdo chce tedy krávu chovati, musí mít pole, musí mít louku. Kdo nemá polí ani luk, nemůže si krávy držeti. Proto chudí lidé nemající ni políčka ni louky chovají k vůli mléku jiné zvíře, které snadněji uživiti se dá nežli kráva; chovají ku své potřebě zvíře mnohem menší nežli kráva, a to jest koza.

H á d a n k a.

Jde červený žvác,
má dva roháče,
čtyři cupitáče,
pátý omytáč.

K o z a.

Některí lidé si kozí mléko oškliví; však není mléko to nechutné. Kdo mu zvykne, libuje si je právě tak jako mléko kravské. Ačkoli je koza mnohem menší krávy, přece dá mnohdy tolik mléka, že stačí pro celou rodinu. I jest koza zvíře u chudého lidu velmi oblíbené. Opakuj! Koza jest taktéž zvíře rohaté jako kráva; jsou-li však rohy její oblé jako rohy kravské? (Nikoli, jsou se strany smáčknuty, tedy hranaté.) Jsou-li hladké? (Nikoli, jsou rýhované.) Kráva má rohy obyčejně do předu zahnuté; jaké jsou v této příčině rohy kozí? (Na zad zahnuté.) Koza má pod bradou vousy; má-li je kráva? Krávě kůže pod krkem visí dolů a činí tak zvaný lalok; má-li také koza lalok? (Nemá.) Krávě sahá ohon až po kotníky; kam dosahuje ohon kozí? (Sotva po kolena.) Kráva má srst krátkou, jež hladce k tělu přiléhá; jakou srst má koza? (Dlouhou, zježenou.) Kráva má toliko jedny chlupy, jednu srst; koza však má dvoji chlupy: jedny dlouhé a ty jsou navrchu, druhé kratičké a ty jsou vespod. Tyto spodní chlupy jsou měkké jako vlna a říká se jim *pod sada*. Opakuj! Kráva spokojí se jakoukoli pastvou, ona si v potravě nevybírá, není výběračná; koze však každá tráva, každá pastva nechutná: ona slídí vždy po té nejlepší travičce, po těch nejsladších lupínkách, ona jest *mlsna*. Jaká jest koza? Proč díme, že jest koza mlsna? Kráva nejraději se pase na rovině, po skalách a po stráních nerada leze, protože by se smekla a poranila; koza však dovede i po stráních a po skalách obratně lézt a neublíží si. Koza jest obratna, kráva jest nemotorná. Opakuj! Jako se požívá masa kravského, tak i kozí maso jest jedlé! Opakuj! Jako se vydělává kůže kravská, tak i koziny se vydělávají. Avšak kůži kravskou vydělává koželuh, kůži kozí vydělává jiný řemeslník a ten se jmenuje *jirchář*. Usně kravská čili kravina hodí se nejen na nártý nýbrž i na podešve, kozina však toliko na nártý se hodí. Proč asi?

Kde mají mnoho krav, mají i býka. kde mají mnoho koz, mají i kozla. Jako jest býk větší i silnější nežli kráva, tak i kozel jest větší

i silnější než koza. Jako býk rád trká, tak činí i kozel. Kráva málokterá trká, též koza jest zvíře tiché. Býk však a kozel jsou zvířata divoká, proto nesmíte k nim choditi, musíte se jim vyhýbati. Býka i kozla poznáte také po jejich zamračených očích a po jejich tlustých rozích.

H á d a n k a.

Jsemť bezounkým zvířátkem,
ač nejsem žádným kuřátkem,
s tenounkýma nohama,
s ohnutýma rohama,
s namlsanou hubičkou
a vousatou bradičkou.
Pustíš-li mne do zahrady,
kvítí okoušu ti všady.
Však za to-li mi vybijješ,
zlé odplaty hned užijješ:
rohamať já bojuji.
Hádej, jak se jmenuji!

O v c e.

Který hospodář má mnoho polí a luk a pastvin, držívá kromě krav i ovce. Nemá jich však jenom několik, nýbrž mívá jich mnoho, mívá jich celé *stádo*. Musí však k nim míti zvláštního služebníka, který je pase, krmí, ošetřuje. Jak se jmenuje takovýto služebník? Jak se jmenuje chlév, ve kterém se ovce chovají? Jaký užitek dávají ovce? (Dávají vlnu.) K čemu jest vlna ovčí? Jakým způsobem bere se ovcím vlna? (Stříhá se nůžkami.) Kromě vlny poskytují ovce i mléka, kteréž jest velmi chutné. Z ovčího mléka dělá se sýr: jaký je to sýr? Vlny a mléka poskytují ovce za živa; čeho poskytují byvši zabita? Jak se jmenuje maso a lůj z ovce? (Skopový.) Kromě masa a loje jsou i střeva k užítku: dělají se z nich struny na housle. Kolik prstů na každé noze má ovce? (Čtyři: dva ku předu obrácené, dva na zad.) Na které našlapuje? Čím jsou pokryty? (Tvrkými paznehty.)

Podíváme-li se na ovci, když ve chlévě odpočívá, sledáme, že stále žvýká, stále přezvykuje, ačkoli před sebou již žádné potravy nemá, ani ve žlabě ani v jeslích. Čím to jest? Potrava, které ovce před chvílí požíla, vrací se jí ze žaludku zpět do huby, a to po kousecích, po žvancích. Každý tento žvanec ovce svými zuby rozetře čili rozžvýká a potom teprv na čisto jej spolkne. Než tak všecku potravu, kterou před chvílí se nasýtila, přezvýká, uplyne dlouhá chvíle, tak že bychom mohli se domnívati, že ovce stále přezvykuje. Kráva také má tuto vlastnost, koza též požitou potravu ještě jednou přezvykuje. Kůň, pes a jiná zvířata nepřezvykují, nýbrž rozkousají potravu hned ponejprv na čisto. Kráva, koza, ovce liší se tedy od koně, psa a jiných zvířat tím, že potravu jednou polknutou ještě jedenkrát přezvykují. Z této příčiny nazýváme krávu, kozu, ovci zvířaty *přezvykavými*. Co jest kráva? koza? ovce? Proč?

Jako mezi kravami bývá býk a mezi kozami kozel, tak zase mezi ovceci bývá beran. Beran jest větší i silnější než ovce. Nejspíše však ho poznáme po rozích. Rohy jeho nejsou toliko zahnuty, nýbrž jsou stočeny, a to ne ku předu, nýbrž na zad. Jaké jsou rohy beranovy? Některému beranu říká se skop nebo skopec. Jak se říká ovceim, beranům a skopcům zkrátka? (Skopový dobytek.)

H á d a n k a.

Jaký -kopec s místa na místo skáče?

K ů ň.

Pravili jsme, že hospodář užívá k tahu volův. Však voli neradi chodí rychle, a kdyby je čeledín přecé k rychlému běhu poháněl, brzo by se unavili a snadno by i zahynuli. Má-li tedy hospodář mnoho polí, dlouho by mu trvalo, než by je s voly všechny zoral, a v čas žni dlouho by mu trvalo, než by všechno obilí do stodoly svezil. Aby se s prací neopozdil, musil by míti ne dva voly, ne jeden pár, nýbrž čtyři voly čili dva páry. Avšak dva páry volů spotřebují mnoho píce, také by ke dvěma párům musel držeti dva čeledíny, a to by stálo mnoho peněz. Tedy takový hospodář koupí si k tahu raději koně. Koně jsou tahouni rychlejší než voli, a proto jeden pár koní porídí tolik práce jako dva páry volův. Také může hospodář s koňmi vydati se na další cestu, může na př. vyjeti si někam na několik hodin cesty a vrátí se ještě toho dne, s voly však by tak daleké cesty v jednom dni nedokázal. Kůň i když jde krokem, jde čerstvěji než vůl; však kůň, netáhne-li velkého nákladu, vydrží hodně dlouho i klusati, ano i tryskem čili úprkem uháněti. Jde-li kůň krokem, staví na zem jednu nohu po druhé, avšak pomalu; žene-li se klusem, staví na zem též jednu nohu po druhé; avšak uhání-li evalem čili tryskem, dělá skoky a staví při tom na zem napřed obě nohy přední a hned nato zas obě nohy zadní. Ale za to, že je kůň tak rychlý, žádá na svém hospodáři také lepší stravy než vůl. Spokojí se sice také senem a jetelem, avšak kromě toho shání se nejraději po čem? (Po ovse.) Oves mu dodává síly, oves mu dodává rychlosti. Nedostává-li ovsu, slabne a není mu do skoku. Také vojáci mají koně; někteří tahají vozy a děla, a to jsou koně tažní; jiní nosí na svém hřbetě jezdec; jací jsou to koně? Jízdnému koni říkáme též *oř* nebo *komoř*. Opakuj!

Prohlédneme si tělo koňovo. Jaká jest hlava — krátká-li nebo dlouhá? (Dlouhá.) Je-li všude stejně široká? (Dole jest užší než nahoře.) Jsou-li chrčipé malé nebo veliké? (Veliké.) Kůň má všechny tři druhy zubův: napřed má řezáky a to nahoře i dole po šesti. Opakuj! Vedle řezáků má po každé straně nahoře i dole po jednom špičáku. Kolik špičáků má tedy? Stoličky nejsou hned vedle špičáků, nýbrž až v zadu. Mezi špičáky a stoličkami jest mezera. Opakuj!

Kráva má také řezáky, ale toliko v dolní čelisti; kde tedy nemá řezákův? Za to má řezáků více, a to o dva, než jich má kůň dole; kolik jich tedy má? Kromě řezáků má kráva jenom ještě stoličky; kterých zubů tedy nemá? Je-li krk krátký nebo dlouhý? (Dlouhý.) Je-liž oblý nebo sploštělý? (S obou stran sploštělý.) Čím jest ozdoben? (Dlouhou hřívou.) Jsou-li nohy nízké nebo vysoké? silné nebo štíhlé? Po kolika prstech má kůň na nohách? (Po jednom.) Čím jest tento prst pokryt? (Rohovitým kopytem.) Kráva, že má na nohách po dvou paznehtech, jest zvíře dvoupaznehté; kůň má po jednom kopytě, co jest? Co se přibíjí koňovi vespod na kopyto? Proč? (Aby si kopyto neotlačil.) Ohon krávy jest až na konci porostlý žíněmi; jaký jest v této příčině ohon koňský? (Hned od kořene žíněmi porostlý.) Srst není u všech koní stejná co do barvy; jací bývají koně? (Bílí [bělouši, brůny], hnědí [lišky], černohnědí [vranky], strakatí.) Čeho poskytuje kůň zabítý? (Masa, jež se jídá, sádla, jímž se potírají kůže a z něhož i mýdlo se dělá, kůže, z níž se dělají řemeny, sedla a chomouty, žíně, jimiž se potahují smyčce a vycpávají sesle i pohovky, kostí, z nichž se dělají střenky i jiné věci.)

H á d a n k y.

1. Kdo přechoasto stříhá a ještě něčeho nepřestříhl?
2. Jaký -rok je koňm milý?

O s e l.

V některých krajinách místo koňův a volů mají osly. Na tomto obraze (na těchto obrazech) vidíte koně a osla. Které zvíře jest větší? Přilehá-li oslovi srst také tak hladce k tělu jako koňovi? Oslovi se říkává dlouhoušák; proč asi? Je-li ohon oslův hned od kořene žíněmi porostlý? Koně mají rozličné barvy; osel jest obyčejně šedý. Opakuj! Kůň rád běhá, jest tedy čilý, osel však jest líný. Opakuj! Kůň umí rychle běhati, osel však jest zvíře zdoluhavé! Opakuj! Za to však osel umí chodit i po stráních a po kamenitých cestách, kde by kůň klopýtal a padal. Proto v takových krajinách, kde jsou místo rovných cest toliko neschůdné pěšiny, nemají koňů, nýbrž oslův. A vezou-li nějaký náklad na př. obilí neb ovoce po takové křivolaté stezce, nenakládají ho na vůz, nýbrž oslovi na hřbet, a on takové břemeno trpělivě přenáší přes kopce a rokle. Řekneme tedy: *Oslův užívá se nejvíce k nosení břemen.* A jako nosí trpělivě jiné břemeno, tak i jezdece. Řekneme tedy: *Oslův užívá se netoliko k nosení břemen, nýbrž i k jízdě.* Opakuj! Koňovi musí se předkládati chutné seno a oves, osel však spokojí se sprostší stravou. Opakuj! Osel bere za vděk jakoukoli píci a v čas nouze i bodláčím se odbude. Opakuj! Říkává se, že jest osel hloupý, však tomu není tak. Poznáf on svého jezdece mezi velikým davem lidí, a také cestu, kterou několikrát konal, dobře si pamatuje. A jako jest osel užitečným zvířetem již za živa,

tak i po smrti. Maso jeho se jí, kůže pak se vydělává. Na vydělané kůži oslí možno psát jako na papíře; říká se jí *pergamén*. Co jest pergamén? K čemu jest? Před dávnými časy, dokud ještě neuměli lidé dělati papír, psávalo se všecko na pergaméně. Takový papír byl ovšem dražší než je nyní, za to však déle vydržel. Vydělanou kůži oslí potahují se bubny.

V e p ř.

U hospodáře na dvoře vidáme též prase čili vepře. Dává-li vepř za živa jakýs užitek? Proč tedy chová hospodář vepře? (Zabitý vepř poskytuje chutného masa i sádla.) Čím jest porostlé tělo jeho? K čemu užívá se štětín? (Ze štětín dělají se kartáče, štětky, smetáky.) Jaké uši (boltce) má vepř, malé-li nebo veliké? (Veliké.) Jaké oči má? (Malé.) Je-li hlava krátká nebo dlouhá? (Dlouhá.) Jak se jmenuje její dolní část? (Rypák.) Co dělává vepř rypákem? Vepř má všecky tři druhy zubův; však hoření špičáky jeho jsou dlouhé a vyčnívají z tlamy. Jaký jest krk, krátký-li nebo dlouhý? Jaký jest hřbet, vodorovný-li nebo zakřivený? Jaký jest ocas, krátký-li nebo dlouhý? tenký-li nebo tlustý? přímý-li nebo zatočený? (Zatočený.) Kolik paznehtů má z předu? A v zadu? Které jsou větší? Našlapuje-li na všecky? (Toliko na přední, zadní se země nedotýkají.) Vepř nejraději by celý den se povaloval; jaký jest proto? (Líný.) A při tom se neohlíží, válí-li se na suchu nebo v mokru nebo v blátě nebo v kalu; jaký jest proto? (Nečistý.) Jenom o to se stará, aby měl hojnost potravy, neboť by žral každou chvíli; jaký jest proto? (Žravý.) Za to však vepř rychle tloustne a svým masem i sádlem hojně odmění se hospodáři za krmení. Zabije-li si hospodář vepře, co činí s masem, aby dlouho vydrželo, aby se nezkažilo? (Udí je v komíně nebo v udírně.) Co však hospodyně prve s masem činí, než je udí? (Prve je řádně nasolí, načež nějaký čas nechá v soli ležeti.) Také sádlo se udívá, jak se říká uzenému sádlu? (Slanina čili špek.)

Vykrmený vepř je tučný, on má mnoho tuku. Vykrmený vůl, vykrmená kráva má též mnoho tuku. Tuk vepřový slove *sádlo*, tuk hovězí slove *lůj*. Opakuj! Jak slove tuk koňský? A tuk ovčí? Některé děti nevědí, která zvířata dávají lůj a která sádlo. Povím vám to. *Tuk přezvykavých zvířat slove lůj*. Opakuj! Jmenujte zvířata, jejichž tuk slove lůj. Proč nenazýváme tuk vepřový lojem? (Protože vepř není zvíře přezvykavé.) Proč říkáme: koňské sádlo a ne: koňský lůj? (Protože kůň není přezvykavec.)

Mluvili jsme o hovězím dobytku, o skopovém dobytku, o vepřovém dobytku, mluvili jsme o koni a oslovi, a pověděli jsme si, čím jsou ta zvířata hospodáři užitečna. O něčem však jsme se ještě nezminili. Nezminili jsme se ještě o tom, že tato zvířata poskytují hospodáři též *hnoje*. K čemu potřebuje hospodář hnoje čili mrvy? (Voží

ji na pole.) Proč hnojí čili mrví hospodář pole? (Aby obilí lépe rostlo, aby obilí lépe se dařilo.) Po každé mrvě obilí stejně se ne-daří; některá mrva víc účinkuje, některá méně. Nejlepší mrva jest od hovězího dobytka. Opakuj!

P e s.

Na dvoře hospodářově prohání se také pes. Ten ve dne obyčejně odpočívá někde v boudě, za to však v noci jest činným. Co činí v noci? (Hlídá, strřeže.) Když hospodář i čeládka ve spánek jsou pohřženi, pobíhá pes po dvoře nebo naslouchá z boudy, zdali nějaký zloděj nepřichází, aby kradl. A co činí pes, pozoruje-li něco podezřelého? (Štěká tak dlouho, až se někdo probudí a zloděje zažene.) Pes jest ustavičně na stráži, pes je zvíře *ostrážité*. Opakuj! Stalo se již kolikrát, že zloději dávali psovi chleba nebo masa, aby mlčel, aby neštěkal; chtěli ho darem uplatiti, ale pes nepřijal takového daru, nýbrž štěkal dál, až pána probudil. I říkáme, že jest pes pánovi svému *věren*, říkáme, že jest pes *zvíře věrné*. Jaké zvíře jest pes? Pes také lečemu se naučí: naučí se ovece dohromady sháněti, naučí se zastřelené koroptve i zajíce pánu svému přinášeti, naučí se po zadních nohách choditi, naučí se předními nohama prositi, naučí se i pro tabák choditi. Protože pes lečemu se naučí, říkáme o něm, že jest zvíře *učelivé*. Opakuj!

Jsou-li všichni psi stejně velcí? Někteří jsou zcela malí, jiní jsou prostřední velikosti, opět jiní jsou velcí skoro jako tele. Opakuj! Také srst mají psi rozličnou: někteří mají krátkou, jiní opět dlouhou, někteří jsou bílí, jiní černí, někteří jsou barvy hnědé, jiní šedé, někteří jsou strakatí. Někteří psi mají nohy vysoké, jiní zase nízké, někteří tenké, jiní silné. Opakuj! Proto rozeznáváme mnoho *druhů* psů. Nejmenší psi jsou pudlík, pinč, jezevčík a mopslík. Opakuj! Prostřední velikosti jest *pes ovčácký*. Opakuj! Největší psi jsou *myslivecký* a *řeznický*. Opakuj!

Jestliže člověk, když jest zahřát, vyjde do studena a tam delší čas zůstane, nastudí se, onemocní. Jestliže člověk nestřídmě jí nebo pije, onemocní. A jako člověk jest podroben nemoci, tak jest i u zvířat. Necháme-li psa v zimě za velikých mrazů pořád na dvoře, onemocní; dáváme-li mu stravu horkou, onemocní. Avšak nemoc psova jest horší nežli jiné nemoci. Zpočátku jest pes smutný a nepřijímá žádné potravy; později však běhá pomateně sem a tam, chňape po všem a kouše, co mu stojí v cestě, kroutí se a svíjí, až konečně u velikých bolestech zahyne. Hrozná tato nemoc psí jmenuje se *vzteklina*. Opakuj! Každý pes, kterého vzteklý pes pokousá, vztekle se též. A kdyby vzteklý pes člověka pokousal, nakazí se i člověk touto nemocí a zemře. Vidíte z toho, milé děti, že není dobře se psem si hráti, se psem žertovati. Zvláště děti nepoznají ještě, jeli pes zdrav nebo nemocen, a proto ať se ho raději vystříhají.

K o ť k a.

Jako pes věrně slouží hospodáři, tak kočka dobré služby koná zase hospodyně. Čím jest kočka užitečná hospodyně? (Že chytá myši.) Což nemá hospodyně myši ráda? Proč ne? (Protože ohryzují, ohlodávají chléb, maso i jiné potraviny, protože i oděv a obuv svými ostrými zoubky kazí.) Proč myši před kočkou neutekou, vždyť umějí tak dobře běhati? (Kočka umí tak potichounku choditi, že jí myš ani nepozoruje.) Ale když už kočka za myši se pustí, nemůže-li jí myš uniknouti? (Nemůže, protože kočka umí dělati daleké skoky, a než myš na útěk se dá, již cítí v těle svém drápy kočičí.) Čím chytá kočka myši? (Předníma nohama.) Čím to je, že jí myška mezi nohama neproklouzne? (Kočka má na svých prstech ostré drápy a ty zatne do myši tak, že myš nemůže uklouznouti.) Kočka se nohama hladívá, čemuž říkáme, že se myje; jak to přijde, že se svými ostrými drápy při tom nepoškrábe? (Když se kočka hladí, schová drápy.) Kam je schová? (Vtáhne je do svých prstů nazpět tak, že jich není znáti.) Kočka může drápy své nazpět vtáhnouti, drápy její jsou *vtažitelné*. Opakuj! Pes také má drápy, ale ty nemohou se nazpět vtáhnouti; jaké nejsou tudíž drápy psí? Kočka na předních nohách má po pěti prstech; po kolika má i drápech? Zadní nohy jsou každá o jeden prst chudší; po kolika tedy prstech mají? Tlapy psí jsou též tak seřizeny jako tlapy kočičí; po kolika prstech má tedy pes na předních nohách a po kolika na zadních?

Kočka slídí netoliko po myších nýbrž i po jiných malých zvířatech; dává je a maso jejich sežírá. Po kterých zvířatech slídí? (Po vrbáčích i jiných drobných ptáčích, po králíciích a po mladých zajících.) Také v domácnosti nejraději se shání po masíčku, jiná potravina jí tak nechutná. Travou, jetelem a jinými rostlinami opovrhuje. Kočka žere nejraději maso, kočka je zvíře *masožravé*. Opakuj! Také pes, netrestá-li ho pán, slídí rád po kuřatech, po koroptvích, po zajících a výborně si na jejich mase pochutnává; jaké zvíře jest i pes? Aby kočka mohla se myši, ptáka a jiného zvířete chopiti, má na nohách ostré drápy; aby pak mohla je zadáviti a rozedrati, má v hubě ostré zuby. Kočka uchvacuje živá zvířata a dere je svými drápy i zuby, kočka je zvíře *dravé čili líté*. Opakuj! Co jest i pes? Proč? Kočka je ráda, když jí kdo hladí, a tu svou radost dává znáti, dává jí na jevo; čím dává svou radost na jevo? (Tím, že „přede.“) Co však dělá, když jí kdo za ocas tahá nebo jinak škádlí? Ona škrábne a kousne i toho, koho dobře zná, ba i toho, kdo jí jísti dává; ona když jí kdo ublíží, hned také ublíží, ona se rmutí. Pes tak zlý není; on dá sebou zahrávati, dá se od domácích lidí i bít, aniž by komu ublížil. Říkáme proto, že jest pes zvíře *trpělivé*, kočka však že jest *mstivá*. Opakuj!

Jaká jest srst kočičí, hladká-li nebo drsná? hrubá-li nebo jemná? hustá-li nebo řídká? V létě není srst její tuze husta, také nedrží chlupy pevně v kůži, nýbrž vypadávají. Jak tomu říkáme, když

chlupy kožece vypadávají? (Že pelichá.) Však za to v zimě jest srst husta a nepelichá. Proto zabije-li kdo kočku v zimě, může kůži její prodati; komu? Co s ní dělá kožešník? (Vydělá ji a podšívá ji kožichy.) Letních kožešin kožešník nekupuje; proč?

H á d a n k y.

1. Kdo přede a přede a přec nic nonapřede?
2. Živá to pastička na myši, skoro v každé chýši: šedoučká, černá neb bělavá a vždycky mlsavá.

K r á l í k.

Některý hospodář, aby způsobil radost svým dětem, chová ve chlévě králíky. Jsou-li králíci toliko pro potěšení dětem? Užítku-li neposkytují? (Poskytují chutného masa a kožešin na kožíšky.) Jsou však také ku škodě; k jaké? (Hrabou v podlaze i ve zdi, lezou dobytku do žlabu a činí mu píci nechutnou tak, že se dobytek mnohdy i rozstůně.) Jací jsou králíci dle barvy? (Bílí, černí, šedí, strakatí.) Jaké oči mívají bílí králíci? (Červené.) Mají-li králíci uši krátké nebo dlouhé? Co činí králík ušima, utíká-li? (Položí je na zad k tělu.) Mívá-li uši nazad položené, když pobíhá po chlévě nebo po dvoře? (Nikoli, tenkrát uši stojí přímo vzhůru, jsou vzpřímeny.) Má-li přední nohy tak dlouhé jako zadní? (Nikoli, přední jsou kratší zadních, čili zadní jsou delší předních.) Protože jsou nohy jeho nestejně dlouhé, proto chodě nedělá kroků, nýbrž skoky. Řekneme tedy: *Králík nechodí krokem, nýbrž skáče.* Opakuj! Po kolika prstech má na předních nohou? (Po pěti.) Po kolika na zadních? (Po čtyřech.) Jaký jest ocas jeho, krátký-li nebo dlouhý? (Krátký.) Je-li svislý nebo vzpřímený? (Vzpřímený.) Podíváme-li se králíkovi do huby, spatříme v hořejší i dolejší jeho čelisti po dvou zubech, nikoli špičatých, nýbrž všude stejně širokých, a ty na konci jsou velmi ostré. Tyto zuby podobají se dlátu; jaké jsou tudíž? (Dlátovité.) Proč je tak nazýváme? Těmito dlátovitými zuby králík vše ohryzuje, ohlodává, co mu v cestu přijde. Jimi ukusuje trávu, jetel, zelné lupeny, jimi ohlodává syrové zemáky a řepu, jimi chrupe zrní, jimi i dřevo ohryzuje. Těmito zuby pracuje neustále, i není divu, že se ubrousí, že jich ubývá. I měl by brzo po nich, kdyby to byly zuby takové jako má kráva, jako má kůň; ubrousily by se docela, a králík by byl bezzubý. Avšak to jsou jiné zuby, nebo vlastně ty zuby mají jinou vlastnost než zuby koňské, než zuby kraví. A jakou vlastnost mají? Mají tu vlastnost, že stále rostou. Co tedy králík s nich ubrousí, to zase naroste. A kdyby králík ustavičně jich neubrušoval, narostly by do takové délky, že by mu až z huby vyčnívaly. Kdyby zuby koňovy měly takovou vlastnost, byl by tomu hospodář rád; i starý kůň dobře by žral a tudíž i dobře tahal. Protože tyto dlátovité zuby králíkovy stále rostou, stále dorůstají, pravíme o nich, že jsou *dorůstavé*. Jaké jsou? Proč tak o nich říkáme?

A protože králík jimi vše ohryzuje čili ohlodává, říkáme jim zuby *hlodavé*. Jak jim říkáme? Proč jim tak říkáme? Pověz po mně: *Králík má z předu úst nahoře i dole po dvou dlátových a dorůstavých zubech, jimiž vše ohlodává.*

Nasadí-li hospodář do chléva dvě králíků, totiž samce a samičku, za rok bude mít plný chlév králíkův. Jak to? Samička za krátký čas má mladé, ale nikoli jedno dvě, nýbrž sedm, osm. Mladí králíci jsou s počátku holí a slepí; ale brzy prohlédnou, brzy obrostou, a než se nadějeme, již vyběhnou z hnízda a sami se živí. A netrvá dlouho má samice opět mladé, a tak třeba sedmkrát za rok králíci se rozmnožují. Jiná zvířata tak rychle se nerozmnožují. Kráva na př. má jednou za rok mladé, a to jedno nebo dvě, kůň též. I řekneme tedy: *Králíci rozmnožují čili rozplemeňují se velmi rychle.* Hospodář bývá mnohdy rád, že kočka nebo jiné dravé zvíře králíky zadává; rozplemenili by se tak, že by mu všechny zdi a podlahu rozhrabali.

H á d a n k a.

Který -lík sám běhá?

Ukončili jsme rozpravu o domácích čtyřnožcích užitečných a promluvíme o domácích čtyřnožcích škodlivých. Dříve však si ještě něco povíme o hlase čtyřnožcův užitečných. Co činí svým hlasem kráva? (bučí) býk? (mumlá, řve,) tele? (bečí) ovce? (mečí) koza? (brekotá) kůň? (říčí, řehce) osel? (hýká) vepř? (rochá) pes? kočka? králík? (vříská).

b) Domáci čtyřnožci škodliví.

Myš. Krysa. Kuna. Tchoř.

M y š.

Ve chlévích, ve stodole ano i doma ve světnici, v komoře, ve sklepě rádo se usadí čtyřnohé zvířátko, kteréž ačkoli je malounké, přece mnoho mrzutostí způsobí hospodáři i hospodyně tím, že vše ohryzuje, ohlodává. Jak se jmenuje to zvířátko? Jakou škodu dělá myš ve stodole? (Není-li obilí ještě vyláčeno, vykusuje z klasů zrnka; je-li již vyláčeno, překusuje slámu.) Jakou škodu dělá ve chlévích? (Slídí ve žlabích po potravě a činí dobytku píce nechutnou.) Jakou škodu působí v komoře? (Mlsá máslo, sádlo a slaninu, chroupe krupky, krupici, mák a ohlodává cukr.) Jakou škodu činí ve světnici? (Hryže oděv, obuv i jiné věci.) Kdy vychází na krádež? (V noci.) Co dělá ve dne? (Ukřívá se v děrách.) Kdo nás zbavuje tohoto škůdce? Avšak do komory a do sklepa hospodyně kočky pustit nemůže, aby tam myši chytala; proč ne? (Protože by tam sama mlsala, a to ještě více než myš.) Co tedy činí hospodyně, dostala-li se myš

do komory nebo do sklepa? (Nalíčí na ni past.) Z čeho bývají pasti? (Buď z drátu nebo ze dřeva.) Past je zřízena tak, že myš se může snadno dostat do ní, ale nikoli z ní. Opakuj! Rei po mně: *Vejde-li myš do pasti, uvázne v ní.* Co udělá hospodyně s myší chycenou? (Dá ji kočce.) Ale proč jde myška do pasti, když tam na ni smrt číhá? Co ji tam láká, co ji tam vábí? (Slanina čili špek, ježž tam hospodyně nalíčila.) A jak to myš ví, že je v pasti slanina? (Cítí ji, čenichá ji.) Myš z daleka čenichá slaninu, myš má dobrý čich. Opakuj! Slaninou hospodyně vábí myši do pasti, slaninou hospodyně myši vnadí: slanina jest vнадídlem na myši. Opakuj! Kdyby nebyla myš mlsná a netoužila po slanině, nešla by do pasti a nebyla by zahubena. Mlsota přivádí myš do záhuby. Opakuj!

Myš po celém těle porostlá jest krátkou, měkkou srstí; jaké barvy je srst její? (Tmavošedé, popelavé.) Je-li hlava její dole tak široká jako nahoře? (Nikoli, dole jest mnohem užší, jde do špičky, jest zašpičatělá, vypadá jako rypáček.) Na hořením pysku má něco, co jsme též u kočky pozorovali; co je to? (Vousy.) Jaké má oči, malé-li nebo velké? (Veliké.) Jaké boltee? (Též voliké). Podíváme-li se jí do luby, spatříme tam v hoření i dolení čelisti z předu také takové zuby jako má králik. Těmito zuby vše ohlodává; jaké jsou to tedy zuby? Tyto zuby vypadají jako dlátka; jaké jsou tudíž? Tyto zuby stále dorůstají; jaké jsou proto? O králíkovi jsme pravili, že má na předních nohách po pěti, na zadních po čtyřech prstech; u myši jest to naopak. Kolikaprsté má tedy myš přední nohy? A zadní? Jaký má ocásek, krátký-li nebo dlouhý? (Dlouhý.) tlustý-li nebo tenký? (Tenký.) Řekli jsme, že myš skrývá se v děrách; tyto díry myš si sama vyhrabuje. Čím? (Předníma nohama a rypáčkem.) Jaká jest myš, která v domácnosti se zdržuje? Však také v polích jsou myši; jaké jsou to myši? A polní myši hospodáře ještě více mrzí než domácí, neboť jich nemůže tak snadno vyhubiti. Jakou škodu dělají polní myši? (Rozhrabávají půdu a tím kazí obilí; když pak obilí je zralé, hryžou jeho zrnka a velikou zásobu zrní odnášejí kromě toho ještě do svého pelechu.) Jako králíci se velice rozplemeňují tak i myši. A nepřijde-li na polní myši notný mráz, aby je zahubil, nadělají mnoho škod hospodářům.

K r y s a.

Ještě horší než myš domácí a polní jest myš německá čili krysa. Nasadí-li se hospodářovi krysy do dvora, bývá velmi mrzut. Jestliť krysa mnohem větší než myš domácí, tak že se na ni ani kočka někdy neodvází. Jaké jest barvy? (Tmavohnědé.) Dlouhý-li jest její ocas? (Delší než tělo.) Ocas její skládá se ze samých kroužkův a jest pokryt drobnými šupinami. Opakuj! Kde se zdržuje? (V záchodech, ve stokách čili kanálech, ve sklepích, ve stodolách a ve stájích.) Co žere? (Žere to, co i člověku za potravu slouží; kromě toho hryže papír, kůži, oděv, dřevo, krade holubí vejce a požírá ho-

loubata i kuřata.) Když má hlad, prohrabe se i do přibytků lidských. Kterak se lidé zbavují kryš? (Pomáhá od nich statná kočka a některý pes, také kolčavy a tehoři je dáví; kromě toho líčeji na ně maso a jiné potraviny, k nimž přimisejí jedu.) Požije-li takového otráveného vnařidla kočka nebo pes, otráví se ovšem také.

K u n a.

Jiný škůdce, jenž hospodyním veliké nepříjemnosti působí, jest kuna (rozuměj *skalní*). Čím škodí kuna? (Kuna dáví kuřata, slepice, králíky a holuby.) Proč jí hospodyně nezažene? (Ona chodí do kurníkův a holubníků nikoli ve dne, nýbrž v noci.) Dostane-li se také do zavřeného kurníku? (Je-li někde v kurníku díra nebo skulina, třeba neveliká, protáhne se jí kuna.) Zakousne-li kuna toliko jednu slepici, jedno kuře, jednoho holuba? (Jestliže jí žádný šramot nezaplaší, zadáví všecku drůbež na kurníce, všecky holuby v holubnici.) Což toho kuna tolik sežere? (Ona nevráždí tak k vůli masu, jako spíše k vůli krvi.) Kuna velmi ráda ehlemtá teplou krev, kuna jest zvíře *krvelačné*. Opakuj! Pověz toto: *Kuna vraždí více než může sežrati*. Pověz to takhle: *Kuna vraždí více než lo nasycení svému potřebuje*. Co činí, když se dosyta napila krve drůbeží? (Odechází, necháváje v kurníce ležeti drůbež zavražděnou.) Jakým zvířetem jest, protože vraždí jiná zvířata? Kterému domácímu zvířeti podobá se kuna? (Kočce.) Má-li také tak silné tělo jako kočka či je štíhlejší? (Je štíhlejší.) Je-li krk její kratší nebo delší? (Jest delší než krk kočky.) Nosí-li jej kuna vodorovně nebo vzhůru? (Vzhůru.) Je-li hlava její také kulatá jako kočičí, nebo je podlouhlá? (Podlouhlá.) Má-li na hořením pysku také vousy? (Má.) Kde ještě má takové vousy? (Nad očima.) Jsou-li nohy její kratší nebo delší než nohy kočky? (Kratší.) Kočka má přední nohy pětiprsté, zadní čtyřprsté; kuna má na všech nohách po tolika prstech, po kolika má kočka na předních; tedy po kolika? Pověz to celé! Má-li kuna krátký či dlouhý ocas? Ocas kočky jest porostlý krátkou srstí jak ostatní tělo; jaký jest v této příčině ocas kuny? (Dlouhou srstí porostlý, tedy huňatý.) Kočky jsou rozličných barev; kuny však co do barvy stejny jsou; jaká jest kuna dle barvy? (Hnědá, na hrdle a hrudi bělavá.) Ačkoli kuna ke škodlivým zvířatům se počítá, přece není bez užitku. Čím jest užitečna za živa? (Tím, že hubí myši a krysy.) Čeho poskytuje bytí zabita? (Pěkné kožešiny, jež kožešníci draze platí.) K čemu jí potřebují? (Podšívají jí kožichy, dělají z ní límce k zimnímu oděvu, hotoví z ní rukávniky.) Kde mívá kuna svůj pelech? (Ve stodole, ve dříví, v kamení.)

T c h o ř.

Ještě jednoho takového nepřitele jako jest kuna má drůbež naše, a to je tehoř. Tehoř tělem svým i svou dravostí velice jest podoben kuně; tehoř jest blízký příbuzný kuny. Co je tehoř? Proč? Zdaleka-li

se na tehoře díváme, nesnadno ho od kuny rozeznáme. Teprve z blízka poznáme, že má na těle dvoji chlupy: spodní jsou krátké a žlutavé, svrchní dlouhé a černohnědé. Kolikeré chlupy má? Jaké jsou spodní? Jaké jsou vrchní? A jaké barvy je jest srst kuny? Kuna na hrdle jest bělavá; také-li tehoř? Dále poznáme, že jest tělo i ocas tehoři o něco kratší než tělo a ocas kuní. Jaké jsou tělo a ocas jeho? Vražedník jest také veliký, avšak má aspoň tu chvalitebnou vlastnost, že vraždí jen tolik, kolik může sežrati. Co jsme pravili v této příčině o kuně? Vraždy provádí tak, že vrhne se na šiji své kořisti a a překonše jí krevní cévy (žíly), což ubohé oběti smrt přináší. Tímto způsobem vraždí i kuna; jak vraždí tedy i kuna? Kuna v zimě i v létě zdržuje se na blízku příbytků lidských; tehoř však toliko v zimě naše dvory navštěvuje. Kde se zdržuje v létě? (V polích a lesích.) Tehoř za živa i za mrtva tímtež jest užitečen čím kuna; čím tedy za živa? Čím za mrtva?

Když se kráve vylihne telátko, od čeho jest živo? (Od mléka staré krávy, již ssaje.) Teprve když povyroste, přestává sesati a začne se požívatí potravu jině, potravu takové, jakou i matka jeho se živí. Řekneme tedy: *První potravou telete jest mléko, jehož mu poskytuje matka jeho.* Opakuj! Tele časem doroste v krávu, ono není nic jiného než mladá kráva. Protož řekneme: *Kráva za mladu živí se mlékem své matky.* Opakuj! Pověz to takto: *Kráva za mladu ssaje mléko své matky.* Čím se živí za mladu koza? ovce? kůň? vepř? pes? kočka? králik? Také myš, krysa, kuna a tehoř za mladu ssají mléko svých matek. Opakuj! Když slepici vylihnou se kuřátka, zdali pak i ta živí se mlékem své matky? (Nikoli, kuřata hned po vylihnutí živí se tím, čím i jejich matka se živí.) Když v rybníce nebo v potoce kapřík se vylihne, také není živ od mléka své matky, nýbrž požívá hned takové potravu, jakéž i starý kapr požívá. Z toho vidíte, milé dívky, že jest mezi zvířaty rozdíl i také v tom, čím se za mladu živí. A rozdíl ten mluvíc o zvířatech začasté označujeme. *Nazýváme totiž zvířata, která za mladu ssají mléko svých matek, zvířaty ssavými čili ssavci.* Jak je nazýváme? Proč je tak nazýváme? Co tedy jest kráva? Proč? Co jest kůň? králik? myš? kuna? Proč? Je-li i slepice ssavec? Proč ne? Kráva, kůň, myš a jiní ssavci jsou zvířata čtyřnohá; jaké zvíře však je slepice? Kráva, kůň, myš a jiní ssavci mají tělo srstí porostlé; jaké tělo má slepice? Kráva, kůň, myš a jiní ssavci mají hubu, v níž jsou zuby; co má slepice na místě huby? Kráva, kůň, myš za mladu živí se mlékem svých matek a mají tělo čtyřnohé, srstí porostlé: kráva, kůň, myš jsou ssavci. Slepice za mladu neživí se mlékem své matky, nemá těla čtyřnohé, nýbrž dvounohé, ani srstí porostlého, nýbrž opeřené, slepice není ssavec, jest pták. Jaké tělo má ssavec? Jaké tělo má pták?

Promluvíme nyní o ptácích, jež na dvoře hospodářově bývají, však nikoli jenom o těch, které si hospodář nebo hospodyně sami do dvora nasazují, nýbrž o těch, kteří ač jsou jinde domovem, přece začasté dvory naše navštěvují.

2. Ptáci.

a) Domácí ptáci krotcí.

Slepice. Perlička. Krůta. Páv. Holub. Hrdlička. Husa a kachna.

Které ptáky vidáme na dvoře hospodářově? (Slepice, husy, kachny, krůty, perličky, pávy, holuby.) Jací jsou to ptáci, protože doma je chováme? Jací jsou, protože se nás nebojí a nám začasť i z ruky potravu zobají? (Krotcí.) Kterí ptáci kromě těchto přiletují na naše dvory? (Vrabci, vlaštovka, jestřáb.) Jsou-li i ti krotcí? Jací jsou? (Divočí.) Domácím ptákům krotkým říká se zkratka *drůbež*. Opakuj! Čím krmívá hospodyně drůbež? (Zrním, t. j. pšenicí, ječmenem, ovsem, potom vařenými zemáky a i drobeným těstem čili drobením.) Jaký užitek dává drůbež? (Poskytuje chutného masa i vejce a měkkého peří.) Jeden ze jmenovaných ptáků však toliko pro krásu, pro parádu chován bývá; který to jest? Kterí ze jmenovaných ptáků dávají peří na peřiny? (Husy, kachny, slepice.) Kterí z nich více pro vejce než pro peří se chovají v domácnosti? (Slepice a perlička.) Kterí pro maso se chovají? (Všichni kromě páva.) Čím jest pokryto tělo ptákův? Je-li peří ptáků dle barvy stejné? Jaké bývá? Kolik noh mají ptáci? Jsou-li nohy ptáků zředu těla nebo na zad? (Na zad.) Pověz toto: *Pták má své nohy tam, kde má čtyrnohé zvíře své zadní nohy*. Víte-li co má pták místo předních nohou? (Křídla.) Pověz to celé! Visí-li křídla ptačí dolů k zemi? (Nikoli, leží na zádech.) Má-li pták na křídlech tak drobná péra jako na krku nebo na břiše? (Nikoli, na křídlech má silná a dlouhá péra.) K čemu má pták křídla? Který z domácích ptáků může vysoko a dlouho létati? (Holub.) Proč ostatní drůbež nevydrží dlouho létati? (Protože jest těžká.) Která husa lépe lítá, hubená-li nebo vykrmená? Kde ještě mají ptáci silná i dlouhá péra? (V ocase.) Co mají ptáci místo huby? (Zobák.) Jest-li zobák měkký nebo tvrdý? Z kolika částí skládá se zobák? Ty části jmenují se právě tak, jako kosti v našich ústech, ve kterých jsou zuby; jak se tedy jmenují? (Čelisti.) Mají-li ptáci ve svých čelistech zuby? Čím tedy potravu rozdrobují? (Mají uvnitř zobáku na čelistech ostré, tvrdé hrany a těmi rozdrobují potravu.)

Slepice.

Který hospodář má veliký dvůr a na sýpce mnoho obilí, může mnoho drůbeže chovati; kde však toho není, tam aspoň slepice mívají. Slepice jest nejobyčejnější domácí pták. Opakuj! Na hlavě má červený, masitý výrostek; jak se mu říká? (Hřebínek.) Podobné výrostky má i pod bradou; jak ty se jmenují? (Laloky.) Po kolika prstech má na nohách? Jsou-li všechny prsty obráceny do předu? Čím jsou prsty ozbrojeny? (Drápy.) Tupými-li neb ostrými? (Tu-

pými.) K čemu slepice užívá drápův? (Hrabe jimi v zemi a na hnojšti.) Čeho hledá, když hrabe? (Zrněček, červů, broučků.) Kde mají slepice, mívají i kohouta. Či peří se více leskne, kohoutí-li nebo slepičí? Či hřeben jest větší? Pověz po mně: *Hřeben kohoutí vypadá jako nějaká koruna.* Kdo má v ocase delší péra, kohoutí-li nebo slepice? Péra ta jsou zalnuta jako srp; řekneme tudíž: *Kohout má v ocase péra srpovitě zalnutá.* Opakuj! Také na nohách má kohout něco, čím se od slepice liší; co to jest? (Nad zadním prstem má ostrý drápek, nahoru zalnutý.) Jak říkáme tomuto drápku? (Ostruha.) Také lidé nosivají na nohách, vlastně na botách, ostruhy; kteří? (Kteří jezdí na koních.) K čemu mají jezdci ostruhy? (Pobádají jimi koně k rychlejšímu běhu.) Slepice nesou vejce, jichž lidé požívají. Jíme-li je syrová či jak jich požíváme? (Vaříme je buď na měkko nebo na tvrdo, smažíme je na másle nebo na sádle, také se bijí vejce do moučných pokrmův.) Vejce jsou potrava živná i sytá. Opakuj! Vejce jest kulaté, ale nikoli tak jako koule, nýbrž jest podlouhle kulaté. Při tom jest na jednom konci tlustější než na druhém. Jak říkáme tomu tlustějšímu konci? (Pouch.) A tomu tenčímu? (Špička.) Co jest tak kulaté jako vejce, jest vejčité. Opakuj! Jaká jest tedy dle tvaru švestka? ořech? Vejce obaleno jest skořápkou; je-li skořápka tlustá nebo tenká? pevná nebo křehká? jaká jest dle barvy? Víte-li, z čeho je skořápka? (Z vápna.) A kde bere slepice vápno na skořápku? Zobe je se zdi. Nemůže-li slepice najíti dostatek vápna, bývají skořápky vajec teninké, někdy pak nemají docela žádných skořápek a jsou toliko měkkou slupkou obaleny. Co se nalézá uvnitř skořápky? (Bílek a žloutek.) Uvaříme-li vejce na tvrdo, jaké barvy jest bílek? (Bílý, poněkud do modra.) Jaký jest za syrova? (Není ani bílý, ani modrý, ani žlutý, jest čirý.) Vařený bílek jest pevný, ale při tom měkký tak, že se dá dobře krájeti; je-li syrový bílek pevný? (Nikoli, jest tekutý.) Rozbijeme-li vejce, bílek snadno vyteče, ale neteče po kapkách, nýbrž drží se pohromadě: syrový bílek jest *slizovitý*. Opakuj! Jaký jest žloutek dle barvy? dle tvaru? Kde se nalézá žloutek? (Uvnitř bílku.) Pověz to takhle: *Žloutek obklopen jest bílkem.* Nese-li slepice po celý rok vejce? (Nikoli, v zimě vajec nesnáší, leč zavřeme-li ji do teplého chléva nebo do jiné teplé místnosti.) Kdy tedy začne snášeti? (K jaru, když mrazy přestávají, když nastává teplejší povětrnost.) Co činí slepice svým hlasem, když snesla vejce? (Kdáče.) Co činí svým hlasem, než jde na kurník snášet vejce? (Krákorá.) Dlouho-li nese? (Nese až do léta.) Co dělá potom? (Potom sedí na vejcích.) Hospodyně dá do hnízda tolik vajec, kolik jich může slepice svým tělem a svýma křídlyma přikryti. Tím, že slepice na vejcích sedí, stále je zahřívá, až tím ustavičným teplem z vajec vylhnou se kuřata. Jak se říká slepici, pokud sedí na vejcích a pokud vodí kuřátka? (Kvočna.) Co činí kvočna svým hlasem? (Kvoká.) Kvokáním svolává kuřátka. Kdy je svolává? (Když našla zrněčko nebo červa, také když jich chce brániti před nepřitelem.) Kdo jest nepřítelem čili škůdcem kuřat? (Kočka, pes, kuna,

tehoř, jestřáb.) Čím brání kvočna kuřat? (Zobákem.) Dlouho-li vodí kvočna kuřata? (Dokud sama neumějí hledati si potravu.) Co potom činí kvočna? (Opustí je a nese znova.) Co činí hospodyně s dorostlými kuřaty? (Buď je bije pro sebe, nebo je prodá; některá však podrží k dalšímu chovu.) Kolik kohoutů mívá hospodyně? (Obyčejně jen jednoho.) Proč jich nemá více? (Protože kohout vajec nenese, přece však stále jísti chce.) Kohouta i po hlase rozeznáme od slepice; co činí svým hlasem kohout? (Kokrhá.) Jak vlastně volá? Začíná-li kohout kokrhati ráno, když už jest bílý den? (Nikoli, časně z rána, než ještě nastal den.) Kokout svým kokrháním budí hospodyně i čeládku, on oznamuje jim, aby vstávaly, že bude den. Slepícím, kohoutům i kuřatům říkáme zkrátka *kury*. Opakuj! Zpívá-li někdo, říkáme také, že pěje. Zpěvu tedy říkáme také *pění*. Pěje-li kohout, říkáme, že se ozývá *kuröpění*. Opakuj! Kam chodí kury spat? (Na kurník, kde sedají na bidélku.) Kury chodí časně spat, ale za to ráno časně vstávají. I lidem svědčí, chodí-li brzo spat a časně-li ráno vstávají.

H á d a n k y.

1. Hezký jsem panáček, strakatý mám fráček,
udatně vždy bojuji, nepříteli vzdoruji.
Nosem jako slon se bráním, někdy až do krve raním.
Posel nejsem, jiné vodím, s ostruhami pěšky chodím.
Hřebou pěkný mám, ale sám se nečesám.
Stoje spím, s ponocnými bdím,
po nich také zpívám a lidi budívám,
nový den ohlašuji. Hádej, jak se jmenuji?
2. Kdo zná ten soudeček bez obroneček, v němž je dvojí víno?

Perlička.

Jiný domácí pták, kterého hospodyně také nejvíce pro vejce chová, jest perlička. Perlička na hlavě a na krku nemá žádného peří; jaké jsou tedy její krk a její hlava? (Lysé.) Na temeni má perlička jako roh tvrdý výrostek, který vypadá jako vojenská přilbice. Opakuj! Jeli ocas její krátký nebo dlouhý? (Krátký.) Veškeré peří její jest téže barvy jako popel; jaká jest to barva? Ale při tom jest peří její poseto bělavými, okrouhlými skvrnami, které vypadají jako perličky, jež ženské nosivají na krku na šňůrce navlečené. Protože tyto bělavé skvrny podobají se perličkám, protož obdržel pták tento jméno perlička! Opakuj! Perličky mají tu nehezkou vlastnost, že se mezi sebou ustavičně haštěří a perou: perličky milují různice čili nesváry, perličky jsou *nesvorné*. Jaké jsou? Proč tak o nich díme? Slepice nejraději snáší svá vejce na jedno místo, totiž tam, kam jí hospodyně připravila podkladek, anebo tam, kde již jednou snesla. Však perlička tak pořádná není; ona snáší vejce, kde jí napadne, a obyčejně trouzí jimi po trávníku. Vejce její jsou o něco větší než vejce slepičí.

K r ů t a.

Zámožní hospodáři mívají na svých dvořích i krůty čili topky. Ty chovají nikoli pro vejce, nýbrž pro chutné jejich maso. Proč chovají se v domácnosti krůty? Jaká jest krůta dle barvy? (Tmavošedá, někdy světlešedá.) Na hlavě a na hoření části krku není žádného peří; jaké jsou tedy tyto části těla? (Lysé.) Co má krůta na zobáku? (Masitý výrostek.) Co má na krku? (Lalok.) Kde mají krůty, tam mají i krocana. Krocán jest mnohem větší než společnice jeho krůta, zvláště když se rozčepejí. Kdy se rozčepejí? (Když se zlobí, když se pobouří.) Čím se krocán pobouří? (Hřmotem, také tím, spatří-li co červeného.) Co činí svým hlasem, když se zlobí? (Hudruje.) Co činí svýma křídly? (Spustí je k zemi a brousí jimi o zem.) Co činí svým ocasem? (Rozšíří jej tak, že vypadá jako kolo.) Jakou změnu lze při tom pozorovati na jeho laloku? (Lalok jeho nabíhá, nafukuje se.) Je-li radno, přiblížiti se k rozduřenému krocánu? (Není, neboť je s to, skočiti do obličeje.)

P á v.

Nejkrásnější z domácích ptáků jest páv. Jaké jsou dle barvy hlava, krk a břicho? (Modré a lesknou se, jsou tedy leskle modré.) Jaká jsou záda? (Zelená, ale při tom se lesknou jako zlato, jsou tedy zlatozelená.) Na hlavě má páv několik na konečku rozštěpených pérek, která tvoří pěknou korunku. Opakuj! Nejkrásnější při něm jest jeho ocas. Ten se skládá ze dlouhých, zlatozelených per, na nichž jsou veliká modrá oka. Opakuj! Jako krocán tak i páv umí ocas svůj v kolo rozložití, jen že kolo pávovo mnohem jest krásší než krocánovo. Krocán rozkládá svůj ocas, když se zlobí, však páv činí to téměř ustavičně. I můžeme se domnívati, že to činí proto, aby se chlubil, že to činí z pýchy. Proto říkáme o něm, že jest *pyšný*. Také lidé se začasťe chlubívají, mají-li co hezkého na sobě, na př. nové šaty nebo cokoli jiného. O takových lidech říkáme, že jsou jako pávi. Co tím chceme říci? (Že jsou pyšní.) Není však vše krásné při pávu; co se nám při něm nelíbí? (Jeho hlas, neboť jest ošklivý; také jeho nohy nejsou hezké.) Vidíte, milé dívky, třeba měl páv krásné peří, přece má něco, co krásné není. Činí-li tedy páv dobře, že se chlubil, že je pyšný? Činí-li dobře takové dítě, které se chlubil, protože umí hezky psát? Je-li na tom dost, umí-li dítě pěkně psát? Co musí též uměti? (Čísti, počítati.) A kdyby umělo čísti, psát i počítati, přece nemá býti pyšné, protože se musí ještě dlouho, dlouho učiti, než bude uměti všecko.

H á d a n k a.

Které zvíře nosí oči na ocase?

Když jsme mluvili o slepici, pravili jsme, že svýma nohama ráda hrabe ve hlíně i na smetišti, při čemž hledá zrníček, červíkův a broučkův. Totéž činí i perlička, krůta a páv. I pravíme o nich, že jsou to ptáci *hrabaví*. Co jest slepice? perlička? krůta? páv? Proč? Hrabaví ptáci mají na nohách tři prsty ku předu, jeden prst na zad obrácený. Však v chůzi došlapují toliko na přední prsty, zadní prst se při tom země sotva dotýká. Proč? (Protože se nalezá výše nežli přední prsty.)

H o l u b.

Holub má též tři prsty ku předu a jeden do zadu, avšak zadní jeho prst nestojí výše nežli přední a protož i on dotýká se půdy při chůzi. Vidíte z toho, že holub jest jiným ptákem než slepice, perlička, krůta a páv. Však to dobře víte, že není ptákem hrabavým, vždyť nehrabe. Živí-li se holub také červy a broučky jako slepice? (Nikoli, toliko zrním.) Kde hnízdí holubi? Kde mívají holubník? (Buď pod střechou mezi trámy neb uprostřed dvora na vysokém sloupě.) Sedí-li na vejcích toliko holubice? (Nikoli, holub se střídá s holubicí.) Když slepice sedí na vejcích, střídá-li se s ní kohout? (Nikoliv, ona sama musí vejce vyseďeti.) Kuřata, když se vylihnonu, ihned vidí; zdaž i holoubata jsou hned vidoma? (Nikoli, holoubata jsou první čas slepa a teprve později oči se jim otvírají.) Kuřata již druhého dne po svém vylihnutí shánějí se po potravě, již sama zobáčky svými se chápou; zdali pak i holoubata se hned sama živí? (Nikoli, dokud holoubata jsou ve hnízdě, krmí je staří.) Holuba nikdy nevidíme umazaného; jaký jest on pták? Holubi nikdy se nehaštějí, neperou; jací jsou tedy ptáci? (Tiší, mírumilovní.) Co činí svým hlasem? (Vrkají.) Proč chováme je v domácnosti? Maso holoubat je snadno záživné; komu se proto hodí za potravu? (Lidem nemocným.)

Bílá holubička.

Aj, holubičko, jak jsi milá,
vždycky čistotná, pěkná bílá.
Chci si jako ty hledět čistoty.

Hrdlička.

Holubovi velice se podobá hrdlička. Tu chovají též v domácnosti, ale nikoli pro maso nebo pro vejce nebo pro jiný užitek, nýbrž proto, že jest tieha, něžna, přítulna. Ona též svým hlasem nás baví; co činí svým hlasem? (Chechtá se, cukruje.) Jaká jest dle barvy? (Nažloutlá a při tom nahnědlá, tedy žlutohnědá.) Jaké znamení má na krku? (Na krku má černý pásek.) Kde mívají lidé hrdličky? (Ve dřevěné kleci někde v síni nebo na dvoře.)

Husa a kachna.

Kterí ptáci poskytují nám netoliko masa, nýbrž i peří do peřin? Který z těchto ptáků jest větší? Který má jemnější peří? Jaké husy a kachny dle barvy má hospodyně nejraději? Jaké ještě bývají husy a kachny dle barvy? Podškrubávají-li se husy a kachny toliko jednou za léto? Jak se jmenuje ono jemňounké peří, jež mají husy a kachny pod břichem pod svrchním peřím? Jak se jmenují dlouhá péra, která mají ve křídlech? Čím se živí husy a kachny? (Hlavně zrním, t. j. ječmenem a ovsem, také zemáky; rády polykají písek, kachny mimo to i drobné kaménky.) Husy se pasou na trávníku, kachnám pastva není mila, za to rády slídí po vodních zvířatech. Kde se nejraději zdržují? (U vody a ve vodě.) Umějí-li plovati? (Umějí netoliko plovati, nýbrž i potápěti se.) Čím to asi jest, že husy a kachny dobře umějí plovati, kdežto slepice ve vodě brzo by se utopily? (To jest tím, že mají na nohou mezi prsty blánu.) Kolik prstů mají? (Tři ku předu, jeden na zad.) Jde-li tato blána též k zadnímu prstu? Mezi kterými tedy prsty ji mají? Tato blána jest jim nápomočna při plování, pročez říkáme jí blána *plovací*. Řekneme tedy: *Husy a kachny mají přední prsty spojeny plovací blanou*. Opakuji! Proč se jmenuje tato blána plovací? Husy i kachny rády zdržují se na vodách a umějí dobře plovati i se potápěti; jsou to *ptáci vodní*. Co jest husa? Co jest kachna? Proč? Čím jsou opatřeny prsty ptáků vodních? Proč tedy slepice neumí plovati? Mají-li husy a kachny na hlavě hřebínky a na krku laloky? Je-li zobák husí a kachen na konci špičatý (hrotnatý) jako zobák slepičí? (Nikoli, jest ploský a široký.) Čím jest potažen (popjat)? (Blanou.) Jaká jest tato blána co do barvy? (Zlutočervená.) Co činí svým hlasem husa? (Kejhá, štěbetá.) Co činí svým hlasem kachna? (Káchá.) Kdo umí lépe běhati, husa-li či kachna? Kachna chodíe kolíbá se, batolí se, a proto jest jí chůze obtížna. Čím to jest? (To je tím, že má nohy tuze nazad; husa je má více napřed, a proto chodí se jí lépe.)

Kde jest mnoho rybníků, tam bývají i divoké husy a divoké kachny. Divoká husa nebo kachna nemá žádného pána ani paní, ona lítá kam chce, za to jí však nikdo jísti nedává, ona se musí sama starat o svou potravu. Protože nikomu nepatří, proto každý, jak ji shlédne, hledí ji zabít, hledí ji zastřeliti: každý ji pronásleduje. A jelikož má tolik nepřátel, proto obdařil ji Bůh výborným letem, aby mohla svým nepřítelům uniknouti. Divoká husa i kachna člověka se bojí a jakmile někoho shlédne, ihned ulétá; činí-li tak i kachna domácí, kachna *krothká*? Které barvy jest husa divoká? (Popelavé, na konci křídel černé.) Jaká dle barvy jest kachna divoká? (Hnědé s černými skvrnami.)

Jako mají slepice svého kohouta, krávy svého krocana, tak mají zase husy svého *husáka* čili housera, kachny pak svého *kačera*. Husa jest samička, husák je sameček; co je kachna? co je kačer? A jak

se jmenují mláďata husí? a kachen? Jsou-li housata a kachňata, jak se vylihla, hned operena? Čím jest tělo jejich pokryto? (Jemným chmýřím; teprv později narůstá jim peří.) Živí-li se housata a kachňata sama nebo je staří krmí?

b) Domáci ptáci divočí.

Vrabc a vlaštovka. — Jestřáb.

Kteří ptáci divočí přilétají na naše dvory, aby se tu obživilí neb aby tu svá hnízda stavěli? (Vrabc a vlaštovka.) Který pták sem přilétá, aby tu kradl? (Jestřáb.)

Vrabc a vlaštovka.

Jeden z obou prvních ptáků přilétá sem jen proto, aby se tu se slepicemi nasytil, a toho hospodář nemá rád. Přivede si vždy celé hejno společníků, kteří jsou tak opovázliví, že i do kurníků létají a tam se slepicemi o pokrm se dělí; který jest to? Druhý nekrade, nýbrž toliko hnízdo své tu staví buď venku pod střechou nebo ve chlévě na stropě, a toho hospodář miluje a nikdy ho neplaší, aniž čeládece plašiti dovoluje; který jest to? Jeden z nich jest vždy učešauý a uhlázený jako čistotná panenka, (který?) druhý rozcuchaný a rozpustilý jako nezbedný kluk (který?). Jeden z nich v létě i v zimě nás navštěvuje (který?), druhý toliko v létě viděti se dává (který?). A kde jest vlaštovka v zimě? (Daleko od nás, tam, kde nemrzne ani sníh nepadá.) A proč vlaštovka nezůstává u nás také přes zimu? (Protože by tu neměla od čeho býti živa a protože by u nás v zimě mrazem zahynula.) Ale vždyť by jí hospodář popřál trochu toho zrní, tedy by měla býti od čeho živa? (Ona zrním se neživí, nýbrž mouchami, housenkami a podobnými zvířátky.) Vrabc-li takové potravu nepožívá? (Požívá také takové potravu, ale kromě toho živí se též zrním.) Vlaštověin zpěv jest příjemný, a říkáme mu šveholení; zpívá-li také vrabc? (Nikoliv, on křičí.) Jak zní jeho kriik? Z čeho staví vlaštovka své hnízdo? V čem nosí hlínu na hnízdo? Čím je slepuje? (Svými slinami.) Z čeho vrabc dělá své hnízdo? Kde je mívá? (Pod střechou, za trámem, na věži, v díře ve zdi, na topole nebo na jiném vysokém stromě.) Jaký jest vrabc dle barvy? (Šedý.) Jaký je na hrdle? (Černý.) Jaká dle barvy jest vlaštovka? (Černá, pod břichem však bílá.) Vrabc má zobák silný a oblý; jaký zobák má vlaštovka? (Tenký a plochý.) Který z těchto ptáků má delší křídla? (Vlaštovka.) Který má širší křídla? (Vrabc.) Vrabc má všechna péra v ocase stejně dlouhá; vlaštovka má krajní péra dlouhá, vnitřní však kratší; proto vypadá ocas její jako vidlice; jest vidličnatý. Jaký jest její ocas? Proč tak říkáme? O vrabei jsme řekli, že zůstává u nás v létě i v zimě, že jest u nás stále; vrabc jest pták

stálj. Jaký pták jest vrabec? Proč? Vlaštovka na zimu se od nás stěhuje do teplejších krajín, vlaštovka jest pták *stěhovavý*. Co jest vlaštovka? Proč?

H á d a n k a.

Za sto roků kolik udělá vrabec kroků?

J e s t ř á b.

Někdy se na dvoře hospodářově objeví pták, jenž strachu nahání jak slepicím, tak holubům tak i ostatním ptákům. Nejprve se vznáší vysoko nade dvorem a svými bystrými očima hledí dolů, zdali by se tam dalo co ukrásti, co uloupiti. Najednou jako blesk spustí se dolů, uchvátí svými drápy kuře, slepici nebo holuba a než ho může hospodář nebo hospodyně zaplašiti, již zas odlétá i s kořistí svou. Pták ten jest veliký jako slepice a jméno jeho je *jestřáb*. Co dělá jestřáb s kořistí, již na dvoře ulovil? Zaletí s ní někam na samotu a tam ji sežere. Což se mu nemůže kořist z drápů vymknouti? Nemůže, neboť drápy jeho jsou ostré a zahnuté, a on hluboko je zatne do těla ptačího. Jaké že má jestřáb drápy? A jako jsou drápy ostré a zahnuté, tak jest i jeho zobák ostrý a zahnutý. Klofne-li jestřáb svým ostrým a silným zobákem jiného menšího ptáka, omráčí jej, ba usmrtí jej, zavraždí jej. A takové vraždy páše tento ukrutný pták den co den, neboť se ničím jiným neživí, než masem jiných ptákův a jiných zvířat. Jaký jest proto pták? Proč ho nazýváme dravým ptákem? Jestřáb dle barvy jest popelavý, vespod bělavý, pruhovaný. Jaký jest dle barvy? Jestřáb jest veliký jako slepice a přec umí rychle i vysoko létat, kdežto slepici létání jest obtížno; čím to jest? (Jestřáb má mnohem delší křídla nežli slepice.)

3. D o m á c í h m y z.

Moucha. Pavouk.

Na dvoře, ve chlévích, ano i ve příbytku lidském hojnost much a pavouků bývá času letního.

M o u c h a.

Much je několikero druhů, menších i větších. Moucha, která v našich světnicích a ve chlévích se zdržuje, slove *moucha domácí*. Opakuj! Na těle muším patrně je znáti, že se skládá ze tří částí: z hlavy, hrudi a ze zadku. Opakuj! Zpředu hlavy má moucha dva tenké, ohebné růžky, jimiž vše, po čem leze, ohmatává, jimiž všeho se dotýká; to jsou její *tykadla*. Jsou-li tykadla muší krátká nebo dlouhá? (Krátká.) Jaké jsou její oči, veliké-li či malé? (Veliké.)

Jaké jsou dle barvy? (Červené.) V ústech má jakousi trubičku, kterou vystrkuje, když potravu hledá, kterou však také může zpět zatáhnouti; to jest *sosák*. Proč se trubička tato jmenuje sosák? (Protože moucha jím sesá čili ssaje potravu.) Kolik noh má moucha? Kolik párů to jest? Moucha může i po stropě lézt a přece nespadne; čím to jest? Konce nožiček jejích čili chodidla jsou ustavičně vlhké, a proto se moucha i na stropě udrží. Opakuj! Kolik křídel má? Skrze křídla můžeme prohlédati; jaká jsou tudíž? Moucha ze zadku svého vypouští drobounká vajíčka; víte-li, kam je nejraději klade? (Do smetí, do hnoje.) Z vajíček líhnou se drobní červíci, kteří nějaký čas žijí; potom však se promění v malou soudečku a jsou jako by mrtví; ale za několik dní otevře se soudeček a z něho vylézá moucha. Much nemáme rádi; proč? (Protože vše oslintávají, protože nám po rukou i po obličejích lezou, protože nás obtěžují.) Řekneme tedy: *Mouchy jsou obtížny*. Opakuj! Přes zimu téměř všechny mouchy vyhynou; jenom něco málo jich se zachová do jara, jež však potom rychle se rozplemení.

H á d a n k a.

Co jest v kostele nejsmělejšího?

P a v o u k.

Pavouka neradi vidíme ve světnici, proč? (Protože dělá pavučiny a tím příbytek náš zohyzduje.) Také se mnozí lidé pavouků štítí a za škodlivá zvířata je pokládají. Tomu však není tak; jestiť pavouk spíš užitečný nežli škodlivé zvíře. Čím jest užitečen? (Že chytá a hubí mouchy.) Do čeho je chytá? (Do své pavučiny.) Co činí s mouchou chycenou? (Zavine ji do pavučiny, aby se ani hnouti nemohla, načež vyssaže z ní krev čili šťávu. Z kolika částí skládá se tělo jeho? (Ze dvou.) Hlava a hruď činí jednu část, břicho je částí druhou. Opakuj! Kolik noh má pavouk? (Osm.) Kolik párů to jest? Povím vám, jak dělá pavučinu. Na zadním konci břicha má pavouk bradavičky, ze kterých vystřikuje jakousi šťávu. Tato šťáva má tu vlastnost, jak přijde z bradavičky ven na vzduch, že ztuhne, že se z ní utvoří teninké vlákno, teninká nitka. Tato vlákna pavouk svými nožkami proplétá jedno přes druhé jako nějaký tkadlec a tká z nich pavučinu. Pavouk nejraději tká pavučinu tam, kde hojně much létá; proč to?

H á d a n k a.

Soukám jak vlasek tenouké niti,
ze kterých pletu hebounek sítí;
že rybář nejsem, to ti povím,
neb jen mouchy do sítí lovim.

4. Kulna.

Hospodářské nářadí.

Vůz, kočár, trakař a kolečko. Pluh, brány, válec. Hrábě, kosa a srp.

Kromě chlévů, chlévkův a kurníkův mívá hospodář na dvoře také kulnu. Kulnu zedníci a tesaři vystavěli čili zbudovali, kulna jest budova. Co jest kulna? Proč ji tak nazýváme? Co jest i chlév? co dům, v němž hospodář přebývá? Dům jest budova, chlév jest budova, kulna jest též budova; ale každá je k něčemu jinému, každá má jiný účel: v domě lidé přebývají, ve chlévě přechovává se dobytek — a jaký účel má kulna? k čemu je kulna? (Pod kulnou má hospodář vozy, pluhy, brány i jiné věci.) Z čeho jsou ty věci, které mívá hospodář pod kulnou? (Ze dřeva a ze železa.) Kdyby hospodář neměl kulny a nechával tyto věci na dvoře na dešti, co by se stalo? (Věci od dřeva by hnily, věci od železa by rezivěly.) Deštěm by tyto věci se kazily, deštěm by braly zkázu. Rekneme tedy: *Pod kulnu ukládá hospodář vozy, pluhy, brány a jiné věci, aby deštěm nebraly zkázu.* Opakuj! Chlév má čtyři zdi, strop a nad stropem střechu; je-li kulna také tak zařízena? (Nikoli, kulna má toliko na dvou stranách zdi, ostatní dvě strany jsou neohrazeny.) Proč jsou tyto dvě strany nezahrazeny? (Aby se mohlo pod kulnu vjížděti a zas od-tamtud vyjížděti.) Některá kulna nemá žádných zdí a je se všech stran otevřena; nemá-li zdi, na čem tedy spočívá její střecha? (Na pilířích.) Kolik je jich? Kde stojí? (V každém rohu jeden.) Z čeho jsou? (Jsou zděny z cihel nebo z kamene, nebo bývají ze dřeva.) Které pilíře jsou trvanlivější? Pod střechou jest půda; co mívá hospodář na této půdě? (Seno, slámu, nejspíše však obilí.) Proč dává hospodář obilí na tuto půdu raději než na jinou půdu? (Protože pod kulnou vane vzduch, a je tedy na půdě sucho.) Jak říká hospodář této půdě, protože na ni sype obilí? (Sýpka.) Jak jí říká, ukládá-li tam seno? (Senník.)

Pod kulnu ukládá hospodář vozy, pluhy, brány a jiné věci, jichž potřebuje v hospodářství, jichž potřebuje, když na poli oře, vlácí, když pole zdělává. Vozy, pluhy, brány a jiné takovéto věci jmenují se *hospodářské nářadí*. Opakuj! Co jest tedy vůz? pluh? co jsou brány? Proč se tak nazývají? Promluvíme o voze.

V ů z.

K čemu potřebuje hospodář vozu? (Na pole vozí na něm hnůj, semeno k setí, brambory k sázení, s pole přiváží na něm obilí a jiné plodiny polní, s luk sváží na něm seno a otavu; v zimě přiváží na

něm dříví z lesa a také vozívá na voze obilí i jiné plodiny na trh do města.) Na čem spočívá vůz? (Na kolech.) Kolik jest jich? Jsou-li přední kola tak veliká jako zadní? Kolo skládá se (učitel ukazuje tyto části) z hlavy čili náboje, ze špicí a z věnce. Věncem složen jest z loukotí; kolik jest jich? (Šest.) Kolik jest špicí čili paprskův? (Dvanáct.) Špice jedním koncem věží v náboji, druhým ve věnci. Opakuj! Loukotě sice pevně jsou zasazeny jedna do druhé, přece však mohly by se rozviklati, zvláště když těžké náklady na voze se vozí. Aby se to nestalo, čím je upevňuje kovář? (Železnou obručí.) Také náboj mohl by rozpraskati a tudíž povoliti; proto jej kovář též upevňuje; čím? (Dvěma obroučkami.) Náboj uprostřed má díru; k čemu jest? (Aby se kolo mohlo nastrčiti.) Jak se jmenuje ta část vozu, na kterou se nastrkují, navlékají kola? (Náprava.) Kolik náprav má vůz? Náprava má dva konce, a na každém konci otáčí se jedno kolo. Jaké dle tvaru jsou konce náprav? (Oblé.) Oblé konce nápravy, na nichž kola se otáčejí, jmenují se *osy*. Opakuj! Kolik os má každá náprava? Je-li náprava uprostřed tak silná jako na osách? (Jest silnější.) Aby kolo nemohlo se s osy vysmeknouti, jest na konci osy díra, do níž se zastrkuje hřeb. Jak se jmenuje ten hřeb? (Zákolník.) Od přední nápravy k zadní jde silné bidlo, jež spojuje obě nápravy. Toto bidlo jmenuje se *rozvora*. Pověz po mně: *Rozvora spojuje přední nápravu se zadní*. U přední nápravy upevněna jest *voj*. Na jednom konci jest voj rozštipena a vypadá tu jako vidlice; na kterém? V tom místě, kde se rozdvojuje, jest ve voji díra, a do té zastrkuje se silný hřeb, k němuž se připevňují *váhy*. Jak se jmenuje tento hřeb? (Nicolhlav.) Pověz po mně: *Nicolhlavem váhy se připevňují k voji*. Váhy mají na každém konci krátký železný hák; co se na ně zavěšuje? (Rozporky.) Na rozporky navlékají se provazy, za které koně nebo volí táhnou; jak se jmenují tyto provazy? (Postraňky.) Aby koně nebo volí byli nuceni držeti se při voji, jsou z předu přivázáni řetízem k voji; jak se jmenuje tento řetízek? (Držák.) Držákem koně zdržují vůz, když se jede s kopce. Co by se tu stalo, kdyby neměli koně držákův? (Vůz by vjel koním na nohy a poranil by je.) Na přední nápravě leží *šárka*; ta jest toliko uprostřed hřebem připevněna, avšak nikoli ztuhá, nýbrž volně, může se tedy v levo i v pravo posouvat. Rozvora leží po délce vozu, jak leží šárka? (Šárka leží po šířce, šárka leží na příč.) Jak se kladou na vůz žebřiny? (Po délce.) Na čem leží žebřiny svými předními konci? (Na šárce.) K čemu jsou připevněny svými zadními konci? (K zadní nápravě.) Z kolika podélných bidel skládá se každá žebřina? Aby žebřiny i nahoře držely pevně pohromadě a neroztahovaly se, jsou tu spojeny; čím? (Rozpěrákem.) Kolik jest rozpěrákův? (Dva: přední a zadní.) Ale proto přece mohly by žebřiny v levo nebo v pravo se kloniti, zejména když obilí s pole nebo seno s louky se sváží; aby se to nemohlo státi, jsou podepřeny zvláštními podporami; tyto podpory jedním koncem jsou připevněny k hořením bidlům žebřin, druhým pak k osám. Jak se jmenují tyto podpory? (Lišně.) Kolik lišně jest u vozu? Co činí

hospodář, jede-li s velikým nákladem s kopce? (Dává kolo na řetěz čili zavírá je závěrkou.) Proč tak činí? (Kolo zavřené se neotáčí, nýbrž po zemi se vleče a tím se vůz zdržuje.) Kterým ještě způsobem zavírá se kolo? (Dá se pod ně šupka čili korýtka, a kolo zase vleče se po zemi.) U některých vozů místo šupky a závěrky bývá za zadními koly nebo před nimi silné dřevo, které pomocí kliky přitáhne se až na kola, tak, že se otáčeti nemohou; takovéto zařízení jmenuje se *vampula*. Řekni po mně: *Vampulou zdržuje se vůz, jede-li s kopce*. Začasté hospodář nebo jeho čeledín namaže kola kolomazí nebo nějakou mastnotou na př. koňským sádlem; proč to činí? (Aby se kola dobře otáčela.) Nebyla-li kola dlouho mazána, ozývají se; co dělají? (Vrzají.) Řekni po mně: *Suchá kola vrzají*. Kdo hotoví vozy? (Vozy hotoví kolář, kovář pak je železem okovává.)

H á d a n k a.

Čtyři sobě rovné sestry cestou běží,
na jedné tak jako na druhé záleží;
každá se nad jiné vrtí a obračí,
přece jednu a touž všecky činí práci;
vzdáleny od sebe nejsou též na dlouze,
přece žádná žádné dohonit nemůže.

K o č á r.

Je-li hospodář zámožný a drží-li si koně, mívá i kočár. Vozí-li se na kočáře náklady? K čemu tedy jest kočár? (Na kočáře toliko lidé se vozí.) Aby na něm lidé pohodlně seděli, má sedadla. Jak se jmenuje sedadlo, na kterém kočí sedává? (Kozlík.) Kolik sedadel bývá uvnitř kočáru? Posadí-li se do vnitř kočáru jedna osoba na zadní sedadlo a druhá na přední, sedí-li vedle sebe? Jak tedy sedí? (Naproti sobě.) Jsou-li sedadla tvrdá či měkká? Proč jsou měkká? (Protože jsou vycpána.) Čím? (Žíněmi, chlupy nebo senem.) Aby lidé v kočáře nezmokli, mívá kočár *střechni* čili boudu. Jaký jest kočár, který má střechu? (Krytý.) Jaký jest kočár, který střechy nemá? (Otevřený.) Z čeho bývá střecha? (Z kůže, někdy ze dřeva.) Kdo dělá kola, voj a jiné dřevěné části kočáru? Kdo hotoví sedadla, střechu a jiné části kožené? (Sedlář.) Ve větších městech jsou dílny, ve kterých jedni tovaryši dělají ke kočárům části dřevěné, druzí pak části kožené; pán takovéto dílny jmenuje se *kočárník*.

H á d a n k a.

Jaké -čury jezdí po silnicích?

Trakař a kolečko.

Pod kolnou bývá též trakař a kolečko. Na voze vozíme, vůz je vozidlo. Co jest i trakař? kolečko? Proč? Vůz má čtyři kola, vůz

jest vozidlo čtyřkolé; co jest trakař? kolečko? Co se vozí na trakaři? (Na trakaři přivazuje se s pole čerstvý jetel, s louky čerstvá tráva, ze stodoly sláma a j. věci.) Co se vozí na kolečku? (Písek, hlína, hnůj z chléva na hnojiště a j. v.)

H á d a n k a.

Kdo jede a jde pořád pěšky?

P l u h.

Pod kulnu hospodář ukládá i nářadí, kterým zdělává pole. Čím pole oře? Jaká by byla hlína na poli čili půda, kdyby hospodář pole nezoral? (Tvrdá, ulehlá.) Rostlo-li by obilí v půdě ulehlé? Tím, že se pole zoře, rozdrobí se půda jeho tak, že se sype, že je sypká, že je kyprá. Jaká že jest půda pole zoraného? Rci po mně: *Obilí se daří v půdě kypré, nikoli však v půdě ulehlé.* Pověz toto: *Pluhem hospodář kypří půdu.* Pověz tohle: *Pluh je hospodářské nářadí, kterým se kypří půda.* Podívejte se tuto na pluh: Toto dlouhé, oblé dřevo jmenuje se *hřídelel*. Přední konec hřídele leží na nápravce, na jejíž osách jsou nasazena kolečka. To jsou kolečka *plužní*. Opakuj! U plužních koleček je z přední kratičká voj, a u té jsou váhy s rozporkami. K čemu jsou tu váhy? Na zadním konci hřídele jsou dvě rukojeti; ty se jmenují *kleče*. Jak se jmenují? K čemu jsou? (Kleče hospodář nebo jeho čeledín bere do ruky, když oře.) Klečemi orač pohybuje buď v pravo buď v levo, jak je potřeba: klečemi orač řídí pluh. Opakuj! Která část pluhu vlastně kypří čili rozrývá půdu? (Tato.) Z čeho jest tato část pluhu? (Ze železa.) Jak se jmenuje? (Radlice.) Je-li radlice čtyřhranná či tříhranná? (Tříhranná.) Kam jest obrácena její špička, její hrot? (Ku předu.) Je-li radlice ostrá či tupá? Což kdyby byla tupá? (Špatně by kypřila, špatně by se do půdy zaryvala.) Hned za radlicí na téže straně je prkénko. Leží-li na plocho nebo jest sklopeno? (Je sklopeno.) Toto prkénko půdu odrytou čili odloupnutou odhrnuje čili rozhání, a proto se jmenuje *rozhon*. Jak se jmenuje? Proč se tak jmenuje? Před radlicí jest veliký nůž; ten jest poněkud zahnut; kam? (Ku předu.) A toliko na jedné straně jest ostrý; na které? Tento nůž ulehlou půdu nakrojí, radlice pak ji zúplna rozryje. Tento nůž jmenuje se *krojídlo*. Jak se jmenuje? Proč? V čem je krajídlo zasazeno hořením svým koncem? (Ve hřídeli.) Pojď sem a jmenuj ještě jednou část pluhu. Takovýmto pluhem hospodář kypří půdu tuze ulehlou, tuze tvrdou; není-li však půda tuze tvrdá, užívá pluhu jiného, a to takového, který nemá krajídla a jehož radlice jest čtyřhranná (nakreslí se); kdo viděl takový pluh? Jak se jmenuje? (Ruchadlo.) Je-li půda ještě kypřejší, bere na ni pluh, jehož radlice má tvar šípů a na obě strany odhrnuje (nakreslí se); kdo viděl takový pluh? Jak se jmenuje? (Rádl.) Jak říkáme rýhám, které činí pluh, když se jím oře? (Brázdy.) Mohou-li se na poli

zoraném brázdy počítati? (Mohou.) Po čem je poznáváme? (Kudy jela radlice, jest rýha prohloubená, vedle pak jako nějaký dlouhý hřeben jest odhrnutá hlína.) Je-li tedy zorané pole rovné? (Nikoli.)

H á d a n k a.

Slyšte, jaká asi zbraň to je?
Nad zemí jest klidna jako děcko;
v zemi ale činí rozbroje,
rozrýváje kolem sebe všecko.
Z ran však kyne mnohý chleba druh,
dá-li vzniku, zdaru mocný Břh.

B r á n y.

Co činí rolník, aby zorané pole bylo rovné? (Vláčí je.) Čím? Branami se prohloubené rýhy zacelí, čímž se půda srovná čili přirazí. I říkáme: *Branami se zorané pole zavlačuje čili přirážá.* Opakuj! Však branami se také pole čistí; od čeho? (Od trávy, pýru, od strniště, od vnati zemákové i od jiné neřesti.) Na čem se zachytí tráva, pýr, strniště a jiná neřest? (Na železných hřebích.) Jsou-li brány neřesti plny, jak ji z nich odstraní oráč? (Nazvedne brány a neřest padne k zemi.) Co činí oráč s vyvláčenou neřestí? (Hráběmi ji shrabe na hromadu a odveze domů na hnojště, nebo ji na poli spálí.) Byla-li půda, když oráč pole oral, od deště mokra, nerozdrobila se hlína docela, nýbrž zůstává tu a tam slepena; jak se jmenují takovéto kusy slepené hlíny na poli? (Hroudy.) Co se stane se hroudou, vrazí-li na ni ostrý hřeb ode bran? (Rozdrobí se, rozmáčkne se.) Řekneme tedy: *Branami se také rozmáčkovájí hroudy.* Opakuj! Řekni po mně: *Branami se pole rovná a čistí, branami se také hroudy rozmáčkovájí.*

H á d a n k a.

Ostré a špičaté drápy mám,
po poli taneuji sem a tam,
nejvíce z jara a na podzim,
když pole poseto obilím,
zrněčka do pole schovávám,
ačkoli ničeho nejídám.

V á l e c.

Ještě lépe než branami rozmáčkovájí se hroudy válcem. Jaký má býti válec na hroudy, lehký-li či těžký? Z jakého tedy dřeva bývá, z měkkého-li či ze tvrdého? Plazí-li se válec po zemi nebo se válí? Ve válci bývají mnohdy také železné hřeby zaraženy; takový válec podobá se jednomu zvířátku, jež má po těle svém hrotinaté bodliny; kterému? Z té příčiny hospodáři takový válec zrovna

tak jmenují jak ono zvíře; jak jej tedy jmenují? (Ježek.) Který válec je na mačkání hrud příhodnější, hladký-li či ježatý? Proč nemá hospodář hroudy rád? (Jsou tvrdy a proto se ani v nich ani pod nimi símě neujímá.)

H r á b ě.

Čím že shrabuje oráč vyvláčenou neřest? K čemu ještě je v hospodářství hrabí třeba? (Hráběmi shrabuje se na hromadu požatá tráva nebo jetel ke krmení, hráběmi obrací se a shrabuje seno na lukách, hráběmi shrabuje se požaté obilí v hrsti, hráběmi ve stodole rozhrabují se snopy ku mlácení, hráběmi i vymláčená sláma se shrabuje.) Jak se jmenuje násada od hrabí? Je-li hrabiště hranaté neb oblé? Je-li krátké či dlouhé? V jedné věci podobá se voji od vozu; ve které? (Že jest na silnějším konci vidličnatě rozštípeno.) Jaké jest dřevo, jež na tomto konci k násadě je na příč upevněno, hranaté-li neb oblé? tvrdé-li či měkkó? Co vězí v tomto dřevě? (Kolíky.) Jsou-li tyto kolíky stejně nebo nesterjné od sebe vzdáleny? Jak se jim říká? (Zuby.) Jaké jsou hrábě, stojí-li jejich zuby blízko sebe? (Husté.) Což, stojí-li zuby daleko od sebe? Které hrábě lépe hrabou, řídké-li či husté? Jak se jmenují ony veliké hrábě, kterými se hrabou klasy, jež zbyly na poli po vazačích? (Pohrabáč.) Některý pohrabáč je tak veliký a tak těžký, že by ho člověk ani nentáhl; kdo tedy tahá takový pohrabáč? (Kůň nebo vůl.)

Srp a kosa.

Pod kulnou bývají také srpy a kosy. K čemu je srp? (Srpem žne se tráva a jetel.) K čemu je kosa? (Kosou seče se tráva, jetel i obilí.) Kdy seče se tráva nebo jetel srpem, kdy kosou? (Srpem žne děvečka trávu nebo jetel, potřebuje-li ho jenom něco málo, na př. do nůše nebo na trakař; kosou seče čeledín trávu nebo jetel, potřebuje-li ho větší množství, na př. celý vůz; kosí-li se všecka louka nebo jeteliště celé, děje se to také kosou a nikoli srpem.) Obilí obyčejně kosou se seče; někdy-však také srpem; kdy? (Když jest od větřův a dešťův zoucháno a přihnáno; tenkrát by se kosou špatně sekalo a tudíž se žne srpem.) Kosa má dlouhou násadu, a na té jsou dvě rukojeti; proč dvě? (Protože se bře kosa do obou rukou.) Jakou násadu má srp? (Krátkou.) Je-liž u srpů na násadě zvláštní rukojet jak u koso? Čím tedy jest násada zároveň? (I rukojetí.) Čemu podobá se kosa sama? (Dlouhému a širokému noži.) Je-li kosa přímá či zahnutá? Řeč po mně: *Kosa jest jen poněkud zahnutá, ale srp je kruhovitě zahnut.* Kosa, kterou se seče obilí, má při sobě několik dřevěných dlouhých zubův a vypadá proto jako hrábě; jak se jmenuje taková kosa? (Hrabice.) Kosa, kterou se tráva a jetel seče, nemá těchto zubův; jak ta se jmenuje? (Trávní kosa.) Čím sekačí brousí koso? V čem ho nosí? (Ve dřevěném toulci.) Kde mívají

toulec? (Po svém boku, zavěšený na páse.) Co dělají, je-li kosa docela vytupena? (Naklepávají ji.) Čím? (Ostrým kladivem.) Na čem? (Na malé kovadlince.) Nastane-li sekání sena čili senoseč, ozývá se skoro v každém stavení klepání kos. Kdy ještě tyto zvuky rozléhají se po krajině? (V čas žní.)

H á d a n k y.

1. Běžela brice od kamenice, kam pohlédla, tráva bledla.

2. Mužiček shrbený po polích běhá,
nepřijde domů, až všecko zběhá.

Kdy se seče obilí? (Když je zralé.) Po čem pozná hospodář, je-li obilí zralé? (Stébla jsou žlutá a bílá, zrno v klasech je tvrdo.) Když sekáči sekou obilí, jak je kladou? (Na řady.) Mohou-li také dlouhé obilí jako je žito klásti na řady? (Dlouhé obilí sekáče toliko podetne, žena pak, která za sekáčem jde, srpem sbírá podťaté obilí v hrsti.) Žena ta za sekáčem sbírá čili *posběruje*, ona jmenuje se v tu chvíli *posběrovačka*. Řci po mně: *Seče-li se dlouhé obilí, jde za každým sekáčem posběrovačka*. Pověz toto: *Dlouhého obilí nelze klásti na řady, zouchalo by se*. Posečené obilí, není-li vlhké, váže se ve snopy. Do čeho se zavazují snopy? (Do povřísel.) Čím se utahuje uzel, aby nepovolil? (Dřevěným roubem.) Nechají-li se snopy po různu ležeti na poli? (Nikoli, snášejí se do mandelův.) Kolik snopů počítá se na mandel?

5. S t o d o l a.

Kam se vozí mandele? Kolikerá vrata má stodola? Proč dvoje? (Jedněmi se vjíždí, druhými vyjíždí.) Jak se jmenují vrata, kterými se vjíždí? (Přední.) A kterými se vyjíždí? Řekni po mně: *Předními vraty se do stodoly vjíždí, zadními se odtamtud vyjíždí*. Někteří stodola má toliko jedna vrata; jak se z ní dostane čeledín s vozem? (Musí couvati.) Jak se jmenuje prostor ve stodole, jenž se nalezá mezi obojíma vraty? (Mlat.) Proč se tak jmenuje? Jakou podlahu má mlat? (Hlíněnou.) Je-li tvrda či měkka? Proč nesmí mlat býti měkký? (Protože by zrní zůstalo v něm vězeti.) Na levé i na pravé straně mlatu jsou prostory, do nichž se skládají mandele; jak se jmenují tyto prostory? (Plívně čili perny.) Čím jsou plívně odděleny od mlatu? (Prkeňnou hradbou.) Jak se jmenuje tato hradba? (Oploteň čili záteň.) Je-liž oploteň nízká či vysoká? (Nízká.) Proč? (Aby se přes ni mohly podávat snopy.) Nade mlatem jest jakýsi strop; jak se jmenuje? (Patro.) Z čeho bývá? (Ze silných, neotesaných bidel, přes něž položena jsou prkna.) Čím se podávají snopy na patro? Čím se obilí mlátí? Cep se skládá ze dvou částí; jak se jmenuje

delší jeho část, již mlátec v ruce drží? (Násada čili cepovka.) Jak se jmenuje kratší jeho část, kterou mlátec do obilí bije? (Biják.) Čím je biják připevněn k násadě? (Ošitím.) Z čeho bývá ošití? (Z vepřové kůže.) Má-li hospodář mnoho polí a tudíž i mnoho obilí, trvalo by mu celou zimu a ještě déle, než by cepy vše vymlátil; čím mlátí takový hospodář? (Mláticím strojem.) Kdo jej viděl? Které druhy obilí znáte? (Pšenici, žito, ječmen, oves.) Když jest jeden druh obilí vymlácen, na př. pšenice, může-li se zrní hned dáti na sýpku? Proč ne? (Protože jsou v něm plevy, prach a jiná nečistota.) Co tedy musí se prve státi? (Obilí se musí vyčistiti.) Aby se vyčistilo, co se nejprve s ním dělá? (Věje se.) Čím se věje? (Dřevěnou lopatou, věječkou.) Žena, která věje, přehazuje zrní na mlátě od jednéh vrat ke druhým; zrní při tom padá až k samým vratům, plevy pak a prach zůstávají ležeti uprostřed mlatu; proč to? (Zrní je těžké, letí tedy dál, plevy a prach jsou lehké, padají tedy dříve k zemi.) Když je zváto, co činí žena? (Oddělí zrní od plev a prachu.) Avšak proto přece dostalo se mezi zrní něco plev a prachu; aby i toto se vyčistilo, co se děje dále se zrním? (Přesívá se.) Na čem? (Na sítech, na řešetech, na řitících nebo na mlýnku.) Vyčistěné obilí se měří; nač? (Na hektolitry.) Při tom dává se do pytlův a nosí; kam?

H á d a n k a.

Které -doly chovají v sobě obilí?

P t á c i u s t o d o l y.

Přiletují s pole ptáci ke stodole
a švitoří: „Hlad nás moří!
Po celém okolí není nic na poli
jen samý sníh.“
Cepy se utiší, mlátcové pak slyší,
oč ptáci žádají, ihned povídají:
„Lito nám jich!“
Ptáčkové čekají, zrněčka padají
ze mlatu ven.
Aj, to byl ptáků, chudých zpěváků
veselý den.

IV. V z a h r a d ě.

1. Ve štěpnici.

a) Ovocné stromy. — Housenky.

Jabloň, hruška, třešně, švestka. Ořešák.

Hospodář má netoliko pole a luka, on mívá i jednu nebo více zahrad. Bývají-li zahrady venku mezi poli? Kde bývají? (Při staveních, při obydlích lidských.) Proč nebývají venku mezi poli? (Protože by tam zlí lidé kradli i jinak škodili.) Jak poznáte, co je pole a co zahrada? (Zahrada jest ohrazena, zahravena.) Čím jest ohrazena? V některé zahradě jsou toliko ovocné stromy; jak se jmenuje taková zahrada? (Ovocná zahrada čili štěpnice.) Proč jí říkáme štěpnice? (Protože v ní jsou štěpné stromy a nikoli plané.) V některé zahradě zase zelenina se pěstuje, jako celer, petržel, kapusta; jak takové zahradě se říká? (Zelinařská zahrada čili zelnice.) V některé jenom květiny se pěstují; jak se ta jmenuje? (Květnice.) Podíváme se napřed do štěpnice, potom promluvíme o zelnici a naposled o květnici.

Ve štěpnici nebývají samé jabloně, nýbrž bývá tam více druhův ovocných stromů; které druhy tam bývají? Vyrostly-li stromy v zahradě samy od sebe? (Nikoliv, musily tam býti vsazeny.) Povím vám, odkud bere hospodář stromy k sázení. Který hospodář má velikou štěpnici, mívá v ní někde na straně dva nebo tři záhůnky, na kterých sám si vypěstuje mladé strůmky. Jeden záhůnek se dobře zkopá a vypleje, a na ten zaseje hospodář semeno: chce-li mít mladé jabloně, zaseje na záhůnek jádra z jablek; co zaseje, chce-li, aby mu vyrostly mladé hrušky? švestky? (pecky ze švestek) třešně? Záhůnek, na nějž hospodář seje semena, jmenuje se *semeniště*. Opakuj! Ze semene vyroste malá rostlinka, na které teprve později ukáží se větvičky a která teprve později bere na se tvar strůmku. Když za dva nebo

za tři roky strůmečky sesílily, vyhrabe a vytrhá je hospodář opatrně ze semeníště a přesadí na vedlejší záhůnků. Tam je nechá několik roků růsti, až jsou z nich pěkné strůmky. Avšak musí je každého roku ořezávat; co vlastně ořezává? (Dolení větvičky.) A které větvičky jim nechá? (Hoření.) Těmto záhůnkům, na kterých hospodář nebo zahradník strůmky ořezává a opatruje, říká se *školka*. Jako pan učitel opatruje ve škole dětičky, aby z nich byli hodní hoši a hodná děvčata, tak také zahradník opatruje tyto strůmečky, aby z nich byly pěkné strůmky. A když už jsou hezky silné, vykopá je opatrně ze školky a přesadí do štěpnice. Švestky a ořešáky může přesaditi jak jsou, ale jabloně, hrušky a třešně musí dříve roubovati. Kdyby jich nerouboval, rostly by na nich planá jablka, plané hrušky, plané třešně. Jsou-li planá jablka sladká? Jsou-li veliká? Jsou-li měkká? (Jsou jako kámen tvrda.) Jaké jsou plané třešně? (Drobné, přihořklé.) Co vlastně činí hospodář, když jabloně, hrušky a třešně rouboje? Na větvičku plánete, kterou nařízne, připevní větvičku se stromu štěpného tak, aby obě srostly v jedinou větvičku. Štěpná větvička po čase sesílí a dává štěpné ovoce.

Jabloň, hruška, třešně, švestka.

Jakým květem kvete jabloň (růžovým), hruška? (bílým), třešně (bílým), švestka (bílým). Spočítáme-li na květu jabloňovém ty růžové lístky čili plátky, napočítáme jich pět. Řekneme tedy: *Květ jabloň skládá se ze pěti plátek, on jest pětiplátečný*. Opakuj! Když plátky opadají, co se objeví? (Malé, zelené jablíčko.) Z čeho tedy vyvinoují se plody? Který z těchto stromů má nejdříve zralé ovoce? (Třešně a její příbuzná: višně.) Rozeznáváme-li toliko jeden druh štěpných třešní? Čím se rozličné ty druhy od sebe liší? (Velikostí, barvou i chutí.) Čím se liší od sebe i rozmanité druhy jablek a hrušek? Které druhy jablek umíte jmenovati? Které druhy hrušek jsou vám známy? Některá jablka a některé hrušky již v létě jsou zralé i chutné; jak jim proto říkáme? (Letní.) Některé druhy jablek a hrušek dozrávají teprve na podzim a jísti se mohou až v zimě, když se uležely; jak těm říkáme? (Jedí-li se jablka toliko syrová? (Také pečená a dušená se jedí.) Také se jablka suší, ale ne celá, nýbrž nakousky rozkrájená; jak se říká takovýmto sušeným jablkům? (Křížaly.) I hrušky sušívá hospodyně; k čemu potřebuje sušených hrušek? (Dělá z nich povidla do buchet a jiného pečiva.) I plané hrušky sušívají, načež je na hrubou moučku roztloukají nebo rozemílají; jak se říká této moučce z roztloučených nebo rozemletých hrušek planých? (Prachanda.) K čemu jest? (Hospodyně posypá jí některé pokrmy.) I třešně a višně se sušívají, a v zimě dělají z nich hospodyně zavařeninu; k čemu se jídá takováto zavařenina? (K pečení.) Višně kromě toho nakládají do kořalky, aby kořalka višňové chuti nabyla; jak říkají takovéto kořalce? (Višňovka.) Také ze švestek a vůbec ze sliv připravuje se kořalka; jak ta se jmenuje? (Slivovice.) K čemu

jsou sušené švestky? V čem se suší švestky? (Ve zvláštních pecích, jimž se říká sušírny.) Kde stávají takové sušírny? (V zahradách.) Na čem se suší švestky? (Na lísách.) Z čeho se dělají lísy? (Ze proutí se pletou.)

O ř e š á k.

Jak se jmenuje strom, na kterém vlaské ořechy rostou? Je-li to strom vysoký či nízký? Pnou-li se jeho větve do výšky či se rozkládají do šířky? (Rozkládají se do šířky.) Strom má větve, na větvích jsou větvičky, na větvičkách jsou ještě slabší větvičky, kterým se říká haluze a to vše jest letního času ozdobeno lupením. Víte-li, jak se jedním slovem jmenují větve a větvičky stromu i s lupením? (Koruna čili koš.) Strom, který má veliký koš, jest *košatý*. Opakuj! Jaký je strom, který má útlou korunu? (Štíhlý.) Je-li ořešák strom košatý či štíhlý? Který strom jest košatější, třešně-li či ořešák? Všimneme-li si třešně, hrušky, jabloně i leckterého jiného stromu, shledáme, že každý jeho lupen má svou zvláštní stopku čili *řapík*, jenž vyrostl ze větvičky. Však u ořešáku jest to jiné: ořešák má na jediném řapíku pět, sedm i také devět lístků, jež takto (učitel kreslí) jsou seřaděny. Těchto pět (sedm, devět) lístků činí vespolek jeden lupen. Lupen, který se skládá ze pěti lístků, slove lupen pětílístkový. Opakuj! Jak slove lupen, který ze sedmi, z devíti lístků jest složen? Co vyráží z větví stromových dříve nežli se objeví lupení? (Poupata čili pupeny, ze kterých teprv se rozvinou lupeny.) Jak tomu říkáme, když se listy rozvíjejí? (Ze strom raší.) Jablůň, hruška a jiné stromy nejprv osatí se zeleným lupením a potom teprve kvetou. U ořešáku je to naopak; jak tedy? Jablůň má květ růžový, hruška zase bílý, a ten květ složen je z plátků, jež krásně jeden vedle druhého jsou rozloženy. Ale ořešák nemá tak krásných, tak pěkně barvených květův. Jeho květy vypadají jako nějaké klásky; jsou dlouhé a visí dolů. Říkáme jim *jehnědy*. Kdo si jich všiml? Jaké jsou dle barvy? (Zelené.) Dlouho však nezůstanou zeleny; jaká změna se s nimi stane? (Zčernají, načež opadají.) Z barevných květů jablňových a hrškových později vyvine se plod; však z jehnědův ořešákových ořechy nebudou. A z čeho tedy vzniknou ořechy? Ořechy vznikají z jiných květův. Až, což má ořešák dvoje květy? Ano, dvoje květy má. A jaké jsou ty druhé květy jeho? Ty jsou také zelené, jenže drobné a sedí na konci větviček po dvou. Tyto drobné kvítky zelené, jichž si obyčejně málokdo povšimne, to jsou ty pravé květy, ze kterých se vyvinuje plod. Tyto drobné kvítky zelené nosí v sobě plod, to jsou kvítky *plodonosné*. Jaké jsou to kvítky? Proč je tak nazýváme? Jehnědy plodů nedávají, jehnědy jsou květy *jalové*. Řekneme tedy: *Ořešák má dvoje květy: ječný jalové, druhé plodonosné*. Opakuj! A protože plodonosné kvítky bývají vždy dva pohromadě, protož i ořechů bývá dvě pohromadě. Někdy však se jeden květ porouchá, pokazí, a tenkrát objeví se toliko jeden ořech na větvičce. Čím jest obalen tvrdý ořech? (Zelenou šupinou.) Zůstane-li tento obal stále zeleným? (Po-

zdějí zčerná a sloupne se.) Co chová v sobě tvrdá skořepina ořechu? Jakým způsobem dobudeme jádra ze skořepiny? (Rozloupneme ji.) Čím? Nebo ji rozlouskneme; čím? (Kamenem, kladívkem nebo louskáčkem.) Smíme-li ji zuby rozlousknouti? Proč ne? Některé ořechy mají skořepinu tenkou jako papír; jak jim říkáme? (Papírky.) Některé ji mají tlustou a tudíž jako kámen tvrdou; jak těm říkáme? (Kamenáče.) Ve kterou dobu jsou nám ořechy nejmilejší? (O vánocích.)

Ovocné stromy poskytují nám, dokud jsou při síle, chutného ovoce. Ale i když je síly opustily a ony více plodů skýtati nemohou, jsou nám k užítku. K jakému? (Dávají dříví.) Je-li dříví jejich tvrdé či měkké? Jaké jest dle barvy? (Jabloňové a hruškové načervenalé, ořechové hnědé.) K čemu se ho užívá? (Truhláři dělají z něho nábytek.) Které je na nábytek nejlepší? (Ořechové.)

Housenky.

Stromy mají také své nepřátele. Škodivají jim prudké větry, jež lámou jejich větve, ba mnohdy i kmeny; škodivají jim jarní mrazy, jež ničí jejich květy, ba mnohdy i do záhuby je přivádějí; škodivají jim také housenky. Čím jim škodí housenky? (Požirají jejich listí a květ.) Může-li strom míti ovoce, jestliže housenky ožraly všechny jeho květ? A z čeho líhnou se housenky? Kdo snáší ta malá vajíčka, ze kterých se líhnou housenky? Kam klade motýl svá vajíčka? (Na větve stromové.) Klade-li je každé zvlášť nebo všechna na jedno místo? (Na jedno místo, a to nalepí je kolem větvičky do kroužku.) Čemu tedy se podobají motýlí vajíčka, přilepená na větvičce? (Prsténkům.) Zdáli by se vylíhly housenky, kdybychom vajíčka zamačkali nebo jinak je zničili? Co tedy má hospodář činiti, nechce-li na stromech míti housenek? Housenky pořád housenkami nezůstanou. Když na zeleném listí rádně se vypásly, přestanou pojednou žráti, soukají ze sebe tenké nitky a těmi se zabalí tak, že vypadají jako dětátka, zabalená v peřinkách. Tomu říkáme, že se zapřádají. Zapředené housenky tiše odpočívají ve svém úkrytě, a zdá se, že jsou mrtvy. Zatím však děje se s nimi veliká změna: dlouhé a tlusté tělo jejich se zkrátí a zeslábně, na zádech narostou jim barevná křídla, a za krátko vyleze z úkrytu zvířátko zcela jiné než byla housenka; co vyleze z úkrytu? (Motýl.) Motýl sotva vylezl na světlo, již zase snáší vajíčka. Máme-li tedy motýlů šetřiti?

H á d a n k a.

Leží na samotě klášterek,
je bez okénka, bez dvírek;
nesvíí do něho sluníčko,
smutné jest v něm obydlíčko;
není k němu žádná stezka,
z něho vyjde letoun hezký.

b) Zahradní keře.

Vinný keř. Angrešt. Rybíz. Malínník. Líska. Šeřík. Bez černý.

Vinný keř.

V zahradě bývají kromě stromův též rozmanité keře; které? Kam sází hospodář keře, do prostřed-li zahrady nebo spíše ke plotu, ke zdi? Sází-li vinný keř čili vinnou révu k té zdi, na niž slunce nesvítlí? Ku které zdi tedy ji sází? Miluje-li vinná réva slunce nebo stín? Větve její rády se pnou do výšky; čím jim tedy hospodář pomáhá, aby se mohly do výše pjeti? (Přípevní na zeď tenké latě.) Vinná réva zachycuje se na těchto latkách zelenými výhonky, jež se podobají provázkům. Výhonky těmi réva se na latkách upíná, pročež říkáme jim *úponky*. Jak jim říkáme? Proč jim tak říkáme? Všimněme si listů vinných, zde jsou. Jsou-li malé či veliké? (Veliké.) Z kolika částí skládá se tento? (Ze tří.) Jsou-li tyto části každá zvlášť, jako jsme viděli u lupenu ořechového, či jsou vespolek srostlé? (Jsou srostlé.) Takovímto vespolek srostlým částem lupenu říkáme *laloky*. Kolik laloků má tento lupen? Kolikalaločný jest tedy? Kolik laloků však má tento vinný lupen? (Pět.) Jaký je tedy? Mají-li vinné lupeny kraj celý či vroubkovaný? (Vroubkovaný.) Řei po mně: *Vinný lupen není celokrajný, jest vroubkovaný čili pilovitý.* Pověz toto: *Vinný lupen jest ve tři nebo v pět laloků rozdělen.* Zdali pak jste si všimli vinných květův? Jaké jsou, veliké-li či drobné? Jaké jsou dle barvy? (Žlutozelené.) Bývá-li jich málo pohromadě či mnoho? Co se vyvine z každého kvítku? (Zrnko čili bobule.) Co tvoří vespolek všechna zrnka, jež jsou pohromadě? (Hrozen.) Jaké barvy bývají hrozny? Který nápoj připravuje se z vinných hroznův? Jak říkáme sušeným hroznům vinným? (Hrozinky.) Jak se jmenuje zahrada, na které toliko víno se pěstuje? Jak slove ten, kdo víno pěstuje? Jak slove ten, kdo s vínem, t. j. s vinným nápojem obchod vede?

Angrešt.

Vinný keř má lupeny laločnaté, třešňový lupen laloků nemá, lupen třešňový je celistvý. Jaké lupeny má *angrešt*, laločnaté-li či celistvé? (Laločnaté.) Jaké dle barvy jsou jeho bobule? (Nažloutlé nebo červené.) Některá bobule jest na povrchu hladká, některá zas má po sobě plno chloupkův; poněvadž chloupkům říkáme srst, pravíme o bobulích *angreštových*, že jsou *srstnaté*. Řei po mně: *Bobule angreštu jsou buď lysé nebo srstnaté.* Větším dílem však jsou bobule srstnaté, a proto říkáme jim místo *angrešt* také *srstka*. Proč říkáme *angreštu* též *srstka*? Zralá srstka má v sobě sladkou dužninu, a ta jest plna šťávy; jaká jest tedy? (Šťavnatá.) Však kromě šťávy chová v sobě dužnina ještě něco; co? (Semena.) Tvrdá-li či měkká? (Tvrdá.) Chceme-li *angrešt* v zahradě pěstovati, sázíme-li jeho se-

mena? (Nikoli; odřízneme s keře proutek a vsadíme jej.) Proutek za nějaký čas vyrazí v zemi ze sebe kořinky čili ujme se a časem zroste v keř. Takovýmto proutkům říkáme *hřízenice*. Řei po mně: *Angrešt pěstuje se nikoli ze semene, nýbrž ze hřízenic.*

R y b í z.

Jaké listy má rybíz, celistvé-li či laločnaté? (Laločnaté.) Na vřehni straně čili na líci jsou listy jeho lysé, však vespod čili na rubu jsou srstnaté, pýřité. Opakuj! Jaké jsou dle barvy květy? (Žlutozelené.) Květů bývá vždy mnoho poluromadě a vypadají jako nějaký hrozen, jenž visí dolů s větvičky. Řekneme tedy: *Květy rybízu visí na větvičkách ve způsobě hroznův.* Opakuj! Bobule angreštové jsou sice kulaté, nikoli však jako koule, nýbrž jsou něco podlouhlé; jaké jsou v této příčině bobule rybízu? (Úplně kulaté.) Které jsou větší? Jaké jsou bobule rybízové dle barvy? (Červené, také žlutavé, ba i bílé.) Chutnají-li zcela sladce jako bobule srstkové? (Nikoli, poněkud kysele.) Řekneme tedy: *Rybíz má chuť sladkokyselou čili navinulou.* Opakuj!

Malinník.

Jak se jmenuje keř, na kterém maliny rostou? Roste-li malinník toliko v zahradách? Kde bývá též? (V lesích.) V lese však ho nikdo nesázal, v lese nikdo ho neokopává ni nepodvazuje, v lese malinník roste *divoce*. Jak tam roste? Za to nejsou plody malinníku divokého ani tak veliké ani tak chutné jako plody malinníku zahradního. Opakuj! Podíváme-li se na plod tohoto keře, t. j. na malinu, shledáme, že se skládá ze mnoha malých bobulek, jež vespolek jsou srostlé. I pravíme proto, že malina jest bobule složená. Co jest malina? Proč složená? Jsou-li listy malinové celistvé či laločnaté? (Celistvé.) Jsou okrouhlé jako vejce; jaké tedy jsou? Na rubu jsou plny bílých chloupkův; jaké jsou proto? (Srstnaté, bělosrstnaté.) Maliny a rybíz nejedí se toliko syrové, nýbrž je hospodyně také zavařuje, dělá z nich zavařeninu, jež i přes zimu vydrží. Zavařeninka taková dává se místo jiných povidel do koláčův i jiného pečiva. Z malin také se vytlačuje šťáva, které přilévají sobě zejména nemocní do vody; proč asi?

L í s k a.

Jak se jmenuje keř, na kterém lískové ořechy rostou? Jako má vlaský ořech svůj obal, tak i lískový ořech vězí v zeleném obalu. Vlaský ořech je ve svém obalu všecek ukryt; také-li ořech lískový? (Lískový ořech jen částečně.) Obal vlaského ořechu je celistvý, však obal lískového ořechu má laloky; jaký jest tedy? (Laločnatý.) Obal lískového ořechu vypadá jak obrácený zvonek; jaký jest proto? (Zvon-

kovitý.) Řci po mně: *Lískový ořech částečně jest ukryt ve zvonkovitém, laločnatém obalu.* Je-liž ořech lískový zcela kulatý? (Je poněkud zploštělý.) Jaká dle barvy jest jeho skořepina? (Hnědá.) Čím jest obaleno jádro? (Hnědou kožkou.) Lískové lupeny jako srdéčko jsou vykrojeny; víte-li, jak se srdéčko kreslí? Takto (kreslí se). Lískové lupeny jsou *srdčité*. Jaké jsou? Proč srdčité? Roste-li líska toliko v zahradách? (Také v lese.) Z lísky řeží se pěkné ohebné proutky; proutkem takovým tatínek hrozívá; komu? Tatínek říkává: „Nebudeš-li hodnějším, dám ti lískového koření“; co tím myslí?

Š e ř i k.

Jak se jmenuje onen modrokvětý keř, jež toliko pro líbeznou vůni jeho květů sázíme? Květy jeho stojí na konci větví v hustých svazcích; jaké jsou dle barvy? (Bledě modré čili lilákové, také však bílé.) Jaké jsou dle tvaru? (Jako trychtýř čili nálevka, tedy nálevkovité.) Nálevka je na kraji rozeklaná; kolik tu má cípečkův? (Čtyři.) Jaké dle tvaru jsou lupeny? (Srdčité, celokrajné.)

Bez černý.

Jak se jmenuje onen bělokvětý keř, na němž rostou celé svazky červenočerných bobulí, jimž říkáme bezinky? Jakou dle barvy má kůru? (Mladé větve zelenou, starší bělošedou.) Jaké jsou listy? (Podlouhlé, pilovité.) Jaké dřevo? (Bílé.) Co jest uprostřed dřeva? (Duše čili dřev.) Děti řezávají větve bezové; co z nich dělají? Matka trhává listí bezové, bolí-li jí hlava; co s ním dělá? I květy trhá a suší je; co s nimi? (Odvarem z nich přivádíme se do potu jsouce nastuzení.) I bezinky jsou dobré; k čemu? (Štáva z nich vyvařená se jí; také dryák se vyvábí, jež hospodně dává do některých omáček.)

c) Zahradní ptáci.

Pěnkava. Stehlík. Ůížek. Strnad. Sedmihlášek.

Ve štěpnicích letního času rozléhá se veselý zpěv ptactva. Kterí ptáci zdržují se v našich zahradách?

Pěnkava.

Pěnkava sameček je hezounký pták. Je-li jednobarevný či mnohobarevný? Místo mnohobarevný říkáme také *pestrý*. Jaký tedy pták jest pěnkava? Jaká dle barvy jest hlava její? (Namodralá.) Jaká jsou její záda nahoře? (Modrá, poněkud do červena čili do ruda, tedy rudomodrá.) A níže? (Žlutozelená.) Jaké má hrdélko a jaká prsa? (Narudlá.) Jaká je na břiše? (Bílá.) Na křídlech má bílé pásy; po kolika? (Po dvou.) Samička není tak pestrá, je většinou šedivá. Opa-

kuj! Jaký má zobák, krátký-li či dlouhý? oblý-li či hranatý? (Oblý.) Zobák její jest oblý a při tom vždy více se ouží, až končí špičkou; jaký tedy jest? (Kuželovitý.) Kde si dělá hnízdo své? (Na stromě mezi větvemi.) Je-li hnízdo její ledajaké či umělé? (Umělé.) Jak vypadá? (Jako koule, od níž je svršek uříznut.) Z čeho je spleteno? (Ze žíní, mechu a z drobné slámy.) Zůstanou-li pěnkavy u nás i přes zimu? (Nikoli, odletí do teplejších krajin.) Jací ptáci jsou tedy? Avšak některé pěnkavy i v zimě u nás zůstávají; jací ptáci jsou takové pěnkavy? (Stálí.) Řekneme tedy: *Pěnkavy jsou dílem stěhovaví, dílem stálí ptáci.* Opakuj! Ale stálých pěnkav je méně nežli stěhovavých, pročž řekneme: *Pěnkavy jsou většinou stěhovaví, menšinou pak stálí ptáci.* Opakuj! Čím se žíví? (Housenkami, motýly, brouky, mouchami i jinými drobnými zvířátky.) Jak říkáme takovému drobným zvířátkům, kterých se v létě všude hojnost hemží, jedním slovem? (Hmyz.) Pověz tedy krátce, čím se žíví pěnkava? (Hmyzem.) Poněvadž požívá hmyz, jakým jest ptákem? (Hmyzožravým.) Jsme-li tomu rádi, že požívá hmyz, či nerádi? Proč? Je-li tedy ptákem užitečným či škodlivým? Kromě toho vyhledává na keřích a jiných menších rostlinách semena; čím tedy ještě se žíví? Jaká jest proto? (Semenožravá.)

Stehlík.

Ještě hezčí než pěnkava je stehlík. Jaký dle barvy jest na zádech? (Světle hnědý.) Jaký pod břichem? (Bělavý.) Jaký na hlavě? (Černý.) A kolem zobáku? (Červený.) Jaký jest ocas a jaká jsou křídla? (Černé s bílými konci.) Co se táhne přes křídla? (Žlutý pruh.) Jaký pták je stehlík, poněvadž má mnoho barev? Samička není tak pestrá jako samec, ona je většinou hnědá. Opakuj! Co jsme pověděli o hnízdě pěnkavině, to platí též o hnízdě stehlíkově; tedy kde si je dělá? z čeho? čemu se podobá? Také ve příčině potravy jsou si tyto ptáci podobni; čím tedy se žíví stehlík? Avšak ze semen jsou mu nejmilejší tvrdá semena bodláčí. Též ve příčině přezimování jsou si podobni; jací tedy ptáci jsou stehlíci? (Dílem stěhovaví, dílem stálí.)

Čížek.

Také čížek jest úhledný ptáček, třeba nebyl tak krásný jako stehlík. Čížek sice raději v lesích se zdržuje, kde také hnízdo si dělá, ale proto přece rád zalétá do našich zahrad, kde rozličných semínek vyhledává. Jaký dle bavy je navrch hlavy a pod krkem? (Černý.) Jaké jest ostatní peří? (Zelené, se žlutým promíchané.) Zpěv čížkův není sice tak příjemný jako stehlíkův a pěnkavin, ale proto přece máme čížka rádi, protože je velmi obratný a čiperný. Svým zobákem a svou velikostí velice se podobá stehlíkovi a pěnkavě; jaký tedy má zobák? (Krátký, kuželovitý.)

S t r n a d.

Strnad za léta raději po lesích se toulá, ačkoli začasťe i zahrady naše navštěvuje, na podzim však na strništích hledá sobě vytroleného zrní a v zimě přiletuje ke stodolám i do dvorův, aby se tu přiživil. Jaký dle barvy jest na hlavě, na krku a pod břichem? (Žlutý.) Jaký jest na zádech? (Rezavý.)

S e d m i h l á s e k.

Víte-li, jak se jmenuje ten veselý zpěvák, který, když zpívá, volátko své velice nadýmá, a který rád po jiných ptáčích prozpěvuje? Víte-li, proč ho nazvali sedmihlášek? Právě proto, že umí po jiných ptáčích zpívat, tedy po pěnkavě, po stehlíkovi a jiných; umí nápodobiti zpěv mnoha ptákův, snad asi sedmi, má hlas asi sedmi ptákův; odtud jméno jeho sedmihlášek. Někde mu říkají také *posměvák*; proč asi? Jaký jest na hřbetě? (Šedozelený.) Jaký na břiše? (Bledě žlutý.) On se nejraději zdržuje v zahradách, ve kterých jest hojnost křoví; víte-li proč? (Protože ve křoví dělá si hnízdo.)

Pěnkava umí pěkně zpívat, pěnkava je pták zpěvavý: Co je stehlík? sedmihlášek? Proč? Bylo-li by v zahradě veselo, kdyby tam žádného ptačtva nebylo? Řekneme tedy: *Zpěvaví ptáci obveselují nás svým zpěvem.* Budete-liž ubližovati ptáčkům, budete-li je plašiti? Čím plaší rozpustili kluci ptáčky? (Tím, že po nich házejí kamením, že jim shazují hnízda se stromův a že jim vybírají vajíčka nebo mláďata.) Co zaslужují takoví rozpustilci? Ale ti malí zpěvákové nejen že nás obveselují svým zpěvem, oni jsou nám také, jak jsme již pravili, užiteční; čím? (Že požívají housenky a jiný hmyz.) Co by činily housenky, kdyby jich ptáci nepožírali? (Zničily by na stromech listí i květ, a stromy neměly by ovoce.) Ptáčkové tedy prokazují nám dobrodiní, ptáčkové jsou našimi dobrodinci. A kdo ptáčků hubí nebo je ze zahrad plaší, ten hubí a plaší své dobrodince, ten škodí sobě sám. Činí-li dobře lidé, kteří ptáčky na vějičky chytají a potom je do klecí zavírají? Čemu tím škodí? (Zahradám, stromům.) Je-li ptáčkům veselo, když je zavrou do klece? Kde jsou raději, v zajetí-li či na svobodě? Kde jest i lidem veseleji, v zajetí-li či na svobodě? Jsme-li sami neradi v zajetí, máme-li držeti ptáčky v zajetí? Pamatujte si: *Co sami neradi máme, jinému at neděláme.* Opakuj! Ale někdy ptáček má hlad a sám vletí do zajetí, t. j. do naší světnice; kdy to bývá? (V zimě.) Přijmeme-li ho k sobě a dáme-li mu jísti? Co však učiníme s ním na jaře, když je venku zase dosti potravy pro něj? (Pustíme ho na svobodu.)

N e š k o ě p t á č k ů m.

Neškod, chlapče, ptáčkům, veselým zpěvákům;
oni libě zpívají a housenky sbírají.
Netrap nikdy zvířátek, nevybírej holátek;
cítí bolest jako ty, nedělej jim trampoty.

2. V zelnici.

Zelenina. Paříště.

Zelenina.

Co je zelnice? (Zelnice je zahrada, ve které se pěstuje zelenina.) Někteřou zeleninu upravuje hospodyně jako příkrm, taková je tedy sama o sobě pokrmem, jiné požíváme toliko jako přídávku k jiným pokrmům, některá pak toliko do polévky se přidává, aby tato lepší chuť měla. Která zelenina je sama o sobě pokrmem? (Řepa bílá, mrkev, brukev.) Které zeleniny požíváme jako přídávku k jiným pokrmům? (Zelí, kapusty, cibule, okurek, salátu.) Která zelenina přidává se do polévky? (Pažitka, celer, petržel.)

Uchopíme-li řepu za lupení čili za chrást a mocně-li trháme, objeví se její kořen; na kořeni pak vidíme vláknité kořínky. Která část řepy vlastně se požívá? (Kořen.) Jíme-li také řepu cukrovku? K čemu ten jest? Jaké barvy jest její lupení? (Zelené, která přechází do červena.) Jaké barvy jest lupení řepy bílé? (Zelené, která přechází do šeda.) Jakou dužninu dle barvy má kořen řepy červené? K čemu ta jest? (Jí se k masu.) Co jíme od mrkve? (Její kořen.) Co od cibule? (Kořen.) Brukev má též lupení, kořen a kořínky, však mimo tyto části má ještě jednu, které řepa ni mrkev nemá: totiž při zemi hned nad kořenem jest tuhý výrostek, skoro kulatý, jenž se jmenuje *košťál*. Ptám se nyní: Co jíme od brukve? Zelí a kapusta mají též košťál; jíme-li jej? Čeho tedy požíváme od kapusty a od zelí? (Lupení.) Zelí se jí buď sladké nebo kyselé. Kterému říkáme sladké? (Které bylo z hlávky nakrájeno a hned uvařeno.) Kterému říkáme kyselé? (Které bylo prve do sudu nebo do bečky naloženo, kde zkysalo.) Co jíme od salátu? (Také lupení.) Čeho požíváme od okurek? (Plodiny.) Zralé-li či nedozrálé? (Nedozrálé.) Požíváme-li toliko syrových okurek? (Také naložených.) Do čeho se nakládají? (Buď do vody nebo do octa.) Které vydrží déle? (Které do octa byly naloženy.) Co dáváme do polévky od celere a petržele? (Kořen i mladé lupení.)

Viděly-li jste kdy řepu kvésti? Málokdo se hlásí, a přece kvete řepa jako přemnohé jiné rostliny. Avšak chceme-li, aby řepa kvetla a semena měla, musíme vsaditi do země nikoli drobnou sazeničku. nýbrž celou řepu, celý kořen řepy. Hospodář, chce-li vypěstovati řepu na semeno, uschová několik pěkných řep od jednoho léta na druhé léto. Kde je uschová? (Ve sklepě na suchém místě.) Z jara je vsadí, a ony za nedlouho oživnou. Však nevyhánějí ze sebe toliko lupeny jako to bylo loni, nýbrž i lodyhu, jež výš a výše žene. A ty letošní lupeny jsou zcela jiné než byly loňské: loňské byly celistvé, letošní jsou laločnaté. Naposledy pak nahoře na konci lodyhy objeví se květy, jako zlato žluté, z nichž později vyvinou se dlouhé,

štíhlé lusky. A co chovají v sobě tyto lusky? Semena hospodář uloží, na jaře pak je seje. Ale nikoli hned na poli, nýbrž dříve do zahrady. V zahradě upraví si a pohnoují zvláštní záhůnek, na který je zaseje. Za krátko vyroste ze semene útlá rostlinka s několika lupínky. Říká se jí *hlavatiče* nebo také *sazenice*. Hlavatiče se ze záhonku opatrně vytrhá, načech sází se do pole. Řepa tedy prvním rokem nekvete a nemá semena, nýbrž až druhým rokem. I pravíme o ní, že jest to rostlina *dvouletá*. Jaká rostlina je řepa? Proč? Len hned prvního roku kvete a má semeno; jaká rostlina je len? (*Jednoletá*.) Právě tak jako řepa, ať jest to řepa bílá, červená nebo cukrovka, pěstuje se i zelí, kapusta, salát, pažitka, celer, petržel, mrkev, cibule. Toliko okurka pěstuje se hned ze semene. Kdo tedy chce pěstovati tuto zeleninu, musí prve zasít semeno a ze semene vypěstovati sazenice, jež může teprv do zahrady kuchyňské sázeti.

Paříště.

Avšak hospodář nemá tolik času, aby mohl vypěstovati si všechny druhy sazenic; proto je kupuje. Od koho? Zahradník má své záhůnky v zahradě tak zařízeny, že mu sazenice velmi rychle rostou. Také jsou záhůnky tak upraveny, aby sazenice nemohly zmrznouti. A jak jsou zařízeny? Zahradník vykope v zahradě čtyřhranné příkopy, do nich dá dobrou hlínu, koňským hnojem promíšenou, a do té zaseje semena. Semena se sejí časně z jara, kdy bývá v noci chladno ba mnohdy i mráz. Aby tedy mráz útlých sazeniček nespálil, přikryje zahradník hluboké své záhůnky dřevěným rámem, v němž jsou sazeny skleněné tabule a jež vypadá jako veliké okno. Takovýto hluboký, zasklený záhůnek jmenuje se *paříště*. Opakuj! V noci je paříště zavřeno, za dne, je-li teplo, jest otevřeno. Proč je za dne otevřeno? (Aby tam mohl čerstvý vzduch i sluneční teplo.) Sklo brání zimě a mrazu, že nemůže uškodit útlým rostlinkám. Kdyby pak byl větší mráz, přikryje zahradník paříště také ještě rohožkami. Kdo viděl takové paříště. Kde?

3. Ve květnici.

a) Květiny.

Růže stolistá, karafiát, lilie, narcisek, tulipán, kosatec, mečík, maceška, brčál, pivoňka, jiřinka, slunečnice, měsíček. — Blín.

Co jest květnice? Které rostliny nazýváme květinami? (Které krásný květ mají, které svým krásným květem oku našemu lahodí.) Některé květiny mimo to, že mají krásný květ, také vydávají libeznou vůni; jaké jsou to květiny? (Vonné.) Které vonné květiny znáte?

(Růži, karafiat, lilii, narcisek.) Některé lahodí zraku našemu, ale čichu nikoli; které z těch znáte? (Tulipán, kosatec, mečík, macešku, brčál, pivoňku, jirinku, měsíček, slunečnici.) Promluvíme nejprv o květinách vonných, potom o těch, které vůně nevydávají.

Růže stolistá.

Nejlíbeznější vůní ze všech květin dýše růže; víte-li, jak ji proto nazýváme? (Královnou květin.) Růže má v každém svém květu tolik plátků, tolik lístků, že bychom jich napočítali asi sto; i říkáme ji proto *růže stolistá*. Jak ji říkáme? Proč? Má-li také planá růže čili šípek tolik plátků ve svých květech? Kolik ta jich má? (Pět.) Dokud růže nerozkvetla, jsou růžové její plátky ukryty v zelených lupíncích; jak jim říkáme? (Kalich.) Dokud růže nerozkvetla, vidíme toliko kalich, a tenkrát jest růže ještě poupětem. Později kalich se otevře, poupě pukne, a objeví se růžové plátky, objeví se koruna květní. Jak že říkáme barevným plátkům květním? (Koruna.) Trháme-li růže, musíme být opatrní, abychom se nepopíchali; oč? (O pichláky.) Pichlákům říkáme též *ostny*. Opakuj! Na čem jsou ostny? (Na kmeni, na větvích.) Všimneme-li si listů růžových, vidíme totéž, co jsme již u ořešáku pozorovali; co as? (Že se listy skládají ze pěti nebo ze sedmi lístkův.) Jaké jsou ty lístky dle tvaru? (Vejčité.) Jsou-li celokrajné či pilovité? Má-li růže stolistá plody? A což růže planá čili šípek? (Ten má plody.) Jak se jmenují? (Šipkovice.) Jaké jsou dle barvy? (Červené.) Co v sobě chovají? (Semena.) Šipkovice jsou tvrdé, však necháme-li jich na keři do zimy, změknou mrazem, a potom lze jich upotřebiti; k čemu? (Dělá se z nich zavařenina k masitým pokrmům.) Také koruny růže stolisté lze upotřebiti; vytlačuje se z nich libovonný olej růžový. Avšak musí býti k tomu velké množství růží, než se vytlačí dosti malá láhvička oleje. Jaký jest proto olej růžový, drahý-li či laciný? Kápneme-li tohoto oleje jedinou kapku do láhvičky vody, všecka voda voní líbezně. Jaká je to vodička? (Růžová.) Růžovou vodičkou pomáháme sobě od bolesti očí; růžová vodička hojí, léčí, ona jest *léčivá*. Jaká jest? Proč?

H á d a n k a.

Já jsem hezký hošíček,
červený mám pláštěček
a na hlavě strup,
plné bíého krup.
Bodám, kdo okolo meze
za ploty všetačné leze.

K a r a f i á t.

Karafiat je též krásná i libovonná květina. Jaké barvy jest jeho květ? (Červené.) Růže kvete také červeně; ale červeně růžová jest

bledá, červená barva karafiátu pak je skoro krvavá; i pravíme proto, že květ karafiátu je krvavě červený. Jaký jest? Jaký jest květ růžový? Z kolika plátků skládá se jeho koruna? (Ze pěti.) Jsou-li celokrajné či zubaté? (Zubaté.) Některé karafiáty kvetou plným květem, t. j. mají kromě pěti plátků vnějších ještě plátky vnitřní. Má-li karafiát kalich? (Má.) Jeho kalich vypadá jako váleček; jaký je tedy? Můžeme také říci, že vypadá jako trubka; jaký je tedy? Jsou-li listy karafiátu široké či úzké? krátké či dlouhé? Uzounké, dlouhé listy slovou *čárkovité*. Opakuj! Proč jim tak říkáme? (Protože vypadají jako dlouhé čárky.) Na lodyze pozorujeme taková asi kolénka jako na stéble žitném nebo jiného obilí; kolénkům těm říkáme *uzly*. Jaká jest tedy lodyha karafiátu? (Uzlovitá.)

L i l i e.

Zde vidíte jinou krásnou, libovonnou květinu. Kdo ji zná? Jest to lilie bílá. Proč bílá? (Protože kvete bílým květem.) Nepodobá-li se koruna její zvonku? Jaká je proto? Z kolika plátků se skládá? (Ze šesti.) Ze vnitřní koruny vyčnívají jakési nitky, jež mají na koncích paličky. Tyto nitky, opatřené na koncích paličkami, jmenují se *tyčinky*. Opakuj! Uprostřed těchto tyčinek ční jedna, silnější i delší a také větší paličkou opatřená; to je *pestík*. Co tedy ční ze vnitřní korunky? (Tyčinky a pestík.) Tyčinky a pestíky najdete i u jiných, mnohých a mnohých květin. A podíváte-li se na ně pozorně, shledáte, že jsou pokryty drobninkým práškem, obvykle žlutým. Ten se jmenuje *peř*. A tohoto prášku hledají na květinách včelky, vosy a čmeláci. K čemu ho potřebují? (Dělají z něho med a vosk.) Lilie má něco podobného s cibulí; co to jest? I ona má dole při zemi a částečně v zemi cibuli, z níž vyrůstá lodyha. Rostliny, jejichž lodyhy vyrůstají z cibule, slovou rostliny *cibulovité*. Opakuj! Jiný druh lilie má květy krásně žlutočervené, a to je lilie *zlatá*. Kdo ji viděl? Kde? Voní-li? (Nevoní.)

P ř ů p o v ě ě .

Bílá jest lilie, čistá jako padlý sníh;
ó kéž bych to mohl říci též o skuteích tvých.

N a r c i s e k.

Znáte-li kdo narcisek bílý? Kolik plátků čítá bělostný květ jeho? (Šest.) Co se nalézá uprostřed květu? (Věneček, misce podobný.) Jaký jest dle barvy? (Žlutý, po kraji však červený.) Také narcisek vyrůstá z cibule; jaká je to tedy rostlina? Je-li lodyha jeho dutá či plná? (Dutá.) Má-li kolénko? (Nemá.) Duté lodyze bez kolének říkáme *stvol*. Opakuj! Kolik květů je na stvolu? (Jeden.) Je také narcis *žlutý*; kdo jej zná? Ten má také šest květních plátků, ale žlutých, a uprostřed nich jest věneček; je-li podoben misce? (Nikoli.) Ten se

podobá trubce; jaký jest tedy? (Trubkovitý.) Je-li celokrajný či laločnatý? (Laločnatý.) Jaký je dle barvy? Voní-li narcisek žlutý? (Nevoní.)

Tulipán.

Je-li tulipán květina vonná či nevonná? Z kolika lístků skládá se jeho květ? (Ze šesti.) Jsou-li tyto květní lístky rozloženy či přikloněny? (Přikloněny.) Jaké jsou barvy? (Žluté, červené, někdy mnohobarevné, ale nikdy modré.) Podíváme-li se do vnitř koruny, co tam vidíme? (Šest velikých tyčinek a ještě větší pestík.) Kolik květů nese lodyha? (Toliko jeden.) Z čeho vyrůstá lodyha? (Z cibule.) Jsou-li lupeny tulipánu úzké či široké? (Široké.) Krátké-li či dlouhé? (Dlouhé.) Úzké dlouhé listy slovou čárkovité; široké, dlouhé listy slovou *kopinaté*. Jaké listy tedy má tulipán? Tulipán je sice krásná květina, ale vůně nevydává. Některé děti podobají se tulipánu. Víte-li, které? Takové, které mají pěkné šaty a hezký obličej, ale ničeho neumějí, žádné vůně nevydávají. Řekne-li tedy kdo o někom, že je jako tulipán, co to znamená?

Há d a n k a.

Které -pány vidáme nejčastěji v zahradách?

Kosatce.

Tulipánu poněkud podoben jest kosatec. Jaké barvy jest jeho květ? (Žluté.) Z kolika plátků se skládá? (Ze šesti.) Jsou-li přikloněny či rozloženy? Uprostřed těchto velikých plátků jsou ještě jiné, malé; jsou-li tyto také rozloženy? (Nikoli, jsou vzpřímeny.) Veliké plátky jsou tam, kde se stýkají s malými, jinak nežli žlutě zbarveny; jak jsou tam zbarveny? (Červeně.) Lupeny kosatce jsou široké i dlouhé a vypadají jako meč; jaké jsou tedy? (Mečovitě.) Mají-li stopku čili řapík? (Nikoli.) Ony jsou k lodyze přirostlé tak, že ji spodem objímají. Listy, které nemají řapíku, nýbrž lodyhy objímají, slovou listy *objímavé*. Opakuj!

M e č í k.

Také mečík má takové lupeny; jaké? (Mečovitě, objímavé.) Jaké barvy jsou květy jeho? (Červené, do krvava.) Červené barvě do krvava přecházející říkáme barva *karmínová*. Opakuj! Jaké barvy jsou tedy květy mečíka? Čemu se podobají? (Zvонkům.) Je-li květ na lodyze toliko jeden či jich je víc? (Více.) Jsou-li květy na obou stranách lodyhy či toliko na jedné? (Vě jaké poloze jsou? (Ve vodorovné.) Řci po mně: *Květy mečíka jsou nad sebou na jedné straně lodyhy postaveny, a to v poloze vodorovné.*

Maceška.

Znáte-li tuto drobnou květinku? Maceška to jest. Kolikaplátečná jest její korunka? (Pětiplátečná.) Jsou-li plátky její do kroužku vedle sebe postaveny, jako jsme to pozorovali na př. u květů jabloňových a jiných? (Nikoli.) Plátky její nejsou do kroužku postaveny, nýbrž leží v řadách za sebou; napřed jest jeden, za ním jsou dva a za těmi opět dva. Řekneme tedy: *První plátek jest lichý, ostatní leží po dvou za sebou.* Opakuj! Jaké barvy jest lichý plátek tohoto květu? (Žluté.) Jaké barvy jsou oba plátky za ním? (Bělavé.) A ostatní dva plátky? (Modré, tvrdě modré, fialové.) Jaké barvy jsou plátky tohoto kvítku? (Všecky jsou žluté.) A tohoto? (Všecky fialové.) Mají-li květy krátké stopky či dlouhé? (Dlouhé.) Jaké jsou tedy? (Dlouhostopečné.) Všimněme si listův. Některé stojí na dlouhých řapících, a to jsou pravé listy; jiné jsou přisedlé k lodyze, a to jsou listy nepravé čili *palisty*. Řekni po mně: *Listy macešky jsou vejčité, palisty však stříhané.* Toto je maceška zahradní; maceška však roste také v polích; jaká to je maceška? Má-li polní maceška také tak veliké květy jako zahradní? (Květy macešky polní jsou drobnější.) Macešky sázíme v zahrádkách po krajích záhonků; jimi lemuji se záhonky.

Brčál.

Také brčálem lemuji se záhonky. Brčál má lupeny v létě v zimě zelené, a proto jej každý dobře zná. Lupeny tyto jsou silné a tuhé jako kůže, pročez říkáme, že jsou *kožnaté*. Jaké listy má brčál? Proč *kožnaté*? Při tom jest zeleň jejich lesklá a tmavá tak, že ihned každý listů těch všimnouti si musí, ony každému hned do oka bijí. Květ jeho jest krásně fialový, ve středu bělavý. Opakuj! Z kolika plátek se skládá? Lodyha nepne se do výše jak u jiných rostlin, nýbrž plazí se po zemi: lodyha brčálu jest *plazivá*. Jaká jest? Proč plazivá? Děvčata, když víjí věnečky a věnce, nejvíce se shánějí po listech brčálových, a to nejen pro jejich krásnou zeleň, nýbrž i z té příčiny, že tak brzo nevadnou.

Pivoňka.

Víte-li, jak se jmenuje ta krásná květina, jejíž květ vypadá jako veliká růže, jen že karmínová? O Božím těle ozdobujeme jí oltáře. Pivoňka to jest. Pivoňky netřeba každým rokem sázeti: kde jednou zapustila své kořeny, mrkvi podobné, tam roste a daří se léta. Pivoňka není rostlina jednoletá ani dvouletá, jest to rostlina *mnoholetá*. Jaká je to rostlina? Proč? A chceme-li mítí v zahradě více křů této krásné květiny, vyhrabeme jeden takový mrkvovitý kořen čili hlizu a vsadíme jej jinam; on se ujme a za nedlouho máme nový keř pivoňek.

Jiřinka.

Pivoňce podobá se jiřinka. Kdo ji zná? Jiřinka kvete též květem plným jako pivoňka, však barva květu jejího není vždy karmínová jako květu pivoňkového. Jakých barev jiřinky jste viděli? Pivoňka brzy z jara kvete, však jiřinka není tak ranná; ta kvete pozdě v létě, za to však kvete dlouho do podzimka, dokud mráz jí nespálí. Jiřinka mrazu nesnese, jest choulostivá; i její hlízy by zmrzly, kdybychom jich v zemi nechali. Proto vyhrabeme je na zimu a uschováme ve sklepě. Nesmíme jich však dáti mezi zemáky; jsou jim podobny a snadno by je mohl někdo dáti do hrnce se zemáky a uvařiti. Na jaře pak je vsadíme, a z každé hlízy vyroste celý keř čili trs jiřinek.

Slunečnice.

Nejvyšší ze všech květin zahradních je slunečnice; býváť lodyha její vyšší než dospělý člověk. Také květ její musí každému hned do oka bít, protože jest veliký a poněkud sluncí se podobá. Jako slunce na všechny strany kolem sebe rozlévá žlutavé světlo své, září svou, tak i slunečnice kolem svého okrouhlého květu vnitřního má celou září žlutých plátek. Proč se tedy jmenuje tato květina slunečnice? Tyto žluté plátky okolní později opadají, a není z nich žádného semene; avšak když opadají drobné vnitřní plátky, vznikne z každého seménko. Vnitřní drobné plátky vypadají jako malé trubičky, okolní veliké plátky jazykům se podobají. Řekneme tedy: *Jazykovité plátky okolní jsou jalové, trubkovité plátky vnitřní jsou plodonosné.* Opakuj! Jsou-li k něčemu dobrá semena slunečnicová? (Děti je vylupují, ptáci je rádi zobají, také se z nich vytlačuje olej.) Jaká jsou tedy, protože olej v sobě chovají? (Olejnatá.)

Měsíček.

Slunečnici podobá se měsíček; čím? (Svým květem.) Je-li květ jeho tak veliký jako květ slunečnice? (Jest menší.) Je-li též okrouhlý jako květ slunečnice? Je-li jasně žlutý? (Je do červena, tedy červeno-žlutý čili pomerančový.) Žlutá barva měsíčku není tedy tak jasná jako žlut květu slunečnicového, ona jest zasmušilá. A právě tak jest to i s měsícem, jež v noci na nebi vidíme: i jeho světlo jest zasmušilé naproti jasnému světlu slunečnímu. A proto nenazvali této květiny slunečnici, nýbrž toliko měsíčkem.

B l í n.

Nedaří se však v zahradě samé libovonné a krásnokvěté rostlinky. Leckdes u plotu, u zdi, mezi kamením vyrůstá též ošklivý blín. Kdo ho zná? Víte-li, proč pravím „ošklivý“? Protože jest jedovatý. Kdyby kdo požil hnědých jeho semen, jež jsou jako mák ve-

liká, otrávil by se, zemřel by. Jaká tedy rostlina jest blín? Jaké barvy jsou jeho květy? (Žluté, s fialovými žilkami.) Jak vypadají? (Jako džbáněčky.) Listy blínu i lodyha jsou porostly chloupky, jsou tedy *huvňaté*. Opakuj! Poněvadž tedy, jak vidíte na blínu, jsou mezi rostlinami i některé jedovaté, proto musíte být opatrní a nesmíte ničeho požívatí ani do úst dávatí, čeho dobře neznáte. Některá jedovatá rostlina již svou vůní, svým zápachem může nás otrávití, protož ani čichati nesmíte k rostlině, které neznáte.

b) Některá drobná zvířata zahradní.

Včely, vosy. Chroust. Žížala. Hlemýžď.

Včely.

V zahradě hospodář mívá včely. Ty mu nesou užitek, proto se o ně stará. Jaký užitek dávají? Dal jim zhotoviti pěkný domeček, a v tom ony přebývají. Jak se jmenuje ten domeček? (Oul.) Některý oul je zdělán z jediného kusu dřeva, a to ze kmenu stromového, jenž uvnitř jest vydlabán; jak říkají takovému oulu? (Špalek.) Takových oulů však jest již málo, nyní dělají se nejvíce ouly čtyřhranné, podobné velikým truhlíkům. Ty jsou na jedné straně opatřeny sklem; proč asi? (Aby bylo možno do oulu nahlížeti.) Pohlédneme-li do oulu, podíváme se, jak krásně umějí včelky stavěti. A co stavějí? Pěkné sklípky, jeden vedle druhého. Jak se jmenují ty sklípky? (Buňky.) Jsou-liž okrouhlé či hranaté? Kolik hran má každá? Jaké jsou tedy? (Šestihranné.) A víte-li, z čeho je staví? (Z vosku.) A z čeho dělají vosk? (Z jemného prášku, jež sbírají na květinách, hlavně na jejich tyčinkách.) Což ukládají do těch buněk? (Med.) Z čeho ten připravují? (Ze sladkých šťav květinových.) Připravují-li také v zimě med? Proč ne? Kdy tedy? Kudy vylétují z oulu? (Otvorem, u něhož jest úzké prkénko. Na zimu si včelky ten otvor zadělají a nechají toliko malou díрку; k čemu asi? (Aby mohl do oulu vzduch.) Což kdyby někdo i tuto díрку zandal? (Včely by se zadusily.) Čím se živí včelky v zimě? Mají-li medu plný oul, ztrávi-li jej všecken za zimu? A zbude-li jim na jaře nějaký, budou-li ho potřebovatí? Proč ne? (Protože na jaře najdou dosti potravy na květinách.) Co tedy činí hospodář, zbyl-li včelkám na jaře med? (Vybere jej.) A je-li ho mnoho, komu jej prodává? (Pernikáři, cukráři.) Někdy však se včelkám v zimě medu nedostane, a ony trpí hlad; co tu činí hospodář? Vidíte, milé dítky, někdy dají včely medu hospodáři, někdy zase hospodář včelám. Dal-li by jim hospodář medu, kdyby ony mu nikdy nedaly? A co by se s nimi stalo? Proto se říká: *Kdo dá, zase dostane. Kdo pamatuje na jiné, na toho i jiní pamatují.* Opakuj to! Čmeláka čili medáka znáte dobře všickni; ten též umí dělati med, ale nedá žádnému. Co ho nadělá, to vše sám ztrávi. A protože nikdy nikomu nedá, dá-li pak jemu kdo? A co se s ním stane, ne-

dostane-li se mu v zimě potravy? Jaké chcete býti, milé dítky, zdali jako ten čmelák či jako včelky?

Podíváme se nyní, jak včelka vypadá. Tělo její, jak dobře na tomto obraze můžete pozorovati, skládá se ze tří částí: přední slove hlava, prostřední hrud, zadní zadek. Opakuj! Na hlavě má včelka jakési růžky, nikoli však tuhé, nýbrž jemné, ohybné; těmito růžky vše ohmatává, očíhává, těmito růžky se všeho dotýká; jak se jmenují? Aby mohla potravu svou rozkousati, má v ústech nikoli zubů, nýbrž toliko tvrdé čelisti, jimiž potravu krouhá. Mimo to má v ústech jazyček, trubičce podobný; k čemu je ten? (Jím čerpá, ssaje z květin sladkou šťávu.) Jak se proto jmenuje? (Sosák.) Má-li včela oči? Veliké-li či malé? Kolik noh má včelka? (Šest.) Kolik jest jich po každé straně? Kolik párů jest jich? Ku které části těla jsou nohy přirostlé? Co má včelka nahoře na hrudi? (Křídla.) Kolik? Kolik párův? Křídla ta záležejí z tenké, průhledné blány; jaká jsou tedy? (Blánitá.) A jsou protkána žilkami; jaká jsou tedy? (Žilkovaná.) Ublížíje-li kdo včelce, brání se; čím? Kde je má? (Na zadku.) Bodne-li nás včela čili dá-li nám žihadlo, opuchne, oteče rána, bodnutím způsobená; víte-li proč? (Žihadlo jest jedovato.) Celé tělo její pokryto jest chloupky; jakými dle barvy? (Hnědožlutými.)

Že v oulu přebývá veliké množství včel, to víte dobře; ale to je vám bezpochyby neznámo, že všechny neppracují, že všechny medu a vosku nepřipravují. Jsoutě v oulu také včely, které lenoší a tudíž z cizí práce jsou živý. Ty jsou zavalitější než ostatní včely a mají tak veliké oči, že se jedno druhého skoro dotýká. Jmenují se *trubeč*. Jak se jmenují včelky, které pracují? (Pracovnice čili dělnice.) Dělnice na jaře a v létě nechají trubečů lenošiti a netrestají jich za to, že se živí z cizího. Ale na zimu vyženou je z oulu, a kdo nechce po dobrém, musí po zlém: včelky ho ubijí, usmrtí. Proč to asi dělají? (Mají starost, že by v zimě samy neměly co jísti.) Kdyby uměly dělničky mluvit, řekly by trubečům: „Kdo chce jísti, musí pracovati. Vy však pracovati nechcete, tedy nedostanete jísti. Klidte se nám z oulu, zde jest potrava toliko pro nás.“ Mezi včelami v oulu jest jedna, kterou všechny ostatní ošetřují, jí poslouchají a jí u veliké úctě a vážnosti mají. To jest *matka* čili *královna*. Ta jest o něco delší než dělnice a nic nedělá než toliko snáší vajíčka. A kam je klade? (Do buněk, ve kterých není medu, které jsou prázdný, a to do každé po jednom.) Z vajíček vylíhnou se již za tři dny malí červíci; dělničky je pilně krmí medovou kašičkou, načež za několik dní je zalepí. A co se stane s červíky, v buňce zalepenými? Červík promění se v malý soudeček, tenkou blankou povlečený, z něhož za nějaký čas vyleze včelka. Včelka jakmile se vylíhne, ihned se má k životu. Vylíhne-li se nových všecek tak veliké množství, že se všechny do jednoho oulu vejítí nemohou, vyletí stará matka z oulu a mnoho dělnic s ní, aby si hledaly jiného příbytku. Tomu říkáme, že se včely rojí. Hospodář nedopustí, aby nový roj mu uletěl, nýbrž schytá jej a nasadí do prázdného oulu, k tomu cíli již připraveného; tak má potom

o jeden oul včel více. Má-li oulů mnoho, vystaví pro ně zvláštní domeček: postaví čtyři sloupky a na ty dá střechu, aby na ouly nepršelo ani sníh nepadal. Jak se jmenuje takový domeček? (Včelník.)

Ke včelince.

Kdo vám poví, malé včelinky,
že tu kvetou medné květinky?
Kdo celé hody v nich vám chystává?
Víš-li, včelko, kdo tak myslil na tebe?
Všemohoucí Tvůrce země i nebe.

V o s y.

V létě, když některé druhy ovoce dozrávají, přilétají do zahrady i vosy. Co tu chtějí? (Ssají šťávu ze sladkého ovoce.) Víte-li, čím ještě se vosy živí? (Lapají mouchy ba i včely, v komorách a masných krámech mlsají maso a mohou-li, i na med včelám chodí.) Vosy milují společnost jako včely a proto bývá jich mnoho a mnoho pohromadě. Upraví-li jim hospodář příbytek? Proč ne? (Protože nenesou užitku, spíše škodu.) Ale vždyť vosy staví též buňky jako včely; což do nich nenkládají medu? (Nikoli, do buněk kladou toliko vajíčka a v nich odchovávají své mladé.) V čem ukrývají vosy své buňky, své dílo? (Ve hnízdě.) Hnízdo to jest kulaté, jako pěst veliké nebo větší, a vypadá, jako by bylo z režného papíru. Kde staví vosy umělé své hnízdo? (Buď v zemi nebo pod střechou nebo na stromě.) Přes léto mnoho vos se ve hnízdě vylihne, ale v zimě jich zase mnoho vezme za své; proč? (Protože nemají od čeho býti živý.) Často z celého hnízda toliko pět nebo něco málo vos dočká se jara; avšak ty se za léto opět valně rozplemení.

Chroust.

Vosa je sice škodlivý hmyz, ale daleko škodlivější je chroust. Čemu škodí? (Stromům.) Čím škodí? (Tím, že ožírá listí.) Tělo chroustí též ze tří částí se skládá jako tělo včely; ze kterých? Na hlavě má chroust jakési růžky, jimiž se všeho dotýká; jak se jmenují? Kolik jest jich? Hrud' je svrchu pokryta štítkem; jaké barvy jest ten štítek? (Černé.) Vespod jsou ke hrudi přirostlé nohy; kolik párů jest jich? Na zádech má jakési pokryvky, pod něž ukrývá svá křídla; tyto pokryvky jsou tuhé, rohovitě a jmenují se *krovky*. Jaké barvy jsou krovky? (Hnědé.) K čemu jsou přirostlé? (Ke hrudi.) Kolik křidel má? (Dvě.) Zadek skládá se ze samých kroužků; jaký je tedy? (Kroužkovaný.) Jaké jsou ty kroužky dle barvy? (Černé, po krajích bílé.) Čím se končí zadek? (Ostnem.) Je-li ostn přímý či zahnutý? Kam? (K zemi.) Ostnem zavrtává se chroust do země a pouští vajíčka. Z vajíček líhnou se bílí červíci; ti rostou víc a víc,

až jsou jako palec velicí. Červům těm říkáme *ponravý*. Kdo je zná? Ponravý jsou velice škodlivý, neboť užírají v zemi rostlinám kořínků. Když rolník na poli oře, vyorává je; a tu vrány přiletují a požírají je. Smíme-li tedy vrány plašiti, když na zoraném poli ponrav bledají? Také krtek hubí ponravý; hrabe v zemi a kdekoli na ponravu přijde, sní ji. Máme-li krtek za to rádi? Které ponravý ni vrána ni krtek nezahubí, ta zůstane v zemi a škodí dál; tři léta zůstane ponravou, načež přestává žráti, sevrkne se, zkornatí a promění se v kuklu; z kukly teprve čtvrtým rokem vylíhne se chroust. Kdy létají chrousti a bzučí na stromech, za dne-li či na večer? Co dělají ve dne? (Spi.) Jakým způsobem je hubíme? (Setřásáme je se stromův a dáváme je slepicím, jež si na nich pochutnávají, nebo je zašlapujeme.) Také někteří divocí ptáci je požírají; smíme-li takové ptáky plašiti?

Z l ý k l o u ě k .

Když Gustav chytil broučka,
 tu rád jej sužoval;
 i těšilo to kloučka,
 v tom sobě liboval.
 A když se brouček svíral,
 tu on se jenom smál;
 když na nitce umíral,
 jím hodně poškoibal.
 O chlapče zlý, co zlého
 brouček ti ndělal?
 Ach, z chlapče ukrutného
 ukrutný muž se stal!

Ž í ž a l a .

V zahradě bývá také hojnost žízal čili dešťovek. Jsou-li navrch země? (Nikoli, pod kameny a v zemi.) Víte-li, kdy vylézají na světlo? (Po dešti.) Čím se v zemi živí? (Zemí, hlínou.) Samotné hlíny nemají rády, nýbrž takovou, ve které jsou sbnílá sláma, sbnílé lupeny a podobné sbnílé nebo hnijící věci. Proto zatahují do svých děr, do svých chodeb, jež si pod zemí ryjí, stébla, lupeny a podobné věci, aby tam hnily. Jaké dle tvaru je tělo žízaly? Z čeho je složeno? (Z kroužkův.) Jaké barvy? (Červené.) Má-li žízala noly? Jak se tedy pohybuje ku předu? (Ona se natáhne a zase skrčí, čímž se ku předu posouvá.) Jak se jmenuje takovéto pohybování? (Plazení.) Kdo rád požívá dešťovky? (Slepice i jiní ptáci, krti, ryby, ropuchy.)

Hlemýžď zahradní.

V zahradě i hlemýždi bývají. Víte-li, do čeho skrývá hlemýžď tělo své? (Do domečku.) Právě jméno toho domečku jest *ulita*. Opakuj! Kde nosí hlemýžď svou ulitu? (Na zádech.) Je-li tvrda či měkka? Může-li hlemýžď z ulity docela vyléztí? Proč ne? (Protože

je k tělu přirostlá.) Je-li tělo hlemýžďovo tvrdé či měkké? Je-li suché či vlhké? Co má na hlavě? (Tykadla.) Kolik párův? (Dva.) Jsou-li oba páry stejně dlouhé? (Svrchní jsou delší, spodní kratší.) Hlemýžď má též oči; kde? (Na konci delších tykadel.) Jsou-li tykadla jeho stále vystrčena? Kdy je schovává? (Když se něčeho bojí.) Kam je schová? (Vtáhne je nazpět do hlavy.) Hlemýžď může tykadla svá vysunouti a opět vsunouti; jaká jsou? (Vsunutelná.) V ústech má jazyk, ale nikoli hladký; jaký tedy? (Drsný.) Jazykem krouhá potravu. Co jest mu potravou? (Drobné lupínky rostlinné.) Má-li hlemýžď nohy? Leze-li tedy či se plazí? Jakým způsobem se plazí? (Napíná a zase svráštíje tělo své.) Kde se ukrývá v zimě? (Na zimu zaleze hluboko do kypré půdy a spí tam až do jara.) Prve však než usne, vtáhne tělo své do skořápky, načež ji zalepí. Maso hlemýžďí se jídá, zvláště o vánocích. Opakuj!

H á d a n k a.

Beznohý jsem, a přec pomalu
na strom vylezu i na skálu;
ačkoliv dva růžky mám,
nikoho nepotrkám;
jsou měkkounké
a hebounké,
na nich visí oči mé,
chei-li, zastřekují je.
Co jsem, tobě zvěstují:
Já jsem domkář malý,
domek mám ze skály,
a v něm přebývám,
lezu-li jen ledakam,
nosím jej na zádech;
víš-li o mých spádech,
řekni, jak se jmenuji?

V. V obci.

Osada: město, městys, ves.

Obyvatelé. Budovy.

**Soudce. Lékař. Lékárník. Kněz, chrám Páně, věž, hřbitov.
Učitel. Vojsko. Nemocnice. Obec. Chudínek.**

Osada a její obyvatelé.

Lidé neradi přebývají na samotě, nýbrž osazují se tam, kde již jiní své příbytky, svá obydlí mají. Větší počet obydlí lidských, pohromadě se nalezajících, jmenuje se *osada*. Opakuj! Každá osada má své zvláštní jméno. Jak se jmenuje osada zdejší? Jak se jmenuje osada, ze které je tento hošík? Ze které osady jsi ty, Jene? Které osady znáte ještě? Jsou-li všechny osady stejně veliké? Která z těch osad, ze kterých sem děti chodí do školy, je největší? Která nejmenší?

V některých osadách odbývají se trhy. Přijedou kramáři, šátkáři, plátěnníci, soukenníci, čepičkáři, kožešníci, krejčí, ševci, perníkáři, vystaví si boudy nebo stany a v těch vyloží své zboží. Okolo bud a stanův obcházejí ti, kdo si chtějí co koupiti, a prohlížejí si vyložené zboží. V každé osadě trhy se odbývati nesmějí, každá osada toho práva nemá. Taková osada, ve které smějí se trhy odbývati, jmenuje se buď *město* nebo *městys*. Opakuj! Víte-li, které takové osadě říká se město a které městys? (Veliké město, malé městys.) Které město umíte jmenovati? Který městys je vám povědom? Osada, ve které trhy odbývati se nesmějí, slove *ves* čili *vesnice*. Opakuj!

Ve městysi bývá za celý rok něco málo trhů, tři, čtyři, pět, ale za to bývají hlučné: městys bývá pln prodavačův a kupujících. Takové veliké trhy, kterých je do roka jenom několik, jmenují se *výroční trhy*. Opakuj! Také ve městech bývají výroční trhy, ale kromě těch jsou tam ještě malé trhy na drábež, na máslo a tvaroh, na

ovoce, na zeleninu, na obilí. Tyto malé trhy bývají každého téhodne a jmenují se *týdenné trhy*. Kolikeré trhy tedy rozeznáváme? Jak se jmenuje prostor uprostřed města nebo městysu, na kterém výroční trhy se odvívají? (Náměstí, tržiště.) Náměstí bývá buď okrouhlé nebo čtyřhranné a kolem dokola stojí domy.

Vejdeme-li do města, kudy musíme prve jít, než přijdeme na náměstí? (Ulicí.) Jdeme-li ulicí, máme po levé straně řadu domův a po pravé též. Ulice jest prostor, který se nalezá mezi dvěma řadami domův. Opakuj! Bývá-li ve městě toliko jedna či víc ulic? Aby za deštivého počasí nebylo ve městě blativo, bývají ulice a náměstí vydlážděny; čím? Jak se jmenují řemeslníci, kteří dláždí? Uprostřed ulice, kudy se jezdí, bývá dlažba hrubá, podle domů však, kudy se chodí, bývá drobnější i úhlednější dlažba. Jak se jmenuje dlažba podle domů, kudy se chodí? (Chodník.) Smi-li se po chodníku také jezdit? Proč ne? Také ve vsi bývá u prostřed prostor, kolem něhož domy stojí; jak se jmenuje tento prostor? (Náves.) Bývá-li náves tak okrouhlá nebo tak čtyřhranná jako náměstí? Řekni po mně: *Náměstí jest pravidelnější než náves*. Bývají-li ve vsi tak pravidelné ulice jako ve městě? I ve vsi bývá jedna nebo víc ulic, některá ves však nemá ni jedné ulice a někdy ni návsi tu nebývá. Ve vsi bývá skoro u každého stavení dvůr a zahrada; také-li ve městě? (Dvory mívají ve městě též, zahrady však málokde; zahrady bývají obyčejně za městem.)

Lidé, kteří obývají ve městě, jsou obyvatelé města. Opakuj! Co jsou lidé, kteří obývají ve vsi? Jak slovou obyvatelé vesnic jedním slovem? (Vesničané.) Jak se jmenují obyvatelé měst krátce? (Měšťáci.) Ve městě je mnoho obchodníků, mnoho řemeslníků; rolníci jsou tam též, ale není jich tolik jak obchodníkův a řemeslníkův. Obchodníci jsou živi od svého obchodu, řemeslníci vyživují se řemeslem, rolníci pak zabývají se zděláváním rolí. Řeci po mně: *Měšťáci vyživují se hlavně obchodem a řemeslem, někteří také rolnictvím*. Čím vesničané hlavně se vyživují? (Rolnictvím.) Jak se jmenuje rolník ve vsi, který má mnoho polí a luk? (Sedlák čili statkář.) Jak se říká rolníkovi ve vsi, který má málo polí a luk? (Chalupník.) Jak se jmenuje ten obyvatel vesnice, který má toliko holý domek? (Domkář.) Jak se jmenují ti obyvatelé vsi, kteří ani domku nemají, nýbrž v jiných jsou v nájmu čili v podruží? (Podruzi.) Čím se vyživují domkáři a podruzi? Komu konají práci nádennickou?

I řemeslníci bývají ve vsi, ale málokterí; kteří tam bývají? Kterých z těchto řemeslníků potřebují rolníci nejvíce? Kterí řemeslníci kromě již jmenovaných bývají ve městě? Abyste si snáze zpomněli, pomohu vám: Jak se jmenuje ten řemeslník, který pečce chléb, housky a jiné pečivo? ten, který kupuje hovězí, vepřový a skopový dobytek a maso z něho zase prodává? ten, který hovězí kůže vydělává na usně? ten, který kožešiny vydělává a z nich kožichy a jiné věci hotoví? ten, který drobné kůže vydělává a z nich rukavičky dělá? ten, který hodiny dělá? ten, který věci ze zlata a

stříbra robí? ten, který svícný, hmoždíře a jiné mosazné věci robí? (Mosazník.) ten, který pušky a pistole hotoví? (Puškař.) ten, který meče dělá? (Mečíř.) který z cínu konvice, talíře a jiné věci zhotovuje? který zvony lije? Ten, který mýdlo a svíčky dělá? Který z vosku svíce, sloupky a jiné věci lije? Který cukrovinky dělá? (Cukrář.)

Není-li vesnice tuze malá, bývají tu též obchodníci; kteří? (Hospodský, tabáčník, kupec.) Kterí obchodníci bývají ve městě kromě již jmenovaných? Zase vám pomohu: Jak se jmenuje obchodník, který s vínem obchod vede? který se sladkými kořalkami čili rosolkami obchod vede? (Rosolník.) který střížní zboží prodává, jako kartoun, plátno a jiné? (Obchodník se střížním zbožím.) který věci od železa prodává? (Železník.) který se dřívím obchod vede? který obilí kupuje a zase prodává? (Obchodník s obilím.) který s papírem obchod vede?

Ve městech kromě řemeslníků bývají též *umělci*. Kdo umí krásné obrazy kreslit a barvami malovati, ten není řemeslník, jest umělec. Krejčím, ševcem, truhlářem a jiným řemeslníkem může se vyučiti každý hoch, je-li jen obratný a pilný. Avšak krásných obrazů malovati nedovede každý, třeba se tomu učil sebe dále; malířem nemůže býti jenom ten, komu Pán Bůh dal k tomu schopnosti. Malířství není řemeslo, malířství jest *umění*, a malíř není řemeslník, jest *umělec*. Co jest malířství? Co je malíř? — Všimněte si lavic v kostele: nejsou tak jednoduché jako naše školní lavice, nýbrž jsou okrášleny květinami a jinými ozdobami. Jsou-li ty květiny a ozdoby malovány? Také ten, kdo tak krásné věci ve dřevě vyřezává umí, není řemeslník, jest umělec. Jak se jmenuje ten umělec? (Řezbář.) Kde ještě jste viděli dřevěné řezby? (Na oltářích, na kůru.) — Na hřbitově na jednom hrobě jest anděl, z kamene vytesaný. Není to tedy skutečný anděl, je to *socha* z kamene vytesaná, jež představuje anděla. Ve městech na náměstích viděl jsem i jiné sochy; jedna na př. představuje krále jednoho, jiná představuje Pannu Marii, jiná Pána Krista. Soch z kamene tesati nedovede kamenník, nedovede řemeslník, to dovede toliko umělec. A ten umělec jmenuje se *sochař*. Co je sochař? Co umí sochař? — Kdo umí krásné hráti na varhany, na housle nebo na jiný nástroj hudební, jest též umělec. Také kdo umí výborně zpívat, mezi umělce se počítá.

Soudce.

Ve městě bývá také *soudce*. Kdyby zlý člověk tatínkovi tvému ukradl krávu nebo co jiného a s tou krádeží se prozradil, bude trestán. Ale tvůj tatínek sám zloděje trestati nesmí. Tatínek oznámí to četníkům, a četníci dovedou zloděje před soudce. Soudce ptá se, jak se vše přihodilo, načez ustanoví trest. Jaký trest ustanovuje soudce zlodějům a podobným lidem, kteří zlým skutkem se provinili? (Dá je zavřít do vězení, do žaláře.) Rei po mně: *Soudce trestá provinilce*. Avšak soudce ještě jiné má povinnosti. Jednou se stalo, že jeden

řemeslník od druhého vypůjčil si deset zlatých. Ale když je měl oplatiti, zapíral, že by se je byl vydlužil a nechtěl svému věřiteli nic dáti. Komu že nechtěl nic dáti? Tedy šel věřitel k soudeci a žaloval na dlužníka. Na koho žaloval? Kdo naň žaloval? Soudec poručil sluhovi, aby zavolal dlužníka. Dlužník se dostavil, ale zase zapíral. Tedy tázal se soudec věřitele, byl-li někdo při tom, když peníze dlužníkovi půjčoval. A věřitel odvětil, že to viděli jeho tovaryš a učeník. Soudec kázal zavolati tovaryše a učeníka, a ti svědčili, že viděli, když mistr jejich peníze obžalovanému půjčoval. Z toho poznal soudec, že žaloba jest pravá, i nařídil dlužníkovi, aby zaplatil. A dlužník musil zaplatiti. Kdo že dlužníka k tomu donutil, aby zaplatil? Byl-li ten dlužník poctivý či nepoctivý? — Jiný dlužník také nechtěl zaplatiti dluhu svému věřiteli. Neříkal však, že není dlužen, nýbrž se jenom vymlouval, že nemá peněz. Když už to dlouho trvalo, a věřitel nevěděl si pomoci, podal žalobu u soudu. A soudec řekl: Nezaplatíte-li do osmi dnů svého dluhu, prodáme vaši krávn nebo cokoli jiného a zaplatíme z utržených peněz, co jste dlužen. Obžalovaný se toho lek a zaplatil. Tento dlužník nezapíral, že byl by dlužen, nemůžeme tedy říci o něm, že byl nepoctivý; byl-li však pořádný? Jaký byl? Řekneme nyní: *Soudec donucuje nepoctivé i nepořádné dlužníky, aby zaplatili svým věřitelům.* Opakuji! — Jednou zase dva bratři se hádali čili měli mezi sebou rozepři. Zemřel jim otec, a zůstalo po něm pole. Starší bratr chtěl podržeti pro sebe celé pole, ale mladší chtěl polovici. Tedy šli k soudci, aby rozsoudil jejich rozepři. Soudec se na všechno vyptal a potom rozhodl, že mají oba bratři o pole se rozdělit. Nyní zase řekneme takto: *Soudec rozsuzuje rozepře.* Opakuji! Nejprve jsme řekli: *Soudec trestá provinilce.* Potom: *Soudec donucuje nepoctivé a nepořádné dlužníky, aby zaplatili svým věřitelům.* Nyní pak jsme pravili: *Soudec rozsuzuje rozepře.* To všechno můžeme říci zkrátka takto: *Soudec soudí.* Opakuji!

Každý člověk nemůže býti soudcem. Jenom ten jím jest, koho císař pán k tomu ustanoví. Kdo pak chce býti soudcem, ten musí dlouho do školy choditi, ten se musí dlouho učiti. Proto říkáme: *Soudec je muž učený.* Co je soudec?

L é k a ř.

Ve městě a mnohdy i na vesnici bývá *lékař*. Také lékař je muž učený. Čím se zabývá, co činí lékař? (Lékař léčí nemocné.) Když lékař přijde k nemocnému, nejprve se ho ptá, kde ho bolí; potom prohlíží ho a zkoumá, jaká to jest nemoc, protože jsou rozmanité nemoci. Když poznal, jakou nemocí je skličěn, poručí nebo radí mu, co má dělati a jak se má zachovati, aby byl zase zdrav. Někdy radí nemocnému, aby se koupal, někdy poručí, aby mu přikládali studené obklady, někdy nařizuje, aby nemocný pil odvar heřmánkový nebo jiné thé, někdy napíše na lístek, jaký lék mu mají koupiti v lékárně. Toho léku nemocný užívá buď po lžici nebo po kapkách, jak

lékař nařídil. Smí-li nemocný požití více léku najednou než lékař radil? (Nesmí, tím by mohl svou nemoc zhoršiti.) Jak tedy se musí nemocný zachovati? (Zrovna tak, jak nařídil lékař.)

L é k á r n í k .

Pravili jsme, že léky se kupují v lékárně. Jak se jmenuje ten, kdo v lékárně léky připravuje? Také lékárník je muž učený. On musí dobře znáti látky, ze kterých se léky připravují, a musí na vlas odvážit, kolik od které látky má na lék vzít. K tomu cíli má lékárník zvláštní váhy, jiné, než mají kupci. Hodíme-li na kupecké váhy zrnko písku, váhy se nepohnou, váhy takové malé tíže necítí. Hodíme-li však na lékárnické váhy zrnko písku, ony hned to ucítí a počnou se kolísati. Proto říkáme: *Lékárnické váhy jsou velmi citlivé.* Opakuj! Nejsou všechny léky stejny. Některé lije lékárník do láhviček a to jsou léky tekuté, jiné zase jsou pevné. Pevné léky vypadají někdy jako moučka a takovým se říká *prášky*. Do čeho zabaluje lékárník prášky? Jindy mají zase tvar kuliček, a takovým říkáme *pilulky*. Do čeho dává lékárník pilulky? (Do škatulky.) Řekneme nyní: *Léky jsou buď tekuté nebo pevné; pevným říkáme buď prášky nebo pilulky.* Opakuj!

K n ě z .

Také kněz je muž učený. Kněz v kostele se za nás modlí, aby nám Pán Bůh dal vše dobré, kněz každého dne slouží mši svatou, v neděli pak mimo to mívá kázání. Při kázání stává na povýšeném místě, aby ho po celém kostele bylo slyšeti; jak se jmenuje to povýšené místo? S kazatelny oznamuje kněz, co máme činiti, abychom se Pánu Bohu líbili, i také to, čeho se máme vystříhati. Co oznamuje kněz s kazatelny? S kazatelny oznamuje kněz, co Bůh poroučí a co zapovídá. Opakuj! S kazatelny kněz zvěstuje nám vůli boží. Opakuj! Víte-li, jaký je ten člověk, který činí, co Bůh chce, který plní vůli boží? (Dobrá.) Jaký jest, kdo dle vůle boží se neřídí? (Zlý.) Dobré lidi Bůh odměňuje; čím? (Dává jim zdraví a štěstí.) Víte-li, čím odmění Bůh dobré lidi, až zemrou? (Přijme je k sobě do nebe.) V nebi je tuze krásně; kdo se tam dostane, toho nikdy nie neboli, ten nikdy není smuten, ale ustavičně se raduje, ustavičně je šťasten, blažen. Zlé lidi Bůh tresce; čím je tresce? (Posílá na ně bolesti, hlad a bídu.) Víte-li, čím tresce Bůh zlé lidi po smrti? (Peklem.) V pekle je zle, až hrůza zle: tam se nikdo neraduje, tam každý jen pláče, nařiká, neboť musí snášeti hroznou bolest, veliká trápení. Řekneme nyní: *V nebi se radují lidé dobří, v pekle se trápí lidé zlí.* Opakuj! Kněz tedy s kazatelny poučuje nás, co máme činiti, abychom se jedenkrát mohli dostat do nebe, a čeho se máme vystříhati, abychom nepřišli do pekla. Kromě kázání a mše svaté ještě jiný úřad koná kněz. Pravili jsme již, že každé dítě křesťanské, každý křesťan

má dvě jména: jedno rodinné, druhé křestní. Které je tvoje křestní jméno? Proč nazýváme je jménem křestním? (Protože jsem je obdržel na křtu.) Kdy jsi byl křtěn? Kde jsi byl křtěn? Kdo tě křtil? Víš-li, co činí kněz, když dítě křtí? (Kropí je svěcenou vodou a modlí se nad ním.) Jak se jmenuje ta nádoba, ve které je svěcená voda ke křtu? (Křtitelnice.) Kdo drží dítě na rukou? (Kmotr nebo kmotra.) Víš-li, kdo ti byl kmotrem při křtu? Řekneme nyní: *Kněz uděluje dětem křest svatý*. Opakuj! Kněz také *zpovídá*. Sedne si do zvláštní stoličky, do které nikdo jiný kromě něho sedati nesmí, a lidé jeden po druhém přicházejí, aby se zpovídali. Jak se jmenuje ta stolička? Kdo se chce zpovídati, přiklekně ke zpovědnici, při čemž kněz se nad ním modlí; potom vstane a šeptem vypravuje knězi do ucha, co zlého kdy učinil, čím Boha rozhněval, čím se proti Bohu prohřešil: on vyznává knězi hříchy své. Co činí? Kněz vyslechne hříchy a potom ptá se hříšníka, zdali jich lituje a zdali se chce polepšiti. Hříšník slibuje, že více Boha hněvati nebude, a kněz mu hříchy odpustí. Až budete větší, půjdete také ke sv. zpovědi. To bude pro vás veliký svátek. Ale musíte se mítí již nyní na pozoru, abyste se hříchů nedopouštěli, abyste Pána Boha nehněvali, nebo kdo často hřeší, tomu kněz tak snadno hříchův odpustiti nemůže. Které dítě již několikrát bylo u zpovědi, jde potom také ke sv. přijímání. Přiklekně k oltáři, a kněz podá mu *hostii*. Kdo viděl již hostii? Kam vloží člověku kněz hostii? Jak se jmenuje ta zlatá nádoba, ve které jsou hostie? V hostii jest ukryt sám Pán Ježíš, a kdo Pána Ježíše přijal, ten tak snadno hříchu se nedopustí, a kdyby zemřel, dostane se do nebe. Protož i nemocným podává kněz hostii. Ale protože nemocný nemůže do kostela jíti, jde k němu kněz sám. Nemocný se nejprve vyzpovídá, načež přijme sv. hostii. Když kněz sv. hostii k nemocnému nese, ministrant zvoní, a lidé padající na kolena dělají kříž, znamenají se sv. křížem. Víte-li proč? Kdo jest ukryt v hostii? Před kým tedy padají lidé na kolena, komu se klaní? Protože v hostii jest ukryt sám Pán Ježíš, sám Pán Bůh, proto říkáme, když kněz jde k nemocnému, že jde „s Pánem Bohem“. Proč říkáme, že jde kněz „s Pánem Bohem“? Ale ke každému nemocnému nemůže kněz jíti „s Pánem Bohem“, musel by tuze často choditi, tedy jde jenom k tomu, kdo je těžce nemocen, o kom se za to má, že brzy zemře. A jestliže nemocný v skutku zemře, tu zase kněz ho vyprovází; kam? Modlí se nad jeho mrtvolou a kropí ji svěcenou vodou. Oč prosí kněz Pána Boha, když se modlí nad člověkem zemřelým? (Aby ho Pán Bůh přijal k sobě do nebe.) — Kněz také ve škole koná nějaký úřad; jaký? (Vyučuje.) Čemu vyučuje? Když já s vámi rozmlouvám, říkáte mi „pane učiteli“; jak říkáte knězi, když s vámi rozmlouvá? (Velebný pane, důstojný pane.) Milé dívky! Kněz vás křtil, kněz vás učí sv. náboženství, kněz zpovídá a podává sv. hostii, kněz vyprovází lidi zemřelé ke hrobu, kněz tím prokazuje vám i ostatním lidem veliké dobrodiní. Proto musíte si ho vážiti, musíte jej milovati, musíte vždy uctivě k němu se chovati. Kněz slouží Bohu, kněz je

služebník boží. Kněz se stará, aby duše naše nebyla poskvrněna hříchem, aby duše naše, duch náš mohl se dostatí do nebe. Protože kněz pečuje o duši naší, o ducha našeho, nazýváme ho duchovním otcem nebo zkrátka *duchovním*. Jak ho nazýváme? Proč ho tak nazýváme?

Ve zdejší osadě jest kněz, protože tu jest kostel; v osadě N. není kněze; proč ne? Náš důstojný pán je zde farářem. Kým jest? Jak se jmenuje budova, ve které bydlí farář? V osadě Z. jest také kostel, ale faráře tam není; kdo tam slouží mši sv.? Při našem kostele jest farář, náš kostel jest *farní kostel*; kostel v osadě Z. není farní, jest *filiální*. Jaký jest náš kostel? Jaký jest kostel v Z.? V osadě B. jsou dva kněží; jsou-li oba faráři? (Starší je farářem, mladší kaplanem.) Proč jsou tam dva kněží a u nás jenom jeden? (Tamější farář je staříčkový pán a nezastal by tolik práce, tedy pomáhá mu druhý kněz.) Povzte, ze kterých osad chodí k nám lidé do kostela na mši sv., ke křtu, k zpovědi, na pohřby? Dejte pozor: Osady A, B, C patří k nám kostelem a farou, ty osady jsou k nám *přifařeny*. Opakuj! K nám jsou přifařeny tři osady, avšak k faře v B. patří více osad, proto je tam více křtů, více zpovědí, více pohřbů, proto také jsou tam dva kněží. Ve městech bývají tři, čtyři i více kněží. Proč? Ve městech faráře obyčejně *děkanem* nazývají. Opakuj!

Chrám Páně.

Kostelu říkáme také chrám Páně. Kterého pána je to chrám? Říkáme chrám Páně, poněvadž Pán Bůh nejraději ve chrámě přebývá. Vidíme-li ho? Jaký je tedy? Vidí-li Pán Bůh nás? Řekneme: *Pán Bůh vidí nás, třeba ho my nevidíme*. Opakuj! Protože v kostele sám Pán Bůh přebývá, jak se tam máme chovati? (Slušně, uctivě.) Smíte-li tam vespolek rozmlouvati? jeden na druhého se smáti? nebo dokonce hřmot dělati? Když do kostela vejdete, kam se obrátíte obličejem? Co vidíte na oltáři? (Obraz, kříž, svíce, polštářky, knihu.) V kostele bývá víc oltářův, a ten největší, který jest u prostřed, jmenuje se *hlavní*; ostatní jsou oltáře *vedlejší*. Víte-li, který svatý je vymalován na obraze našeho hlavního oltáře? Kolik vedlejších oltářů jest v našem kostele? Když kněz slouží mši sv., když křtí, když zpovídá, nemá na sobě takový oděv, v jakém chodí do školy, nýbrž jest oděn jiným oděvem, jiným rouchem. Jak slove roucho, jež mívá kněz na sobě v kostele? (Kostelní roucho.) Kostelní roucha jsou kolikera: některá jsou z bílého plátna, jiná jsou z látky drahé, stříbrem a zlatem protkané. Kde jsou uložena roucha kostelní? V sakristii jsou uloženy také knihy, ze kterých kněz při mši sv. se modlí; jak se jmenují? (Mešní knihy.) Když jde kněz k oltáři, kdo nese před ním mešní knihu? Kam ji položí? (Na polštářek.) Na kterou stranu? (Na pravou.) Zůstane-li kniha mešní přes celou mši sv. na pravé straně? Ministrant nejen že přenáší knihu, on také podává knězi konvičky; co jest v nich? Potom také zvonívá; co činí lidé, když ministrant u oltáře zvoní? Řekneme tedy: *Ministranti přisluhují kně-*

žím při mši sv. Kdy ještě přisluhují? (Při křtu, při pohřbu a jindy.) V neděli, když jest slavná mše čili veliká mše, posluhuje při oltáři také kostelník. On přináší ze sakristie nádobu na řetízkách zavěšenou, v níž je žhavé uhlí; kněz pak z jiné nádoby lžičkou něčeho nabírá a sype na žhavé uhlí; co to jest? A jak se jmenuje nádoba se žhavým uhlím, do níž sype kněz kadidlo? Kadidlo, nasype-li se na žhavé uhlí, silně kouří; ale kouř ten nedusí ani nečpí, nýbrž líbezně voní. Při mši sv. rozléhá se kostelem nábožný zpěv; buďto zpívá všecken lid nebo toliko zpěváci. Aby pak zpěváků bylo slyšeti, nesedí dole v lavicích, nýbrž jsou nahoře; kde? (Na kůru.) A i líbezná hudba ozývá se mezi zpěvem po kostele; na jaký to nástroj hudební kdo hraje? (Na varhany.) Kdo hraje na varhany? Mají-li varhany struny? Co mají? (Píšťaly.) Aby píšťaly pískaly, musí někdo do nich foukati nebo se musí do nich vzduch hnáti. Čím se žene do varhano- vých píšťal vzduch? Měchy samy od sebe nefoukají; co se musí dě- lati? Jak se říká tomu, kdo měchy tahá? (Kalkant.) Může-li varhaník bez kalkanta na varhany hráti? Nač sahá varhaník svými prsty, když na varhany hraje? (Na klapky, na klavesy.)

Dole v kostele bývají dvě řady lavic. Sedávají-li v nich také děti školní? Kde stávají děti školní? Kdo tedy sedává v lavicích? (Lidé dospělí.) A pro které lidi jsou vlastně lavice v kostele, pro mladé-li či pro staré? Kdy jenom mohou si do lavie sednouti i mladí lidé? A co činívají mladí lidé, když vidí, že stařečkové nebo sta- řenky nemají, kam by si sedli? Kdo tak činí, je ku starým lidem uctivý. I vy musíte být uctivi ku starým lidem, neboť to Pán Bůh chce. Však i vy budete jednou staří, a potom bude vás zajisté tě- šiti, když mladí budou k vám uctivi.

H á d a n k a.

Kovář beze mne nemůže konti,
v chrámě můžeš na mne pohlednouti;
dechem mým tu zazní „Amen“,
tam vyšlehne oheň v plamen.

V ě ž.

Při kostele bývá věž. Co se nalézá nahoře na věži? Jedním, a to tím nejmenším, se zvonívá, když někdo umře; jak se jmenuje ten zvonek? (Umíráček.) Zvoní-li se umíráčkem, říkáme, že někomu zvoní *hodínku*. Opakuj! Jiným, větším, zvonkem zvoní se ku klekání, ráno, v poledne a večer; jak ten zvonek se jmenuje? (Poledník, klekáníček.) Krom umíráčku a poledníku bývají na věži ještě jeden nebo dva nebo tři veliké zvony; kdy se těmi zvoní? Zvonem nebo zvony dává se znamení, kdy počne mše sv., kdy lid má do kostela jíti. Zvony svolávají lid do chrámu Páně. Opakuj! A proč jsou zvony nahoře na věži? Bylo by jich tak daleko slyšeti, kdyby byly dole? Věž má

střechu jako každá jiná budova, jenže ta střecha vybíhá do špičky; co se nalézá na špičce věže? (Někde baň s křížem, někde toliko kříž.) Kde při kostele není věže, tam se nalézají zvony ve zvláštní budově, buď dřevěné nebo zděné, jež stojí blízko kostela; jak se jmenuje ta budova? (Zvonice.)

H á d a n k a.

Nemá duše ani těla, a každý den srdcem svým k nám volá.

Hřbitov.

Před dávnými časy bývaly kolem kostelů hřbitovy. Nyní zakládají se hřbitovy venku za vsí, za městem. Na hřbitově mnoho lidí přebývá, a přece není tam hluku, není tam hádek, není tam hněvu. Proč? (Protože tam přebývají mrtví.) Mnohý je tam, kterému za živa nestačily ani tři světnice, a nyní spokojen jest s jedinou světničkou, a ještě k tomu těsnou a malou. Jak se jmenuje ta světnička? Mnohý za živa byl pyšný, že měl krásné šaty a že byl sličný v obličeji, ale teď by se zhrozil, kdyby se mohl na sebe podívat. sotva mrtvé tělo jeho vložili do hrobu, již již začalo hnutí, práchnivěti a za několik let nezbylo z něho nic jiného, než prach, popelí podobný. Jediné kosti vzdorují déle hnilobě a udrží se ještě nějaký čas v celosti. Co po člověku ve hrobě z těla jeho pozůstane, to jsou jeho *tělesné pozůstatky*. Opakuji! Když pozůstatky tělesné docela již zpráchnivěly, přijde hrobník a vykopá na tom místě hrob jiný, hrob čerstvý, a tak po starém hrobě nebude časem ani památky. Ale tak se stává toliko lidem chudým. Lidé zámožnější, když jim zemřel otec, matka nebo jiný příbuzný, postaví na hrob kamenný náhrobek nebo železný kříž, na němž stojí napsáno, kdo na tom místě odpočívá. A tento náhrobek nebo kříž ještě po dlouhých letech zvěstuje vnukům a pravnukům, kde se mají za svého děda nebo praděda pomodlit. Nebo dají lidé zámožní hrob vyzdít a sklenouti, tak že podobá se sklípku. Jak se jmenuje takovýto vyzděný a klenutý hrob? Hrobka se zavře, ale za nedlouho zemře opět někdo z té rodiny. Tedy otevrou ji, aby vložili do ní již druhého obyvatele. A tak tam kladou jednoho po druhém, až celá rodina v ní odpočívá. Kolem hrobky bývá železné zábradlí; proč? Zábradlí se otvírá jenom tenkrát, když někdo ze příbuzných přijde, aby se tu pomodlil aneb aby věneč na hrobku položil. Věneč kladou příbuzní na hroby na znamení, že nezapomněli dosud na zemřelé své příbuzné, nýbrž že chovají v srdcích svých upomínku na ně. Také květiny sázíme na hrob svým drahým. Kdo je zalívá a ošetřuje? (Hrobník.) Kde bydlí hrobník? (V domku na hřbitově.) Některé děti bály by se na hřbitově bydlet, ba některé bojí se i jen jíti za večera okolo hřbitova. Je-li pak se tam čeho báti? Může-li to býti, aby mrtvý z hrobu vstal a po hřbitově chodil, jak někteří pošetilí lidé se domnívají? Ba nemůže, neboť kdo jednou

v hrobě, ten více z něho nevyjde, toho nikdo báti se nemusí. Zemřeme-li i my? Víme-li, kdy zemřeme? Kdo jenom to ví? Kam se dostane po smrti duše člověka dobrého? Kam přijde duše hříchem poskvrněná? Poněvadž nevíme, kdy zemřeme, musíme dbáti o to, aby duše naše vždy byla bez hříchův; nebo kdyby nás smrt zachvátila, když na duši lpějí těžké hříchy, byli bychom ztraceni, byli bychom do pekla zatraceni. Poslouchejte tedy rodičů svých a číňte vždy také to, co vám ve škole nařizujeme, a potom nemusíte se smrtí báti. Dobrý člověk lehce umírá, neboť ví, že přijde k Bohu do nebe; ale zlý člověk zlou smrtí mívá.

H á d a n k y.

1. Jest tuhý domeček,
má střechu zelenou,
komůrku zavřenou
na věčný zámeček.

2. Kdo to dělá, nepotřebuje toho; kdo to koupí, nechce toho; kdo toho potřebuje, neví o tom.

U č i t e l.

Kde je škola, tam jest i učitel. Učitel učí děti čísti, psáti, počítati, učí je i jiným věcem, které musí uměti, mají-li z nich býti lidé chytří. Tomu říkáme zkrátka: *Učitel vyučuje*. Ale učitel stará se též o to, aby z dětí byli hodní lidé; proto je napomíná, kárá a třepe nebo chválí a odměňuje. Tomu říkáme zkrátka takto: *Učitel vychovává děti*. Opakuj! Dětem říká se také *mládež*. Opakuj! Řekneme tedy: *Učitel vyučuje a vychovává mládež*. Opakuj! Ze kterých osad chodí děti do naší školy? Osady, ze kterých k nám děti chodí do školy, jsou k nám přiškoleny. Opakuj! Protože jest k nám několik osad přiškoleno, proto nevesly by se všechny děti do jedné třídy, i jest tu tedy kolik tříd? Je-liž u nás tedy škola jednotřídní? Jaká je ta škola? Kolik tu jest učitelův? Kolik učitelů je při škole čtyřtřídní? Chodí-li jenom některé děti do školy či všechny? Kdo to nařídil? (Císař pán.) A proč musí všechny děti choditi do školy? (Aby uměli čísti, psáti, počítati, aby z nich byli hodní lidé.) Od kolikátého roku svého chodí děti do školy? A do kolikátého roku svého musí do školy choditi? Kterému dítěti je čtrnácte roků, propustí se ze školy. Co potom dělávají hoši? co děvčata? Některé děti, když vyjdou ze školy, zapominají na svého učitele, zapominají, že je učil a vedl k dobrému, zapominají, že byl velikým jejich dobrodincem, a často ho ani nepozdraví. Činí-li tak děti hodné? Kdo zapomíná na svého dobrodince, je *nevďěčný*. Nevděk je vlastnost ohyzdná a protiví se Pánu Bohu. Opakuj! Hodné a vděčné děti milují vždy svého učitele a vždy jsou k němu uctivi, i když dorostou. Když pak učitel již v zemi práchniví, tu ještě navštěvují hrob jeho a modlí se, aby mu Bůh odplatil vše, co dobrého pro ně učinil.

V o j s k o .

Ve městech bývají také vojáci. Vojáka každý hned pozná; po čem? (Po vojenském obleku.) Voják také nosí zbraň; jakou? (Šavli, pušku, bodák.) Když jest vojna, vojáci táhnou do boje proti nepříteli; čím bojují? Šavli do nepřítelů sekají, šavle je zbraň *sečná*. Opakuj! Puškou střílejí; jaká jest to zbraň? Bodákem bodají; jaká to je zbraň? Někteří vojáci chodí do boje pěšky; jací to jsou vojáci? (Pěší.) Jiní jedou na koních; jací to jsou? (Jízdní.) Jiní se vezou na dělech, ze kterých potom střílejí; jací to jsou? (Dělostřelci, kanonýři.) Jiní vozí za ostatním vojskem na vozích chléb, maso a jiné potraviny, také seno a slámu; to jsou *vozatajové*. Co že dělají vozatajové, když je vojna? Může-li také churavý a slabý člověk býti vojákem? Koho jenom odvedou k vojsku? (Člověka zdravého a silného.) Až vám hochům bude dvacet let, přijdete také k odvodu; který z vás bude zdravý a silen. bude odveden, bude vojákem. Svlékne se sebe dosavadní svůj oblek a dostane *uniformu*. Co dostane? Čemu říkáme uniforma? (Vojenskému obleku.) Nejprve bude prostým vojákem a bude museti každý den se učiti, jak se střílí, jak se šavli seká, jak se bodákem bodá, nebo jak se na koni bojuje aneb jak se s dělem zachází. Bude-li obratný, povýší: z prostého vojáka stane se svobodníkem a bude nositi na límci u krku na každé straně jednu hvězdičku, ale jenou plátěnou. Povýší-li ještě, stane se desátníkem a obdrží dvě hvězdičky. Bude-li se i dále dobře držeti, stane se závodčím a potom strážmistrem. Umí-li strážmistr pěkně čísti a psáti, stane se *důstojníkem*, stane se pánem. Důstojník poručí, vojáci ho musí poslouchati a musí mu sloužiti. Prostý voják dostává chléb a peníze na výživu, ale dostává jen tolik, aby mohl býti živ; prostý voják je živ jednoduše, prostě. Ale důstojník dostává veliký plat, aby mohl býti živ jako pán. Učte se tedy pilně, abyste mnoho uměli, abyste se mohli státi, až budete vojáky, důstojníky. A víte-liž, od koho dostává vojsko plat? (Od císaře pána.) Ale císař pán nemohl by ze svých peněz tolik vojska pořád vydržovati, proto musí občané na vojsko přispívati; každý občan musí totiž nějakou *daň* císaři pánu odváděti. Také tvůj a tvůj a tvůj tatínek musí daň platiti. A víš-li pak, komu tatínek odvádí daň? (Starostovi.) A kde ji odvádí starosta? (Na úřadě ve městě.) Někdy přijdou vojáci také do vsi a zůstanou tam přes noc; kde přenocují? (Ve statech, v chalupách, v domech.) Také v malých městech, když tam přijdou vojáci, rozejdou se po domech; ale ve větších městech jsou zvláštní domy pro vojáky; jak se jmenují takové domy? (Kasárny, vojárny.)

H á d a n k a .

Dvě hlavy a dvě ruce, šest noh, a jenom čtyři nohy jdou.

N e m o c n i c e.

Ve městě bývá také zvláštní dům, ve kterém se ošetřují a léčí nemocní; jak se jmenuje tento dům? Povím vám, milé děti, kteří nemocní přicházejí do nemocnice. Kdyby tobě, Václave, nebo tobě, Antoníne, onemocněla maminka, nepošle jí tatínek do nemocnice, nýbrž nechá ji doma na posteli ležeti a bude ji ošetřovati sám a budete ji posluhovati i vy, děti. Ale hůře je, když onemocní takový člověk, který nikoho nemá, kdo by mu posloužil. Takový ubožák musil by mnohdy zahynouti, kdyby ho nedovezli do nemocnice, do špitálu. Někdy se stane také, že onemocní člověk na cestě, daleko od svého domova; také takoví nalézají útulku v nemocnici. Někdy zase roznemůže se hospodářovi čeledín nebo děvečka; trvá-li nemoc déle, odveze hospodář nemocného nebo nemocnou do nemocnice, kde se jí dostane náležitého ošetření. V nemocnici je několik žen, jež perou, čistí, posluhují, jež nemocné ošetřují. Ty se jmenují *ošetřovatelky*. Jest tam též jeden nebo více lékařů, již nemocné léčí. Kdyby nemocnic nebylo, mnohý člověk už dávno byl by musil zahynouti. Nemocnice jsou tudíž velikým dobrodiním pro lid. Pro které lidi zvlášt?

O b e c.

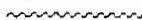
Ve městě přebývají obchodníci, řemeslníci, rolníci, přebývají tam též lidé učení. Všichni obyvatelé jednoho města činí vespolek *obec* a jmenují se *občané*. Opakuj! V obci musí býti ve všem pořádek, a nemůže každý dělati, co by chtěl. Aby v obci byl pořádek, o to stará se starosta a obecní výbor. Opakuj! Co starosta a obecní výbor nařídí, to musí občané plniti. Starosta a obecní výbor scházejí se na *radnici* čili v obecním domě a radí se tam o tom, co by bylo pro obec dobré: radí se, kde by se mělo náměstí nebo některá ulice vydlážditi, kde by se měla jaká cesta spraviti, kde by se měla ještě nějaká kašna postaviti, aby bylo všude dosti vody, radí se, zdali by se měla ještě jedna stříkačka na oheň koupiti, radí se, kterému chudému mělo by se podpory poskytnouti, aby netrpěl hladn, radí se, co by se mělo učiniti, aby lidé na trhu se nehaštřili a aby všude byl pořádek. Starosta mívá mnoho práce a nezastal by jí sám, kdyby neměl ke své ruce někoho, kdo mu pomáhá psáti i počítati. Proto mívá starosta ku své pomoci jednoho nebo víc *úředníkův*. To jsou obecní úředníci. Koho mívá starosta v městě ku své pomoci? Jací jsou to úředníci?

Také obyvatelé vesnice činí vespolek obec. Avšak některé vesnice jsou malé a nemohly by si samy stavěti a spravovati cesty, nemohly by samy vše obstarávati. Proto spojí se dvě nebo tři malé vesnice a činí dohromady jednu obec; mají jednoho starostu, kterého

obě nebo všechny tři osady jsou poslušny. Víte-li, která osada činí s naší osadou jednu obec? Řekneme nyní: *Větší osada činí sama pro sebe obec, malých osad obyčejně několik činí jednu obec.* Opakuj!

Chudinec.

V obci přebývají lidé zámožní i chudí, čili majetní i nemajetní. Chudí lidé žijí se prací nádennickou. Ale když sestárnou a pracovatí více nemohou, stará se o ně celá obec. Na vsi dávají občané ochotně svým chudým almužnu, ve městě pak bývá zvláštní dům pro chudé. Jak se jmenuje? V chudinci chudí bydlí, a obec poskytuje jim na živobytí: poskytuje jim oděvu, paliva i potravu, zkrátka celého zaopatření. Řekneme tedy: *V chudinci nalézají takoví chudí, kteří pracovatí nemohou, úplného zaopatření.*

VI. V širém poli.

1. Pole.

a) Polní plodiny. Plevel.

Obilí. Luštěny. Picní rostliny. Okopávaniny. — Hnojení.

Venku za vsí, za městem rozkládají se pole a luka. Polím a lukám říkáme zkrátka *pozemky*. Opakuj! Polím a lukám říkáme *pozemky*, protože se po zemi rozkládají. Opakuj! Nepatří všechna pole a luka jednomu hospodáři, nýbrž několika hospodářům, mnoha hospodářům. Aby pak každý hospodář věděl, kam sahá jeho pole a kde začíná pole sousedovo, co bývá vždy mezi dvěma poli? K čemu že jsou meze? Někde není žádné meze, ale za to je v zemi zasazen veliký kámen. Co naznačuje ten kámen? Jak se mu říká? (Mezník.) Na poli hospodář pěstuje rozmanité rostliny; které? (Pšenici, žito, ječmen, oves, kukuřici, proso; hrách, čočku, vikev, bob; jetel, pohanku; zemáky, řepu.) Co se na poli urodí, co pole zplodí, tomu říkáme *polní plodina*. Opakuj! Co jest tedy pšenice? hrách? zemák? Místo „polní“ plodiny říkávame také „hospodářské“ plodiny; proč? (Protože je hospodář pěstuje.)

Pšenice má svoje semena uložena ve klasech, a klasy palézají se na konci vysoké, přímé lodyhy; též tak žito, ječmen, oves. (Rozdíl mezi klasem a latou netřeba v první třídě dělati.) Semena těchto rostlin jsou uložena ve klasech, i jsou to rostliny *klasnaté*. Jaké? Proč? Lodyhy těchto rostlin jsou duté a kolénkaté; jak říkáme takovým lodyhám? (Stébla.) Jaké jsou to tedy rostliny, protože mají stébla? (Stebelnaté.) Semena těchto klasnatých a stebelnatých rostlin poskytují nám mouku na potravu, i říkáme jim rostliny *obilné* čili zkrátka *obilí*. Které druhy obilné rozeznáváme? (Pšenici, žito, ječmen, oves.) Kdo z vás zná kukuřici? proso? rýži? Také tyto rostliny počítají se k rostlinám obilným. Které to?

Má-li také hrách svá semena ve klasech? V čem je má? V čem mají i čočka, vikov, bob svá semena? Rostliny, které mají svá semena uložena v luskách, slovou rostliny luštinaté čili zkrátka *luštiny*. Co jest hrách? čočka? vikov? bob? (Luština.) Mají-li luštiny lodyhy přímé, kolénkaté, duté?

Jetel seje hospodář, protože jest dobrou píci dobytku; jetel jest *pícní* rostlina. Co jest jetel? Proč? Co jest i pohanka? Když hospodář pole svá osil, ať obilím nebo luštinami nebo semenem rostlin pícních, nestará se dál o tyto rostliny, až teprve v čas žní. Avšak zemědělci a řepa, když jsou již zasázeny, ještě mnoho dají roboty: musí se pleť a okrávati neb okopávati. Rostliny polní, které se musí okopávati, jmenují se *okopávaniny*. Opakuj! Co jsou zemědělci a řepa? Proč? Řekneme nyní: *Rolník přestuje na poli rozmanité rostliny: obilí, luštiny, pícní rostliny a okopávaniny*. Opakuj!

Některé druhy obilí sejí se již na podzim; které? (Pšenice, žito.) Zaseté semeno za krátký čas vzejde, a pole se zazelená. Na to přijde zima se sněhem a mrazem, to však mladému osení neublíží a ono roste na jaře dál. Jiné druhy obilné sejí se až na jaře; které? (Ječmen, oves.) Jak říkáme osení, které přes zimu bylo na poli? (Ozim.) Jak se jmenuje osení, které teprve na jaře vzešlo? (Jař.) Jest jeden druh žita, který se na jaře seje; jaké je to žito? (Jarní, jaré.) Také některá pšenice seje se z jara; jaká je to pšenice? (Jará.) Semeno zaseté ve vlhké zemi nejprve nabotní, potom vyrazí kořínek, jenž se hned v zemi ujmá; na druhém pak konci semenu objeví se zelený lupínek. Tento první lupínek, jenž ze semene vyrůstá, jmenuje se *klíč* čili *děloha*. Opakuj! Děloha byla již prve v semenu, než je rolník zasil. Ale v suchém semenu byla bledá a mrtvá; teprve ve vlhku oživila, vyrazilu, načež na světle se zazelenala. Pšenice a jiné rostliny obilné vyhlánějí ze semene toliko po jedné děloze; to jsou rostliny *jednoděložné*. Jaké jsou to rostliny? Proč? Hrách, když klíčí, vyhlání ze sebe dvě dělohy; jaká rostlina je hrách? Více děloh než dvě žádná rostlina nevyhlání a proto rozeznáváme rostliny toliko *jednoděložné* nebo *dvouděložné*, nikdy však *tříděložné*. Když obilí sklíčilo, ukazují se další lupínky. Lupínky z počátku k zemi se kloní, neboť nemají stonku. Později objeví se stonka, a tu hospodář říká: *Žito (pšenice, ječmen, oves) žene do stonku*. Opakuj! Za nějaký čas ukáže se na stonku i klas, a hospodář říká: *Žito metá*. Ale najednou se klas neukáže, nýbrž poněáhlu; jestiť zahalen lupeny, jož jako pochva jej obírají. Nejprv se ukáže čtvrt klasu, potom půl a na konec celý. Když všechny klasy docela vyšly na světlo, říká hospodář: *Žito je vymetulé*. Opakuj! Ale klasy jsou prázdné, hluché. Za nějaký čas objeví se na klasech jakési nitky s dlouhými paličkami, a hospodář říká: *Žito kvete*. Opakuj! Když žito a jiné obilí kvete, říkáva hospodář: „Kéž by jen bylo teď krásně! Kéž by jen nopršelo prudký vítr nebo silný déšť, aby nesetřásl, nespláchl květu s obilí. To by byla chyba, neboť ublíží-li vítr nebo déšť květu, ublíží semenu: klasy by byly prázdné.“ Když obilí odkvetlo, počnou klasy se naplňo-

vati; čím? (Zrním.) Na klasech jsou jakési kapsičky čili pochvičky a v těch narůstají zrna; nejprve čtvrt, potom půl, později celé zrno. Ale zrno jest zelené, měkké, a rozmáčkne-li je mezi prsty, vypryskne mléč, to jest šťáva mléku podobná. Slunečním teplem však ztuhne zrno a zhnědne nebo zežlutne anebo zbělí. Tenkrát jest obilí zralé a seče se. Který druh obilí má hnědé zrní? (Žito.) Které obilí je žluté? (Pšenice a ječmen.) Které je bílé? (Oves.) Jaké je zrno kukuřičné a prosné? (Žluté.) Jaké je zrní rýžové? (Bílé.) Když první obilí se seče, říká hospodář: *Žně nastávájí.* O žních zase hospodář prosí Boha o něco; oč? (Aby bylo krásně, aby nepršelo.) Co by se stalo, kdyby na posečené obilí delší čas pršelo? (Zrostlo by.) Žralá zrna v klasech mokrem by nabotnala a klíčila. Zrostlé obilí není k potřebě; těsto ze zrostlého žita na vále hospodyni se rozbíhá, to jest nedrží pohromadě, a přece-li z něho hospodyně chleba napeče, chléb takový není chutný, není zdravý, jest lidskému zdraví škodlivý. Také pšenice, zrostla-li na poli, je zkažena; toliko ječmen a oves vzdorují vlhku, ač ne přílišnému. Bylo-li krásně na květ, jsou klasy plny, a hospodář se raduje z požehnání božího. Kde však květ vzal pohromu, jsou klasy hluchy, buď úplně buď částečně. Hospodář sahá na klasy, které částečně jsou hluchy a říká: *Klasy jsou zubovité, žito nebude valně sypati.* Co chce říci slovem „zubovité“? Ale i tenkrát spokojí se zbožný hospodář s tím, co mu Bůh naděлил. Říkává: „Zaplat Pán Bůh za to; hůře by bylo, kdyby nás byl Bůh navštívil krupobitím; byli bychom ani tolik nesklidili.“ V čas žní přeje hospodář i té chudině, která žádných polí nemá: dovolí jí, aby za snopy klasy si sbírala, a říkává: „Ruka Páně jest otevřena, necht se radují i chudí.“

Obilí a luštiny, byvše posečeny, více nerostou. Ale jetel může se dvakrát i třikrát za léto sekati, vždy zase znova vyráží. Nezorá-li hospodář jeteliště, daří se jetel na témž poli i příštího roku a dařil by se též následujícího roku. Tuto vlastnost má i vojtěška i vičeneč (zmínka tato učiní se ovšem toliko tam, kde tyto pícní rostliny se pěstují). Obilí a luštiny jsou rostliny jednoleté, jetel je rostlina mnoholetá. Opakuj!

H á d a n k a.

Šel jsem polem, nalezl jsem domeček,
bez klíče hned otevřel jsem zámeček;
ejhle, poklad zelenalý,
sladko chutná nedozralý,
za pochoutku rád ho jím.
Jaký dům to, nepovím.

J e t e l.

Hospodář jetel takto pěstuje: Zaseje semene jetelového (zde vidíte, jak vypadá) na jaře do žita nebo do jiného obilí, třeba toto

bylo již vzešlé, a jetel roste zároveň se žitem nebo s tím obilím, do kterého byl zaset. Ale roste pomalu a je slaboučký, protože žito jej zakrývá, protože žito jej dusí. Teprve když žito se poseče a sklídí, počne jetel síliti a rychleji růsti, až jestli je dostatek vláhy. Nicméně však přece málo kdy vyroste do té výšky, aby se mohl ještě toho léta sekati. Teprve následujícího roku se seče. Kolikrát jej seče hospodář? (Dvakrát.) Kdy se jetel seče? (Když zpaličkovatěl.) Co jsou tyto paličky? (Květ.) Jaké barvy je květ? (Červené, růžové.) Je-li palička jeden toliko květ nebo je to více květův? (Více květů.) Vytřneš-li jednotlivý kvítek z celé paličky, není-li trubce podoben? Jaký je tedy? Každý kvítek má zelenavý kalich; co je to kalich? Na jetelový květ rády sedají včelky; proč asi? Někdy hospodář neseká jetele za zelena, nýbrž nechá ho dozrati tak, až paličky i lupeny uschnou. Čeho tím chce dosíci? Jaké jest jetelové semínko dle barvy? (Žlutohnědé.) Po kolika bývají lupeny jetelové pohromadě? (Po třech.) Jak jim proto říkáme? (Trojlístky.)

Z e m á k y.

Sejí-li se země? (Zemáky se sázejí.) Sázejí-li se celé? (Nikoli, toliko očka.) Když země vzejdou, tvoří pěkné přímé řádky; proč? (Protože tak byly sázeny.) Když povyrostly, hospodář je oarává; proč to? (Aby měly hojnost země, potom aby se zničila tráva, jež mezi řádky roste.) Později země také kvetou; jakým květem? (Bílým, bělomodrým.) Kolikáci pá jest koruna? (Pětici pá.) Kolik tyčinek má? Co se nalézá u prostřed tyčinek? (Pestík.) Co se vyvinuje ze květu? (Zelená bobule.) Má-li v sobě semena? Jsou-li tyto bobule k potřebě? Co jenom jest od země k potřebě? (Jejich hlízy.) Na čem rostou? (Na podzemních větvích čili šlahounech.) Zemáky slouží za potravu lidem i dobytku; kromě toho dobývá se z nich škrob. Maminka si ho dělá sama; jak? (Rozstrouhá země, a nechá břečku, které takto nabyla, ustáti.) Co se usadí na dně? (Škrob.) Co činí s vodou? (Sleje ji.) K čemu potřebuje matka škrobu? Víte-li, z čeho ještě se dělá škrob? (Ze pšenice.) Zemáky kupuje ve velikém množství vinopal (lihopal, lihovárník); nač? (Vaří z nich kořalku.)

H n o j e n i.

Jako člověk požívá pokrmu a nápoje, tak i rostliny musí míti svou potravu, a kdyby jí neměly, zvadly by, uschly by, zahynuly by. A odkud berou rostliny potravu svou? (Ze země.) A čím jí do sebe přijímají? (Svými kořínky.) V zemi, ve hlině zhnojené, nalézají se rozmanité látky, jež slouží rostlinám za potravu. Avšak dokud je hlína suchá a tvrdá, nemůže rostlina všelikých těch látek do sebe přijímati, do sebe svými kořínky táhnouti. Teprve když prší, změkne hlína, látky živné se stanou tekutými a mohou vnikati do kořínků, z kořínků do stonku, ze stonku do lupenův, zkrátka do celé rostliny.

Je-li celé pole oseto obilím nebo čím jiným, roste rostlina vedle rostliny, a takové množství rostlin spotřebuje za léto mnoho potravy, mnoho živých látek. Tím pole zeslábne; avšak prvním rokem není to zeslabení ještě veliké, ani druhým, teprve třetím a čtvrtým rokem je to znáti. Po čem se to pozná? (Třetího a čtvrtého roku bývá úroda na poli menší.) Proto musí hospodář dbáti o to, aby pole zase posilnil; čím je posilňuje? (Hnojem.) Hnůj se po poli rozhází a zaorá; proč se zaorá? (Aby v zemi zhnul a též aby se s hlínou promíchal.) Všechna pole nejsou stejně silna, ani ne stejně slaba. Slabé pole musí se každý druhý nebo třetí rok hnojití, silné pole hnojívá se až za čtyři, za pět nebo za šest let. Protože každá rostlina ubírá poli síly, proto dbá hospodář o to, aby neujalo se na poli nic jiného než to, co tam zasil nebo zasázal. K tomu cíli prohlíží prve semeno, které chce sítí, není-li v něm semene koukolového, vikvového a jiné přísady. Co dělá, je-li v něm přísada? (Přebírá je nebo je ještě jednou přesívá na řešetě.)

P l e v e l.

Ale při vši opatrnosti vyroste přece v obilí leccos, co hospodáře netěší. Jmenujte některé takové rostliny! (Koukol, chrpa, vlčí mák, stoklasa, metlice, kokoška, vikvice, pýr, hluchavka, povázka.) Hospodáře tyto rostliny v obilí netěší; proč? (Protože ubírají obilí potravy, dále proto, že v čas žní i tyto rostliny dostanou se do snopův a tudíž i do semene.) Víte-li, jak takovéto škodlivé rostliny nazýváme jedním slovem? (Plevel.) Dokud jest osení mladé, poroučí hospodář čeládece, aby plevel vytrhala, vypelela, později však, když už obilí metá, nelze plítí; proč ne? (Protože by se obilí zplouhalo, protože by se stébla polámala.) Některý plevel má pěkný květ a počítá se proto ku květinám; který? (Chrpa, koukol.) Jaký dle barvy je květ chrpy? koukole? Nejhorší ze všeho plevele jest *povázka* čili svízel; víte-li proč? (Protože se rozšiřuje po celém poli.) Kde se povázka nejraději ujímá? (V jeteli.) Co činí hospodář, jakmile se povázka v jeteli objeví? (Rozkopá to místo a rostlinu vypeleje.) Nepostačilo-li by, kdyby povázku toliko vytrhal?

b) Polní květinčky.

Sedmikrása. Čekanka. Mateří-douška.

Sedmikrása.

Také na mezích rostou rozmanité rostliny, z nichž mnohé pro pěkný květ svůj oblíbeny jsou. Jmenujte některé! (Sedmikrása čili chudobka, čekanka, mateří-douška.)

Květ sedmikrásy podobá se zlatému sluněčku, z něhož kolem do kola vycházejí paprsky; jaké dle barvy jsou tyto paprsky? (Bílé a růžové.) Má-li chudobka své lístky na lodyze nebo při zemi? Lístky její

vypadají jako lžičky, jsou tedy *lžičkovité*. Opakuj! Kde chudobka se se uhostí, tam roste několik let, i nazýváme ji rostlinou mnoholetou čili *vytrvalou*. Jak ji nazýváme? Proč? Kdy začíná kvésti? (Časně z jara, jakmile snáh roztaje.) Dlouho-li kvete? (Od jara až do zimy.)

H á d a n k a.

Kterou -krásku můžeme trhati?

Čekanka.

Jakým květem kvete čekanka? (Modrým.) Plátky květní jsou záplna rozloženy a tvoří kruh čili terč. Opakuj! Lupeny její podobají se lupenům bodlákovým, nemají však ostnův. Opakuj! Kořen její podobá se petrželi a jest mléčnatý. V některých krajinách seji čekanku pro její kořen: suší jej, melou a připravují z něho cikorii. Do čeho se dává cikorie? Čekanka není tak ranná jako chudobka, nekvete hned z jara, nýbrž dá na sebe dlouho čekati; víte-li, kdy kvete? (Když nastávají žně.) Ale za to kvete dlouho do podzimu. O čekance vypravují si děti tuto pohádku: Bylo jedno děvčátko a říkali jí Lidunka. Ta měla tuze ráda svou matičku. Ale matička se rozstonala a zemřela. To bylo veliké neštěstí pro ubohou Lidunku. Plakala a žalostně naříkala. Lidunka nevěděla ještě, koho pochovají do hrobečku, že více nevstane. Proto šla na hřbitov a tam na matičku volala, by se z hrobu vrátila. Ze hřbitova zahnal ji hrobník. Šla tedy domů. Doma však jí nic netěšilo. I odebrala se do pole širého a tam matičky své hledala. Když byla již všecka unavena, sedla si na mez a tam na matičku čekala. Čekala dlouho a plakala, a čekala tak dlouho, až umřela. A na tom místě ná mezi, kde Lidunka na matičku čekala, vyrostla modrá květinka — čekanka. — Kdo by dovedl to po mně vypravovati?

Mateří-douška.

Na mezích také roste květinka, jejíž lupínky líbeznou vůni vydávají; víte-li, jak se jmenuje? Jakým květem kvete? (Růžovým.) Na mateří-doušku rády včely lítají; čeho na ní hledají? Mateří-doušku matka trhává a na zimu ji uschovává; k čemu? (Jest léčivá a přidává se proto do koupelí.) Také o mateří-doušce vypravují si děti pohádku. Povím vám ji: Byly tři sestřičky a ty upřímně milovaly matinku svou. Avšak Bůh dopustil na matinku těžkou nemoc, a ona zemřela. To byla veliká rána pro děti. Plakaly hořce, přehořce, ale matičky zbuditi nemohly. A když pořád u hrobu matčina si naříkaly, tu ona nemohla prý toho pro lítost vydržeti a vrátila se z hrobu. Ale nevrátila se se svým tělem tak, jak jí do hrobu dali, nýbrž toliko duše její prý se vrátila. A ta duše vešla do vonného kvítku, jenž vyrostl na hrobě. Když děti druhého dne opět ke hrobu přišly a vůni toho kvítku ucítily, poznaly hned, že jest v něm duše mateří. Proto nazvali kvítek *mateří-douška*.

c) Cesty. Polní stromy.

Topol. Jeřáb. Kaštan.

Mezi poli jsou cesty. Cesty rozeznáváme dvojí: jedny, po kterých se toliko na pole jezdí, a to jsou *polní cesty* čili vozové; druhé, po kterých se jezdí z jednoho města do druhého, a to jsou *silnice*. Kolikere cesty rozeznáváme? Polní cesty bývají nerovné a za deštivého počasí i rozjezděné; silnice jsou rovné a nebývají rozjezděny. Proč silnice nemohou se tak snadno rozjezditi? (Protože jsou posypány drobným kamením.) Jak se říká kamení, na drobno roztlučnému? (Štěrka.) Kdo štěrkuje silnice? (Cestáři.) Co je ze štěrku, když se rozjezdí? (Za sucha prach, za mokrého počasí bláto.) Jest ještě jedna příčina, proč silnice rozjezditi se nemohou, nýbrž vždy rovnými zůstávají, a ta jest, že silnice jsou dlažděny; kdybychom odhrabali na silnici štěrka i hlínu, která pod ním se nachází, objevila by se zrak našemu dlažba, a to dlažba hrubá, neboť se skládá ze samých velikých kamenův. Silniční dlažba slove *štět*. Opakuj! Pověz nyní, proč polní cesty nejsou rovny a proč bývají rozjezděny? Podíváme-li se pozorně na silnici, shledáme, že vlastně není rovna, ale že jest u prostřed vyší než po krajích; proč to? (Aby se netvořily na ní kalužiny, nýbrž aby dešťová voda odtékala.) Kam stéká? (Do příkopův.) Kudy se táhnou tyto příkopy? (Po obou stranách silnice.) Někde jedna silnice jde přes druhou; tomu říkáme, že se křížují. Tam, kde se silnice křížují, stojí sloup, na němž je něco napsáno; co asi? Místu, na kterém cesty se křížují, říkáme *rozcestí*. Opakuj! Kdyby při rozcestí takového sloupu nebylo, co by se mohlo státi vozkovi, který není cesty povědom? V některé obci stává u silnice u některého domku dlouhé silné dřevo, které se může přes silnici spustiti tak, že nikdo dále jeti nemůže; co to jest? (Mýto.) Kdo okolo mýta jede nebo tamtudy dobytek vede, musí se zastaviti; proč? Za dne jest mýto otevřeno, na noc se spouští; proč? Jak se jmenuje, kdo na mýte mýtné vybírá? Mýtný odvádí vybrané mýtné na úřadě; nač se ty peníze obracejí, nakládají? (Na štětování silnic, na jejich štěrkování, na vydržování cestářův atd.)

Podél silnic jsou vysázeny stromy; kolika řadami? Jsou-li stromy vysázeny dvěma řadami podle sebe, tvoří *stromořadí* čili aleje. Opakuj! Podél silnic a cest lidé raději sázejí stromy ovocné než divoké; proč? Přece však i divoké stromy tu bývají; které? (Topoly, jeřáby, kaštany.)

T o p o l.

Je-li topol strom vysoký, či nízký? Jsou-li větve jeho rozloženy nebo jdou přímo vzhůru? Je-li tudíž koruna jeho stíhlá či košatá? Jaké jsou jeho květy? (Jehnědovité.) Rozvíjejí-li se dříve jehnědy nebo lupeny? (Jehnědy.) Topol je na pohled sice pěkný

strom, ale hospodáři si naň stěžují, že rozkládá kořeny své daleko do pole, čímž překáží orbě; také se na něm drží množství housenek, z čehož jde zase škoda stromovi ovocnému. — Topolu s přímými větvemi říkáme topol *vlaský*; *bílý* topol má větve rozložené a lupeny stříbrobílé. Opakuj! Jiný druh topolu jest *osyka*. Její lupeny mají dlouhé řapíky a proto se ustavičně třesou; dosti slabé vanutí větru jimi mocně pohybuje. O člověku bázlivém říká se, že se třese jak osyka. Opakuj!

J e ř á b.

Jeřáb snadno se pozná po svých plodech; jaké barvy jsou jeho bobule? Bývá-li jich mnoho pohromadě či jsou ojedinelé? Jak se jmenují bobule jeřábu? (Jeřabiny.) Víte-li, kdo si v zimě na nich pochutnává? Může-li jich i člověk požívat? Proč ne? (Jsou hořké, ačkoliv i nasládlé, tedy sladkohořké.) Jaké dle barvy jsou květy? (Bělavé.) Kolikplátečné jsou? (Pětiplátečné.) Jaké barvy jsou tyčinky? (Zelené.)

K a š t a n.

Kaštan za parného léta milý bývá netoliko sekáčům a lidem na poli pracujícím vůbec, nýbrž i pocestným; proč? Jaká jest koruna jeho? (Košatá.) Lupeny jeho skládají se z lístkův, které konci svými vespolek jsou rostlé. Opakuj! Z kolika lístků skládá se lupen? (Ze sedmi.) Který z lístků je největší? (Přední.) Které lístky jsou nejmenší? (Poslední dva zadní.) Květů bývá vždy mnoho pohromadě a činí kytku. Opakuj! Jakou polohu mají kytky květní? (Přímou, neboť přímo stojí vzhůru.) Jaké dle barvy jsou květní plátky? (Bílé, při tom růžově a žlutě kroupenaté.) Jaké dle tvaru jsou plody? (Kulaté, ostnité.) Co obsahuje v sobě kulatá, ostnitá šupina? (Semena, jimž říkáme kaštiny.) Kolik kaštanů bývá v jedné šupině, v jedné tobolece? (Tři, však obyčejně toliko jeden dozrává.) Jaké barvy jest semeno? (Hnědé.) Je-li všude hnědé? (Na jednom konci je bělavé.) Rozloupneme-li hnědou skořepinu kaštanu, co najdeme? Jak chutná jádro? (Trpce.) Mohou-li ho lidé požívat? Komu však jsou jádra dobrou krmí? V teplejších krajinách daří se kaštan, jehož semen lidé požívají; to jest kaštan *jedlý*. Opakuj! Náš kaštan se jmenuje *kaštan koňský* čili *živovec*. Opakuj! Semena kaštanu jedlého jedí se nikoli syrová, nýbrž pečená čili pražená. Co se stane, dáme-li kaštan do ohně nebo na horkou plotnu? (Za nějakou chvíli praskne, při čemž silně bouchne.) Co dělají lidé, když praží kaštiny, aby nebouchaly? (Rozkříznou jejich skořápky.) Povím vám, proč kaštiny v ohni bouchají. Pod skořápkou jejich je vzduch; vzduch se horkem tak nafoukne, že až skořáčku protáhne. Jestliže však skořáčku nařízneme, odejde vzduch otvorem tímto a kaštan nebouchne. Proč kaštiny v ohni bouchají?

2. L o u k a.

a) Seno, otava. Některé luční květiny.

Mezi poli i luka bývají. Pole hospodář oře, vláčí; zdělává-li také luka? Pole hospodář každého roku osívá; osívá-li také luka? Na poli pěstuje hospodář plodiny, které většinou poskytují člověku potravu; co roste na louce? (Na louce rostou píce rostliny.) Říkáváme sice, že na louce roste *tráva*, však to, co na louce roste, není jeden druh trávy, jest to několikero trav, jsou to rozmanité traviny. Traviny potřebují ku svému zrůstu, ku svému zdaru více vláhy než polní plodiny, proto nebývají luka ani na kopečích ani na stráních; kde bývají? (V údolích nebo na rovině.) Proč? (Protože na rovině a v údolí se vlaha drží, s kopečiv pak a se strání rychle pryč odtéká.) Nejraději má hospodář louku při potoce; proč? (Protože může vodu z potoka rozváděti po celé louce.) Co činí hospodář, aby voda z potoka rozlévala se po louce? (Nadělá od potoka stružek, a těmi se voda rozlévá po louce.) Dbá-li hospodář o to, aby luka měla dostatek vláhy, říkáme tomu, že zavodňuje svá luka. Opakuj! Na vlhké louce tráva roste bujně, na suché však spíše. Opakuj!

Když tráva na lukách dorostla do značné výšky, seče se. Může-li se posečená tráva hned ukliditi na senník? Proč ne? (Zapařila by se, zplesnivěla by, zhnila by.) Co tedy musí se s ní státi, aby vydržela přes zimu? Suší-li se doma na dvoře nebo hned na louce? Když sekáči trávu posekali, nechají-li ji dělníci, jež hospodář k sušení najal, ležeti na rádkách? (Nikoli, rozházejí nebo roztřesou ji na tenko.) Proč? (Aby lépe schla.) Tráva je z počátku nějakou chvíli zelena a jako by živá, slunečním horkem brzy však zvadne a hned na to usychá. Co činí dělníci, když tráva povrchu oschla? (Obracejí ji.) Čím? (Hráběmi.) K jakému účelu? (Aby uschla také ta, která prve byla vespod.) Když tráva po obou stranách náležitě proschla, co potom činí dělníci? (Shrabují ji do kup.) Proč se dává seno do kup? Povím vám to. Třeba bylo seno na pohled již suché, přece jest v něm ještě dosti vlhkosti; v kupách ta vlhkost, která jest uvnitř lupínkův a stebel travných, vyrazí na povrch, ona se jaksi vypotí, čímž seno zvlhne. Když se potom seno znova po louce rozhází, vyschne i tato poslední vlaha, a seno se může odvážeti na senník. Nehrozí-li déšť, nechává hospodář seno dva i tři dny v kupách, aby náležitě se vypařilo a odleželo. Smráká-li se však, spěchá s ním hospodář domů; proč? (Protože seno, na které delší čas přšelo, není tak chutné ani tak zdravé jako seno, které nezmoklo.)

Seno se vozi na voze žebřinovém; ale nakládá se mnohem výše než sáhají žebřiny, neboť jest lehké. Aby však s vrchu nepadalo, upevní se dlouhým bidlem; jak říkají tomu bidlu? (Pavuzá, pouzá.) Přední konce pavuzy přivazuje se ku přednímu rozpěraku, zadní konec

však se přitáhne silným provazem až k rozvoře; jak říkají tomuto silnému provazu? (Pavuzník, pouzník.) Senník má ve střеше veliké okno, a tímto skládá se seno s vozu na senník; jak říkají tomu oknu? (Vikyř.) Óim se podává seno do vikýře?

Posečená louka za nedlouho opět obrůstá, a než hospodář sklídí s polí poslední obilí, totiž oves, seče se louka podruhé. Jak se jmenuje tato druhá tráva? Bývá-li otava také tak dlouhá jako seno? Bývá-li s téže louky tolikož otavy jako bylo sena? (Bývá jí méně.) Hospodář nesmíchá otavy se senem, nýbrž dává ji zvlášť; proč? (Senem krmí koně, otava se dává hovězímu dobytku.) Proč asi? (Seno je silnější, živnější, otava slabší, méně živná; a koně musí se více přičiňovati, dostávají tedy silnější potravu.) Má-li louka stále hojnost vláhy, může se i třikráte síci; obyčejně však jen dvakrát se seče. Co po otavě na louce vyrůstá, na tom pochutnává si až do zámruzu hovězí dobytek.

Luční květiny.

Na lukách kromě travin vyrůstají také rozmanité květiny. Jak se jmenuje ta žlutokvětá rostlina, která nejraději na bahnech a močálech vyrůstá? (*Blatouch*, žluťák, máslový květ.) Kolikplátečnou má korunku? (Pětiplátečnou.) Lupeny jsou jako srdéčko vykrojeny; jaké jsou tedy? Dobytek nerad žere tuto rostlinu, protože jest nechutná, odporná. Opakuj!

Jak se jmenuje ta modrokvětá rostlinka, kterou děti rády dokytek a věnců trhají? (*Pomněnka*.) Kolik plátků má drobný její květ? (Pět.) Uprostřed je žlutá hvězdička; kolik cípků má? (Pět.)

Také *kohoutek* roste na lukách; kdo ho zná? Jakým květem kvete? (Karmínovým.)

Jak se jmenuje ta žlutokvětá rostlinka, která ve své lodyze anoi v lupenech skrývá bílé, hořké mléko? (*Pampeliška*, smetanka.) Víte-li, když žluté plátky jejího květu opadají, co se na jejich místě objeví? (Bělavé chmýří, kterému děti říkají „lucernička“.) Co se stane, fouknete-li na lucerničku? (Chmýří se rozlétne.)

Také jetel roste na lukách a ten mají hospodáři rádi; proč? (Protože je dobrou pící.) Roste tam *jetel obyčejný*, totiž takový, jehož květní paličky jsou červené, potom *jetel bílý*; proč se jmenuje bílý? Dále *jetel košičí*; ten se tak jmenuje, protože květní paličky jako košičky vypadají. Kdo zná tyto druhy jetele?

K v í t í .

Na louce se třpytí z jara nové kvítí,

žluté, modré, červené a rozličně barvené.

Odkud se to všecko vzalo? Pod sněhem-li v zimě spalo?

Kdo v ně vřel zas novou šťávu? Kdož tu vůkol barví trávu?

Odkud bylin čerstvá síla? kdo jim rosu, dešť posílá?

Kdo je slunéčkem zahřívá? Kdo tou vřní jich dařívá? —

Bože, Tvé to dílo jest, ohvála Tobě buď a čest.

b) Luční stromy. — Rak.

V r b a.

Na lukách při potociích i stromy rostou; které? (Vrby, olše.) Jaké barvy jest kůra vrby? (Šedé.) Je-li hladká či rozsedalá? (Rozsedalá.) Jaké dle tvaru jsou její listy? (Kopinaté.) Jsou-li celokrajné či pilovité? Jaké jsou dle barvy? (Jako stříbro bílé.) Po stříbrobílé koruně pozná se vrba již z daleka. Vrba také kvete; ale květy její nemají úhledných plátků, nýbrž jsou to klásky, jimž děti říkají „kočičky“; jak říkáme takovým květům ve škole? Kdy kvete vrba? (Časně z jara.) Větve vrby jsou ohebné a tuhé, proto se z nich leccos plete; co se z nich plete? Aby vrba mnoho tenkých větví ze sebe vyhnala, co dělají hospodáři? (Klestí ji.) Co znamená to slovo? (Ořezávají z ní všechny větve.) Jaká jest potom? (Okleštěná.)

O l š e.

Olše jest také strom jehnědokvětý, avšak olše má jedny jehnědy dlouhé, jiné zase krátké. Z krátkých jehněd po odkvětení vyvinují se kulaté šištičky, jež skládají se ze dřevnatých šupin; za těmito šupinami jsou semena. Kolikeré jehnědy má olše? Co se vyvinuje z kratších jehněd? Jsou-li lupeny olšové též kopinaté jako lupeny vrby? (Nikoli, jsou vejčité.) Jaká jest kůra? (Za mladu hnědošedá, později červenavá.)

Olše i vrba milují mokrou půdu a proto se na suchu nedaří. Víte-li, proč hospodář sází tyto stromy podle potokův? Jejich kořeny rozšíří se ve břehu potoka, a břeh se tím stává pevným tak, že voda nemůže ho podemílati.

R a k.

Olšové kořeny zasahují zhusta až do potoka, a pod nimi rádi se ukrývají raci. Jakou vodu miluje rak, čistou potociční či bažinatou? (Čistou potociční.) Víte-li, čím se živí? (Žabami, rybkami a hmyzem.) Čím chytá žáby a rybky? (Svými klepety.) Na čem má rak klepeta? (Na nohách.) Kolik noh má? (Deset.) Kolik je to párův? Na kterém páru noh jsou největší klepeta? (Na prvním.) Na druhém a třetím páru má také klepeta; jaká jsou ta? (Malá.) U hlavy má rak tykadla; kolik? (Čtyři.) Jsou-li všechna tykadla stejně dlouhá? (Krajní jsou dlouhá, vnitřní krátká.) Ta část těla, ku které jsou přirostlé nohy, slove hrud. Je-li hlava od hrudi oddělena? (Není.) Ta část těla, která za hrudi se nalézá, slove zadek; zadku rakovu říkají též ocas. Ocas složen jest z několika článkův; z kolika? (Ze sedmi.) Poslední článek jest rozšířen a vypadá jako rybí ploutev. Opakuj! Touto ploutví rak, když plove, v pravo i v levo vesluje. Plove-li rak ku předu jako jiná vodní zvířata? Čím jest pokryto tělo račí? (Tuhou

koží.) Jaké barvy jest? (Tmavozelené.) Uvaříme-li raka, jaké barvy jest potom kůže jeho? V létě svléká rak svůj tmavozelený kabátek; zůstane-li dlouho bez něho? (Nikoli, naroste mu zase nový.) Začasté se stane, že rak v boji přijde o klepeto neb o nohu, ale klepeto i noha mu zase narostou; jaké jsou tedy tyto údy jeho? (Dorůstavé.) Kdy vychází na lov? Co dělá ve dne? (Ukryvá se v děrách pod kořeny a kameny.) Může-li rak také na suchu živ býti? (Nějaký krátký čas ano, později však hyne jako ryba.) Je-li rak k užítku? Kdy jest maso jeho nejchutnější? (V létě když kvete pšenice.) Když raky vaříme, nemáme jich dávatí do hrnce hned, nýbrž až se voda vaří. Hodíme-li raka do vody vařící, usmrtníme ho jedním rázem a on se netrápí, nemučí. Kdybychom ho však dali do hrnce dříve, vystál by velikých bolestí, dlouho by se trápil. A trápiti zvířátek nesmíme. Zvíře cítí bolest jako ty, proto nedělej mu trampoty.

H á d a n k a.

Divné zvíře vidím v díře!
U hlavy růžky, v rukou má nůžky,
hladký má kabátek, chodí vždy nazpátek.

3. Polní ssavci a ptáci.

a) Polní ssavci.

Zajíc. Krtka. Křeček. Sysel. Kolčava.

Po polích a lukách prohánějí se rozmanitá zvířata čtyřnohá. Vidáme tam ovšem také koně, krávy, ovce, kozy, ale taková zvířata nemám nyní na mysli; tato jsou zvířata domácí a o těch jsme již hovořili. Však mám na mysli čtyrnožce, kteří toliko v polích a na lukách žijí a tudíž žádného pána nemají, o které se tedy nikdo nestará a které také nikdo ku práci nenutí; jsou to čtyrnožci, kteří srozumitelně po polích a lukách pobíhají a tudíž život divoký vedou. Takovým říkáme čtyrnožci polní. Dnes tedy o čtyrnožcích *polních* budeme hovořiti. Které čtyrnožce polní znáte neb aspoň jmenuvati umíte? (Zajíce, krtka, křečka, sysla, kolčavu.) Všechna tato zvířata za mladu se živí mlékem svých matek; co jsou proto?

Z a j í c.

Zajíce hospodář má rád, když je na pekáči, ale na poli ho nerad vidí, zvláště z jara, dokud osení jest ještě mladé; proč? Také v zimě, kdy bývá zajíci zle o potravu, dělává škodu: víte-li, na čem? Protože zajíc je zvíře škodlivé, netrpí myslivci, aby se zajíci tuze rozplemenili, nýbrž je pilně střílejí; kdy je střílejí? (Na podzim a v zimě.) Zajíc však také jest užitečen; čím? A protože jest užitečen,

proto myslivci všech zajíců přes zimu nevystřílejí, nýbrž jich něco nechávají pro plemeno. Kterí zajíci přes zimu obstáli, mívají na jaře mladé, a v tom čase nikdo jich střílet nesmí, ani ne v létě, nýbrž až po žněch. Zajíc za dne spí ve svém pelechu; kde si ho vyhrabuje? (Pod mezí, vedle velikého kamenu, ve hluboké brázdě, pod křovím.) Má-li, když spí, oči zavřené? Vite-li, proč jich zavřítí nemůže? (Protože má krátká víčka oční.) Kdy vyběhá do polí nebo na luka za potravou? (Z večera.) Utíká-li zajíc s kopce, začasť se převálí, začasť udělá kotrmelec; proč to? (Má zadní nohy delší předních a proto se mu s kopce špatně běhá.) Zajíc má právě takové přední zuby jako králík, jako myš; jaké jsou to zuby? Tělo zajíce má silnější i táhlejší než králík. Opakuj! Srst králíků rozmanitě je zbarvená; ale zajíci jsou všichni stejní; jací jsou dle barvy? (Na hřbetě hnědošedí, pod břichem bílí.) Jaké jsou uši zajícovy na koncích? (Černé.) Zajíce poděsí, poleká každá maličkost; zašustí-li ve trávě ještěrka nebo had, dostane strach a utíká; tím více však utíká, slyší-li kročeje lidské nebo spatří-li člověka; jaké zvíře jest proto? O člověku, který všeho se leká, všeho se bojí, říkávame, že jest jako zajíc nebo že má zaječí srdce. Opakuj!

H á d a n k y.

1. Kdo spí a oči nezamhouří?
2. Kdy běží zajíc přes nesmírné množství děr?

K r t e k.

Z jara vidáme na lukách, tu a tam i na polích hromádky čerstvé vyhrabané hlíny; odhrábneme-li hlínu, najdeme pod hromádkou díru do země. Odkopneme-li motykou drn a stopujeme-li, kam díra se táhne, přesvědčíme se brzo, že jí není konce. Díra jest udupána a viděti na ní, že jest to chodba nějakého zvířete, ovšem ne velikého. Které zvíře dělá tyto podzemní chodby? Od kterého zvířete pocházejí tyto hromádky hlíny? Jak říkáme těmto hromádkám? (Krtiny.) Hospodář na louce krtin netrpí; proč? (Protože by pod nimi nerostla tráva, také by později překážely sekáčům.) Co tedy nařizuje čeládec? (Aby krtiny po louce rozházela.) Dokud je tráva na lukách malá, nedělá si hospodář z krtin nic; později však, když tráva již jest veliká a krtin rozházeti nelze, mzí se na krtá. Nieméně však přece říkáv čeládec: „Kdybyste krtá viděli, ať mñ neubližujete; jestiž on zvíře užitečné a protože jest užitečen, rádi mu trochu těch krtin odpustíme.“ Aj, čím pak je tak užitečný, že mu hospodář odpouští takové nešvary? Povím vam to. Krtek nehrabe podzemních chodeb jen tak pro vyrazení; jeho k tomu dohání hlad. Což tam pod zemí ve hlíně najde potravu? Arciže najde. Tu najde žízalu nebo jiného červa, tu zase ponravu nebo již chrousta, jenž z ponravu se utvořil, tam opět napadne polní myš, a to vše on s chutí požírá. Není-liž

tedy krtčívře užitečné? Takových živočichů nachází v zemi dost a dost, a to nejen tenkrát, když chodbičky se hrabe, nýbrž i později. Neboť i do hotových již chodbiček provrtá se každou chvíli nějaká žížala, nějaká ponrava, a zabloudí sem každou chvíli nějaký chroust nebo jiný brouk, nějaká myš, zába nebo podobné zvířátko. Proto krtka každého dne probíhá svými chodbičkami a pátrá, kde co na zub. A poněvadž má dobrý žaludek a mnoho potravy spotřebuje, proto nelze diviti se hospodáři, že krtovi ublížiti nedá. — Nyní pak si krtka prohlédneme. Tělo jeho vypadá jako váleček; jaké je tedy? Jakou dle barvy srstí je pokryto? (Černou, poněkud do modra, lesklou.) Je-li srst jeho hrubá či jemná? řídká či hustá? Hlava jeho na dole-ním konci jest špičatá a vypadá jako rypáček, jimž krtka na všechny strany pohybovati může. Řekneme tedy: *Hlava končí pohyb-livým rypáčkem.* Opakuj! Oči jeho jsou malinké a k tomu ještě srstí zakryty, tak že se zdá, jako by jich ani neměl, což také někteří lidé se domnívají. Totéž domnívají se někteří lidé i o uších, avšak také tomu není tak. Krtka má uši, ale nemá při nich boltečův. Opakuj! Místo boltečův má však krtka kolem uší kůžičku, kterou může sevřít i rozevřít. Opakuj! Však kdyby neměl tohoto příklopu na uších, nemohl by se pustiti do vody, jak to rád činí. Co by se mu stalo ve vodě? Přední nohy jeho vypadají jako ruce, a těmi hrabe své podzemní chodby, při čemž rypáčkem si pomáhá. Opakuj! Krtka na je-dnom místě dlouho nevydrží; víte-li, kdy se stěhuje jinam? (Když už všechny červy, ponravy a myši vychytal.) Někdy se přestěhuje do zahrady a rozrývá tam záhonky, na nichž zelenina roste. Tenkrát ovšem nelze diviti se, nalíčí-li naň zahradník.

K ř e č e k.

Jiné polní zvíře, jež taktéž podzemní chodby hrabati umí, jest křeček. Krtka hospodář šetří a ubližovati mu nedá, křečka však nenávidí a proto pronásleduje. Víte-li, proč? Protože jest polní zlo-děj. Jakmile zrna v klasech obilných počínají tvrdnouti a zrání, již se do nich křeček pouští; chce mítí žně dříve nežli hospodář. Před-níma nohama ohybá vysoká stébla, ukusuje klasy, rozetrolí je tlapami a zrna takto dobytá s velikou hltavostí požírá. Ale na tom není dosti. Nejen že se vykrmí, on i na zimu chce mítí zásobu. A proto postaral se, aby měl kam uložití tuto zásobu. Hluboko v zemi vy-hrabal si skrýš: jednu komůrku, ve které spává, a tři komůrky na potravu. Do této skrýše nosí zrní obilné a nanosí ho tolik, že všechny tři komůrky jsou plny. A v čem nosí křeček zrní s pole do skrýše? V hubě. Máť on v hubě pod tvářema dutiny na způsob kapes, a do těch epe, div že neprasknou. Než s polí všechno obilí jest sklizeno, má křeček zásobárny své naplněny až do vrchu a sám je při tom tlustý, že pro tloušťku ani utíkatí nemůže. Jakmile na podzim chladné a deštivé počasí nastává, zaleze křeček do svého doupěte, schoulí se ve své ložnici a usne. Spaní jeho jest tak tvrdé, že

bychom ho spíše za mrtvého pokládali. Z tohoto tvrdého spánku probouzí se teprve někdy po vánocích. V tom čase ovšem na polích není ještě ničeho. Tedy pouští se křeček do svých zásob a než je s nimi hotov, je zatím jaro. Na jaře pak pase se na zeleném osení, při čemž chytá polní myši, ještěrky, hady i mladé ptáčky. — A nyní si toho polního škůdce poněkud prohlédneme. Veliký není, ale přece větší než krtek. Tělo jeho je tlusté, zavalité. Opakuj! Jaký dle barvy je na hřbetě? (Rezavě žlutý.) Jaký pod břichem? (Černý.) Jaké jsou nohy nahoře? (Černé.) dole? (Bílé.) Na hrdle jsou žlutavé skvrny; kolik? (Tři.) Končí-li jeho hlava rypáčkem? (Nikoli.) Nemá-li bolťcův? (Má.) Jsou-li krátké či dlouhé? (Krátké.) Co vidíte na horním pysku? (Vousy.) Je-li krk krátký či dlouhý? (Krátký.) Je-liž ohonek dlouhý či krátký? (Krátký.) — Křeček krade, jest tedy zloděj. Jiný zloděj, když ho při krádeži postihnou, lekne se a utíká. Ale křeček je drzý zloděj. On nejen že neutíká, on se ještě postaví. I člověku se postaví, frčí naň a div že mu do očí neskočí. Tak malé zvíře a tak opovážlivé! Také mnohý člověk činí jako křeček: ačkoli je malý a slabý, přece staví se, jako by se siláka nebál. O takovém člověku říkáváme: Staví se jako křeček. Co to znamená?

Sysel.

Jiný zloděj polní, jenž jako křeček v kapsách čili torbách obilí do své podzemní skrýše zanáší, jest sysel. Sysel není tak zavalitý jako křeček, ale za to je delší. Opakuj! Barvy jest jedné, a to hnědošedé, bíle skvrnité. Opakuj! Staví se také na zadní nohy jako křeček, ale jenom tenkrát, když rozhlédnouti se chce, neblíží-li se nepřítel. Pozoruje-li někoho, dá se do pískání a utíká do díry. Sysel je veliký hubitel polních myši, a proto mu hospodář krádeže jeho nemá tak za zlé jako křečkoví. Opakuj!

Kolčava.

Po polích a lukách prohání se také kolčava čili lasice. Malé to zvířátko, sotva jako krtek dlouhé, jenže mnohem štíhlejší, nicméně však odvážlivé a ukrutné. Tomu bychom se ani nedivili, že usmrejuje myši, skřivany a podobná drobná zvířata. Ale to nás musí naplniti podivením, že se odváží také na krčka, křečka, sysla, ba i na zajíce. A přemůže-li ho, jsouc tak malá? Ovšem že přemůže. A jak to? Skočí mu na krk, prokousne žíly a ssaje z nich krev tak dlouho, až zvíře více se brániti nemůže, nýbrž mdlobou k zemi klesne. Nasytí se již krví své kořisti a proto o maso ani nestojí. Leč když má veliký hlad, pochutnává si také na mase. Ptáky obyčejně celé požírá. Na ptácích samých nemá však dosti, nýbrž i po jejich vejcích slídí, a proto mnohdy i do kurníků se odvažuje. Provrtá zuby svými do vejce jednu nebo více dírek, načechá bílek i žlutek vypíjí tak, že ani kapka na zmar nepřijde. Kolčava nadělá sice mnoho škod, nicméně však přece jí lidé nepronásledují, protože pohubí mnoho pol-

ních myši. Opakuj! — Jaká jest dle barvy na hřbetě a na tlapkách? (Červenohnědá, skořicová.) Jaká na krku, hrudi a na břiše? (Bělavá.) Někteří lidé se domnívají, kdyby na ně kolčava foukla, že jim otekou tváře a všecek obličej; domnívají se, že kolčava podfoukne. To však je zrovna tak pravdivé, jako že žába jest jedovata.

b) Polní ptáci.

Skřivan. Koroptev. Křepelka. Vrána.

Po polích a lukách poletují také rozmanití ptáci; kteří?

Skřivánek je ptáček všem lidem milý; proč? Již časně z rána vstává, chválu Bohu vzdává; čím? Zač děkuje Bohu? Je-li větší než vrabec či menší? Jaké má peří? (Hnědé.) Kde si dělá hnízdo? Zůstává-li u nás přes zimu? Jak se jmenuje ten skřivan, který má na hlavě chocholku? Odlétá-liž i chocholouš na zimu od nás? Čím se živí tito ptáci? (Hmyzem a zrním.)

H á d a n k a.

Jaký -vánek libě zpívá?

Koroptev každý pozná po hřmotu, jaký způsobí, když od země do povětří se vznáší; při tom vydává i hlas; jak volá? (Čiryk.) Jak je veliká? (Jako malá slepice.) Jaké peří má na hřbetě? (Hnědé.) Jaké na hrdle a na břiše? (Popelavé.) Jsou-li nohy krátké či dlouhé? (Krátké.) Kde si dělá hnízdo? Kolik snáší vajíček? (10—15.) Krmí-li stará koroptev mláďata? Zůstávají-li koroptve u nás přes zimu? Myslivci je v zimě a na podzím pilně střílejí; proč?

Křepelku každý po hlase pozná; jak volá? Je-li tak veliká jako koroptev? Jaké peří má? (Rezavé, černými a bílými čárkami promíšené.) Kde si dělá hnízdo? Zůstává-li tu přes zimu?

Křepelka i koroptev ve mnohém podobají se slepici. Jaký zobák mají? (Krátký, silný, na konci trochu zahnutý.) Prsty na nohou jsou tři obráceny do předu, čtvrtý, jenž na zad jest obrácen, stojí výše. Jsou to právě takové nohy jako slepičí; k čemu jsou způsobilé? (Ke hrabání.) Jací ptáci jsou tedy křepelka a koroptev? (Hrabaví.)

Ještě větší pták polní než koroptev jest **vrána**. Jaká je dle barvy? (Hlava, hrdlo, křídla a ocas jsou černé, záda a břicho popelavé.) Jaký má zobák? (Černý, silný, skoro rovný.) Vráně polní říkáme vrána *popelavá*; v lesích pak se zdržuje vrána *černá*. Opakuj! Vrány popelavé i černé přilétají zimního času v zástupech z krajín studenejších k nám a hledávají po silnicích potravy. Co žerou? (Zrní i plevy, jež i z trusu koňského vyhrabují. Čím se živí v létě? (Ponravami a jiným hmyzem, také myšmi.) Je-li moudré proto, vrány plašiti a stříleti?

H á d a n k a.

Jaká -vrána poletuje?

4. Rybník.

Vodní zvířata. — Rákos.

Ryby. Žáby. Škeble rybníčná. Píjavka.

Mezi lukami a poli bývají rybníky. Čím jest rybník ohrazen? Co by se stalo, kdyby někdo hráz prokopal? (Voda by vytekla.) K čemu je tedy hráz? (Hráz zadržuje vodu v rybníce.) Odkud teče voda do rybníka? Je-li také na té straně hráz, na které voda do rybníka přitéká? Může-li voda také do kopce téci? Jak vždy teče? (S kopce.) Proč tedy není na oné straně žádná hráze? Rej toto: *Hráz je vždy na té straně rybníka, kam voda má spád.* Kdyby voda do rybníka stálo jen přitékala a nikdy neodtékala, byl by rybník brzo pln, voda přetékala by přes hráz a promlela by jí. Proto musí mít rybník též odtok. Co musí mít? Proč? K tomu cíl bývá ve hrázi otvor; avšak ten otvor nesahá až ke dnu; proč ne? (Protože by jim vytekla všechna voda a žádná nedržela by se v rybníce.) Otvor ten jest tak zařízen, aby jenom něco vody mohlo odtékat. Jak se jmenuje tento otvor? (Splav.) Jak že bývá splav zařízen? Pod rybníkem stává mlyn, a mlynář někdy má hojnost mletí, někdy nemívá žádného. Když nemá mletí, zandává splav, aby voda na prázdno neodtékala; čím ho zandává? (Stavidlem.) Stavidlo je zbito z prken a je tak zařízeno, aby se mohlo vytáhnouti a zase spustiti. Opakuji! Kdy tedy vytahuje mlynář nebo jeho chasa stavidlo? Kdy je sponští? V rybníce bývají nasazeny ryby a ty by odplavaly, když mlynář vytáhne stavidlo. Aby nemohly odplavati, co bývá před stavidlem na vnitřní straně splavu? (Dřevěná mříž.) Je-li ta mříž hustá či řídká? Proč? Někdy mlynář nebo ten, komu rybník patří, vypouští všechnu vodu z rybníka; kdy to činí? (Když chce lovit ryby.) Když voda vyteče, kde zůstanou ryby? (Na dně rybníka v bahně.) Z bahna vybírají je lidé; do čeho je dávají? (Do kádí a do sudův.) Do prázdných-li? Což kdyby je dali do prázdných nádob? Může-li tedy ryba bez vody živa býti? V sudích odvezou ryby na trh do města. Ve které dny jídáme my křesťané ryby? Však kromě velikých ryb vyloví se také veliké množství malých ryb; co s těmi dělá mlynář? (Ty nasadí zase do rybníka, aby vyrostly časem v ryby veliké.) Rybník se vypouští nikoli každého roku, nýbrž v pěti nebo v šesti letech; proč to?

H á d a n k a.

Větry a voda mé živobytí zachovávají; nikdy pokrmu nepožívám, ale tvří ti připravují. (Mlyn.)

R y b y.

Ryby toliko ve vodě mohou živы býti. Kdyby na zemi žily, byl by Báh tělo jejich obdařil nohami, aby mohly po zemi choditi, nebo

křídly, aby mohly jako ptáci létat. Ale že stvořeni jsou, aby ve vodě žily, nedal jim Bůh ani noh ani křídel, nýbrž dal jim okončiny jiného druhu, dal jim okončiny takové, které jim slouží ku plování. Víte-li, čím ryby si pomáhají plovouce? (Ploutvemi.) Z čeho se skládají ploutve? (Z tenké blány, jež jest napjata na tenkých kůstkách.) Počet ploutví jest rozdílný; některá ryba má dvě ploutve, některá tři, některá čtyři nebo ještě více. Ploutve jsou na hrudi, to jest hned za hlavou, a to jsou ploutve *hrudní*. Opakuj! Nebo jsou na hřbetě; jaké to jsou ploutve? (Hřbetní.) Nebo jsou na břiše; jaké to jsou ploutve? Nebo jsou na ocase; jaké to jsou ploutve? Ještě něco mají ryby, co jim při plování pomáhá. Malé měchýřky to jsou, jež se v těle jejich nalézají. Kdo je viděl? Ryba dovede měchýřky tyto napustiti vzduchem, a ony se nadmou. Dovede z nich vzduch vypuditi, a ony splasknou. Chce-li ryba z hlubiny vyplavati na povrch vody, nadme měchýřky; kdy je vyprazdňuje? Člověk ústy svými dýchá do sebe vzduch, jenž průdušnicí jde do plic; člověk dýchá plicemi. Také ssavci a ptáci dýchají plicemi. Avšak dýchání ryb jinak jest zařízeno. Ryba dýchá čili polyká nikoli vzduch, nýbrž vodu. Opakuj! Polknutou vodu zase ze sebe vypouští; víte-li kudy? Na každé straně hlavy má otvor a těmito otvory vypouští nebo vystřikuje polknutou vodu. Podíváme-li se do těchto otvorů, co tam uvidíme? Masité tenké lupínky, po krajích zubovité tak, že vypadají jako hřebínky. Tyto masité hřebínky dal Pán Bůh rybám místo plic, aby jimi dýchaly. Masité hřebínky, kterými ryby dýchají, jmenují se *žábry*. Opakuj! Čím tedy dýchají ryby? Kde se nalézají žábry? (V otvorech po stranách hlavy.) Otvory, ve kterých leží žábry, nejsou stále otevřeny, nýbrž jenom tenkrát, když ryba vodu polyká; jindy jsou zavřeny. Aby pak ryba je mohla zavírat i otvírat, má na nich jakési příklopy, jakási víčka. Víčka, kterými ryba zavírá a otvírá své žaberní otvory, jmenují se *skřele*. Opakuj! Řekli jsme sice, že ryba dýchá vodu, avšak vzduchu také potřebuje, beze vzduchu býti nemůže. A kde ho bere? Vzduch, jak víte, je všude a tedy jest i ve vodě; mnoho sice ho tam není, ale něco je ho tam přec. A jak ryba polyká vodu, polyká s ní zároveň i vzduch. Někdy však jest ve vodě méně vzduchu než ho ryba potřebuje; v takovém případě umí si ryba pomoci; víte-li, jak? Vynoří hlavu z vody na povrch anebo se vymrští nad vodu a lapá vzduch. Proč se tedy ryby vymrštují nad vodu? Víte-li, čím si pomáhají, když se nad vodu vymrštují? (Hlavně ocasní ploutví, potom ploutvemi hrudními.) Mlynáři to dobře vědí, že ryby nemohou býti beze vzduchu, a proto v zimě, když jest rybník všecek pokryt ledem a nikudy k rybám vzduch dostati se nemůže, prosekávají na některém místě led. Proč jej prosekávají? Co by se stalo, kdyby ho neprosekali? Ryby se k tomuto prosekanému otvoru táhnou; co tam chtějí? — Ryby mají po těle „penízky“; jak říkáme „penízkům“ ve škole? (Šupiny.) Některé ryby mají veliké šupiny, jiné zase drobné. Šupiny některých ryb jsou zelenavé, jiných zase zamodralé, jiných opět bílé. Řekneme tedy: *Šupiny rybí rozmanitě jsou zbarveny*. Opa-

kuj! Šupiny ryb povlečeny jsou teninkou blankou a z té se vypocuje tekutina kluzká, slizká; jmenuje se sliz. Proto jest tělo rybí ustavičně kluzké, a kdo chce rybu v ruce udržeti, musí být opatrným, aby mu nevyklouzla. — Víte-li, čím se ryby živí? (Žabami, červy, hmyzem vodním, vodními rostlinami a jich semeny, některé požírají menší ryby.) Mají-li také zuby? Ryby mají zuby, avšak netoliko v čelistech, nýbrž také na patě, v hrdle, ba i na jazyku. Opakuj! Husa, slepice, vrabec a ptáci vůbec snášejí vajíčka, a z těch se líhnou mladí ptáčkové; říkáme tedy: Ptáci se líhnou z vajíček. Také ryby se rodí z vajíček. Avšak vajíčka ptačí mají tvrdou skořepinu, vajíčka rybí jsou toliko blankou povlečena. Opakuj! Jak říkáme vajíčkům rybím? Jikry jsou malinké asi jako mák nebo jako jáhly, proto také rybky, jež se z nich vylíhnou, jsou z počátku malounké; teprv později dorůstají u veliké ryby. Ptáci snášejí vejce po jednom, ale ryby vypouštějí ze sebe najednou veliké množství jiker. Jikry ty jsou vespolek slepeny a činí veliký chomáč. Kdyby se z každé jikry vylíhla rybka, byl by rybník za jedno léto pln ryb. Ale mnoho jiker vezme za své, a to zimou, chladem. Jenom z těch jiker se vylíhnou rybky, které mají dostatek tepla. Ptačí vejce zahřívají staří ptáci, avšak jikry zahřívá toliko boží slunéčko. Staré ryby, jako by to věděly, že chladem jikry hynou; proto nekladou jich na hlubinu, nýbrž na mělčinu a nejraději do těch míst, kde jsou kameny, kde jest rákos nebo jiná tráva; proč? (Na hlubině je voda chladná, na mělčině teplá; na kameny a rostliny jikry se přilepí a vítr jich nemůže zahnatí na hlubinu. — Sáhneš-li si na ruku, je teplá; sáhni na nohu, je teplá; sáhni kamkoli na své tělo, všude je teplé. Vezmi kočku do ruky, je teplá; vezmi vrabce do ruky, tělo jeho je teplé; vezmi kteréhokoli ssavce do ruky nebo kteréhokoli ptáka, tělo jeho je teplé. Odkud to teplo v našem těle? Odkud to teplo v těle zvířecím? Povím vám to. Člověk po celém těle má žíly, v nichž je krev; a právě krev to jest, která má v sobě teplo, krev činí, že jest naše tělo teplé. Právě tak jest i u zvířat čtyřnohých a u ptákův. Ssaveci a ptáci mají teplou krev. Opakuj! Vezmeš-li však rybu do ruky, je studena. Čím to jest? Rei teď po mně: *Ryby žijí ve vodě, mají studenou krev a dýchají žábami.* Které ryby umíte jmenovati?

H á d a n k y.

1. Peněz má nazbyt, ale udatí jich nemůže.
2. Které duše bouchne, když na ni udeříme?

Ž á b y.

V rybníce jsou také žáby. Žáby z daleka se prozrazují hlasem svým; co činí svým hlasem? (Kuňkají, kvákají, křehotají.) Vydávají-li také ryby ze sebe hlas? Jaké jsou ryby, protože hlasu nemají? (Němé.) Kdy kuňkají a kvákají žáby nejvíce? (Večer; ve dne tenkrát, má-li

se k dešti.) Mají-li žáby tělo tenké či tlusté? Mají-li ocas či jsou bezocasé? Kolik noh mají? Jsou-li přední nohy tak dlouhé jako zadní? Žáby, jsou-li na suchu, nechodí, nýbrž skákají; proč to? Na nohách mají prsty, a to na předních po čtyřech, na zadních po pěti; avšak prsty jejich nemají ni drápů ni nehtův. Opakuj! Některé žáby mají mezi prsty plovací blánu, některé mají prsty volné. Opakuj! Jaká jest jejich hlava, kulatá-li či sploštělá? Jaká jest jejich tlama, malá-li či široká? Čím se živí? (Mouchami a jiným hmyzem, též malými zvířaty vodními.) Žáby vypouštějí ze sebe vajíčka právě tak jako ryby. Avšak vajíčka žabí větší jsou než rybí: jsouť jako hrách veliká. Opakuj! Vajíček těch bývá veliké množství pohromadě a jsou vespolek slepena. Slunečním teplem vylíhnou se z vajíček žabích zvířátka; ale nejsou to žáby, jsou to zvířátka beznohá, malým rybkám podobná; toliko dlouhý ocásek jejich prozrazuje, že to ryby nejsou. Víte-li jak jmenujeme tato zvířátka? Pulci nepodrží dlouho svoji podobu; za nedlouho narostou jim zadní nohy, potom i přední, nato upadne dlouhý ocásek, a zraku našemu objeví se dokonalá žába. Řekneme tedy: *Z vajíčka žabího vylíhne se pulec, jenž po nějakém čase přemění se v žabu.* Opakuj! Někteří lidé štítí a bojí se žab velmi. Tato bázeň však je zbytečná: žába je sic odporné zvíře, ale ublížití nám nemůže; některé žáby docela se jedí. Odložíme-li tedy bázeň a vezmeme-li žabu do ruky, shledáme, že jest tělo její studené; proč to? Ryba toliko ve vodě může živa býti, rybě jest voda živlem. Opakuj! Ssavec i ptáci nejraději na suché zemi se zdržují, jim jest suchá země živlem. Opakuj! Žáby mohou živly býti ve vodě i na suché zemi, žáby mohou v obou živlech žiti, žáby jsou *obojživelníci*. Co jsou žáby? Proč? Víte-li, jak se jmenuje ta malá zelená žabka, která na stromech a křovinách se zdržuje? (*Rosnice.*) V rybnících jsou také zelené žáby, ale větší než rosnice; to jsou *skokani zelení*. Opakuj! Potom jsou v rybnících hnědé žáby, to jsou *skokani hnědí*. Opakuj!

Jsou také žáby, které pod kameny se zdržují a v děrách zemních, často také ve sklepích. Ty mají tlusté, naduté tělo, bradavicemi pokryté, z něhož jde nepříjemný zápach. Těchto žab se lidé ještě více bojí nežli žab vodních; ale bez příčiny. Víte-li, jak jim říkají? (Prašivé žáby, zemní žáby, *ropuchy*.) Ropuchy nekrákají, nýbrž jen smutně pískají.

Škeble rybníčná.

V našich rybnících žijí také zvířátka, jejichž tělo zavřeno jest ve tvrdé skořápce. Některá mají právě takovou skořápku jako hlemýžď zahradní, a takovým říkáme *plži*. U jiných však skořápka skládá se ze dvou misek, které na jedné straně jsou zamčeny, na druhé pak se otvírají i zavírají. Miskám takovým říkáme *mušle*. Také zvířátkům, která v těchto mušlích se skrývají, říkáme mušle nebo *škeble*. Opakuj! Hlemýžď zahradní a každý jiný plž může všecko tělo své z domku vypláznouti; však škeble toho nemůže učiniti; ta hledajíc potravu

rozevře toliko misky a povyplázne poněkud tělo své; boji-li se něčeho, ihned je zase sevře. Misky škeblí všelijak jsou zbarveny a všelijak rýhovány, i jest několik druhů škeblí. Škeble, která v našich rybnících žije, má misky zevně hnědozelené, vnitř namodralé a lesklé. To jest *škeble rybníčná*. Jaké misky má škeble rybníčná? Podíváme-li se na její tělo, shledáme, že jest bělavé, poněkud namodralé. Kdybychom nožem řízli do něho, nikde nevrází nůž na kost, poněvadž zvíře to žádných kostí v těle svém nemá. Ssavci, ptáci, ryby, obojživelníci mají tělo kostnaté, škeble však mají tělo úplně měkké. Z této příčiny říkáme škeblím *měkkější*. Jak říkáme škeblím? Proč? Má-li hlemýžď zahradní a mají-li plži vůbec kostí v těle svém? Co jsou tedy i plži? A řízneme-li do těla škeble rybníčné, ještě něco podivného shledáme. Krev, která z rány nožem způsobené poteče, není červená, jako krev naše, jako krev rybí, jako krev ptačí, ale jest bílá. Všechny škeble mají krev bílou, všichni plži mají krev bílou a vůbec všichni měkkýši mají krev bílou. Řekneme nyní: *Někteří živočichové jsou červenokrevní, někteří zase bělokrevní*. Opakuj! Řei po mně: *Škeble rybníčná jest měkkýš a měkkýši nemají krev červenou, nýbrž bílou*. Po škeblích rybníčních slídívají kachny i jiní ptáci, také vepři je žerou. Opakuj!

P i j a v k a.

V rybnících také pijavky bývají. Jaké tělo mají, dlouhé-li či krátké? (Dlouhé.) Mají-li nohy? (Nemají.) Pijavky rády ssají čili pijí krev koním, kravám a jinému dobytku, který se v rybnících plavívá; od toho dostaly své jméno. Proč tedy říkáme těmto zvířátkům pijavky? Pijavka přitiskne se koňovi nebo jinému zvířeti na nohu tak, že se jí tak snadno zbaviti nemůže; teprve když se do syta krve napila, odpadne mu sama od těla. Někdy lékař dává nemocným pijavky na tělo; k jakému účelu? (Aby vyssály krev z místa bolavého.) Avšak pijavky, kterých lékaři užívají, nejsou z našich rybníkův; pijavky *lékařské* vozi se k nám z daleka. Naše pijavky se lékařům nehodí, protože koušou; našim pijavkám říkáme pijavky *koňské*. Jak říkáme našim pijavkám? Proč se nehodí lékařům? Víte-li, co dělává lékař, chce-li, aby pijavka ssáti přestala? (Nasype jí na hlavu něco soli.) V čem lékaři chovají pijavky? Voda se jim musí dávatí začasťe čerstvá, sic jinak by zahynuly.

R á k o s.

Okolo rybníka a v rybníce samém roste tráva jakási, velmi vysoká, vyšší než dospělý člověk; jak se jmenuje? Jsou-li stébla jeho měkká či tvrdá? Jsou-li dužnatá či dřevnatá? Dokud rákos nekvete, jsou stébla jeho zelená; jakmile však odkvetl, žloutnou až i zbledějí. Rákosu lidé potřebují a proto jej sekají nebo žnou; ale za léta k němu nemohou se dostatí; co jim překází? (Voda.) Kdy ho tedy

žnou? (Až voda zamrzne.) Někdy však ho žnou, když voda ještě nezamrzla; jak si pomáhají? (Lodkami.) A k čemu ho potřebují? Povím vám to. Stropy ve světnicích nebyly by tak rovné, kdyby nebyly zbity z prken. A víte-li, k čemu jsou prkna přibita? (Ke trámům.) Ale čím to jest, že prken nevidíme? (Jsou ohozena maltou.) Avšak malta na holá prkna nechce chytati, a když se chytí, za nějaký čas zas odpadne. Tedy musí zedníci na prkna něco připevniti, aby malta chytala a se na stropě držela. K tomu výborně se hodí rákos, to jest jeho stébla. Stébla se položí jedno vedle druhého na strop a připevní se drátem ke prknům. Když je strop rákosován, teprve potom může se omítati, teprve potom může se dát omítka. Malta vnikne mezi stébla rákosová a pevně tam sedí. Řekneme tedy: *Rákosem se rákosují stropy*. Opakuj! A proč se stropy rákosují? Stropy bez omítky, jaké bývají ve příbytech chudých lidí, jmenují se stropy prkenné; v naší světnici je strop *na rákos*. Opakuj! Lidé pokrývají střechy svých příbytků někdy také slamou; kde však je hojnost rákosu, pokrývají je rákosem. Opakuj! Který kryt je trvalejší?

H á d a n k a.

Jaký -kos roste z kořene?

V rákosí u rybníkův zdržují se někteří divocí ptáci vodní; umíte-li některé jmenovati?

V rybníce za parného léta lidé se koupávají. Koupání je sice těln lidskému zdravé, nieméně však přece dětem není dovoleno, v rybníce se koupati. Proč ne? Ve kterém případě toliko smějí se děti v rybníce koupati? (Když jsou s nimi rodiče nebo někdo z domácích lidí dospělých.) Avšak na takových místech, kudy lidé chodí, nemají se ni děti ni dospělí koupati; proč ne? Děti si mnohdy vypravují, že v tom neb onom rybníce zdržuje se vodník, jenž prý každého, kdo se tam koupá, do hlubiny zatáhne a utopí; je-li to pravda? Povídačkám, které nejsou pravdivy, říkáme báchorky. Opakuj! Moudří lidé báchorkám nevěří, toliko lidé pošetilí dávají báchorkám víru. Báchorkám říkáme též *pověry*. Opakuj! Kdo pověrám věří, jest *pověřivý*. Opakuj! Pověřivým dětem chytré děti se vysmějí. Povídačka, že by v rybníce nebo v potoce byl vodník, je sice pouhá pověra, ale proto přece činí dobře, kdo se rybníka bojí, zvláště neumí-li dobře plovati. V zimě rybník bývá zamrzlý, a hladký, kluzký led poskytuje dětem příjemného vyražení. Ale i tu jest se něčeho báti; čeho? Kdy jenom smějí se děti na ledě klouzati?

H á d a n k a.

Kdo dělá mosty přes potoky a rybníky bez nože i bez sekery a bez širočiny?

5. Obloha.

Slunce. Měsíc. Hvězdy.

V zimě vše pokryto jest sněhem a ledem, proto smutno jest v širém poli; za to tím veselí je tam v létě, když pole i luka krásným rouchem zeleným jsou oděna. Proč v zimě na polích a lukách nic neroste, nic se nezelená? Čeho třeba jest rostlinám, aby rostly, aby se dařily? (Tepla.) Kdo sesílá na naši zemi teplo? Kdo poskytuje rostlinám potřebného tepla? Jak se jmenuje nad námi tam nahoře to modré klenutí, po kterém slunce chodí? (Obloha čili nebe.) Vidíme-li slunce stále na obloze? (V noci ho nevidíme.) Stojí-li slunce na jednom místě? (Nikoli, ono se pohybuje.) Je-li pořád stejně vysoko nad námi? Kdy je nejniž? Kdy je nejvyš? Je-li i po západu slunce světlo? Po západu slunce pořád víc a více se tmí až se docela setmí, ve dne však je světlo; kdo tedy nám dává světlo? Rei po mně: *Slunce dává naši zemi netoliko teplo, nýbrž i světlo.* Pověz to takto: *Slunce osvětluje a zahřívá naši zemi.* Kdy hřeje slunce více, ráno-li či v poledne? Proč asi ráno tak málo hřeje? (Protože nízko stojí.) Jak hřeje slunce k večeru, když zapadá? Proč? Proč hřeje v poledne nejvíce? Rei po mně: *Čím výše stojí slunce na obloze, tím více hřeje.* Pověz toto: *Čím níže stojí slunce, tím slabší jest jeho teplo.* Za léta stává slunce v poledne přímo nad námi, nad našimi hlavami; za léta vystupuje slunce nejvýše na oblohu. V zimě tak vysoko nevystupuje, v zimě nikdy nad našimi hlavami nestojí, proto také v zimě tak málo hřeje. Proč slunce v zimě tak málo hřeje? Někdy není na obloze žádných mraků; jaká jest tu obloha? (Jasná.) Někdy je na obloze plno mraků, tak že slunce jasně svítiti nemůže; jaká je tu obloha? (Zamračená, zakaboněná.) V létě z mraků padá déšť; co padá v zimě z mraků?

H á d a n k a.

Nemám domku, denně přec vycházím,
jak vysoko vystupuji,
tak hluboko sestupuji,
noclehu však nikde nenechávám.
Ani koní běh aniže skok
nepřeběhne můj nehlučný krok.
Kdo jsem asi, zdaž-li znamenáš,
častým vidáním mne dobře znáš.

Také v noci začasť bývá světlo; od čeho je to světlo? (Od měsíce.) Můžeme-li při světle měsíce čísti a jiné práce konati? Rei po mně: *Světlo slunečné jest jasné, světlo měsíce je mdlé.* Slunce je vždy všecko jasno, avšak měsíc jen někdy; někdy ho svítí jenom půl nebo jenom malá část, někdy je docela tmav. Když celá tvář měsíce jest jasna, jest měsíc v úplňku. Opakuj! Když měsíc je všecek tmavý a žádného světla nevydává, říkáme, že jest *nový měsíc.* Opakuj!

H á d a n k a.

Vypadám jako rohlíček,
někdy jako bochníček,
v noci jen se na mne díváš,
radost velkou ze mne míváš.

P á n B ů h d o b r ý j e.

Jak se nebe, země skvějí překrásně, vše to mluví ke mně: Pán Bůh dobrý je!
Slunéčko se směje, zem se raduje, ptáček mile píše: Pán Bůh dobrý je!
Obilíčko, kvítí, sad i háj i luh, všecko radost cítí, že jest dobrý Bůh!

Co spatřujeme v noci na obloze krom měsíce? Vydávají-li také hvězdy světlo? Je-li obloha jasná, vidáme takové množství hvězd, že bych je ani já nedovedl spočítati, sčítati. Řeknu tedy: *Za jasné noci vidáme na obloze nesčetné množství hvězd.* Opakuj!

M ě s í č e k a h v ě z d y.

Jako v poli tiché ovčičky,
po nebi se pasou hvězdičky;
jako pastýř měsíček je vodi.
Jedna druhé nepřekáží,
jedna druhé neuráží,
každá po své cestě chodí.
Zdali hvězdám vy se podobáte?
zdaž vy, žáci, o pořádek dbáte?

VII. V lese.

1. Rostlinstvo.

a) Stromy.

Smrk, jedle, borovice, modřín. — Dub, buk, habr, lípa, javor, bříza.

Zahrady, pole a luka jsou pozemky. Zahrada jest pozemek ohraněný, pole a louka jsou pozemky neohrazené. Na polích a lukách pěstují se rostliny, které poskytují potravu buď člověku samému nebo dobytku; zahrada pak jest pozemek, na němž květiny, zelenina neb ovocné stromoví se pěstují. Také les je pozemek. Co se na něm pěstuje? (Stromoví.) Ovocné-li či divoké? Stromy, které v lese se pěstují, jmenují se lesní stromy. Opakuj! Lesní stromoví neposkytuje jedlého ovoce; proč tedy se pěstuje? (Pro dříví.) K čemu potřebujeme dříví? (K palivu.) K čemu potřebují ho tesaři? K čemu truhláři? Co se dělá z kůry? (Tříslo.) Kdo potřebuje tříslo?

Některé stromy lesní oděny jsou nikoli listím, nýbrž jehličím; jaké jsou to stromy? Větvím jehličnatých stromů říkáme choj; jak můžeme tedy říci místo „stromy jehličnaté“? Jaké jsou stromy, které oděny jsou listím? (Listnaté.) Lesům, ve kterých toliko chojnaté stromy se pěstují, říkáme *černé lesy*. Opakuj! Kterým lesům říkáme *listnaté lesy*? Které jehličnaté stromy umíte jmenovat? (Smrk, jedle, borovice, modřín.) Les, ve kterém toliko smrky se pěstují, slove smrkový les čili smrčina. Opakuj! Jak slove les, ve kterém toliko jedle (borovice, modřín) se pěstují? Které listnaté stromy lesní umíte jmenovat? (Dub, buk, habr, lípa, javor, bříza.) Jak slove les, ve kterém toliko duby se pěstují? (Dubový les čili dubina.) Jak slove les, ve kterém toliko buky, habry, lípy, javory, břízy se pěstují? Víte již, co je měkké a co tvrdé dříví; řeknu vám nyní: *Chojnaté stromy dávají měkké, listnaté pak tvrdé dříví*. Opakuj!

H á d a n k a.

Klátím se, šuním,
i hučet umím;
a také kouřím
i někdy bouřím;
listím, jehličím
oděv svůj líčím;
ze mne hotoví:
domy a krovy,
nábytek školní,
náradí polní,
nábytek, stroje;
jest radost moje,
stín i chlad dáti,
tebe zahřáti.

Smrk a jedle.

Jehličnaté stromy jsou si velmi podobny a proto nesnadno bývá je rozeznati; vlastně borovice a modřín snadno se rozeznají, hůře však bývá poznati, co je smrk a co jedle. Kdo smrk od jedle chce rozeznati, dobře si musí všimnouti kůry stromu, potom jeho jehličí. Tedy pozor! Smrk má kůru tmavou, jedle bělošedou. Opakuj! Smrk má kůru rozpukanou a šupinatou (protože vypadá, jako by šupinami kornatými byla posázena), jedle však má kůru hladkou. Opakuj! Zde mám větvíčku smrkovou a větvíčku jedlovou; podíváme se na jehličí. Smrk má jehly čtyřhranné, jedle však ploské. Opakuj! Smrk má jehly kolem větvíčky roztroušené, jedle však je má ve dvou řadách rozestavené. Opakuj! I také šišky obou těchto stromův, ačkoli jsou si velice podobny, jeví rozdíl. Šišky smrkové visí dolů, šišky jedlové však přímo vzhůru stojí. Opakuj!

B o r o v i c e.

Borovici čili sosnu na první pohled poznáváme, a to nejprve po barvě kůry; jaká jest? (Hnědočervená.) Je-li hladká či rozsedalá? (Hluboce rozsedalá.) Dále poznáme borovici po jehličí. Jehlice její jsou delší nežli smrkové i jedlové a stojí vždy po dvou. Opakuj! Také šišky její jsou jiné nežli šišky smrkové a jedlové. Smrkové a jedlové šišky jsou dlouhé a všude stejně silné, šišky borové jsou kratší a na jednom konci špičaté. Opakuj! I ty šupiny na šiškách, za kterými jest ukryto semeno, jsou jiné. Šupiny šišek smrkových a jedlových jsou tenké a ploské, šupiny šišek borových jsou tlusté a vypadají jako čepičky. Opakuj!

M o d ř í n.

Modřín nejsnáze se rozezná od ostatních chvojnateých stromů v zimě. Kdežto smrk, jedle a borovice i v zimě podrží své zelené odění, modřín jediný stojí tu holý. Opakuj! Avšak i v létě snadno

ho poznáme, a to zase po jehličí. Smrk a jedle mají své jehly každou pro sebe, borovice je má po dvou, ale modřín jich má vždy celý svazek pohromadě. Opakuj! I po šiškách ho poznáme. Modřín ze všech chvojnatých stromů má nejmenší šišky. Opakuj! Ony nevisí ani nestojí přímo, nýbrž šikmo sedí na větvičce. Opakuj!

Ze kmenů chvojnatých stromů prýští se pryskyřice; prýskyřice, jak víte, hoří velmi dobře. Proto k palivu je nejlepší to dříví, které má v sobě nejvíce pryskyřice; víte-li, které to jest? (Borové.) Z pryskyřice připravují se rozmanité potřebné věci. Sevcovská a bednářská smůla není nic jiného nežli přepálená pryskyřice. Opakuj! Také kalafuna, již houslisté natírají smyčec, aby po strunách se neklouzal, připravuje se z pryskyřice. Opakuj! Smrdutý dehet, jímž natírají se vrata, ploty ba i střechy, také připravuje se z pryskyřice. Opakuj! Nelibě páchnoucí terpentýn a terpentýnový olej, jehož v domácnosti začasť potřebujeme, připravuje se z pryskyřice. Opakuj! Nyní promluvíme o stromech listnatých.

D u b.

Dub poznáváme nejdříve po jeho lupenech. Mám zde (nebo nakreslím) lupen dubový. Je-li celistvý či laločnatý? (Laločnatý.) Mezi dvěma laloky je vždy hluboký zářez čili chobot; proto říkáme: *Lupen dubový je chobotnatě laločnatý.* Opakuj! Jaké řapíky mají lupeny? (Kratičká.) Ve příčině květův podobá se dub ořešáku; jaké má tedy květy? (Jedny jehnědovité, jež visí, a to jsou květy jalové, druhé krátké, plodonosné.) Jak slove plod dubu? Z kolika částí se skládá? (Z podlouhlého oříšku a z dřevnaté mističky, do níž oříšek je zapuštěn.) Jaká je kůra dubu? (Hluboce rozsedalá, tmavá.) Jaké jsou větve? (Rozložené, silné.) Kmen starého dubu bývá tak silný, že ho ani dva, ba mnohdy ani tři mužové nemohou rukama svýma obsáhnouti. Opakuj! Také výška jeho bývá ohromna, tak že mnohdy všechny ostatní stromy převyšuje. Opakuj! Řekneme tedy: *Dub jest mohutný strom.* Opakuj! Dřevo dubové je velmi tvrdé a truhlář mnoho se nalopotí, nežli z dubových prken stůl nebo jiný nábytek zrobí. Kromě toho má dubové dřevo tu zvláštní vlastnost, leží-li delší dobu ve vodě, že nezhnije, nýbrž spíše ještě více ztvrdne. Proto je rádi kupují mlynáři; nač? (Na vodní kola.) K čemu jsou žaludy potřebny? (Krmí se jimi vepřový dobytek.) Na dubech vyrůstají také ony kuličky, z nichž se připravuje inkoust; jak se jmenují?

B u k.

Také buk jest vysoký a mohutný strom. Má-li kůru hladkou či rozsedalou? (Hladkou.) Jaká je dle barvy? (Bělošedá.) Jaké jsou listy? (Veřejité.) Jsou-li zoubkované? (Nejsou.) Jak slovou plody buku? (Bukvice.) Jsou-li bukvice kulaté či hranaté? Kolikahrané

jsou? (Trojhranné.) Jsou-li na obou koncích stejně silné? (Na jednom konci jsou špičaté.) Jaké barvy jsou? (Světle hnědé.) Jako jirovec má své plody zavřené v ostnaté tobole, tak jest i u buku. Opakuj!

H a b r.

Buku velice se podobá habr; máť právě takovou kůru jako buk. Jakou tedy? Od buku ho rozeznáme po listech. Buk má listy vejčité, habr podlouhle vejčité. Opakuj! Buk má listy tupě špičaté, habr pak ostře zašpičaté. Opakuj! Buk má listy celokrajné, habr pilovité. Opakuj! Buk má listy pyřité, habr lysé. Opakuj! Ještě lépe rozeznáme oba ty stromy po jejich plodech. Plod habru jest menší než bukvice a nemá tobole, nýbrž jest přirostlý ke trojlaločnému lupínku. Opakuj!

L í p a.

Krásný strom jest lípa. Však ji také Čechové rádi sázejí, a to nejen v lesích, nýbrž i ve stromořadích, na náměstích, na návších, ba i před svými příbytky, kde rodina za letních večerů ráda pod ní sedává a sobě své radosti i žalosti vypravuje. Lípu pozná každý po jejich pěkných lupenech; vypadají jako srdéčka, jsou však u řapíku jenom mělce vykrojeny. Řekneme tedy: *Listy lípové jsou srdčité, ale u řapíku jen mělce vykrojeny.* Opakuj! Jsou-li na rubu téže barvy jako na lici? (Nejsou, ve spod jsou šedomodré čili sivé.) Jsou-li celokrajné či pilovité? (Pilovité.) Mají-li krátký řapík či dlouhý? (Dlouhý.) Větší díl lesních stromů jsou jehnědokvěté, lípa však má bělavé květy pětiplátcné. Opakuj! Jest jich pohromadě celý svazeček, a při stopce každého svazečku jest přirostlý nažloutlý lupínek, jenž jazyku se podobá. Co jest při stopce každého květního svazečku? Květ lípový libě voní a proto radost je v lípovém stromořadí, když stromy jsou v plném květu. Také včelky se radují, když lípy kvetou, a pilně je navštěvují; proč asi? Lípový květ hospodyně trhají a suší; k čemu as? (Odvarem jeho churaví lidé přivádějí se do potu.) Lípa má také semena; jsou zvicí hrachu a kulovitá. Opakuj! Jsou dva druhy lípy; jedna má malé listy, a-to jest lípa malolistá; druhá má veliké listy; jaká to jest lípa?

J a v o r.

Jiný vysoký i statný strom jest javor. Pozná se snadno po svých listech. Zde jest list javorový. Je-li celistvý či laločnatý? Kolik velikých laloků má? (Pět.) Jsou-li choboty mezi laloky hluboké či mělké? (Hluboké.) Každý veliký lalok má zase malé lalůčky a všecky se končí dlouhou špičkou. Opakuj! Květy javorové jsou ve svazcích jako lípové, jsou však žlutozelené. Opakuj! Podivné jsou javorové plody: každý plod přirostlý jest ke dvěma bledým lístčkům, jež vypadají jako křídélka. Opakuj!

B ř i z a.

Víte-li, po čem břiza od ostatních stromů se rozeznává? (Po kůře.) Jaká jest její kůra? Je-li hladka či drsná? Děti rádi ji loupají, a sloupnuta vypadá jako bílý papír. Jsou-li větve březové tlusté či tenké? (Tenké.) Jsou-li listy celokrajné či pilovité? (Pilovité.) Dlouze-li řapíkaté nebo krátkořapíčné? (Dlouze řapíkaté.) Jaké jsou květy? (Jehnědovité.) Z tenkých větví březových dělají se košťata, ze silných obruče na sudy. Opakuj!

b) Keře.

Trnka, střemcha, hloh, borůvka, brusnice, ostružinník, jahodník.

V lesích rostou také rozmanité keře. Jak se jmenuje onen lesní keř, který jest plný ostrých trnův a jehož modré plody jako kulaté švestičky vypadají? (**Trnka.**) Mají-li trnky také pecky? (Mají.) Jak chutnají? (Trpce.) Kdy jich můžeme požívat? (V zimě, až řádně vymrzly.) Jakým květem kvete trnka? (Bílým jako sníh.)

Jiný lesní keř, kterýž i v zahradách se sází, je **střemcha**. Květy její jsou také bílé, ale nesedí na větvičkách po jednom, po dvou jako květy trněi, nýbrž je jich na dlouhé stopce celý klas, celý hrozen. Opakuj! Plod střemchy jest též kulatá peckovice, ale nikoli modrá, nýbrž černá. Opakuj! Plody střemchy jsou menší než trnky, a jsou jenom jako hrách veliké. Opakuj! Trnka jest keř trnitý, střemcha trnů nemá. Opakuj!

Hloh je keř trnitý; laločnaté listy jeho podobají se listům dubovým, jsou však drobné. Opakuj! Červené plody jeho, zvané hlohyně, podobají se šipkovicím, jsou však drobnější. Opakuj!

Jak se jmenuje onen nízký keřík lesní, na němž rostou borůvky? (**Borůvka.**) Borůvky jsou dužnaté bobule, jež děti rády jedí. To však je při nich mrzuté, že zabarví se jimi pysky, zuby i jazyk; jak se zabarví? (Modře.) Veliké-li jsou borůvky? (Jako hrách.) Jaké dle tvaru jsou květy borůvčí? (Skoro kulaté.) Jaké jsou dle barvy? (Dilem zelené, dilem načervenalé.) Jaké jsou dle tvaru drobné její lupínky? (Vejčité.)

Borůvce velice podobá se **brusnice**. Plody její jsou též bobule jako hrách veliké a jmenují se brusinky. Opakuj! Borůvky jsou černé, modře ojněné, brusinky však jsou krásné červené. Opakuj! Brusinky nejedí se syrové, nýbrž zavařené, a to jako salát k masitým pokrmům. Opakuj!

V lese hojně roste i **malinník**, o němž jsme již hovořili, když jsme se procházeli v zahradě; roste tam také podobný jemu **ostružinník**. Plody malinníku, totiž maliny jsou karmínově červené, ostružiny jsou nejprve červené, potom však černé. Opakuj! Maliny i ostružiny jsou pochoutkou dětem; které plody však jsou chutnější? Také na polích mezi obilím vyrůstá mnohdy keřík, jehož plody zcela ostružinám se podobají; ten se jmenuje **ježinník**. Opakuj!

Jak se jmenuje keřík, na kterém jahody rostou? (**Jahodník.**) Ve příčině listů má jahodník podobnost s jetelem; proč? (Protože jsou vždy po třech.) Jaké jsou listy jahodníku dle tvaru? (Vejšité.) Jsou-li celokrajné či pilovité? Však zoubky jejich nejsou drobné, nýbrž veliké, hrubé; říkáme tedy: *Listy jahodníku jsou hrubě pilovité.* Opakuj! Na lici nejsou listy porostlé chloupky, nýbrž jsou lysé, však na rubu jsou chlupaté. Opakuj! Také lodyhy jsou plny chloupkův, i pravíme tudíž, že jsou huňaté. Opakuj!

Keře, o kterých jsme mluvili, poskytují většinou chutných plodův. Plody střeňch nejsou sice chutné, avšak škoditi nemohou, kdybychom jich až požili. Některé děti se domnívají, jsou-li trnky, borůvky, brusinky a jiné plody neškodné, že jsou neškodné i ostatní plody, jež tu a tam vidí na keřích lesních. Tomu však není tak. V lese rostou i takové keře, jejichž plody bychom se otrávil, kdybychom jich požili. Některé ty plody jsou krásně červené a lákají svým zevnějškem; však uvnitř chovají jed, jsou jedovaté. Pamatujte si to, milé dítky, a přijdouce do lesa nejezte, čeho dobře neznáte. Často co se krásně zdá, záhubu jen v sobě má. Opakuj!

c) Květiny.

Fialka. Konvalinka.

V lese rostou také rozmanité květinčky. Promluvíme aspoň o těch, které libou vůni dýší. Které to jsou? (Fialka, konvalinka.)

F i a l k a.

Fialka již časně z jara kvete; jakým květem? (Tmavomodrým.) Z kolika plátků složena jest její korunka? (Ze pěti.) Jsou-li plátky její pravidelně jeden vedle druhého rozestaveny? (Nejsou.) Řekneme: *Květ fialčin má nepravidelnou pětiplátečnou korunku.* Opakuj! Jeden její plátek je stočen v trubičku, jež vypadá jak ostruha. Opakuj! Pod korunkou jest kalíšek; z kolika listkův se skládá? (Také ze pěti.) Jsou-li květy fialčiny přisedlé k lodyze? (Nikoli, jsou na dlouhých stopkách.) Lupeny její vypadají jako srdéčka a jsou v řádku hluboce vykrojeny. Opakuj! Fialka krásný květ má a krásně voní, a přece se nevychloubá, přece se nepyšní. Nevypíná se jako tulipán do výše, nýbrž ukrývá se v trávě nebo v houšti. Fialka není pyšná, je skromná. Opakuj! Skromnost je pěkná vlastnost. Také školáci mají býti skromní. Víte-li, o kom říkáme, že je skromný? (Kdo mnoho umí a přece se nevypíná.)

F i a l k a.

V koutě tmavém, v trávě sprosté
na jaře fialka roste;
libá vůně z ní páchnoucí
zastavuje mimojdoucí;
hledají a najdou kvítka,
to pokorné jarní dítko.

Konvalinka.

Také konvalinka ráda ukryvá se v huštinách a pod křovím, ač by se mohla veřejně svou vůní chlubití; jaká jest proto? Fialka na jedné stopce má toliko jeden květ, konvalinka však jich mívá třeba deset i víc. Opakuj! Ale kvítky její nejsou rozestaveny po všech stranách stopky, nýbrž nalézají se všechny na jedné toliko straně. Opakuj! Kvítky ty jsou bělouňké a vypadají jako zvonečky, na stopce zavěšené. Opakuj! Fialka má na stopce vždy jen jeden květ, ale za to má stopek několik; konvalinka má toliko jednu stopku květní, ale za to má květvů mnoho. Kdo by to dovedl říci? Fialka má listy srdčité, konvalinka podlouhle vejčité. Opakuj! Fialka má mnoho listů, konvalinka vždy jenom dva.

d) Mechy. Kapradiny. Houby.

M e c h.

V lese roste také hojnost mechu. Někdy lesník dovolí chudým lidem, aby si mechu nahrabali; k čemu ho potřebují? (Podestýlají jim dobytek, mají-li nedostatek slámy, také jim v zimě obkládají okna, aby teplo ze světnice neucházelo.) Mech, jak se jednou v zemi uchytil, nikdy již nevyhyne. Od spodu, t. j. od kořene sice zahnívá, ale za to navrchu vždy zase nové kořínky zapouští. Proto odhrábneme-li zelený mech, najdeme pod ním vrstvu zhnílého mechu. A tento zhnílý mech je stromům lesním tím, čím je polním rostlinám hnůj. Proto nemůžeme lesníkům bráti za zlé, že mechu hrabati nedovolují; ujímalo by se potravy a živných látek stromům.

Nejen na zemi, také na kmenech a větvích stromových, na kamenech a skalách roste mech. Mech však, který na kamenech a stromech roste, liší se od mechu, který na zemi roste, jak barvou tak i tvarem svým. Mechy, které na stromích a kamenech rostou, jmenují se *lišejníky*. Opakuj! Právě mechy jsou zelené, lišejníky bývají šedé nebo hnědé. Opakuj! Mechy mají lodyhy a lupínky, lišejníky kůře nebo šupinám, často i bodláčí se podobají. Opakuj!

Kapradina.

Z mechu lesního tu a tam vyrůstá zvláštní nějaká rostlinka, která na přímé, dlouhé stopce nic jiného nemá než toliko jeden lupen. Ale lupen ten skládá se ze mnoha lístků, po dvou proti sobě stojících, tak že kao by této rostliny neznal, za mladý jeřáb by ji pokládal. Rostliny tyto slovou *kapradiny*. Kolik lupenů má kapradina na lodyze? Z čeho je složen tento lupen? Čemu se podobá kapradina? Všecky rostliny, o kterých jsme dosud hovořili, mají květ, kapradina však nikdy nekvete. Kapradina je rostlina bezkvětá. Opakuj! Proč bezkvětá?

H o u b y.

V lese rostou také rozmanité houby. Některé se jedí; jaké jsou proto? Některých však požívati nelze, poněvadž bychom se jimi otrávil; jaké jsou proto? Které jedlé houby umíte jmenovati? Kterou jedovatou houbu znáte? (Muchomůrku.)

Jaký dle barvy je klobouček muchomůrčin? (Červený.) Čím je posázen? (Bílými šupinkami.) Jaký je hloubek čili kořen její? (Bílý jako sníh.) Víte-li, proč se tato houba jmenuje muchomůrka? (Protože jí mouchy moříme.) Do čeho se nakrájí muchomůrka, chceme-li líčiti na mouchy? (Do mléka.)

Jedlé houby jedí se syrové i také sušené. Sušených hub od neznámých lidí nemáme kupovati; proč? Ani syrových hub nemáme požívati, dobře-li jich neznáme; proč? Houby rostou, houby jsou rostliny. Kvetou-li houby? Jaké jsou to rostliny? Mají-li listův? Jaké jsou to rostliny? (Bezlisté.)

2. Živočišstvo.

a) Ssavci.

Veverka, ježek. Srnec, jelen.

V lesích zdržují se také rozmanití živočichové; kteří? Poletují tam také přemnozí ptáci; kteří na př.? Po zemi tu a tam se plazí hadi a ještěrky. Také hmyzu tam jest mnoho, zejména mravencův.

V e v e r k a.

Veverka jest obratné a číperné zvířátko, jež nejraději na stromích si proskakuje. Ačkoli neumí létat, přece dovede se s jednoho stromu na druhý přehoupnouti. I své lože má na stromě. Vlastně nemá veverka toliko jedno hnízdo, nýbrž dvě, tři i čtyři. Některé zdědila po ptácích, některé si sama snesla z roztrhaných hnízd ptáčích. V některém hnízdě spí času nočního, v jiném za dne si hoví, opět v jiném svá mláďata vychovává, v jednom z nich pak v zimě se zdržuje. Zimní pelech svůj stele si v hluboké dutině některého stromu. Víte-li, čím se živí? (Žaludy, ořechy, bukvicemi, kaštany, semenem ze šišek, jedí také borůvky, brusinky i houby.) Aby pak ani v zimě nouze neměla, snáší si zásoby těchto potravin do dutin stromových, pod kořeny, pod kamení nebo do roští.

Nyní si ji prohlédneme. Jaká je hlava její, kulatá-li či podlouhlá? (Kulatá.) Jsou-li uši veliké či malé? (Veliké.) Hoření pysk její má tutéž vlastnost jako hoření pysk zajícův; jaký jest? (Rozpoltěný.) Má-li na něm také vousy? (Má.) Podobné vousy, vlastně brvy má také nad očima. Přední zuby její mají tytéž vlastnosti jako zuby

zaječí, králičí, myší; jaké jsou? Je-liž ohon její krátký či dlouhý? (Dlouhý, skoro tak jak ostatní tělo.) Jaký jest, poněvadž je dlouhou srstí porostlý? (Huňatý.) Srst na ocase je ve dvě řady rozdělena. Opakuj! Jaké barvy je veverka na hřbetě? (Ryšavé.) Jaké vespod? (Bílé.) Veverky nejsou ni užitečná ni škodlivá zvířata, přece však lesníci je střílejí, aby se tuze nerozplomenily, neboť plaší lesní ptactvo.

Kocourek a veverka.

Ony v dobré hodině našel Mourek, mladičký kocourek, ořech v šupině. K mlsání nelíný kousne do šupiny, ihned ořech odhodí a to zlostně prohodí: „Fi, to hořké jako jed! to se mi nehodí za oběd.“ — Po rozmrzelém kocourku ořech našla veverka, a ta šiperka hned jej bře do pazouřků, kouše, šupinu oloupá, kousne do skořápky, až to chroupá. „Co to? kámen? kámen těžší bývá. Anebo ten tvrdý výlupek ještě něco v sobě skrývá, a to snad mi bude vědek? Lehký jest a zdá se dutý býti. Mám se dáti odstrašiti hořkou šupinou a tvrdou skořepinou? Nač pak mám já zoubek zdravý? Co v něm vězí, zkusím na krátec: s chutí dám se do práce!“ — Vesele to veverice praví, louskne, opět louskne, a hle, chutně jaderko vylouskne. — Kdo byl moudřejší a kdo lenivější?

J e ž e k.

Ježek je zvíře velmi užitečné; víte-li proč? (Požírá chrousty, noční motýly čili můry, kobylky, dešťovky, myši, ještěrky, ba i jedovaté hady.) Což mu neškodí uštknutí jedovatého hada? Tělo jeho má tu zvláštní vlastnost, že mu jed neškodí. Opakuj! I křečky pronásleduje a nebojí se, kdyby se jich naň třeba deset sběhlo; zjeví bodliny a rypákem žene na ně útokem tak, že musí se na útěk dáti; ne-li, zadává je. Ani pes s ním nic nepořídí: přitlačít ocas a nohy ke trupu a schoulí se v kouli, k níž pes dostati se nemůže pro ostré bodliny. To dělává ježek také, když se svalí někde se straně, a proto si neublíží. Je-li tělo jeho všecko pokryto bodlinami (ostny)? (Toliko hřbet a boky.) Čím jsou porostlé hlava, břicho a nohy? (Hrubou srstí hnědé barvy.) Je-li hlava jeho kulata? (Nikoli, jest v rypáček prodloužena.) Jaké jsou uši? (Kratičké.) Jaký ocas? (Tak-těž kratičký.) Ježka leckde také v domácnosti chovají; proč? Utíká-li ježek po podlaze, slyšeti kroky jeho po celé světnici; proč? (Protože našlapuje na celé chodidlo.) Kolikaprsté jsou nohy jeho? (Pětiprsté.) Má-li na prstech drápky? (Má.) Ježek dělá si pelech v hustém křoví někde pod pařezem nebo pod hromadou roští; vyhrabe žumpu hezky hlubokou, již vystele listím. Listí si nosí na hřbetě; jak to? (Převalí se zády na listí a nabodá si ho na bodliny.) Týmže způsobem nosí i jablka a hrušky do pelechu. Co dělá v zimě? (Zaleze do pelechu a spí až do jara.) Špánek jeho je tak tvrdý, že bychom ho nezbudili, byťbychom jej i nožem řezali.

H á d a n k a.

Ozbrojen bodáky vychází z lesa,
v zahradě sladoučká jablka česá.
A že se nebojí? Psa by se bál?
Kousnout jen kdyby chtěl — ten by si dal.

S r n e c.

Masa veverčího i ježčího možno sice požívat, nieméně však přece přemnozí lidé si je oškliví. Ale maso, kterého srnec a jelen poskytují, je ve všeobecné vážnosti. právě tak jako maso zajččí, ba ještě více. Víte-li, jak se mu říká? (Zvěřina.) Z této příčiny lesníci pilně střílejí srnce i jeleny a vystříleli je tak, že málo kde najdeme je svobodně se proháněti po lese. Aby pak tato zvěř docela vyhubena nebyla, zařizují lesníci tu a tam obory, v nichž chovají srnce a jeleny. Co jest obora? Jest to les či vlastně část lesa, plotem ohrazená. Co že jest obora? Jakým plotem bývají obory ohrazeny? (Bud' dřevěným nebo drátěným.) Proč jest obora ohrazena? (Aby zvěř, která se v ní chová, nemohla se po lese rozutíkat.) V oboře lesníci zvěř krmí, v oboře zvěř také má své mladé.

Kterému domácímu zvířeti podobá se srnec aspoň dle velikosti? (Koze.) Kdo má štíhlejší tělo, koza-li či srnec? (Srnec.) Má-li srnec ocas? Má-li pod bradou vousy? Jaká je srnčí srst dle barvy? (Hnědočervená.) Je-li tak dlouhá jako srst kozí? Odstává-liž od těla či jest přiléhavá? Koza má na čele rohy; ty jsou duté a nemají výrostků, nemají větviček čili výsad; srnec však má parohy. Parohy nejsou duté, nýbrž plné a mají výsady. Opakuj! Po kolika výsadách mají parohy srnčí? (Obyčejně po třech.) Koza má pořád jedny a tytéž rohy; srnec však každý rok má nové parohy: na podzim mu staré upadnou a v zimě mu nové narostou. Opakuj! Však jenom srnec, t. j. samec má parohy; srnka jich nemá. Opakuj! Srnec je zvíře velmi rychlé a ostražitě. Opakuj! Zašustí-li něco v lese, hned se dává na útěk; jaký jest? (Plachý.) Potravou jsou mu lupeny, poupata stromů jehličnatých, tráva a jiné rostlinky. Opakuj!

J e l e n.

Jelen jest o mnoho větší nežli srnec, je tak veliký jako statné tele. Opakuj! Jaký je dle barvy? (Červenohnědý.) Na hlavě má parohy, ty však jsou mohutnější a mívají také více výsad než parohy srnčí. Jako srnec tak i jelenu každým rokem narůstají nové parohy; první parohy jsou jednoduché, druhé mají dvě výsady, třetí tři a tak to jde až do devíti ba až do dvanácti. Lesníci dobrý pozor mívají, když jeleni staré parohy shazují, a pátrají po nich; co s nimi dělají? (Ozdobují jimi své příbytky, také je prodávají soustružníkovi, jenž z nich robí střenky k nožům a vidličkám, troubele k dýnkám, knoflíky i jiné drobnosti.) Toliko jelen má parohy, samice jeho, to jest laň, jich nemá. Opakuj! Jak se jmenuje mládě? (Kolouch.) Jelen kromě chutného masa a kromě parohů poskytuje také kůže, jež se vydělá na spodky, zástěry, rukavičky a jiné věci. Opakuj!

V lesích žije kromě jelenův a srncův i jiná zvěř. Ne všecka zvěř však má parohy jako jelen a srnec. Z této příčiny zoveme jeleny a srnce zvěř *parohatou*. Co jsou jeleni a srnec? Má-li parohatá zvěř nohy nízké či vysoké? Z této příčiny říkají lesníci jelenům a

srncům též *vysoká* zvěř. Jak jim říkají? Proč? Čím jsou opatřeny nohy jelenův a srnců na konci? (Dvěma paznality.) Jaká jsou to tedy zvířata? Kterým domácím zvířatům se v této příčině podobají? Jeleni a srnci žvanec jednou již polknutý opět znova přezvykují; jaká jsou to tedy zvířata? Jak tedy slove tuk jejich, sádlo-li či lůj?

H á d a n k a.

Jaký -len na čtyřech nohách roste?

b) Ptáci.

Slavík, kos, drozd, Kukačka. Sova.

S l a v í k.

Nyní promluvíme o některých ptácích, kteří v lesích se zdržují, a to nejprv o těch, kteří líbezným svým zpěvem nás obveselují. Nejlepší pěvec lesní je slavík. Ten do hustých lesů nezaletá, nýbrž nejraději se zdržuje v řídkých, světlých lesích, ale nikoli jehličnatých, nýbrž listnatých. Kde se nejraději zdržuje? Mnohdy zalétá též do našich zahrad a působí nám tu potěšení lahodným svým pěním. Kdy zpívá? (Časně z rána, večer pak dlouho do noci.) Jak jmenujeme jeho pění? (Tlukot, štěbotání.) Na zimu se odstěhuje daleko od nás; jaký je tedy plák? Ale z jara je tu opět, a to na témže místě, kde loni byl; i lonské své hnízdo, ač jestliže ho nikdo nepokazil, vyhlédá ve křoví a opět do něho vajíčka snáší. Kdo se podívá na jeho neúhledné peří, neřekl by, že jest tak výborný pěvec. Jaké jest peří jeho? (Šedé, rezovaté, na břiše trochu světlejší.) Je-li zobák jeho rovný či zahnutý? (Rovný.) Je-li tlustý či tenký? (Tenký jako šidélko.) Je-liž ocas krátký či dlouhý? (Dlouhý.) Jsou-li nohy silné či štíhlé? (Štíhlé.) Jaké jsou dle barvy? (Načervenalé.) Kterému polnímu ptáku podobá se svou velikostí? (Skřivanu.) Slavík ze všeho zpěvavého ptactva zpívá nejlíbezněji, slavík jest králem zpěvavého ptactva. Opakuj! Slavíků šetříme netoliko pro jejich zpěv, nýbrž i proto, že hubí škodlivý hmyz. Opakuj!

K o s.

Kosa poznáme po černém peří a žlutém zobáku. Opakuj! Samička jeho není černá, nýbrž tmavohnědá. Opakuj! Kos jest o polovic větší nežli slavík. Živí se netoliko hmyzem, nýbrž i lesními bobulemi. Opakuj! Někteří kosové odlétají na zimu do teplejších krajin, někteří u nás přezimují. Překrásný zpěv jejich rozléhá se po lese časně z jara, sotva že sníh roztál. Opakuj!

D r o z d.

Drozd je tak veliký jako kos, však jest na zádech hnědý, na břiše bělavý s podlouhlými skvrnami. Opakuj! Zpěv jeho je rozkošný.

K u k a č k a.

Hned z jara, nežli ještě listnaté stromoví se zazelená, ozývá se z lesa volání: kuku! kuku! Kdo to volá? Hlas její znáte všichni, ale ji samu málo kdo jste viděl; proč nelze jí uhlídati? (Protože jest velmi bázlivá, velmi plachá.) Ukáží vám, jak vypadá. Svou velikostí podobá se jednomu domácím ptáku našemu; kterému? (Holubu.) Jaká je na křídlech a po bocích? (Hnědošedá.) Jaká na prsou a na břiše? (Bílá, s hnědými pruhami.) Je-li zobák její silně či slabě zahnut? Je-li silný či slabý? Mohla-li by tímto slabým zobákem menší ptáky hubiti, jak se někteří lidé domnívají? Kukačka není dravý pták, nýbrž jest to pták velice užitečný. Víte-li čím? Povím vám to. Kukačka nejraději požívá housenky, ale nikoli jenom obyčejné housenky, jaké též jiní ptáci hubí, nýbrž housenky chlupaté, jakých jiní ptáci požívati nemohou, protože by se jimi zadávali. Tyto chlupaté housenky velice škodí lesům, a lesníci tudíž mají velmi rádi kukačku, že jich hubí. Ale chlupatých housenek je v lese nejvíce tehdá, když kukačka snáší své vejce. Proto pro samé hubení housenek nemá kukačka ani kdy, aby hnízdo si stavěla a na vejcích seděla. Víte-li, co tedy dělá? Obletuje okolo hnízda cizího, a když ptáček s něho odletěl, položí mu tam své vajíčko. Tak to udělá několika ptáčkům, a ti se potom diví, když mláďata se vylihla, kde se mezi malými mláďaty vzala i veliká kukačka. Přece však ji ošetřují jako svou, jako by věděli, že vlastní matka její zatím veliké dobrodiní prokazuje lesům hubíc chlupaté housenky. Proč je kukačka užitečný pták? atd.

S o v a.

V lesích též takovito ptáci se zdržují: patíte sem! Jakou hlavu má tento pták, malou-li či velikou? kulatou-li či podlouhlou? Jsou-li oči jeho malé či veliké? Jaká jest jejich panenka či žlutice? Kolem každého oka jest věneček z drobných perek. Opakuj! Vyčíná-li zobák jak u jiných ptáků či jest ukryt? V čem? Je-li silný či slabý? krátký či dlouhý? přímý či zahnutý? Je-liž ocas krátký či dlouhý? Jsou-li nohy silné či slabé? Jsou-li drápy přímé či zahnuté? tupé či ostré? Kam sáhá peří na nohách? Co soudíte z těch drápův a ze zobáku, jaký je to pták? Víte-li, jak se jmenuje? Sovy nemohou snésti světla slunečního a proto za dne se ukrývají v dutých stromech a ve skulinách skalních. Opakuj! Teprve času nočního vyletují ze svých úkrytův, aby se sháněly po potravě. Víte-li, čím se živí? Větší díl sov živí se polními myšmi, jež právě za noci ze svých děr vylézají. Opakuj! Jsou-li tedy sovy zvířata užitečná či škodlivá? Některé sovy zdržují se také při obydlích lidských a prozrazují se za ticha nočního svým houkáním. Někteří lidé se domnívají, když jim sova pod okny zahouká, že někdo z rodiny zemře; může-li to sova věděti, může-li to sova zvěstovati? Jací jsou to lidé, kteří takovým pověrám věří?

Hlasy ptačí.

Slepička na dvoře kdáče a krákoře,
 vlašfovka šveholí, že jí nic nebolí.
 Hrdlička chce cukru, pět peněz křepelka,
 a v lese žežulka volá pořád „kuku“.
 Víe umíme my žáčkové, než-li ti milí ptáčkové;
 hláskujeme, čteme, píšeme, do desíti počítáme.
 Až budeme větší, však i delší písničku si zazpíváme.

c) Hadi. Ještěrky. Mravenci.

H a d i.

V lesích i hadi se zdržují. Jaké tělo má had, dlouhé-li či krátké? Jaké je dle tvaru? Mají-li hadi nohy? Jakým způsobem se pohybují po zemi? Čím je pokryto tělo jejich? V hubě mají čelisti, v čelistech pak zuby, někdy i na patře mají zuby. Někteří hadi mají v hoření čelisti duté zuby a při nich malé žlázky, v nichž jest jed. Kousne-li, uštkne-li takový had člověka do nohy nebo kamkoli jinam, vyteče jed dutým zubem do rány, kousnutím způsobené. Vnikne-li jed do krve, oteče noha a zžerná, otok pak se rozšíří dál a dál, až člověk zemře. Aby jed do krve se nedostal, dobře jest, jed z rány vyssátí a vyplynouti. Nemůže-li se jed vyssátí, musí lékař ránu vypáliti, aby jed se nerozšířil. Všichni hadi nejsou jedovatí. Protože však děti nedovedou dobře rozeznati, který had jest jedovatý a který ne, protož učini dobře, vyhnou-li se každému hadu. Kdyby nebylo toho, že se musíme hadů báti, musili bychom je vřaditi mezi zvířata užitečná; víte-li proč? Protože požírají hmyz, žáby, zvláště pak myši. Někteří živí se i ptáky a rybami. U nás zdržují se dva druhy hadův: užovka a zmije. Zmije jest jedovatá, užovka je neškodna. Opakuj! Zmije se pozná po tmavé klikaté čáře, jež se jí táhne po hřbetě; užovka této čáry nemá. Opakuj!

J e š t ě r k y.

Ještěrky netoliko v lesích, nýbrž i v polích se zdržují. Je-li chladno nebo deštivo, ukrývají se pod kamením nebo pod kořeny stromův; za teplého počasí vylézají však na výsluní, neboť teplo sluneční jest jim největším blahem. Čím více slunce hřeje, tím jsou veselejší, hbitější a smělejší. Za to však na podzim jsou smutny. Nevylézají tak často z děr jako v létě a později ani na světlo nevycházejí, nýbrž zalezou hluboko do skulin, kde jako mrtvé až do jara odpočívají. Ještěrka je zvířátko podoby štíhlé, skoro válcovité. Opakuj! Čím jest pokryto tělo její? (Drobnými šupinami.) Kolik noh má? Jsou-li nohy krátké či dlouhé? Po kolika prstech má na nobách? Jsou-li prsty tenké či tlusté? Jaká je dle barvy svrchu? (Šedozelená, po hřbetě se táhne tmavý pruh.) Jaká je vespod? (Světlejší, do zelena nebo do

běla, a má mnoho černých teček.) Jaký je krk, krátký-li či dlouhý? (Krátký.) Jaký jest ocas? (Dlouhý.) Víte-li, čím se živí? (Kobylkami, pavouky, nočními motýly a brouky; ráda olizuje med a sladké ovoce.) Poněvadž požívá motýly, brouky a jiný hmyz, je-li proto užitečná či škodlivá? Některé děti se domnívají, že jest jedovatá, to však jest pouhá báchorka.

Had nemá noh, proto musí se po zemi plaziti; ještěrka sice má nohy, ale tak krátké, že lezouc také břichem po zemi se plazí: hadi a ještěrky jsou zeměplazi. Co jsou? Proč? Hadi a ještěrky mají v těle svém kosti, jsou to tedy zvířata kostnatá. Opakuj! Hadi a ještěrky mají v těle svém červenou krev, ale studenou. Opakuj! Kterým zvířatům se podobají v této příčině? (Rybám.) Hadi a ještěrky jsou kostnatá zvířata studenokrevná právě tak jako ryby. Opakuj!

Mravenci.

V lese tu a tam viděti jest hromádky jako homole, složené z jechlíč, z kousků větviček, z kůry a hlíny; co to jest? (Mraveniště.) Kdo je zbudoval? Po stranách mraveniště viděti jest okrouhlé dírký; k čemu jsou? (Těmi mravenci vycházejí a se vracejí.) Od každé této branky vine se ušlapaná pěšinka. Mravenci po nich pospíchají. Mají velmi na pilno. Každý něco nese nebo vleče. Jeden kousek suché trávy, druhý šupinu ze šišky, třetí kousek větvičky. Tu se pachtí dva s kouskem kůry; nemohou s místa, jsou k tomu slabí. Přicházejí pomocníci z mraveniště. Co nezmohli dva, zmáhají čtyři. I v mraveništi se pracuje. Tu jedni kopou jámu jako na sklep. Tamto jini zakládají stěny na komoru. Onde zase vrchem klenou nebo třisky na způsob trámů kladou. Mnoho práce již jest vykonáno. Komůrka vedle komůrky, komůrka nad komůrkou, a od jedné ke druhé vede chodba. Mnoho obyvatelů tu bydlí, nieméně však pořád počet jejich se množí. Samičky nesou vajíčka droboulínká. Z těch se líhnou červíkové, že jich sotva uvidíš. Rostou jako z vody. Povyrostli, zapřádají a zabalují se do košilek bílých. To jsou kukly. Z kukel rodí se mladí mravenci, kteří brzo rodičům svým ve práci pomáhají. Nejsou-liž to pilná zvířata? Jak mnohý lenoch mohl by se před nimi zastyděti! Proto se říkává: Jdi k mravenci, ó lenochu, a naučí tě pracovati. Jak se říkává? Co mraveniště stálo práce a co potu, než ubohá zvířátka je zbudovala! A přece bývají někteří lidé tak zlí, že z pouhé rozpustilosti celou stavbu jedním kopnutím nohou jim pokazí. Jaké to leknutí, jaké to zděšení! Jakého to znova namáhání! Někdy ovšem i z potřeby rozhrabávají lidé mraveniště; co z něho vybírají? (Kukly.) Lidé jim říkají vajíčka; jsou-li to vajíčka? K čemu jich lidé potřebují? Mravenců je několik druhů; někteří jsou černí, někteří hnědí, někteří červení, někteří žlutí, někteří malíncí, někteří velcí, někteří bez křídel, někteří s křídly. Ačkoli to dobře víme, že štípají, přece nemůžeme jim vyčítati, že jsou škodliví, užitku však také neposkytují, vyjma toho, že jejich kuklami se krmí ptáci v kleci.

M r a v e n e c .

Aj, ty malý mravenečku!
 co to neseš v tom ranečku?
 při takovém pospěchu
 nepřaješ si oddechu!
 Ó ty stvořeněčko malé,
 jak jsi pečlivé a dbalé
 o svůj krátký živobyt,
 o pokrm a o svůj byt! —
 Rovně pilní druzi tvoji
 všickni skrovné síly poji,
 dělajíce vespolek
 zároveň svůj úkolok.
 Vše se hbitě pohybuje,
 žádný v ničem nechybuje,
 každý sflu namáhá
 a druhému pomáhá.

* * *

Malé, spojené však síly
 k žádoucím vedou cflí.
 Této pravdě, milé dítě,
 mraveneček naučí tě.

Pán Břh živí všecky tvory.

Ovečky skákají po lučinách,
 včeličky lítají po květinách.
 Ptačata šveholí po celý čas,
 po háji, po poli slyšet jich hlas.
 A Pán Břh se dívá s nebe dolů,
 jak slastí oplývá vše pospolu.
 I rosičku čerstvou na zem leje,
 každému stvoření radost přeje.

OBSAH.

Předmluva	Strana 5
---------------------	-------------

I. Ve škole.

1. Školní nářadí i náčiní.

a) Lavice.

Lavice	11
Kalamář, inkoust	12
Tabulka, pisátko	13

b) Stůl. Židle.

Stůl	13
Židle	15
Kniha	—
Papír	18
Katalog	19
Péro	20
Tužka	22
Pravítko	23

c) Tabule.

Tabule	24
Křída	25
Houba	—

d) Skříň 26

2. Světnice sama.

Světnice	28
Kříž. Rozvrh hodin. Obrazy	30
Dvěře	31
Okna	32
Kamna	33
Domácí světnice	35

3. Školní budova.

	Strana
Chodba	36
Schody	—
Půda, Střecha	37
Komín	38

II. Doma.

1. Domáci nábytek.

Postel	39
Zrcadlo	43
Hodiny	44

2. Oděv a obuv.

a) Oděv.

Oděv	49
Košile	50
Podvlékačky. Spodky	51
Vesta	52
Kabát	—
Klobouk. Čepice	58
Šukně	54
Saty	—
Zástěra	55
Čepce. Šátek	—
Krejčí	56

b) Obuv.

Punčochy	57
Střevíce, boty, bačkory, trepky	—
Obuvník	58
Koželuh, kožešník	59
Řemeslník	—

c) Látky na oděv.

Len	60
Tkadlec	61
Bělič	62
Bavlna	—
Vlna	63
Hedvábi	—
Barvíř	64

3. Pokrmy a nápoje.

a) Pokrmy.

Káva	66
Chléb	67
Polévka, maso, příkrm	68
Omastek	69
Ovoce	70

b) Nápoje.

Voda	73
Mléko	76

	Strana
Pivo	77
Víno	79
Kořalka	79

4. Nádobí a stolní náčiní.

a) Nádobí.

Nádobí vůbec	80
Nádobí hlíněné. Polévání nádob vůbec	81
Majolík	82
Kamenina a porcelán	—
Sklo	83
Kovy	—

b) Stolní náčiní.

Náž. Vidlička. Lžice	86
--------------------------------	----

5. Rodina 87

6. Tělo lidské 88

Hlava	89
Krk	92
Trup	—
Páže	93
Nohy	94
Duše	95

III. Na dvoře.

1. Zvířata čtyřnohá.

a) Domácí čtyřnožci užiteční.

Kráva	96
Koza	98
Ovce	99
Kůň	100
Osel	101
Vepř	102
Pes	103
Kočka	104
Králík	105

b) Domácí čtyřnožci škodliví.

Mýš	106
Krysa	107
Kuna	108
Tchoř	—

2. Ptáci.

a) Domácí ptáci krotcí.

Slepice	110
Perlička	112
Krůta	113
Páv	—

	Strana
Holub	114
Hrdlička	—
Husa a kachna	115

b) Domáci ptáci divocí.

Vrabeč a vlaštovka	116
Jestřáb	117

3. Domáci hmyz.

Moucha	117
Pavouk	118

4. Kůlna.

Hospodářské nářadí.

Vůz	119
Kočár	121
Trakař a kolečko	—
Pluh	122
Brány	123
Válec	123
Hrábě	124
Srp a kosa	—

5. Stodola 125

IV. V z a h r a d ě.

1. Ve štěpnicí.

a) Ovočné stromy. — Housenky.

Jabloň, hrůška, třešně, švestka	128
Ořešák	129
Housenky	130

b) Zahradní keře.

Vinný keř	131
Angrešt	—
Rybíz	132
Malinník	—
Líska	—
Šeřík	133
Bez černý	—

b) Zahradní ptáci.

Pěnkava	133
Stehlík	134
Čížek	—
Strnad	135
Sedmíhlásek	—

2. V zelnicí.

Zelenina	136
Pariště	137

3. Ve květnici.

a) Květiny.

	Strana
Růže stolistá. Karaňát	138
Lilie. Narcisek	139
Tulipán. Kosatec. Mečík	140
Maceška. Brčál. Pivoňka	141
Jiřinka. Slunečnice. Měsíček. Blín	142

b) Některá drobná zvířata zahradní.

Včely	143
Vosy	145
Chroust	—
Žížala	146
Hlemýžď zahradní	—

V. V obci.

Osada: město, městys, ves.

Obyvatelé. Budovy.

Osada a její obyvatelé	148
Soudec	150
Lékař	151
Lékárník	152
Kněz	—
Chrám Páně	154
Věž	155
Hřbitov	156
Učitel	157
Vojsko	158
Nemocnice	159
Obec	—
Ohudinec	160

VI. V širém poli.

1. Pole.

a) Polní plodiny. Plevel.

Polní plodiny a jejich zrůst	161
Jetel	163
Zemáky	164
Hnojení	—
Plevel	165

b) Polní květiny.

Sedmikrása	165
Čekanka. Mateří-douška	166

c) Cesty. Polní stromy.

Cesty	167
Topol	—
Jeřáb	168
Kaštan	—

2. Louka.

	Strana
a) Seno, otava. Luční květiny.	
Seno, otava	169
Luční květiny	170

b) Luční stromy. Rak.	
Vrba. Olše. Rak	171

3. Polní ssavci a ptáci.

a) Polní ssavci.	
Zajíc	172
Krt	173
Křeček	174
Sysel	175
Kolčava	—

b) Polní ptáci.	
Skřivan, koroptev, křepelka, vrána	176

4. Rybník.

Vodní zvířata. Rákos.	
Rybník	177
Ryby	—
Žáby	179
Skeble rybníčná	180
Pijavka	181
Rákos	—

5. Obloha.

Slunce, měsíc, hvězdy	183
---------------------------------	-----

VII. V lese.

1. Rostlinstvo.

a) Stromy.	
Les	185
Smrk a jedle. Borovice. Modřín	186
Dub. Buk	187
Habr. Lípa. Javor	188
Bříza	189

b) Keře.	
Trnka, střemcha, hloh, borůvka, brusnice, ostružinník	189
Jahodník	190

c) Květiny.	
Fialka	190
Konvalinka	191

d) Mechy. Kapradiny. Houby.		Strana
Mech. Kapradina		191
Houby		192

2. Živočišstvo.

a) Ssavci.

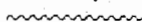
Veverka	192
Ježek	193
Srniec	194
Jelen	—

b) Ptáci.

Slavík. Kos. Drozd	195
Kukačka. Sova	196

c) Hadi. Ještěrky. Mravenci.

Hadi. Ještěrky	197
Mravenci	198

O m y l y.

Strana	8. řádka	17. shora	místo	než: nýbrž.
"	11.	5.	"	vyhlíží: vypadá.
"	"	7.	"	totiž: tedy.
"	"	5. zdola	"	či: čili.
"	12.	12. shora	"	vesnické: přespolní.
"	"	4. zdola	"	je: jich.
"	13.	17.	"	pravidko: pravítko.
"	"	10.	"	na vřehu: navrchu.
"	14.	2. shora	"	co: čeho.
"	15.	9. zdola	"	hlásky: písmena.
"	16.	22. shora	"	psátí: psáti.
"	17.	18.	"	místě: místě.
"	"	8. zdola	"	tenký: tubý.
"	21.	2.	"	jem: jsem.
"	22.	4.	"	psala by: psala-li by.
"	24.	5.	"	napnato: napjato.
"	25.	23.	"	a je: a houba je.
"	"	7.	"	museli: musili.
"	26.	15.	"	a přehrádek: ani přehrádok.
"	27.	12. shora	"	bílé porculánové: bílé, porculánové.
"	"	11. zdola	"	říkáme: říkáme.
"	"	9.	"	usadí: usadí-li.
"	29.	5. shora	"	je: je-li.
"	"	19.	"	stojí: stojí-li.
"	"	13. zdola	"	nakloněné: nakloněnou.
"	30.	21. shora	"	Ježíši se: Ježíši, se.
"	35.	18.	"	stropem v zemi klenutým: stropem klenutým.
"	42.	15.	"	ale: však.
"	51.	21. zdola	"	břicho.: břicho?
"	55.	10. shora	"	tolika: toliko.
"	"	17.	"	jej: je.
"	61.	3.	"	nitě: nití.
"	72.	14.	"	v hoření: v dolejším.
"	74.	20.	"	spouští: pouští.
"	75.	14.	"	v létě: v létě.
"	82.	6.	"	on: onen.
"	84.	9. zdola	"	nůž: klíč.
"	85.	10.	"	nerezaví: nereziví.
"	87.	9. shora	"	spůsobně: způsobně, což i na str. 121.
"	"	10. zdola	"	považuje: pokládá.
"	90.	2.	"	očí: usí.

Strana	94.	řádka	15.	zdola	místo	hádkanky: hádanka.
"	96.	"	7.	"	"	stejnou srst: stejné srsti.
"	100.	"	20.	"	"	vypust slova: však kůň.
"	"	"	19.	"	místo	ano: ba, což i na str. 106.
"	"	"	12.	"	"	oslův: osly.
"	"	"	11.	"	"	krivolaté: krivolaké.
"	108.	"	1.	"	"	a proto: pročez.
"	"	"	2.	"	"	jeli: je-li.
"	"	"	7.	"	"	jež: již.
"	109.	"	2.	"	"	nýbrž o těch: nýbrž i o těch.
"	111.	"	12.	shora	"	pobádají: pobádají.
"	"	"	15.	zdola	"	žtoutek: žloutek.
"	113.	"	21.	shora	"	pérek: perek.
"	"	"	9.	zdola	"	nejdou hezké: jsou nehezké.
"	"	"	7.	"	"	čini: číní.
"	124.	"	3.	shora	"	hroudy: hrud.
"	134.	"	16.	"	"	požirá: požírá.
"	136.	"	15.	"	"	ten: ta.
"	158.	"	21.	"	"	jenou: jenom.
"	171.	"	13.	"	"	z ní: s ní.
"	174.	"	2.	"	"	se: si.

Poklésky proti libozvuku.

Strana	26.	řádka	2.	zdola	místo	kteří: kteříž.
"	26.	"	2.	"	"	do které: do kteréž, což i na str. 42.
"	33.	"	3.	shora	"	uvnitř: vnitř, což i na straně 110.
"	43.	"	5.	zdola	"	také: též.
"	52.	"	2.	"	"	než: nežli, což i na str. 105., 108. a 113.
"	97.	"	1.	shora	"	je-li: je-liž, což i na straně 101., 109., 125. a 129.
"	109.	"	18.	"	"	jakou: jakouž.
"	134.	"	7.	"	"	nikoli: nikoliv.